

קרן של"ם לפיתוח שירותים לאדם
עם פיגור שכלי ברשויות המקומיות

האוניברסיטה העברית בירושלים
The Hebrew University of Jerusalem

המדיום והמסר

השפעת סרטים שהופקו על-ידי אנשים,
המתקשים בתפקודם השכלי, ובהשתתפותם
על עמדות וגישות של סטודנטים
מתחומי העבודה הסוציאלית והחינוך המיוחד

עמנואל שן

בהנחיית - פרופ' דוד בר-גל וד"ר רון שור

עבודת גמר זו נערכה בסיוע מענק מחקר מקרן של"ם
הקרן לפיתוח שירותים לאדם עם פיגור שכלי ברשויות המקומיות

2007

קרן של"ם לפיתוח שירותים לאדם
עם פיגור שכלי ברשויות המקומיות

האוניברסיטה העברית בירושלים
The Hebrew University of Jerusalem

המדיום והמסר

**השפעת סרטים שהופקו על-ידי אנשים,
המתקשים בתפקודם השכלי, ובהשתתפותם
על עמדות וגישות של סטודנטים
מתחומי העבודה הסוציאלית והחינוך המיוחד**

עמנואל שן

בהנחיית - פרופ' דוד בר-גל וד"ר רון שור

**עבודת גמר המוגשת כמילוי חלק מהדרישות
לקבלת התואר "מוסמך האוניברסיטה", באוניברסיטה העברית ירושלים,
בתכנית ניהול ארגונים קהילתיים ומלכ"רים ובמדיניות ציבורית
ע"ש ד"ר יוסף י. שוורץ**

**עבודת גמר זו נערכה בסיוע מענק מחקר מקרן של"ם
הקרן לפיתוח שירותים לאדם עם פיגור שכלי ברשויות המקומיות**

2007

תוכן העניינים

עמוד

תקציר	7
מבוא	11
סקירת הספרות	
א. תיאוריות לגבי היווצרות ושינוי של תפיסות, עמדות, סטריאוטיפים ודעות קדומות.....	13
ב. תפיסות מנחות, עמדות ושינוי עמדות של אנשי מקצוע כלפי אנשים המתקשים בתפקודם השכלי.....	20
ג. תיאורים ודימויים של אנשים המתקשים בתפקוד בתקשורת בטלוויזיה ובקולנוע והשפעתם על תפיסות הציבור בכלל ושל אנשי המקצוע בפרט	36
ד. סיכום ודיון בסקירת הספרות.....	40
שאלות המחקר.....	43
שיטת המחקר.....	44
ממצאי המחקר	55
א. ביטויים לתפיסות וגישות כלפי אנשים המתקשים בתפקודם השכלי (שאלת המחקר הראשונה)	55
ב. ביטויים לתפיסות וגישות מקצועיות שעלו במחקר בעקבות הצפייה (שאלת המחקר השנייה)	88
ג. השפעת גורמי רקע (שאלת המחקר השלישית)	117
סיכום ודיון.....	120
שאלון המחקר	135
מקורות.....	139
Abstract.....	152

רשימת לוחות

מספר	נושא	עמוד
1	התפלגות נתוני הרקע של המשתתפים	51
2	התפלגות המשתתפים לפי תחומי לימוד	53
3	ממוצעי הערכה עצמית של שינוי עמדות בעקבות הצפייה	55
4	כימות התשובות להשתנות ציפיות הנשאלים מאנשים המתקשים בתפקודם השכלי בעקבות הצפייה	63
5	ממוצעי מידת התאמת המציגים לציפיות הנשאלים	64
6	התפלגות ומבחני T לבעלי/חסרי ניסיון קודם בעבודה - היכרות קודמת עם הנושאים המוצגים בסרטים ושינוי עמדות לשלילה ולחיוב	72
7	התפלגות ומבחן T לקיום/העדר קיום מפגשים בעבר - הצגת יכולות וכישורים	73
8	התפלגות ומבחן T לקיום/העדר קיום מפגשים בעבר - היכרות מוקדמת עם הנושאים המוצגים בסרטים	74
9	ממוצעי דרוג חשיבות הסרטים לעבודה/לימודים ותרומתם לעבודה המקצועית בעתיד	88
10	כימות התגובות לחוויית הצפייה בסרטים לפי התרשמות חיובית או שלילית	105
11	התפלגות ומבחני T בין תלמידי עבודה סוציאלית / חינוך מיוחד - חשיבות הקרנת הסרטים; תרומת הצפייה לעבודה בעתיד; התאמה לציפיות לגבי שילוב בקהילה	118
12	התפלגות ומבחני T בין תלמידי תואר ראשון ושני - היכרות מוקדמת ושינוי עמדות לחיוב	119

רשימת תרשימים

62	עץ קטגוריות מס' 1 - ביטויים לשינויים בעמדות ותפיסות
68	עץ קטגוריות מס' 2 - הצפייה כחווייה לא נעימה
71	עץ קטגוריות מס' 3 - היעדר שינויים בעמדות ותפיסות
81	עץ קטגוריות מס' 4 - פרספקטיבות של קירבה: השוואה חברתית על פי שיוך והשתייכות לקבוצות
82	עץ קטגוריות מס' 5 - פרספקטיבות של השוואה על פי קירבה אישית
93	עץ קטגוריות מס' 6 - השתייכות לקהילה: ביטויים לנורמליזציה, אינדיבידואליזציה, היכללות ואי מיסוד
103	עץ קטגוריות מס' 7 - ביטויים להעצמה
109	עץ קטגוריות מס' 8 - איכות החיים כתפיסת על מלכדת לתיאוריות השיקומיות

תקציר

מחקר זה בוחן את השפעת הייצוג והסנגור העצמי, של אנשים המתקשים בתפקודם השכלי, באמצעות סרטים דוקומנטאריים על 92 סטודנטים לעבודה סוציאלית וחינוך מיוחד. הבדיקה נעשתה באמצעות ניתוח חוויית הצפייה, על פי דיווחי המשתתפים. שני הסרטים שהוצגו במחקר נעשו בהשתתפותם של אנשים המתקשים בתפקוד, במסגרת פרויקט חדשני, המאפשר למשתתפים ללמוד לבצע תפקידים שונים במסגרת ההפקה. הסרטים שהוצגו הוקרנו בערוצי הטלוויזיה הקהילתית. הם ממחישים את יכולות המציגים לייצג ולסגור על עצמם לגבי: היכללותם וקבלתם השוויונית לחברה, התנהגות נורמטיבית, זוגיות והצגת כישוריהם בתיאטרון, קולנוע, מוזיקה ומחול. כמו כן הם מפגינים: כוחות, שאיפות להגשמה עצמית, רגשות כמו אשור, שמחה ואהבה וכן מודעות עצמית ואינטליגנציה רגשית.

הסרט "אוליבר" מציג דימויים לא שגרתיים של עושי ומצולמי הסרט כ: שחקנים, צלמים, מראיינים ומגישי תכניות בטלוויזיה. הסרט מלווה את שחקני תיאטרון "שיאים", אנשים המתקשים בתפקודם השכלי, כשהם מעלים את המחזמר "אוליבר", שהופק במסגרת לימודיהם בסטודיו למשחק 'ניסן נתיב' בירושלים. השחקנים מצולמים על הבמה ומאחורי הקלעים ומדברים על הצלחות, קריירה והגשמה עצמית באמצעות התיאטרון. הסרט "סהר וסיוון – סיפור אהבה" מציג דיאלוג זוגי מול המצלמה של שני צעירים בעלי תסמונת דאון, המדברים על אהבתם וממחישים אותה, ועל שאיפותיהם לקיים חיים זוגיים נורמטיביים: להקים בית משותף, להינשא, לקנות מכונית ולחיות חיים עצמאיים. כמו כן הם מספרים על משמעות התסמונת בחייהם. סיוון מציגה גם את יכולותיה כרקדנית בטן. הצפייה בסרטים מעוררת את השאלה: מדוע האנשים המופיעים בהם אינם יכולים לממש את שאיפותיהם הלכה למעשה?

מטרת המחקר הייתה להבין את חוויית הצפייה ואת תרומת הסרטים לשינויים בעמדותיהם, תפיסותיהם וגישותיהם המקצועיות של הנשאלים, כלפי אנשים המתקשים בתפקודם השכלי. בנוסף נבחנו השפעתם של ארבעה גורמי רקע: ניסיון קודם בעבודה ומפגשים קודמים עם אנשים המתקשים בתפקוד, רקע מקצועי ורמת ההשכלה. המחקר בוחן באמצעות שיטות מחקר מעורבות - איכותניות וכמותיות (Mixed Methods Design), את חוויית הצפייה של הסטודנטים בסרטים המתוארים, שנבדקה מיד לאחריה באמצעות שאלונים ובהמשך באמצעות ראיונות עומק.

במפתיע קיימים רק מחקרים ספורים, הבוחנים דרכים לשינוי עמדות, כלפי אנשים המתקשים בתפקוד, בקרב אנשי מקצוע, סטודנטים ובציבור. זאת למרות שכיחותן הרבה של עמדות שליליות כלפיהם, גם בקרב אנשי מקצוע. במקביל מוצג בספרות המקצועית הצורך הרב בתוכניות הכשרה, הכוללות התנסות חווייתית, לשם גרימה לשינוי חיובי בעמדות אנשי מקצוע כלפיהם. ישנם עוד פחות מחקרים הבוחנים השפעות של סרטים דוקומנטאריים ועלילתיים, שעוסקים באנשים בעלי קשיי תפקוד, על עמדות של סטודנטים ושל הציבור. הם מצביעים על חשיבותם הרבה של מספר גורמים ביצירת שינוי בעמדות: תיאורים משכנעים, אמינים ונוגדי סטריאוטיפים, איזון בין הפניה לרגש ולידע וכן עומק החוויה שעוברים הצופים. מחקרים אחרים ממחישים את הפוטנציאל הרב הגלום בייצוג והסנגור העצמי של אנשים המתקשים בתפקוד, באמצעות מפגשים מובנים, עם סטודנטים במקצועות הטיפוליים, לשם יצירת שינוי בעמדות ותפיסות מוטות הרווחות כלפיהם.

אנשי המקצוע בתחומי השיקום והחינוך הם במקרים רבים, סוכני השינוי המשמעותיים ביותר, בחייהם של אנשים המתקשים בתפקוד. ביכולתם לסייע להם לסלול את הדרך לחיי איכות, עצמאות, הגשמה עצמית ומעורבות בקהילה. ציפיותיהם מאנשים המתקשים בתפקוד והערכתם את כוחותיהם ויכולותיהם, קובעות במידה רבה את ההזדמנויות, הניתנות להם לחיות על פי בחירותיהם ושאיפותיהם ולהיות חלק מכלל הציבור. לכן כל כך חשוב שיאמצו עמדות, גישות ואסטרטגיות יצירתיות, המסייעות לקידום פרדיגמות אלו.

למרות ההתקדמות הרבה שחלה בעקבות השתרשות השקפות העולם שצוינו, עדיין קיימים בחברה מחסומים ניכרים, המונעים את קבלתם בקהילה, של אנשים בעלי קשיי תפקוד שכליים. כמו כן את ראייתם כבני אדם שלמים, בעלי יכולות וכוחות, הזכאים לחיות את חייהם כרצונם. על הסטריאוטיפים והדעות הקדומות הקיימים כלפיהם, מעידים סקרי דעת קהל, שנערכו בישראל בשנות התשעים, ובהם רווחה למשל הסברה, שקשיי תפקוד שכליים ונפשיים עשויים להיות מדבקים. תפיסות מוטות רווחות כאמור, גם בקרב סטודנטים ואנשי מקצוע בתחומי טיפול שונים. עדיין נפוצות בקרבם גישות דיאגנוסטיות המאפיינות אותם כ'מקרים', או כחולים וכאנשים חלשים וחסרי שליטה בחייהם, הזקוקים להגנת יתר. גם מודלים של הגבלה חברתית וממסדית, הקובעים את הנורמות החברתיות, גורמים לסיווגם של אנשים המתקשים בתפקוד, כחורגים מהן וכחסרי כישורים להתמודד עם משימות חברתיות.

ממצאי המחקר מצביעות על שינויים בתפיסות ובעמדות הנשאלים, כלפי אנשים המתקשים בתפקודם השכלי, שחלו אצלם על פי דיווחיהם בעקבות הצפייה, במידה ממוצעת שבין בינונית לרבה. לייצוג ולסגור העצמי של המציגים בסרטים הייתה תרומה משמעותית, לשינויים שחלו בתפיסות ובעמדות כלפיהם. השינויים שחלו דווחו בכל שלושת מרכיבי העמדה: מהבחינה הקוגניטיבית חלו שינויים בתפיסת האדם כלפי אנשים המתקשים בתפקודם השכלי לגבי ראייתם כבני אדם שלמים ואנושיים וכן לגבי הבנת תכונות, כוחות, יכולות, רצונות ושאיפות. כמו כן ייחסו למציגים חוכמה, מודעות עצמית, תקשורת רגשית, אסרטיביות והתנהגות נורמטיבית. היו גם ביטויים מפורשים לסתירת סטריאוטיפים קודמים והיווצרות מודעות לדעות קדומות קיימות. כמו כן חלה בקרב 40.8% מהנשאלים סתירת ציפיות קודמות (לחוב) לגבי יכולות, כישורים נורמטיביים, ביטויים להעצמה והשוויות הנתפסת של המציגים. השינויים שחלו מיוחסים לתהליכי החשיבה הביקורתית שנוצרו במהלך ובעקבות הצפייה. מהבחינה הרגשית היו ביטויים מפורשים לפניה לרגש של הסרטים והיווצרות אהדה אמפתיה וקירבה כלפי המציגים. מהבחינה ההתנהגותית קרוב למחצית מהנשאלים הצהירו על שינויים בכוונותיהם ההתנהגותיות, כלפי אנשים המתקשים בתפקוד, שהתבטאו ברצון להתקרב, להתיידד ולעבוד אתם בעתיד.

הסרטים המוצגים נמצאו כרלוונטיים מאוד וכתורמים במידה רבה לתפיסותיהם וגישותיהם המקצועיות של הנשאלים ולעבודתם בעתיד. כמו כן הומחשו באמצעותם תפיסות מקצועיות רווחות של: נורמליזציה, היכללות בקהילה, אינדיבידואליזציה, העצמה, סגור וייצוג עצמיים, הגשמה עצמית, תקשורת רגשית ואיכות חיים. קרוב למחצית הנשאלים ביטאו, בעקבות הצפייה, רצון גובר לעבוד עם אנשים המתקשים בתפקודם השכלי. רבים ביטאו שינויים בגישות כלפיהם, שהתבטאו בהתחזקות האמפתיה ובתפיסתם הנורמטיבית והאינדיבידואלית. היו ביטויים להערכת ההישגים השיקומיים שהוצגו באמצעות הסרטים ובמקביל התחזקה גם הבנת הפוטנציאל השיקומי של אנשים המתקשים בתפקודם השכלי. התחולל גם שינוי חיובי בדימוי המקצוע של העבודה איתם, שנתפסה כמאתגרת ומושכת והובעה הערכה לתרומתם של פרויקטים יצירתיים, חדשניים וייחודיים, לקידום ולשינוי עמדות כלפיהם בציבור.

שתי תופעות מרכזיות זוהו באמצעות המחקר: האחת - פרספקטיבות של קירבה, על פי שיוך והשתייכות לקבוצות חברתיות, המתייחסת לנטייה ברורה בקרב הנשאלים, לשייך את האנשים המציגים בסרטים, לקבוצות חברתיות, הקרובות או מרוחקות מהם. זאת על פי מידת הקרבה והריחוק שהם עוררו ובהתאם לשיוכם החברתי והשתייכותם החברתית של המתבוננים. ברמות הקרבה הגבוהות היה אף ביטוי להשוואת המציגים לחלק מהנשאלים ברמה אישית על פי פרספקטיבות של הזדהות, דמיה ושיקוף. תופעה נוספת שזוהתה היא של חשיפה ראשונה לעולמם של אנשים המתקשים בתפקודם השכלי, אשר תרמה לחלק מהשינויים, שחלו בעמדות ובתפיסות כתוצאה מהצפייה.

תרומת המחקר לגוף הידע המקצועי היא בהבנת תהליכי השינוי בתפיסות ועמדות, שחלו בעקבות הצפייה, על ידי תיעוד מדויק של תגובות הנשאלים מהיבטים כמותניים ואיכותניים. כמו כן תורם המחקר בהבנת משקלו של מרכיב הייצוג העצמי באמצעות סרטים, כאמצעי להעברת מסרים חברתיים ואנושיים הגורמים לשינוי בעמדות ותפיסות. בכך מצביע המחקר על דרך חשובה, לגרימת שינויים בתפיסותיהם של אנשי מקצוע ובציבור הרחב, כלפי אנשים המתקשים בתפקודם השכלי. זאת באמצעות הגברת ההכרה בהם כאנשים בעלי תכונות אנושיות, ייחוד, יכולות, רצונות וכישורים, אשר זכאים לחיות חיים של איכות והגשמה עצמית בקהילה לפי רצונם ובחירותיהם. בנוסף תורם המחקר ליצירת שינויים בתפיסות מקצועיות מוטות ולחיזוק הבנת הפוטנציאל השיקומי של אנשים המתקשים בתפקודם השכלי.

מגבלות המחקר הן בעיקר לגבי תוקפו. זאת מההיבטים של שימוש בשאלון שחובר על ידי החוקר, בדיקת רוב התגובות בנקודת זמן אחת והיעדר בדיקה השוואתית של שינוי בעמדות לפני ואחרי ביצוע המחקר. כמו כן ניתן לשער נטייה מסוימת להיענות ורצייה בקרב הנשאלים.

השלכות המחקר הן רלוונטיות לגבי תחומים שונים כגון: המחשת דרכים להצגתם הנכונה בתקשורת של אנשים המתקשים בתפקודם השכלי ועידוד פרויקטים בתחומי יצירה מגוונים, המאפשרים ייצוג וסגור עצמיים של אנשים המתקשים בתפקוד. כמו כן יש לממצאיו השלכות לגבי: מחקרים נוספים העוסקים שינוי עמדות, תכניות להכשרת סטודנטים ואנשי מקצוע בתחומי העבודה הסוציאלית, השיקום והחינוך המיוחד ולשינוי בדימוי של העבודה איתם. בכך יסייעו ממצאיו להגברת מעורבותם החברתית של אנשים המתקשים בתפקודם השכלי ולחשיפתם לציבור הרחב כאנשים יוצרים, המעוררים בחברה ותורמים לה.

מבוא

"שנים נימוקים פילוסופיים משכנעים, להענקת הזדמנויות לצרכנים, כדי שיספרו לנו כיצד הם תופסים את חייהם ואיך הם ירצו לשנות אותם (... במטרה להבין את חייהם טוב יותר" (Heal & Sigelman, 1996).

מחקר זה בוחן את השפעת הייצוג העצמי של אנשים המתקשים בתפקודם השכלי, באמצעות שני סרטים דוקומנטאריים, שהופקו בהשתתפותם, על סטודנטים לעבודה סוציאלית וחינוך מיוחד, על פי דיווחיהם. הסרטים שהוצגו במחקר הופקו והוקרנו במסגרת תכנית הטלוויזיה הקהילתית "יוצא מהכלל" של עמותת שק"ל. הם ממחישים את יכולות המציגים לייצג ולסגור על עצמם לגבי: היכולותם וקבלתם השוויונית לחברה, קיום אורח חיים נורמטיבי, זוגיות והפגנת כישוריהם בתחומי ה: תיאטרון, קולנוע, מוזיקה ומחול.

הסרט "אוליבר" מציג דימויים לא שגרתיים של עושי ומצולמי הסרט כ: שחקנים, צלמים, מראיינים ומגישים של תכניות בטלוויזיה. הסרט מלווה את שחקני תיאטרון "שיאים", אנשים המתקשים בתפקודם השכלי, כשהם מעלים את המחזמר "אוליבר", שהופק במסגרת לימודיהם בסטודיו למשחק ניסן נתיב בירושלים. השחקנים מצולמים על הבמה ומאחורי הקלעים ומדברים על הצלחות, קריירה והגשמה עצמית באמצעות התיאטרון. הסרט "סהר וסיוון – סיפור אהבה" מציג דיאלוג זוגי מול המצלמה של שני צעירים בעלי תסמונת דאון, המדברים על אהבתם וממחישים אותה, ועל שאיפותיהם לקיים חיים זוגיים נורמטיביים: להקים בית משותף, להינשא, לקנות מכונית ולחיות חיים עצמאיים. כמו כן הם מספרים על משמעות התסמונת בחייהם. סיוון מציגה גם את יכולותיה כרקדנית בטן. הצפייה בסרטים מעוררת את השאלה: מדוע אינם יכולים לממש את שאיפותיהם הלכה למעשה?

מטרת המחקר הייתה להבין את תרומת הסרטים לתהליכי שינוי אפשריים בעמדותיהם, תפיסותיהם וגישותיהם המקצועיות של הנשאלים, כלפי אנשים המתקשים בתפקודם השכלי. כמו כן נבחנה השפעת גורמי רקע של: ניסיון קודם בעבודה עם אנשים המתקשים בתפקוד, מגעים קודמים איתם, רקע מקצועי ורמת ההשכלה. המחקר בוחן באמצעות שיטות מחקר איכותניות וכמותיות, במסגרת מערך מחקר של עירוב שיטות, (Mixed Methods Design) את חווית הצפייה של הסטודנטים בסרטים המתוארים, על ידי מילוי שאלונים וראיונות עומק שהתקיימו לאחריה.

במסגרת המחקר נסקרו דרכים לתפיסת הזולת, וכן היווצרותם של עמדות, סטריאוטיפים ודעות קדומות. כמו כן נלמדו הגורמים המשפיעים על העמדה ודרכים לשינוי עמדות וסתירת תפיסות מוטות. בנוסף נסקרו גורמים ותפיסות, שעשויים להשפיע ולהכווין את עמדותיהם, של אנשי מקצוע מתחומי העבודה הסוציאלית והחינוך המיוחד, כלפי אנשים המתקשים בתפקוד. אנשי המקצוע בתחומים אלו, הם במקרים רבים, סוכני השינוי המשמעותיים ביותר, בחייהם של אנשים המתקשים בתפקוד. ביכולתם לסייע להם לסלול את הדרך לחיים איכותיים, עצמאיים, איכותיים, מימוש והגשמה עצמיים ומעורבות בקהילה. זאת בהתאמה למספר תיאוריות מרכזיות, המנחות את העבודה השיקומית והטיפולית: נורמליזציה, אינדיבידואליזציה, היכללות והשתייכות לקהילה (Inclusion), העצמה, אינטליגנציה רגשית ואיכות חיים. ציפיותיהם של אנשי מקצוע, מאנשים המתקשים בתפקוד והערכת כוחותיהם ויכולותיהם, קובעות במידה רבה את ההזדמנויות הניתנות להם, לחיות על פי בחירתם ושאיפותיהם ולהיות חלק מכלל הציבור. לכן כל

כך חשוב שיאמצו עמדות, גישות, דרכי ראייה ואסטרטגיות יצירתיות, המסייעות לאימוץ וקידום המטרות המצוינות.

למרות ההתקדמות הרבה שחלה בעקבות השתרשות השקפות העולם והתפיסות הרווחות שצוינו לעיל, עדיין קיימים מחסומים ניכרים בראיית אנשים בעלי קשיי תפקוד שכליים כבני אדם שלמים, בעלי יכולות וכוחות, הזכאים לחיות את חייהם כרצונם. על הסטריאוטיפים והדעות הקדומות הרווחים כלפיהם, מעידים סקרי דעת קהל שנערכו בישראל (ב-1993 ו-1998). קרוב לשליש מהציבור סבר שקשיי תפקוד שכליים ונפשיים יכולים להיות מדבקים. קרוב לרבע מהנשאלים קשרו נכויות נפשיות, או גופניות, לפיגור שכלי. כמו כן כמחצית מהמראיינים התנגדו לרעיון, שבן או בת משפחתם יינשא לאדם עם נכות. תפיסות וגישות מוטות כלפי אנשים המתקשים בתפקוד, רווחות גם בקרב סטודנטים ואנשי מקצוע בתחומי טיפול שונים בכלל ובתחומי החינוך והשיקום בפרט. כך למשל עדיין נפוצות גישות דיאגנוסטיות המאפיינות אותם כ'מקרים' וכאנשים חולים, חלשים וחסרי שליטה בחייהם, הזקוקים להגנת יתר. גם מודלים של הגבלה חברתית וממסדית, הקובעים את הנורמות החברתיות, גורמים לסיווגם של אנשים המתקשים בתפקוד, כחורגים מהנורמות ובלתי כשירים להתמודד עם משימות חברתיות. עמדות של מורים, כלפי ילדים המתקשים בתפקודים שונים, נמצאו רלוונטיות לנטייתם להסכים עם שילובם בכיתות רגילות.

למרות הצורך הניכר במציאת דרכים לשינוי עמדות כלפי אנשים המתקשים בתפקוד בקרב סטודנטים ואנשי מקצוע בתחומים המוזכרים, קיימים רק מחקרים ספורים, העוסקים בנושא. מסקירת הספרות המקצועית עולה גם הצורך הרב בתוכניות הכשרה, הכוללות התנסות חווייתית, שעשויה לגרום לשינוי בעמדות ותפיסות מוטות בקרב סטודנטים, מורים ועובדים סוציאליים, במערכות החינוך והשיקום.

לאור השימוש במחקר בסרטים שהוצגו בערוצי הטלוויזיה הקהילתית, נסקרה גם השפעת התקשורת, הטלוויזיה והקולנוע, על עיצוב דעות ועמדות בציבור בכלל ובקרב אנשי מקצוע בפרט. נמצאו מספר מחקרים הבוחנים השפעות של סרטים דוקומנטאריים ועלילתיים, העוסקים באנשים בעלי קשיי תפקוד על סטודנטים. הם מצביעים על כך שתיאורים משכנעים, אמינים ונוגדי סטריאוטיפים, הפונים לרגש ומוסיפים לידע, יכולים ליצור שינויים בעמדות בעקבות הצפייה בהם. השפעת הסרטים תלויה גם בחותם שהם מותרים בצופה, בעומק החוויה שעבר במהלך הצפייה ובמידת ההזדהות של הצופה עם הדמויות המוצגות על המסך. מחקרים נוספים הבוחנים השפעות של מפגשים מובנים של אנשים המתקשים בתפקוד עם סטודנטים, מצביעים אף הם על הפוטנציאל הרב הגלום בייצוג והסנגור העצמי, ביצירת השפעה על עמדות ותפיסות מוטות כלפיהם.

תרומתו הפוטנציאלית של המחקר לגוף הידע תבוא לידי ביטוי בהקשרים של: הבנת דרכים, תהליכים וגורמים לשינוי עמדות ותפיסות מוטות, כלפי אנשים המתקשים בתפקודם השכלי; בהיבט יותר ספציפי יתרום המחקר להבנת השפעת הייצוג והסנגור העצמי באמצעות סרטים, ותרומתה לשינוי עמדות, על ידי היווצרות תהליכי אמפטיה, הזדהות וחשיבה ביקורתית ושינוי בכוונות התנהגותיות; כמו כן הוא יצביע על דרכים חדשות לשינוי בתפיסות ובגישות מקצועיות כלפיהם וכלפי העבודה איתם בתחומי השיקום והחינוך; בנוסף יתרום המחקר, להמחשה באמצעות סרטים, של התיאוריות המרכזיות, שצוינו לעיל, המנחות את העבודה החינוכית והשיקומית בתחומים אלו.

סקירת ספרות

סקירה זו מושתתת על שלושה נושאים עיקריים שנמצאו רלוונטיים למחקר: (א) תיאוריות לגבי היווצרות ושינוי של תפיסות, עמדות, סטריאוטיפים ודעות קדומות - פרק א' סוקר תיאוריות המסבירות את הדרכים בהם אנחנו תופסים את הזולת וכן את תהליכי ההיווצרות וההשתנות של תפיסות ועמדות; (ב) תפיסות שמנחות אנשי שיקום וחינוך, בעבודה עם אנשים המתקשים בתפקוד - פרק ב' כולל את סקירת התפיסות המקצועיות והעקרונות האתיים המנחים אנשי שיקום וחינוך, בעבודה עם אנשים וילדים, המתקשים בתפקודים שכליים ואחרים. במקביל הוא כולל מחקרים אמפיריים, העוסקים בבדיקת גורמים ואמצעים המשפיעים על עמדות, כלפי אנשים המתקשים בתפקוד, בקרב אנשי מקצוע בתחומים אלו; (ג) השפעת הקולנוע והטלוויזיה על היווצרות וגיבוש עמדות, כלפי אנשים המתקשים בתפקוד - פרק ג' בוחן את השפעת התקשורת: הקולנוע הטלוויזיה והעיתונות, בהקשר זה. כמו כן הוא כולל סקירה של מחקרים אמפיריים, הבודקים שינוי עמדות, בעקבות היחשפות לסרטים, העוסקים באנשים בעלי קשיי תפקוד שונים. חלק זה הכולל, בשל השימוש בסרטים, אשר היוו את אמצעי החשיפה במחקר זה.

א. תיאוריות לגבי היווצרות ושינוי של תפיסות, עמדות, סטריאוטיפים ודעות קדומות

היווצרות ושינוי של עמדות ותפיסות - חלק א' סוקר תיאוריות המסבירות את דרכי תפיסת הזולת ואת היווצרותן ושינויין של תפיסות ועמדות, החל מתפיסות קטגוריות מיידיות וכלה בעמדות מבוססות המערבות תהליכים קוגניטיביים. זאת תוך התמקדות בהיווצרות של עמדות, סטריאוטיפים ודעות קדומות כלפי אנשים המתקשים בתפקודם השכלי; חלק זה מאפשר מתן הסברים תיאורטיים לתהליכי השינוי המדווחים בצורה ישירה ועקיפה על ידי המשתתפים במחקר. קיימת בו התייחסות לארבע תיאוריות מרכזיות המסבירות תהליכי היווצרות ושינוי עמדות: ערוצי החשיבה, הדיסוננס הקוגניטיבי, ההשלמה והפעולה המנומקת.

א.1. תפיסת הזולת וההתייחסות אליו

היווצרותם של קטגוריות, ייחוסים ורשמים

תיאוריות רבות מתחום הפסיכולוגיה החברתית מסבירות כיצד אנו תופסים את הזולת, מפרשים את התנהגותו וקובעים עמדות כלפיו. היווצרות הרושם מהווה תהליך מיידי וראשוני, העונה על הצורך להגיב במהירות אל הסובבים אותנו. הוא קטגורי במהותו ומתייג אנשים על פי השתייכותם החברתית. **התפיסה הקטגורית** היא נטייה מושרשת לתפיסת הזולת על פי מידת הידמותו אלינו. (Quinn, Macrae & Bodenhausen, 2003). **הייחוס** קובע את היחס שלנו לזולת על פי פרשנותנו להתנהגותו/ה, תוך פישוט ואלימינציה של המידע המתקבל מההתבוננות בו/ה. ההתנהגות מפורשת על פי מודלים אפריוריים סיבתיים קיימים, בהתאם לתכונות מיוחסות, נסיבות מצב, או צירופים שונים של שניהם (Trope & Gaunt, 2003).

העמדה

על בסיס תפיסות אלו נוצרת **העמדה**. אולפורט (Allport, as quoted in Triandis, 1971) מגדיר את העמדה כמצב מוכנות מנטאלי או עצבי, המארגן באמצעות ניסיון, ומשפיע בצורה דינאמית וישירה על

תגובת האדם לכל האובייקטים, במצבים אליהם היא מיוחסת. טריאנדיס (Triandis, 1971), מגדיר את העמדה, כמחשבה טעונה רגשות, שמניחה מראש סוג של פעולות, או תגובות, כלפי סוג מסוים של מצבים חברתיים. היא מתוארת גם כנטייה פסיכולוגית, הבאה לידי ביטוי, בהערכה חיובית או שלילית, של אובייקט מסוים. לאור זאת ניתן להגדירה גם כגורם מנטאלי, היוצר מכוונות כלפי אובייקט ומשפיע על התייחסותנו אליו.

על פי טריאנדיס, העמדות משמשות ככלי לניתוח, הסתגלות, הבניית והבנת העולם הסובב אותנו והגנת האגו, על ידי ארגון ופישוט הנתונים המתקבלים מהסביבה והגדרת יחסנו [ומיקומנו] אליהם. דרך העמדה באים לידי ביטוי היבטים מסוימים של האישיות, תוך ביטוי של ערכים בסיסיים. ברגע שאובייקט מסוים מסווג לקטגוריות מסוימות, ניתן ליישם כלפיו מגוון תגובות, מתוך רפרטואר קיים ואז העמדה מייצגת קביעות, בתגובה לאובייקטים חברתיים.

טריאנדיס מייחס לעמדה שלושה סוגי מרכיבים: (א) **קוגניטיביים** הפועלים באמצעות תהליכי חשיבה וקטגוריזציה. זיהוי הקטגוריות נעשה על ידי הגדרת מאפיינים, או תכונות מיוחסות. הקטגוריות מאורגנות במסגרת מבנים של קטגוריות על מכלילות, גדולות ומופשטות יותר, שיוצרות את הבסיס לגישות חברתיות בסיסיות ומתייחסות לערכי היסוד של קבוצות; (ב) **רגשיים** - הבאים לידי ביטוי, באמצעות שיוך הקטגוריה המזוהה, למצבים נעימים ולא נעימים והיווצרות מטען רגשי, הטוען את המחשבה באור חיובי, או שלילי בהתאם; (ג) **התנהגותיים** המושפעים מהרגלים (הנוצרים מתהליכי למידה), נורמות וגמולים (הנקבעים על פי מסרים שמתקבלים מאחרים) ובאים לידי ביטוי, במוכנות מראש לפעולה. הכוונות ההתנהגותיות תלויות גם בדרך, שבה האדם מרגיש כלפי האובייקט ובציפיותיו לגמול/עונש;

לצורך קביעת עמדה צריך להתקיים מתאם בין שלושת המרכיבים. הקטגוריות המזוהות יכולות לעורר רגשות, או נורמות, שמכתיבים התנהגות, אך יכול להיות גם תהליך הפוך, שבו התנהגות מכתיבה רגש, או נורמה. העמדה אינה מהווה סיבה הכרחית, או מספיקה, להתנהגות, אלא משמשת כגורם מכוון. מורכבות הגירוי יוצרת לעיתים תערובת של התייחסויות כלפי אובייקט אחד. נטייה נוספת קיימת, להשוות את האובייקט הנצפה לדימוי אידיאלי, קלאסי או סטריאוטיפי מסוים, חיובי או שלילי. משפיעה גם מידת הקרבה הפיזית לאובייקט העמדה (הריחוק הפיזי מהווה גורם, המנטרל רגש של דחייה).

2. תפיסות ועמדות כלפי אנשים המתקשים בתפקודם.

חשיבה קטגורית ותפיסת השונות של האדם המתקשה בתפקודו השכלי (ראו הערה 1, בעמוד 128)
מילר וסמונס (Miller & Sammons, 1999) מתייחסים למנגנון החשיבה הקטגורית, בהקשר לנטייה להגיב ברתיעה, לשונות של אנשים, המתקשים בתפקודם. לטענתם נטייה זו נובעת מהתגובה הרפלקסיבית של המוח הפרימיטיבי, לתופעות בלתי מוכרות, בלתי צפויות, או מטרידות. לפי תפיסה זו, הבולטות של השוני הנתפס, היא שגורמת לתגובה רפלקסיבית של דחייה. נטייה זו ניתן לנטרל, על ידי יצירת מודעות לקיומה וגיוס משאבים קוגניטיביים, להבנת הגורמים להיווצרותה, בהתאם לנסיבות מצב.

חשיבה סטריאוטיפית

חשיבה סטריאוטיפית מתייחסת לאמונות, המבוססות על תכונות ומאפיינים, אשר מיוחסים לקבוצת אנשים אחרות. אנו נוטים לתייג יותר ויותר את אלו, שאנו יודעים עליהם פחות ופחות. לגבי נושאים לא מוכרים, אנו מסתמכים על דעות של אחרים. הסטריאוטיפ נוטה להיות נוקשה ופחות פתוח לחוויות. כמו כן קיימת נטייה להתעלם מאינפורמציה, שאינה תואמת אותו. ככל שהחשיבה הסטריאוטיפית יותר מושרשת, כך פחות סביר, שמידע חדש ישנה אותה. סטריאוטיפים מסוימים ניתנים לשינוי, על ידי חוויות ישירות ומגע ישיר עם אובייקט הסטריאוטיפ. יתכן גם תהליך שיוביל לאמביוולנטיות. הסטריאוטיפים יכולים לנבוע מרקע היסטורי מושרש, המכתיב את ההתייחסות לאובייקט העמדה. הם יכולים להיות גם מנותקים לחלוטין מהמציאות (Allport, 1950; Triandis, 1971)

טריאנדיס מונה ארבעה גורמים המשפיעים על התפתחות של סטריאוטיפים: (1) התאמה - ככל שניגוד מסוים ימצא יותר אמיתי לגבי תכונה מסוימת, כך יהפוך בסבירות יותר גבוהה לתיג; (2) מרחק - ככל שקבוצה מסוימת מרוחקת יותר, כך יוקרן עליה תיג יותר טהור ופחות מדויק; (3) ביסוס - כששוני סטריאוטיפי מסוים מתבסס, יש צורך בפחות ופחות שונות אמיתיות, כדי לשמרו, או לערוך אותו מחדש; (4) דחייה - תכונות המקושרות לתגובות של דחייה, יהיו הכי צפויות להיתפס כסטריאוטיפיות;

כמו כן קיימות ארבע שגיאות שיפוט סטריאוטיפיות: (א) אבסולוטיות - הסטריאוטיפיות מתבססת על זיהוי קבוצה לפי הרכב של תכונות ומאפיינים, תוך התעלמות מיוצאי דופן; (ב) קבלת הסטריאוטיפ - בגלל התאמתו בסבירות גבוהה לקבוצה מיוחסת בעלת סימני היכר מובהקים, תוך סירוב להתייחס אל חברה בצורה אישית וללא מודעות לעיוות הסלקטיבי; (ג) התעלמות מגורמים אישיותיים - העדר מודעות למידה בה האישיות והצרכים של המתבונן מעוותים את המציאות כדי לגרום לסטריאוטיפ לתאום לרצונות ורגשות, כמו תסכולים וכעסים; (ד) רציונליזציה של המחשבה תוך התאמתה לרגשות. (Allport, 1950; Triandis, 1971)

דעות קדומות

במשך עשרות שנים מנסים חוקרים להבין ספציפית את תופעת הדעות הקדומות, הסטריאוטיפים והעמדות המוטות כלפי אנשים המתקשים בתפקודים שונים. אולפורט (Allport, 1950) מגדיר את הדעות הקדומות השליליות כהליך של "שיפוט מהיר", על רקע של השתייכות קבוצתית, תוך כדי הסתמכות על עובדות פרובוקטיביות. הליך זה מסתכם בחשיבה שלילית ובהכללת תכונות או מאפיינים שליליים על קבוצה שלימה ללא ביסוס מספיק. הדעה הקדומה נובעת מריבוי של סיבות, שכל אחת מסבירה אותה בצורה חלקית. אולפורט מתייחס לשש רמות של השפעה על היווצרותן: היסטורית, סוציו-תרבותית (חוקים ונורמות), מצבית (מצב נתון), אישיותית (המבנה והדינאמיות של חיי האינדיבידואל, במיוחד האישיות הסמכותית), התופעה (השדה הפנומנולוגי), ואובייקט הגירוי. בנוסף משפיעים משתני מושא ההתבוננות: התנהגות הנצפית וכן סוג ודרגת החומרה של המגבלה (Livneh, 1988).

רייט וליבנה (Wright, 1988; Livneh, 1988) מדברים על ההטיה הבסיסית השלילית (ייחוס התנהגות לתכונות, ללא קשר לנסיבות מצב) כלפי אנשים המתקשים בתפקוד, כמקור רב עוצמה לדעות קדומות. היא עושה עוול למי שנמצאים ממילא בעמדת חיסרון ומיוחסת במיוחד, לאנשים המתקשים בתפקודם השכלי והנפשי. בהקשר זה מציין וולפנסברגר (Wolfensberger, 1972) תפקודים מסוימים, המצופים מהאדם

המתקשה בתפקודו השכלי ודימויים סטריאוטיפיים שלו, לאור הדעות הקדומות המיוחסות לו כתת אנושי, חייתי ואף כצמח חסר תחושות ורגשות. הוא נתפס גם כמהווה סכנה, אורגניזם נושא מגפה, אובייקט ללעג ורחמים, סובל מפיגור, אינו אשם במצבו, אינו אחראי למעשיו, ילד נצחי ותמים קדוש. הדה-הומניזציה של אנשים בעלי קשיי תפקוד (קשיי תפקוד) שכליים ואחרים, מאפשרת לגורם המדכא, לחוש שלא איבד את ערכי האדם היסודיים שלו, בהקשר אליהם (ומהווה בכך מנגנון הכחשה).

ביטויים שונים לדעות קדומות היו קיימים במהלך ההיסטוריה המודרנית. במאות שעברו יוחסה התנהגות לא נורמטיבית לכוחות על טבעיים. אנשים שיוחסה להם התנהגות כזו, עונו בגינה והוצאו להורג. בתקופה שבין המאה השמונה עשרה והמאה העשרים, אנשים שאובחנה בהם שונות כלשהי, נכלאו במוסדות מבודדים לתיקון והשגחה. כך נכללו אנשים, המתקשים בתפקודים שונים, ביחד עם עבריינים, קבצנים וזונות. בתקופת הבהלה הגנטית (1890-1925), בה שלט הפחד מהתנוונות הגזע האנושי, זוהה הפיגור השכלי גם עם ליקויים פיזיים, עוני, אבטלה, אלכוהוליזם, פשע, מחלות נפש ואפילפסיה. המשכה היה בתורת הגזע הנאצית והתבטא בהשמדת מאות אלפי אנשים המתקשים בתפקוד בשם השמירה על טוהרת הגזע (Goodely, 2000; Wolfensberger, 1972). בשנים האחרונות ניכרת נטייה להפחית בביטויי ישיר של דעות קדומות ותפיסות סטריאוטיפיות, למרות שהאפליה כלפי קבוצות מיעוטים שונות נותרה בעינה. הביטוי לסטריאוטיפים יכול להיות בצורה לא מודעת, תוך הפעלה אוטומטית של סטריאוטיפים חבויים כלפי אדם המזוהה כחבר בקבוצה מתויגת. ההבדל בין אנשים הנוקטים בדעות קדומות ואלו שאינם עושים כך, יתבטא בניסיונם של האחרונים לנטרל את השפעת הסטריאוטיפים המופעלים, על ההערכות, השיפוטיות והפעולות שהם עושים (Ajzen & Fishbein, 2005).

השפעת ההשתייכות הקבוצתית על העמדות על פי טריאנדיס (Triandis, 1971)

האדם משתייך לקבוצות בהן יש לו מעמד של חבר (membership) ושואף להשתייך לקבוצות זיקה (reference). עמדותיו של האדם מעוגנות בקבוצות אלו והשתייכותו החברתית היא אחד המקורות המשמעותיים לעמדותיו. להורים, חברים, לדומים לסביבה ולתקשורת, השפעה רבה על גיבוש העמדות. מידת החשיפה לעמדות שונות משפיעה על מידת הליברליות של האדם. אנשים נוטים לתפוס דמיון רב בינם לבין חברי קבוצת ההשתייכות שלהם (In group) והבדלים רבים בינם לבין חברים בקבוצת חוץ (Out group) אשר לחבריה מיוחסים אפיונים שונים. זאת למרות שכל העובדות מצביעות על חפיפה מדהימה, בין כל קבוצה אנושית לקבוצה אנושית אחרת, במבחני יכולת ותכונות אישיות. לקבוצות המצויות בקונפליקט יש נטייה לאמץ סטריאוטיפים שליליים ולהניח שונות גדולה מזו שקיימת באמת ביניהן. היחסים בין קבוצות קובעים את אופי הסטריאוטיפים שיווצרו ביניהן. מפגשים אינטימיים בין קבוצות עוינות נמצאו מחלישים סטריאוטיפים.

קיימת נטייה ליצור בלבול בין גורמים, למשל בחיבורם של מאפיינים כמו גזע ומעמד חברתי, אשר משפיעים על סוג הקרבה הנבחנת כגון: משפחה - נישואין (האינטימית ביותר), קשרי חברות, או קשרי עבודה. קיימת גם הצגת סטריאוטיפים ודעות קדומות על פי רמות שונות של השתייכות. לעומת זאת לגבי אנשים מוכרים היטב, אנו מסתמכים בעיקר על ידע אישי וחוויות וקולטים מאפיינים רבים. במצבי ביניים ממוקמות קבוצות שיש לגביהן ידע מסוים. במקרים אלו הנטייה להסתמך על ידע שלנו או של אחרים תלויה במאפייני אישיות. קבוצות מופלות נוטות לפתח שנאה עצמית, אפטיה או העצמה.

ההשפעה הנורמות חברתיות על תיוגם ומיקומם החברתי של אנשים המתקשים בתפקוד

על פי סדן (2002) החברה [גם הדמוקרטית] רוויה בכשל העצמה: אפליה, דעות קדומות, הטלת סטיגמה והאשמת הקורבן. פרקטיקות חברתיות המעודדות סולידאריות, אינטגרציה חברתית, תמיכה בחלש, חסד ואמפתיה הן נדירות. התוצאה היא חברה של בודדים, בהמון של חזקים, בעלי מעמד וזכויות יתר, המשמרים את חוסר האונים החברתי, על ידי מנגנוני פיקוח, שיפוט הנורמטיביות (קביעת הנורמות ואת המותר והאסור) וענישה. ג'נקינס (Jankins, as cited in Goodely, 2000) מדבר על תפיסות מובנות מאליהן של נורמאליות, המתארות כנורמאליות את התכונות האנושיות האופייניות ביותר ובה בעת גם נותנות להם תוקף. החברה או התרבות, הן שיוצרות את המוגבלות כקטגוריה פוליטית ומגדירות את המגבלות של אנשים עם לקויות. השונות היא תוצר חברתי, הנמצא בעיני המתבונן.

פוקו (בתוך סדן, 2002) מתריע במיוחד, מפני שילוב של עוצמה וידע, בשירות הממסד. גם המדע והחוקרים הם חלק מיחסי העוצמה. הממסד מאבחן אנשים לפי קטגוריות, שהן כביכול מדעיות. שלושה קריטריונים קובעים את ההתאמה לנורמה: אינטליגנציה נמוכה, אי כשירות חברתית ותפקוד הסתגלותי. מבחני ה-IQ מודדים רק יכולות מסוימות ומתעלמים מאחרות. אבחונים אלו מאיימים לשלול מאנשים את האנושיות שלהם. הקריטריון לאינטליגנציה נמוכה למשל, נקבע לפי הפער בין הגיל הכרונולוגי וכישורים מוצגים, בעוד שיתכן ופער זה נובע כתוצר של הגבלה חברתית. לתיוגם של אנשים כמוגבלים שכלית נלוות תכונות מאפיינות כמו: חוסר כשירות חברתית, ילדותיות, הומוגניות, שונות, והשפעה מקיפה של הליקויים שלהם על כל התפקודים. אף החוק מגביל אנשים המתקשים בתפקודם השכלי, הנחשבים לבלתי כשירים לקבל שירותי משפט, או באמצעות הטלת מגבלות על חיי המין שלהם. בכך נחסמות בפניהם כל האפשרויות, למלא תפקידים משמעותיים בחברה. קריטריון ההסתגלות גורם לאנשי מקצוע ואחרים להתייחס להתנהגות בעייתית כאופיינית, בכל פעם שקיימת חריגה מכללי ההתנהגות הנורמאלית. זאת גם במצבי אבל ומצוקה, היות ואז התנהגותם עשויה להיות תואמת את הפתולוגיה לפיה תיוגו. קרוב למחצית האנשים במוסדות מקבלים תרופות פסיכיאטריות, כתוצאה מאבחונם כאלמים. ילדים רבים בבתי ספר צורכים ריטלין, הפוגע בכושר הלמידה ואולי אף גורם להם לנזק מוחי (Goodely, 2000; Wolfensberger, 1972).

גם תהליך המיון לבתי הספר מתייג ומחייב תלמידים מסוימים לעבור מבחני אינטליגנציה ולהפוך לאחר האבחון לשונים ובעלי פיגור שכלי. האבחון נשען על שיפוט סובייקטיבי של מורים, תוך הסתמכות על מבחנים תקפים, אמינים ומדעיים. כישלונות על רקע מעמד סוציו אקונומי נמוך, או רקע אתני שונה, לא נלקחים בחשבון (Goodely, 2000).

על פי מילר וסמונס המוגבלות נתפסת בדרך כלל באמצעות שתי פרספקטיבות: רפואית - דיאגנוסטית (אבחונה כחולי) וחברתית המאופיינת בהבדלה והגנת יתר. כיום חל שינוי בפרספקטיבות אלו, בשל תנועות הנורמליזציה וההיכללות וחוקים לקידום זכויות, המשפיעים על מעמדם ומקומם של אנשים המתקשים בתפקוד בחברה (Miller & Sammons, 1999).

תיאורית ערוצי החשיבה

ייחוסים ועמדות מוטעים נקבעים בדרך כלל באמצעות ערוץ החשיבה הפריפריאלי - האוריסטי, הכולל הסקת מסקנות מהירה ומשתמש במעט משאבים קוגניטיביים. העמדות והייחוסים המתקבלים מבוססים על פרשנויות שגויות (שגיאות ייחוס בסיסיות) ועל נטיות: לייחס התנהגות שלילית לתכונות וחיוניות לגורמי מצב, להסיק תכונות אישיות על סמך התבוננות מעטה, להסתמך עליהן בשיפוט של אחרים ולצפות להתנהגות על פי השתייכות קבוצתית (Trope & Gaunt, 2003). קשה אם לא בלתי אפשרי לבלום את החשיבה הסטריאוטיפית, אך ניתן להפחית ולנטרל אותה באמצעות יצירת מודעות לקיומה, קושי בזיהוי קבוצת השתייכות של האדם ואספקת מידע סותר סטריאוטיפי. (Quinn, Macrae & Bodenhausen, 2003). לעומתו קיים תהליך נוסף המתרחש בערוץ חשיבה מרכזי - ביקורתי, שכולל בחירה בין אלטרנטיביות, תוך השוואת הידע המתקבל עם ידע קיים. הוא כרוך בגיוס של קשב ומשאבים קוגניטיביים ובקיומה של מוטיבציה לעשות כן. במסגרתו נוצרים שינויים בעמדות (Visser & Cooper, 2003; Quinn, 2003; Macrae & Bodenhausen, 2005). איזון ופישיון (Ajzen & Fishbein, 2005) מבססים על תפיסה זו את מודל הפעולה המנומקת (Reasoned Action), המתאר את התהליכים, אשר באמצעותם אנשים מגבשים את כוונותיהם להתנהגויות. הגישה יוצאת מההנחה, שההתנהגות של אנשים נובעת בצורה הגיונית מאמונותיהם, עמדותיהם וכוונותיהם. כאשר המוטיבציה והיכולת לעבד בצורה זהירה מידע שמתקבל, מצויות ברמה גבוהה, לא יופעלו עמדות בצורה אוטומאטית אלא מתוך שיקול דעת.

תיאורית הדיסוננס הקוגניטיבי

הדיסוננס הקוגניטיבי היא התיאוריה הנפוצה להסברת הנטייה לשינוי עמדות. היא מניחה כי פער, שנוצר כתוצאה מאי התאמה, בין עמדה קיימת למידע שמתקבל, או מסתירה בין עמדה קיימת להתנהגות, גורם להיווצרות תחושה לא נעימה (כמו רעב). תחושה זו דוחפת אותנו להחזיר את השקט למערכת. שני נושאים של מידע, אשר אינם תואמים מבחינה פסיכולוגית, אמורים להיות ביחסים דיסוננטיים זה לזה. נושאי המידע יכולים להיות לגבי התנהגות, רגשות, דעות, עצמים בסביבה ועוד. המונח קוגניטיבי נועד להדגיש, שמדובר ביחסים בין נושאים של מידע. ניתן לשנות התנהגות, דעה, או מידע קיים, לגבי נושא נדון. באמצעות הדיסוננס ניתן אף להטות את תפיסת המתבונן ואת הידע שלו לגבי העולם הסובב אותו, כדי שיתאמו לעמדות קיימות.

ההגדרה הפשוטה ביותר של דיסוננס היא במונחים של ציפיות אישיות. לאדם יש מצבור גדול של ציפיות שנאגר במהלך החיים, לגבי קיום, או היעדר קיום, של הלימה בין דברים שונים. כאשר ציפייה מסוימת לא מתמלאת, נוצר דיסוננס. תהליך הפחתת הדיסוננס מופיע לאחר שהחלטה מסוימת התקבלה ותוצאותיה ברורות. אי התאמה נוצרת גם כתוצאה מהצהרה בפומבי על דעה, השונה מדעתו הפרטית של אדם. היא נובעת מהידיעה שהאדם מאמין בדבר אחד ומצהיר בפומבי על עמדה הנוגדת את אמונותיו. גם אילוצים יכולים להוות הצדקה ליישוב הדיסוננס. המידה שבה הדיסוננס מטריד תלויה בשני גורמים סותרים: מחד מידת הסטייה של ההצהרה מאמונתו האישית של האדם תגדיל את הדיסוננס שיחוש, אך מאידך ככל שיש יותר הצדקה להתנהגות זו כך יפחת הדיסוננס. שינויים מפחיתי דיסוננס הם שינויים, החלים ביחידות של מידע, שיוצרים, או מחזירים, את המערכת למצב של תאימות. המוטיבציה לשנות עמדות היא פונקציה של עוצמת הדיסוננס הנחוה. דיסוננס מקסימאלי מתרחש, כשהפערים גדולים וכאשר המתבונן חופשי לבטא

את רצונו והוא מחויב לתוצאות התנהגותו (אלו מוגדרים כתנאים הכרחיים להופעת הדיסוננס). הדיסוננס המתקבל הוא של סך ערכי הקוגניציות הפועלות להגדלתו או לצמצומו (Festinger, 1961; Festinger, as cited in Visser & Cooper, 2003; Triandis, 1971).

גורמים נוספים משפיעים על מידת המוטיבציה לבחינת העמדה: לחצי זמן, זמינות משאבים קוגניטיביים, אחריות אישית, רלוונטיות, אינטרסים וגורמי מצב ורמת ידע. תיאורית האיזון של היידר מציגה מודל, המבוסס על תיאורית הגשטלט, שמניחה נטייה לאיזון בין אמונות, דעות וידע. המנגנון פועל, בדומה לתיאורית הדיסוננס, להחזרת איזון שהופר למערכת (Heider, as cited in Visser & Cooper, 2003).

תיאורית ההשלמה (compliance)

קלמן (Kelman, 1961) מציג מודל לשינוי עמדות ודעות, המבוסס על שלושה תהליכים תגובתיים, אשר שונים זה מזה בזיקה למקור השינוי: ההשלמה (Compliance), ההזדהות (Identification) וההפנמה (Internalization). שני התהליכים הראשוניים מושפעים מסוכנים חיצוניים, מהסמכות, או מכוח המשיכה של בעל המסר, ומתבטאים בתגובה שמונעת מציות לתכתיבים, ציפיות או דרישות, אשר מלווה בציפייה לגמול או לקבלה חברתית, על ידי יחיד או קבוצה. תהליך ההפנמה לעומתם מהווה תגובה ביקורתית להתנהגות הנצפית, בהתאמה לערכי הצופה ולפי מידת השכנוע של המסר (הצגת מומחיות או אמינות). התגובה המופנמת אינה נתונה להשפעות חיצוניות והופכת לחלק ממערך הדעות והתגובות של הצופה.

השפעת האמונות על עמדות וכוונות

ככל שהקשר בין אובייקט העמדה לבין ערכי האדם ואמונותיו חזק יותר וערכיו בולטים יותר, כך יחווה הצופה רגש בעוצמה גדולה יותר. בד בבד, ככל שהקשר בין אמונות ואובייקט העמדה גדול יותר, כך גדל גם הרגש כלפיו (Rosenberg, as cited in Triandis, 1971). אמונות מרכזיות מאוד מערבות את האגו. שינוי יגרור שינוי של אמונות רבות אחרות. שינוי באמונות שוליות, לעומת זאת, לא יהיה משמעותי ומערובות האגו לא תהיה רבה. סתירה של אמונה מרכזית קודמת תגרור שינוי הרבה יותר איטי (Triandis, 1971). תיאורית הפעולה המנומקת טוענת שהאמונות משפיעות על העמדות, אשר בתורן משפיעות על הכוונות ההתנהגותיות של האדם. איזון ופישבין מזהים שלושה סוגי אמונות: התנהגותיות, נורמטיביות, ושל שליטה בביצוע הפעולה המתוכננת. שלושה משתנים משפיעים בהתאם על החלטתו של אדם לנהוג בצורה מסוימת: תוצאותיה המשוערות של הפעולה המתוכננת, הסכמת מי שמייצגים בעיניו את הנורמה המקובלת לפעולה המתוכננת ואמונת השליטה הנתפסת בפעולה (המסוגלות לבצע אותה), על פי הערכת הקלות, או הקושי שבביצועה. הפעולה המתוכננת תהיה איפה צפויה לתגמול, מקובלת נורמטיבית וברת השגה, על מנת שתתבצע. במקרה כזה תנבא העמדה את ההתנהגות בפועל (Ajzen & Fishbein, 2005).

שינוי עמדות כלפי אנשים המתקשים בתפקוד - תיאורית טווח הנוחות

מילר וסמונס (Miller & Sammons, 1999) טוענים לקיומו של טווח נוחות, שאנשים יוצרים לעצמם כלפי הסובבים אותם, אשר במסגרתו כלולים אנשים, שאינם מעוררים בהם תחושות של דחייה ואי נוחות. טווח זה ניתן להרחיב כך שיכלול גם אנשים המתקשים בתפקודים שונים. את התגובה המיידית לשונות ניתן לנטרל, על ידי תהליך של התייחסות מבוקרת, הכולל ארבעה שלבים: אבחון השוני והתגובה הרגשית הנלווית אליו; החלטה לגבי אופיו ומידת הרלוונטיות שלו למצב נתון; הבניית תגובה; ניתוח האירוע לאחר

מעשה, לצורך הפקת לקחים. שינויים בעמדות כלפי אנשים המתקשים בתפקוד נוצרים כתוצאה: ממפגש עם, רכישת ידע לגביהם, תפיסת הקושי התפקודי כאחד מתוך מכלול של מאפיינים והבנת ההיבט האוניברסאלי של המגבלה על ידי קבלתה כחלק טבעי מהחיים. נטרול השוואות שיפוטיות בין אנשים עם ובלי מוגבלויות הוא הכרחי לאישור הקשר האנושי העמוק יותר שלנו. יש להבין את אופיו של הקושי התפקודי בצורה פונקציונאלית לגבי ליקויים בחשיבה ובכישורי חיי היום יום. אדם מסוים המתקשה בתפקודו השכלי, ילקה רק בחלק מהתפקודים העצמאיים ויגלה כוחות ויכולות באחרים (Miller & Wolfensberger, 1972; Sammons, 1999).

ב. עקרונות, תפיסות וגורמים, המשפיעים על עמדות של אנשי מקצוע כלפי אנשים המתקשים בתפקודם השכלי

פרק זה כולל את סקירת התפיסות המקצועיות והעקרונות האתיים המנחים אנשי שיקום וחינוך, בעבודה עם אנשים וילדים, המתקשים בתפקודים שכליים ואחרים. במקביל הוא כולל מחקרים אמפיריים, העוסקים בבדיקת גורמים ואמצעים, המשפיעים על עמדות, כלפי אנשים המתקשים בתפקוד, בקרב אנשי מקצוע בתחומים אלו. הוא כולל רקע תיאורטי והתייחסות השוואתית, לכל התפיסות המקצועיות, שבאו לידי ביטוי במהלך המחקר, על פי עקרונות התיאוריה המעוגנת בשדה (שקדי 2003).

ב.1. תפיסות מנחות בעבודה טיפולית חינוכית ושיקומית עם אנשים המתקשים בתפקודם השכלי

בספרות המקצועית נפוצות מספר תפיסות מקצועיות הנחשבות לתפיסות מנחות בעבודה החינוכית והשיקומית עם אנשים המתקשים בתפקודם השכלי. הגישות הנסקרות הן של : נורמליזציה היכללות בקהילה ואינדיבידואליזציה הנובעות מתנועת אי המיסוד, שרווחה בשנות השישים בעקבות חשיפת התעללויות וניסויים מדעיים, שנערכו באנשים המתקשים בתפקודם השכלי, במוסדות ענק בארצות הברית ובמדינות אחרות. בעקבותיהן התפתחו: גישת ההעצמה (תוך התמקדות במרכיבי הסנגור והייצוג העצמי), שנועדה לחזק כוחות נפשיים ולהעניק כלים להתמודדות עם מציאות חברתית מפלה; האינטליגנציה הרגשית המשרתת גם את האדם המטפל באמצעות חיזוק ההבנה והאמפתיה כלפי האדם המשווק וגם את האדם המשווק על ידי מתן כלים ליצירת תקשורת רגשית ומודעות לרגשות; גישת איכות החיים נתפסת כיום כגישת על מגשרת, המכילה את כל הגישות האחרות שצוינו וכן היבטים נוספים כגון: בריאות נפשית ופיזית, שביעות רצון, אושר והגשמה עצמית.

נורמליזציה, שילוב והיכללות בקהילה

הנורמליזציה היא תפיסה שיקומית, המבוססת על אידיאולוגיה, שהחלה לפעול בשנות השישים בסקנדינביה. היא מתבססת על העיקרון, שיש לאפשר לאנשים המוגבלים שכלית, לזכות בקיום הקרוב לנורמאלי ככל האפשר. זאת במסגרת תכניות ותנאים של חיי יום-יום, הקרובים ככל האפשר, לנורמות ולתוכניות המרכזיות בחברה. עיקרון זה יש ליישם גם לגבי התהליך עצמו - שימוש באמצעים נורמטיביים ככל האפשר, על מנת ליצור, או לשמר, התנהגויות ומאפיינים אישיים, שהם נורמטיביים מבחינה תרבותית ככל האפשר. יש לעשות גם התאמות של מאפיינים נוספים, מלבד התנהגות, המהווים מחסום בעיני אחרים (של מראה, למשל). אורח החיים של אנשים מבוגרים צריך לכלול סדר יום נורמטיבי של יציאה לעבודה נושאת רווחים בשוק הפתוח, יציאה לפעילויות פנאי ונופש נורמטיביות (ולא טיפוליות), קיום בעלות על רכוש במסגרת המגורים, קימה והליכה לשון בשעות סבירות, מתן עצמאות המתבטא בחופש

תנועה והעצמה, קבלת החלטות בצורה עצמאית ושימור קשרים עם משפחות (Bunk-Mikkelsen and Nirje, as cited in Wolfensberger, 1972; Wolfensberger, 1972).

וולפנסברגר מדרג את יישום הנורמליזציה, על פי רמות הקרבה של האנשים, הסובבים את האדם המשווקם : **המטפל** – עיצוב ושימור כישורים והרגלים נורמטיביים, ברמה של קשר ישיר; **הסביבה הקרובה** - עיצוב ושימור הרגלים נורמטיביים, באמצעות: המשפחה, בית הספר, מקום העבודה, שכנים וספקי שירות; **הסביבה הרחוקה** – שינוי חוקים, שיטות ומבנים, במטרה לאפשר את קיום הנורמליזציה, להשפיע על ערכים חברתיים, תרבותיים וסטריאוטיפים ולאפשר קבלה מקסימאלית, של אנשים עם שונות לחברה.

המכשול הגדול לנורמליזציה הוא בבידולם של אנשים המתקשים בתפקוד, הנאלצים להעביר את חייהם בקבוצות גדולות. תופעה זו, טוען וולפנסברגר (Wolfensberger, 1972), צופנת בחובה את הסכנה, שביצירת תת תרבות, המחריפה את השונות. אדם המצוי בסביבתם של רבים אחרים הדומים לו, לא ינסה לחפש מסגרות חברתיות אחרות ויטה לסגל לעצמו דפוסי התנהגות לא נורמטיביים. לעומת זאת, אדם המצוי בתוך הקהילה, ינסה לחפש קשרים ואינטראקציות חברתיות עם אנשים בקהילה הסובבת אותו.

התשובה לבידול היא השילוב החברתי, שמטרתו להכין את האדם לקראת תפקוד עצמאי ונורמטיבי, במסגרת קשרים חברתיים רגילים, שהוא אמור לפתח ולקיים, בצורה מסתגלת בעתיד. וולפנסברגר וכן פלס ועמיתיו (Felce et al., 1998) מתריעים על שילוב, שבמהותו הוא פיזי בלבד. זאת כאשר שאנשים המתקשים בתפקודם השכלי חיים בקהילה בתנאי חיים נורמטיביים ובמיקום נגיש, אך משתמשים בשירותיה באופן בדלני ובקבוצות. כך בדומה לתיירים, הם מצויים בקהילה, אך ללא אינטראקציות משמעותיות עם הסובבים אותם. רק למעטים המתגוררים בקהילה יש חברים, שאינם משתייכים לרשת החברתית, או הטיפולית שלהם.

היכללות (Inclusion) - על השילוב איפה להיות מושכל. מטרתו היא לאפשר התערות והיכללות ממשית של יחידים, או קבוצות קטנות, בציבור ובקהילה הסובבים אותם. זאת באופן, המאפשר אינטראקציה עם הסביבה ותוך עשיית שימוש בשירותים קהילתיים טיפוסיים: חינוך, בריאות, חברה, פנאי, ספורט, נופש ודת. השילוב בגיל הגן הוא קל ופורה יותר ומחנך מגיל צעיר לקבלה ולסובלנות. מרבית הילדים המתקשים בתפקודם השכלי יכולים ללמוד במסגרות חינוך ובכיתות רגילות, עם סיוע צמוד ומיעוטם שאינם יכולים - במסגרת כיתות מקדמות. באמצעות אסטרטגיות יצירתיות ליצירת היכללות, ניתן לגרום למעורבות משמעותית בקהילה וליצור רשתות של קשרים, המבוססות על אינטרס אותנטי משותף. העדרם של קשרים חברתיים שולל מהאנשים את אחד היתרונות המרכזיים של ההמצאות בקהילה. הצלחת התהליך תלויה גם בהתאמה מקצועית של סגנון חיים, לגיל ולצרכי האוכלוסייה המטופלת. כמו כן יש ליצור רצף של שירותים, הנותן מענה לאנשים ברמות תפקוד שונות ובכללם לאנשים בעלי קשיים חמורים בתנועה ובתפקוד (Wolfensberger, 1998; Felce & et al., 1998).

עקרון האינדיבידואליזציה - מבוסס על גישה אישית כלפי אדם, המצוי בתכנית או מסגרת שיקומית. הוא מתבטא בהתאמת התכניות והשירותים המיועדים לו, לפי צרכיו האישיים, יכולותיו ורצונותיו ובהתאמת אורח חיים וסגנון חיים, ההולמים את הרקע האישי שלו. זאת על ידי: שילובו במסגרת מגורים קטנה ומתן בעלות על חלל המגורים האישי, הכוונתו לעבודה, לימודים ופעילות פנאי במסגרות נורמטיביות, לפי

בחירתו ומתן אפשרות לאורח חיים עצמאי (אוטונומיה). העיקרון כולל גם אמונה בפוטנציאל של אנשים המתקשים בתפקוד והתאמת הציפיות מהם לרמה ריאלית גבוהה. בדרך כלל אנשים אלה מצויים במערך ציפיות בעל קיטוב קיצוני: או של תפקוד נורמטיבי, או של העדר ציפיות כמעט מוחלט. יש תחומים בהם ניתן לצפות לרמת תפקוד נורמטיבית [ואף גבוהה מהנורמה] מאנשים מסוימים. יש לתכנן עבורם תפקידים המותאמים ליכולותיהם, שמדכאים תלות ומעודדים צמיחה. כעקרון ככל רמת הציפיות מהם גבוהה יותר, כך יגדלו בהתאם כושר הביצוע והעצמאות של האנשים (Wolfensberger, Felce & et al., 1998; 1972).

מודעות לרגשות ואמפתיה - התבססות על מרכיבי האינטליגנציה הרגשית

מערכות יחסים בין-אישיות מהוות את המרכיב העיקרי של רווחה חברתית. מערכות היחסים החברתיות מאפשרות ללמוד על נורמות תרבותיות וקבוצתיות – זירה בה מתאפשרת לאנשים ההבנה של רגשות עצמיים. חברויות מספקות סיוע אינסטרומנטלי, רגשות, אינטימיות, חברה, בריתות אמינות וחיזוק תחושת הערך העצמי ותחושת היכולות (Snell & Vogtle, 1996). האינטליגנציה הרגשית הינה גישה בפסיכולוגיה החברתית, המאפשרת התמודדות יעילה יותר עם מערכות אלו, על ידי יצירת מודעות עצמית לרגשות ולתגובות רגשיות ועל ידי חיזוק תחושת האמפתיה כלפי הזולת (Goleman, 1994).

גולמן (Goleman, 1994) מגדיר את עיקר השפעת האינטליגנציה הרגשית, ביצירת איזונים והרמוניזציה בין הרגש והמחשבה ובין רגשות חיוביים לשליליים. איזונים אלו קובעים את רווחת החיים. הם חיוניים גם לגבי קבלת החלטות נכונות, או היכולת לחשוב בצורה בהירה, תוך שיתוף המוח הרגשי. כמו כן הם מונעים חרדות כרוניות, כעסים בלתי נשלטים ודיכאון. ישנם חמישה ביטויים לאינטליגנציה הרגשית: מודעות עצמית, ניהול רגשות, הנעה עצמית, אמפתיה וניהול מערכות יחסים. בהתאם לכך מבוססת הגישה על: מודעות לרגשות, יצירת שליטה בתחושות ודחפים, יצירת דימוי עצמי חיובי, התנהגות אסרטיבית, אמפתיה, יכולת להתמודד עם כישלונות ואימוץ גישה אופטימית לחיים. האינטליגנציה הרגשית מתבטאת גם ביכולת לאתגור עצמי, התמדה מול סיכונים, יצירתיות ויצירת קשרים עם אחרים.

אחד הכלים החשובים ביצירת קשר רגשי הוא האמפתיה – היכולת לאמץ את הפרספקטיבה של האחר. ככל שאנו פתוחים לרגשותינו כך אנו יותר מיומנים בקריאת והבנת רגשות והחויה הסובייקטיבית של הזולת, דבר שמסייע גם בניפוח סטריאוטיפים קיימים. גם שורשי התפיסה המוסרית מצויים באמפתיה - הנטייה לעזור לאחר ולסייע לאנשים במצוקה. מידת האמפתיה כלפי אדם במצוקה היא שתקבע את מידת ההתערבות למענו. כמו כן היא תשפיע על ההבנה והיכולת להגיב בצורה הולמת, לרגשות ועניינים המעסיקים אנשים אחרים. האמפתיה מובילה לאכפתיות, אלטרואיזם וחמלה ומאפשרת לאנשים לחיות ביחד מתוך כבוד הדדי (Goleman, 1994).

האמפתיה מהווה גם אמצעי לשיפור מיומנויות התקשורת של אנשים המתקשים בתפקוד, ויש לתת את הדעת לשילובה גם בתכני הוראה בעבודה על השיפור בתקשורת של ילדים המתקשים בתפקודם השכלי. היא מתבטאת בהגברת מעורבותם החברתית ויכולתם להשתלב בפעילות חברתית עם ילדים ללא קשיי תפקוד. עצם ההמצאות בסביבה משולבת משפרת את התנהגותם החברתית. אחד הכרים הפוריים לשילוב הוא באמצעות פעילויות פנאי דוגמת דרמה או מחנאות. יכולתם של ילדים בעלי קשיי תפקוד שכליים לשמר ולפתח כישורים חברתיים נלמדים תלויה במידע שנרכש, ההזדמנות לתרגל אותו וההיזון החוזר שהם מקבלים להתנהגותם. חברויות נוצרות כאשר נרכשת רמה מסוימת של קשרי גומלין חברתיים. על

המיומנויות הנרכשות לתאום את דרישות הקבלה של הקבוצה המקבלת. חלק מתהליך הלמידה צריך לכלול יכולת להתמודד גם עם דחייה. רצוי להתחיל את השילוב בגיל הגן שבו רמת הקבלה היא הגבוהה ביותר. יחד עם זאת מומלץ להוריד את רמת הציפיות מרמת הקשרים החברתיים שנוצרים. מצב בו ילדים ללא קשיי תפקוד נהנים מחברתם של ילדים בעלי קשיי תפקוד הוא מטרה ראויה בפני עצמה (Snell & Vogtle, 1996).

גישת ההעצמה (סדן, 2002)

"שיתוף מעצים משמעו קבלת המשתתפים כאנשים שלמים בעלי רצונות ושאיפות, ידע וכישורים ולא רק כבעלי צרכים. עצם הנכונות של אנשי מקצוע להתייחס לתקוותיהם של אנשים ולהשתמש בידע שלהם במסגרת פרויקט משותף, היא כשלעצמה מסר רב עוצמה בכיוון העצמה. העצמה מתגשמת כאשר אנשים מתחילים להאמין בעצמם כאנשים חושבים ובעלי יכולת ושאיפות לעתיד ולא רואים את עצמם רק כמקור לבעיות בהווה" (סדן, 2002).

גם את ההעצמה ניתן לתפוס כגישה משלימה לנורמליזציה ולהיכללות בחברה, על ידי חיזוק כוחות ומתן כלים לאנשים הנמצאים בעמדת חולשה בחברה לשיפור מעמדם בה. סדן מתארת את העצמה כתהליך, המונחה על ידי אידיאולוגיה והשקפת עולם, של מעבר ממצב של חוסר אונים, למצב של יותר שליטה בחיים, בגורל ובסביבה. השינוי יחול בשלושה מימדים: הפרטני, הקהילתי (השינוי החברתי) ובפרקטיקה מקצועית מעצימה (השינוי התפקודי והארגוני שמעודד את התגשמות שניהם).

ההעצמה הפרטנית – הסביבה מהווה חלק מתהליך התפתחות האדם. היא יכולה לאפשר או למנוע קבלת החלטות ויכולת לפעול להשגת מטרות. ההעצמה פועלת כתהליך אינטראקטיבי המתרחש בין הפרט וסביבתו תוך שיפור תחושות של אסרטיביות וערך עצמי, לשם השגת השפעה על הסביבה. העצמה פועלת בשני רבדים: הפנימי הפסיכולוגי – המתבטא בשינוי התחושה או האמונה של האדם ביכולתו לקבל החלטות ולפתור את בעיותיו; החיצוני הפוליטי – המתבטא ביכולת לפעול ליישום משאבים שנרכשו בתהליך. השילוב של השניים מאפשר השגת שליטה עצמית בחיים. היכולת העצמית של האדם מבוססת על אמונתו בכוחותיו ובגיוסם לצורך הפעלת שליטה על אירועים, המשפיעים על החיים. קיים קשר בין דפוסי חשיבה ומסוגלות להשגת יעדים בחיים בהקשר של: שיפוט של מצב, גיוס מוטיבציה, הפגנת חוסן ובחירת פעילויות ומסגרות.

להעצמה הפרטית יש גם משמעות פוליטית. פעילות מעצימה מתבטאת ביציאה מהניכור וחוסר הרלוונטיות שבשוליות ובהתחברות לציבור, לקהילה ולפוליטיקה. ההעצמה נוטעת באדם את האמונה בשינוי החברתי, מקנה לו את היכולת לשנות ויוצרת תרבות אזרחית המכירה בזכותם של אנשים להיות שותפים לשינויים חשובים בחייהם. התהליך מאפשר למי שהקהילה אינה מקבלת להקים קהילה משלו עם אחרים במצבו.

ההעצמה הקבוצתית מהווה את הסביבה המושלמת ליצירת מודעות ציבורית, ליצירת עזרה הדדית ולפיתוח מיומנויות חברתיות ויכולת לתרום ולהיתרם. הבסיס להתארגנות הקבוצתית הוא בקיומו של מאפיין קריטי משותף (בעיות וגורל משותפים), המאפשר הגדרה עצמית שונה מהסביבה. את המאפיין הקריטי ניתן להפוך לבעיה חברתית על ידי התארגנות וולונטרית, שיכולה ליצור קהילה חדשה, חלקית ומשתנה. הקהילתיות

מהווה אמצעי תומך ומשלים לקיום האנושי ומאפשרת התפתחות של סולידאריות. הקהילה המועצמת מתאפיינת בפתיחות שלטונית, מנהיגות חזקה, קשרים חזקים ונגישות לתקשורת המונית.

קיים דמיון בין אנשים בעלי צרכים מיוחדים לקהילות אתניות ולקשישים. קבוצות חלשות במיוחד (בעלי קשיים שכליים נפשיים ופיזיים חמורים) נזקקות גם לסגור עצמי על מנת שתתאפשר להם גישה להעצמה. יחס החברה לקבוצות אלו הוא של דחייה ועוינות. הצורך שלהם בהעצמה הוא כחלק מתכנית הישרדות – ללמוד כיצד להתקיים בכוחות עצמם ולנהל חיים עצמאיים. החיים בבדידות ובניתוק מסכנים את קיומם.

הפרקטיקה של ההעצמה – מעמידה את הפרט במרכז. החשיבה של איש המקצוע, על הדרך שבה הוא ממלא את תפקידו, מהווה את אחד הביטויים למקצועיותו. על אנשי המקצוע להאמין ביכולתם של אנשים ללמוד ולשנות. הפוטנציאל להעצמה קיים בכל אדם, אך ההקשר והנסיבות החברתיות הם שקובעים את הגשמתו. לפיכך יש לסייע קודם למי שמצויים בנסיבות החיים הקשות ביותר. אנשים אלו זקוקים להזדמנויות ולנסיבות כדי שיבואו לידי ביטוי. הם לומדים למלא תפקידים בעלי ערך חברתי, לתרגל כישרים חבריים, להפעיל השפעה בין אישית, לפתח מחויבות, לקחת אחריות ולרכוש יכולת פוליטית.

סגור וייצוג עצמי

הסגור והייצוג העצמי נכללים למעשה בתפיסת ההעצמה, אך מהיותם מושגים כה מרכזיים בעבודה זו הם מפורטים בנפרד. גודלי (Goodely, 2000) מגדיר את הסגור העצמי כתהליך של התפתחות עצמית באמצעותו רוכש האדם ביטחון ויכולת לבטא את רגשותיו ומשאלותיו בצורה אסרטיבית. הוא מסוגל לבחור ולהחליט עבור עצמו ומקבל מושג ברור על זכויותיו ועל יכולתו לשנות את סגור חייו ולייצג את עצמו ואחרים. גם וולפנסברגר (Wolfensberger, 1972) מייחס חשיבות רבה לייצוגו בציבור ולדימוי הציבורי של האדם המתקשה בתפקודו השכלי. יחד עם זאת הוא מייחס לו תפקיד פאסיבי - הייצוג אינו תלוי בו ובמה שהוא עושה, אלא בצורה בה הסובבים אותו מציגים אותו. לכן על המטפל לנקוט בצעדים להצגתו בציבור בצורה שתנמך את השונות הנתפסת שלו מבחינת מראה, התנהגות, תדמית, הבעת רגשות והפחתת מידת הבולטות של השונות.

קבוצות הסגור העצמי הראשונות של אנשים המתקשים בתפקודם השכלי קמו בשבדיה בשנת 1970 (Nirje, 1972). לטענת ניריה הסגור העצמי מהווה מדד מרכזי ליישום עקרון הנורמליזציה. הוא משמש גם אמצעי וגם מטרה לנרמול תנאי החיים ומאפשר ביטוי עצמי של חוויות, רצונות ודרישות לכבוד, זכויות, יחס שוויוני, עצמאות ותנאי חיים נורמטיביים. הוא מדבר על תהליכי העצמה אישית וקהילתית המאפשרים לאנשים המתקשים בתפקודם השכלי להתארגן ולמלא תפקידים ציבוריים במסגרת ארגונים וקבוצות לסגור עצמי.

סדן (2002) רואה בייצוג העצמי שלב בהעצמה, המתבטא בשחרור מתלות באחרים. היכולת לייצוג עצמי מתחזקת תוך כדי רכישת מיומנויות מעשיות בתחום זה. ככל שתהליך ההעצמה מאחד אנשים, מגביר את ביטחונם העצמי ומחדד את הבנתם את מצבם, הם מרגישים בטוחים יותר לייצג את עצמם. הייצוג העצמי מוגדר על ידי ארקין (Arkin, 1988), כמתייחס לתהליך של יצירת זהות באמצעות ההופעה (Appearance) שאדם מציג לאחרים. ייצוג עצמי אמיתי, להבדיל ממעושה, נועד לקדם מסקנה בתודעת קהל היעד. גם גולמן (Goleman 1994) מתייחס לייצוג העצמי האמיתי, שמתבטא ביצירת איזון בין אמת עצמית

לכישורים חברתיים ועשיית שימוש בהם ביושר. זאת לעומת דימויים מעושים שאנשים מאמצים, המשתנים בהתאם לדרישות הסביבה.

ניר'ה (Nirje, 1972) מדבר על הזכות לייצוג וסנגור עצמי. הוא מציין את הקושי המיוחד של אנשים המתקשים בתפקודם השכלי לייצג את עצמם ולקבל התייחסות רצינית לשאיפותיהם ורצונותיהם, בשל ההערכה הנמוכה הקיימת כלפיהם בחברה. כמו כן הוא מדבר גם על הקושי שלהם להתבטא בצורה ברורה. פלס (Felce et al., 1998) מפרט ארבע דרגות של ייצוג עצמי, לגבי שיתוף צרכנים המתקשים בתפקודם השכלי בתהליכי קבלת החלטות: היועצות, מעורבות, שיתוף ובעלות. הוא מדגיש את סוגית הקושי שבשיתוף לכאורה – נוכחות פיזית בלבד של אנשים המקשים בתפקוד בוועדות ובדיונים.

איכות חיים

איכות החיים משמשת כיום כתפיסה מגשרת ומארגנת לריבוי הגישות והתפיסות המקצועיות העוסקות בשיקומם של אנשים המתקשים בתפקודים שכליים ואחרים. זאת מתוך מגמה ליצור גישה כוללת ומקיפה יותר לטיפול בהם ולשיקומם. לפיכך היא מהווה גם מושג מורכב ומרובה פרספקטיבות. היא מוגדרת גם כתפיסה מערבת רגש (Sensitizing Concept), אשר מוכרת בצורה הטובה ביותר מהפרספקטיבה האישית ובאה לידי ביטוי בתחושה כללית של רווחה, הזדמנויות להגשמת חלומות, ולפיתוח יחסים חברתיים חיוביים. בגלל מורכבותה יש גם המבקרים אותה ומתריעים על עשיית שימוש לרעה במושג בשל עמימותו הרבה (Felce & Perry, 1996; Lekasson, 1996; Shcalock, 1996 a&b).

מהיבטים אחרים נתפסת איכות החיים גם כתהליך וגם כעקרון מנחה, לשיפור חייהם של אנשים המתקשים בתפקודם השכלי. תהליך זה מוביל לשינוי מהפכני בפרדיגמת התייחסות והקשר אליהם ולשינוי בחזון, כלפי מה שיוצר הזדמנויות בחייהם. זאת תוך הדגשת היבטים של העצמה ונורמליזציה, כגון: הגדרה והחלטה עצמיים, גיוס כוחות ומסוגלות, אספקת מערכות תמיכה אישיות וכן הגברת התנהגות המסתגלת והשוויון. כמו כן קיימת התייחסות לשלב ההתפתחותי של האדם, לקיומה של רשת תמיכה (קשרים עם המשפחה) ולתחומי חיים רלוונטיים. לשם יישומה יש לאמץ את פרדיגמת התמיכות : תעסוקה נתמכת , דיור נתמך בקהילה, תמיכה בהיכללות במסגרות חינוך ופנאי ועוד.

במסגרת איכות החיים נכללים, גם מרכיבים של אינטליגנציה רגשית, בחתירה לרווחה פסיכולוגית ונפשית, הגשמה עצמית, אושר והנאה. שביעות הרצון ותחושת הרווחה נחשבות למימדים מרכזיים בהערכה הסובייקטיבית של איכות החיים. שביעות הרצון מוגדרת כמידת הגשמת הציפיות מהחיים. תחושת הרווחה מוגדרת כשביעות רצון מאופי ומאיכות החיים. מחקרים ארוכי טווח חושפים תבנית מפתיעה של שביעות רצון ורווחה של אנשים המתקשים בתפקודם השכלי שמתגוררים בקהילה, כאשר אירועי חיים שונים משפיעים עליהם בצורה ארעית בלבד, אף כשהם כוללים חוויות קשות של מחלה ואובדן. מזגו של האדם משמש כמנבא הטוב ביותר לשביעות הרצון ואיכות החיים שלו

(Felce et al., 1998; Felce & Perry, 1996; Hawkins, 1996; Hughes & Hwang, 1994; Karan & Bothwell, 1996; Keirman & Marrone, 1996; Schalock, 1996 a & b & c).

קיימים חילוקי דעות לגבי החשיבות היחסית של המימדים האובייקטיביים מול הסובייקטיביים בהערכת איכות החיים. פלס ופרי (Felce & Perry, 1996) מציינים את חשיבות המימד האובייקטיבי, באמצעות

השוואה לאיכות החיים, המקובלת בקרב אנשים ללא קשיי תפקוד. על פי תפיסתם ההשוואה לנורמה נתפסת כסטנדרט להתייחסות וכמימד מרכזי בהערכה האובייקטיבית של המושג. קייט' (Keith, 1996) מדגיש את האופי היחסי והסובייקטיבי של המושג ופרשנותו השונה בתרבויות שונות. גם לטענת אג'רטון (Edgerton, 1996), אספקת תנאים אובייקטיביים של תנאי מחייה לא בהכרח מגבירה את תחושת הרווחה של האנשים המשווקמים. מלבד זאת אין מספיק מידע על איכות החיים של אנשים המתקשים בתפקודם השכלי כי לא מקשיבים להם די. החברה יכולה לספק אפשרויות, אך לא לכפות סטנדרטים של איכות חיים.

שאלוק (Schalock, 1996c) טוען שיש לנוע מעבר לחלוקה למרכיבים הסובייקטיביים והאובייקטיביים, לעבר תפיסה מאחדת, המבוססת על קונצנזוס, אשר אמצעי המדידה שלה יהיו רבים ומגוונים. יש להדגיש את האוניברסאליות של המושגים שבקונצנזוס, אך להיות רגישים לשוני התרבותי לגביהם. את איכות החיים של אנשים המתקשים בתפקוד יש למדוד לפי אותם מדדי איכות חיים שנהוגים לגבי הקהילה הרחבה, אך תוך השוואה עם פרספקטיבות של אנשים משמעותיים אחרים בחייהם

המשגת איכות החיים - לאור מורכבות ועמימות המושג לא קיים קונצנזוס חד משמעי לגבי מימדיו. היוז והוונג (Hughes & Hwang, 1996) מציינים 15 מימדים ומאות תת מימדים הכוללים היבטים: פיזיים, נפשיים, אישיותיים (הגשמה עצמית), חברתיים, גורמי סביבה וקהילה ודמוגרפיים. פלס ופרי (Felce & Pery, 1996) מבחינים בחמש קטגוריות מרכזיות של מתחמי חיים המרכיבות את איכות החיים: רווחה פיזית; רווחה חומרית; רווחה חברתית; התפתחות ופעילות; רווחה רגשית; שאלוק (Schalock, 1996a&b) טוען לקיומו של קונצנזוס, לגבי מימדי הגרעין של המושג. הוא מציין שמונה מימדי גרעין למושג: רווחה רגשית; יחסים בין אישיים; רווחה חומרית; התפתחות אישית; רווחה פיזית; הגדרה עצמית; היכללות חברתית; זכויות; איכות החיים נחוות לאחר שמספקים לאדם את צרכיו הבסיסיים ומעניקים לו את אותן הזדמנויות הניתנות לאחרים להשגת מטרות חיים מרכזיות.

2.2. עמדות של אנשי מקצוע כלפי אנשים המתקשים בתפקוד

תת פרק זה דן בגורמים להיווצרות עמדות מוטות שליליות מזה ולגישות לא מוטות מזה, כלפי אנשים המתקשים בתפקודם השכלי, בקרב אנשי מקצוע מתחומי העבודה הסוציאלית, החינוך והמקצועות הטיפוליים. לפי ליפשיץ ונאור (2001) קיימים מחקרים מועטים הבודקים עמדות סטודנטים כלפי חריגות אשר אינם ממוקדים בסוגיה מחקרית אחת. מחקרים אלו עוסקים בדרך כלל ב: השפעותיו החיוביות והשליליות של המגע, השפעת הדתיות לחיוב על עמדות, מגדר (נשים נוטות לפתח עמדות חיוביות יותר מגברים) והשפעת ההכשרה על נכונות של סטודנטים לעבוד עם ילדים ואנשים המתקשים בתפקוד. הבנה יותר רחבה של גישות, הנפוצות בקרב אנשי מקצוע, כלפי אנשים המתקשים בתפקוד ושל הגורמים להיווצרותן, יוצרת בסיס יותר טוב להערכת והבנת השינויים לחיוב ולשלילה בגישות ותפיסות שחלו בעקבות הצפייה בסרטים. סקירת הספרות הורחבה בהקשר זה, תוך קיום דיאלוג עם ממצאי המחקר, כך שתכלול את כל התפיסות המקצועיות המוזכרות בצורה ישירה ועקיפה במסגרת הממצאים.

גורמים לעמדות שליליות של אנשי מקצוע כלפי אנשים המתקשים בתפקוד:

הספרות המקצועית מציינת מספר גורמים מרכזיים לגישות מקצועיות מוטות, הרווחות בקרב עובדים בשירותים החברתיים המוצאים את עצמם מצויים לא אחת בדילמות אתיות ומוסריות מורכבות.

ההטיה הבסיסית השלילית - מהווה ביטוי להשפעת החשיבה הקטגורית החלה גם על אנשי מקצוע. "כאנשי מקצוע עלינו לפתח רגישות לתרומה שבשגרה למיתוסים מגבילים כלפי קבוצות מסוימות. איש אינו מחוסן מפני ההטיה הבסיסית השלילית", טוענת רייט (Wright, 1988). היא מבקרת גם את הגישה הקלינית (הדיאגנוסטית), שמדגישה את הבעיות והקשיים של האדם ומחוללת נטייה להפוך אותו למשולל תכונות אנושיות (ראו הרחבה בעמוד 11).

השפעת הנטייה לקיבעון מחשבתי - "למרבה הצער כולנו מוגבלים על ידי פרדיגמות המכווונות את הדיסציפלינות שלנו, על ידי ייסוד מבנים ועל ידי המגבלות של הידע והניסיון שלנו. עלינו לעבוד בצורה פעילה על מנת לגבור על הטיות והשקפות עולם מושרשות היטב", טוענים קרן ובוט'וול (Karan & Bothwell, 1996) - "גם כשאנחנו חושבים שאנחנו עושים את הדבר הנכון אנו עלולים לעשות שגיאות קריטיות, אם אנחנו לא מביאים בחשבון את ההעדפות והבחירות של האדם [מקבל השירות]". לטענתם אנשי מקצוע מחויבים יותר להגשמת המטרות שלהם, מאשר את המטרות של האנשים שבטיפולם. "הפכנו לטובים בהצדקה ורציונליזציה של רבים מהטיפולים הקונבנציונאליים שלנו...אנו מאמינים באמת ולעתים תכופות שהשירותים שאנו מספקים הולמים, אפילו כאשר האדם [מקבל השירות] אינו אוהב אותם ואינו רוצה להשתתף בהם".

מידת ניצול המעמד המקצועי והשימוש בכוח - ביטויים של הטיות בסיסיות וקיבעון מחשבתי עשויים להיות מתורגמים גם לניצול המעמד ועמדת הכוח של איש המקצוע כלפי האדם המסתייע. לעובדי הארגונים החברתיים יש כוח משמעותי שביכולתם להפעיל על לקוחותיהם, באמצעות קביעת דיאגנוזה שמתייגת את הלקוח, מגדירה את מקומו במערכת ומכתיבה את יחס החברה אליו. ההגדרות המקצועיות הופכות את הליקוי למוגבלות שפרושה פגיעה בשלמות האדם והפיכתו לתלותי. אנשי מקצוע מאמצים במקרים רבים גם גישות אינטרסנטיות כלפי לקוחותיהם. נטייה זו באה לידי ביטוי גם לגבי מידת המעורבות ההולמת בחיי האדם המסתייע - המטפל בדיוור הנתמך לדוגמא, מצוי בתוך מציאות מורכבת ועליו לתפקד בתנאים של חוסר וודאות. הוא יכול למצוא עצמו בניגודי עניינים עם רצון הדייר, מכוונות השירות ורצון המשפחה. עליו למצוא מענה לבעיות שלא הוכשר אליהן, ולאזן בין מערכות הערכים שלו ושל האדם איתו הוא עובד. עליו גם להחליט על מידת ההתערבות ההולמת בכל אירוע ולתפקד במסגרת מערכת יחסים לא פורמאלית עם גבולות לא ברורים. בנוסף מתמודד המטפל עם הרצון להעניש, תחושות של ניצול והכלת כעסים של הדייר או משפחתו (Hassenfeld, 1992; Goodely, 2000; Goleman, 1994; Karan & Bothwell, 1996; Stubbins, 1988).

ביטויים להשפעת המודלים החברתיים של המוגבלות על עמדות של אנשי מקצוע - בנוסף לגורמים המצוינים קיימת גם ההשפעה החברתית הכוללת החלה על איש המקצוע. שאלוק (Schalock, 1996d) מציין שלושה מודלים שהתפתחו בסוף המאה הקודמת, המציגים מחסומים להשתייכותם החברתית של אנשים המתקשים בתפקודם השכלי: **מודל המבניות** - לפיו עמדות, הרגלים, ומבנים מוסדיים, יותר מאשר הליקויים עצמם, הם המגדירים את משמעות ותוצאות המוגבלות. גורמים אלו יש לצמצם למינימום; **מודל**

קבוצות המיעוטים – מדגיש את תפקיד הדעות הקדומות והאפליה, הקיימים במוסדות, בעיצוב חוויות המוגבלות והפיכת אנשים בעלי ליקויים לחברים בקבוצה מוגבלת ומופליית בדומה לבני מיעוטים. את מחסומי האפליה ניתן לפרוץ באמצעות סנגור עצמי ופעילות פוליטית; **מודל ההקשר החברתי**- שואף ליישור קו בין מדיניות ציבורית לאיכות חיים. לפי מודל זה המוגבלות היא תוצר של פעילות הגומלין בין האדם המתקשה בתפקוד וסביבתו. תהליך שיוצר מוגבלות מבוסס על ארבעה שלבים: ביסוס של פתולוגיה המקושרת באב-נורמאליות, הגדרת הליקוי הנובע מהפתולוגיה, ייחוס של הגבלה תפקודית הנובעת מהליקוי והיווצרות המוגבלות, הבאה ידי ביטוי כאשר המגבלה [הקושי] התפקודית משפיעה על, או מתערבת בתפקודו החברתי של האדם. המגבלה נתפסת כיחסית וכמושג גמיש, המשתנה בהתאם לנסיבות. ניתן להפחיתה על ידי אספקת שירותים, המתמקדים במימדי הגרעין של איכות החיים.

השפעת ארגוני השירותים החברתיים – לארגונים אלו יש השפעה רבה על גישות ועמדות של עובדים העוסקים בטיפול או בחינוך. הם מכתבים: גישות בירוקרטיות, מחויבות לטכנולוגיות טיפול מסוימות (לדוגמא שימוש בתרופות פסיכיאטריות) ותהליכי שחיקה. גישות ותהליכים אלה גורמים לעובדים לאמץ גישות נוקשות וחסרות רגישות כלפי לקוחותיהם, המהווים עבורם חומר גלם בתהליכי טיפול, או חינוך. רופאים למשל נוטים להתעלם מהחוויה הרגשית של המחלה שחוה החולה. בחינת העשייה המקצועית ברוח פוקו (בתוך סדן, 2002) מעלה את התהייה עד כמה יכול איש המקצוע לפתח רגישות למעשיו, כדי לא לשרת באופן מכני מערכות עוצמה שסותרות את כוונותיו המקוריות? (Hassenfeld, 1992; Goleman, 1994). פקר (1995) וסדן (2002) מביעות ביקורת על הזרם המרכזי, השמרני והממוסד של העבודה הסוציאלית, שמשמש בתפקיד של בולם זעזועים, במקום לאמץ מודעות ביקורתית ולגרום להעצמת לקוחות. הביקורת חלה גם על מערכת החינוך המבודדת את המורים ומכפיפה אותם באמצעות פיקוח צמוד, להוראות, תקנות וחומר מוכתב. יחס זה המצביע על חוסר אמון, מגביל אותם ליישום ההיבטים המכאניים והטכניים של המקצוע. עובדים חסרי אונים יגיבו בנסיגה, חוסר אפקטיביות, שחיקה, ועזיבה.

גישות לא מוטות של עובדים במקצועות הטיפוליים כלפי אנשים המתקשים בתפקוד גישות שאינן מוטות בקרב אנשי מקצוע יתאפיינו במערכות יחסים, המושתתות על: העצמת ושיתוף הלקוח, הבניית אמון (הכרוכה בויתור על כוח), כבוד הדדי, קשר משותף, האזנה, פתיחות וכנות. הקוד האתי של העובדים הסוציאליים מתייחס אל כיבוד זכויות לחופש, הגדרה עצמית והתייחסות דיפרנציאלית אל אנשים המתקשים בתפקוד. כמו כן הוא דוגל בנגישות שוויונית למשאבים והזדמנויות, המאפשרת מתן מענה לצרכי האדם הבסיסיים. זאת כדי לאפשר את התפתחותו המלאה ולמנוע שליטה, ניצול והפליה. במצבים קשים, ניצבים העובדים הסוציאליים, בפני הצורך לקבל החלטות בעלות השלכות מרחיקות לכת, המשפיעות על חיי רבים. לכן הם נדרשים להכיר ולשקול את השפעת האמונות והערכים שלהם על תהליך קבלת ההחלטות. (סדן, 2002; פקר, 1995; Cassuto, 1998).

תמיכה רגשית - קיימת הכרה בכוחה המרפא של התמיכה הרגשית, המתבטאת בהתייחסות אמפתית לפחדים, חששות, דיכאון, פסימיות ובדידות של אנשים חולים. חשיבות גישה זו היא גם בהיותה תהליך מעצים, המערב את מקבל השירות ומתייחס לדעותיו בכבוד (Goleman, 1994; Felce et al., 1998).

העצמת אנשים המתקשים בתפקוד: גם סדן מדגישה את גיוס הכוחות והמשאבים העצמיים של האדם הנעזר. זאת באמצעות: שיתוף פעולה, עירוב הלקוח בפעילויות, שימוש בשפה לא מקצועית בקשר איתו, עזרה בשחרורו מסטיגמות, חיזוק תחושת המסוגלות שלו, זיהוי והפחתת השפעות של מחסומי העצמה,

שמירה על איזון בין חוסר מעורבות ומעורבות יתר ובתפיסת צרתו הפרטית כחלק מבעיה חברתית. איש המקצוע משמש במגוון תפקידים עבור האדם המועצם: יועץ משאבים, מטפל המגביר מודעות עצמית, מורה ומדריך, מתכנן מתאם ומרשת שירותים ומסנגר; **דרכי הפעולה המוצעות:** אפשר (מתן הזדמנויות וכלים), קישור (בין אנשים לבין עצמם ולבין מערכות), אספקת מידע וידע (הבורות נחשבת כסיבה העיקרית לחוסר אונים), פיתוח יכולות ומיומנויות להתארגנות וניסוח ערכי הקבוצה.

תפיסה מוכוונת אדם (האינדיבידואליזציה) – מבוססת על הבניית השירותים סביב האדם על פי צרכיו וכוחותיו האישיים ותמיכה בבחירותיו האישיות. על אנשי המקצוע לנסות לטפל בצורה יצירתית, במורכבויות הנובעות מחייהם של האנשים המסתייעים בהם והסובבים אותם. רצונם יכול להיות שונה מהערכות השירות, או המשפחה ויש לעשות התאמות אליו. (Karan & Bothwell, 1996). בהקשר זה ניתן לכלול גם את **התפיסה ההוליסטית** – המבוססת על ראייה מקיפה של צרכי האדם ובכלל זה מודעות לגוף, לנפש ולרגשות ולהשפעתן על הבריאות ומנגנוני החיסון (Goleman, 1994; Felce et al., 1998).

חיזוק בתפיסת האדם לעומת הקושי התפקודי המאפיין אותו - על הגישה הדיאגנוסטית כלפי אנשים שבטיפול ניתן להתגבר, באמצעות חיזוק תפיסת האדם שלהם, אשר נעשית על ידי חיפוש והתמקדות במחשבות ורגשות שיחזקו אותה. על המטפל לאמץ גישה של התמודדות עם קשיים וחולשות, תוך חיפוש יכולות, כוחות ופוטנציאל אצל האדם המטופל, בחתירה לפיתוח חיים קונסטרוקטיביים. זאת כאלטרנטיבה להשלמה עם קשיים ובעיות, שהשפעתה הרסנית (Wright, 1988). עקרון זה בא לידי ביטוי גם בגישה הפונקציונאלית, שעיקרה כאמור, אבחון יכולות וחולשות המטופל בעל הפגיעה הנפשית, ביחס למיומנויות הנדרשות להכללתו בקהילה בסביבות מוגדרות והבניית סביבה תומכת עבורו (ענבר, 1993). לגבי אנשים המתקשים בתפקודם השכלי (Miller & Sammons, 1999), חשובה במיוחד הבניית הסביבה, ליצירת הצלחה מקסימאלית שלהם בלמידה, בעבודה וביצירת קשרים חברתיים. זאת היות ונדרשים להם יותר סוגי תמיכה, במיוחד בכישורי החיים היום יומיים שלהם.

3.ב עמדות של מורים כלפי ההיכללות (Inclusion) בבתי ספר בארץ ובעולם

למרות שגם מורים נתונים להשפעות הכלליות המצוינות לעיל בתת הפרק הקודם, עדיין ישנם גורמים ייחודיים המשפיעים על מורים. מרבית המחקרים שנערכו בישראל לא התייחסו ישירות לעמדות מורים כלפי ילדים המתקשים בתפקוד, אלא ביישום תפיסת ההיכללות בכיתות הרגילות בבתי הספר, אך ניתן להקיש זאת מיחסם לילדים המשולבים. דרכי ההתמודדות של המורים והאתגרים הניצבים בפניהם ביצירת שילוב בכיתה הרגילה שונים מאלו הניצבים בפני עובדים סוציאליים ועובדי שיקום. הכללתם של ילדים המתקשים בתפקוד בכיתה רגילה דורשת התמודדות לפרקי זמן קצובים, ומול עשרות ילדים בו זמנית, בנסיבות ובתנאים העומדים לרשות המורה במסגרת הלימודים. לפיכך עמדותיהם והגורמים המשפיעים עליהן נדונים פה בנפרד. תת פרק זה כולל סקירות של: התפתחות המגמות לשילוב בבתי הספר בישראל, עמדות של מורים לגבי רעיון השילוב בארץ ובעולם והשפעת מאפייני הילדים המשולבים על עמדות של מורים. בנוסף לכך ובמקביל לתת הפרק הקודם גם כאן נידונים גורמים וגישות, המשפיעים לחיוב ולשלילה על יחס המורה לעצם רעיון השילוב ולילדים המשולבים בעלי קשיי התפקוד. בהכללה ניתן לציין גורמים ליחס חיובי כמו: ערכים, אמונה עצמית ביכולת ובמסוגלות להתמודד עם הכיתה המשולבת, גישה

אינדיבידואלית ומערכתית, הכשרה, מכוונות, תמיכה, אקלים ארגוני ותנאים הולמים. זאת לעומת גורמים ליחס שלילי כמו: שמרנות, שחיקה, היעדר תנאים ועזרים הולמים, היעדר הכשרה ומכוונות לרעיון השילוב וכן תפיסות שגויות וסטריאוטיפים כלפי ילדים המתקשים בתפקוד.

יישום תפיסת ההיכללות במערכת החינוך בישראל

עד שנות השבעים רווחה במערכת החינוך המיוחד בישראל מגמת הבדלה. מגמת השילוב בכיתות רגילות יושמה בצורה מבוזרת החל משנות השבעים. היא הפכה למדיניות מאז החלת חוק החינוך המיוחד (1988), המתבסס על עקרון אידיאולוגי ערכי, שאין לנתק אנשים מהמסגרת הטבעית בה הם חיים. כיום היא מהווה חלק מהוויית החיים בבית הספר (אבישר, רייטר וליזר, 2003). כמו במקומות רבים בעולם, גם בישראל מתלבטים לגבי חיפוש הדרך הנכונה לביצוע השילוב בכיתה הרגילה. בהקשר זה מונים חמישה סוגי תכניות שילוב שנהוגות בבתי הספר: תגבור הוראה אישית מחוץ לכיתה בזמן הלימודים (הנפוצה), שילוב בכיתה הרגילה במשך כל יום הלימודים, למידה קבוצתית טיפולית בזמן הלימודים, למידה בכיתה נפרדת ומתן סיוע פרא-רפואי (אבישר, רייטר וליזר, 2003).

גורמים לקשיי התמודדות של מורים ביישום ההיכללות בבתי הספר בארץ ובעולם

המורים הם אלו שצריכים להתמודד בפועל עם הקשיים הנוצרים כתוצאה מהשילוב. לכן עמדותיהם מבטאות התלבטות לגבי התנאים והתמיכה שיקבלו ולגבי סוג וחומרת הקושי התפקודי, שניתן להתמודד איתם במסגרת כיתה רגילה. המורים נוטים לחשוש מפני השלכות שליליות של השילוב על התלמידים הרגילים ועומס הדרישות החינוכיות שידרשו לעמוד בהן בגינו. הם נקלעים לקושי בגישור בין מגמות של חינוך לערכים וחינוך להישגיות. כמו כן השילוב לא תמיד מתקיים בפועל, או שהוא חלקי בלבד (ליפשיץ ונאור, 2001; פייגין, טלמור וארליך, 2004; הוצלר, גפני וזך, 2005).

מחקרים רבים בארצות הברית בדקו עמדות של מורים בחינוך הרגיל, כלפי תהליך ההיכללות המואץ, המתרחש בה. בסקירה של 27 שנות מחקר, לגבי גישות של מורים, כלפי שילוב תלמידים בכיתות רגילות, נמצא שבממוצע 65% מהמורים תמכו ברעיון השילוב. למרות זאת המחקרים העלו שגם בארצות הברית למורים יש קשיים ניכרים בהתמודדות עם השילוב, בשל: חוסר הכשרה (בקרוב כ-70% ממשתתפי הסקרים), תנאים (למשל גודל הכיתה, נגישות, מספר התלמידים ועזרי לימוד), היעדר ידע (טכניקות), היעדר סיוע (רק 11% ציינו שיש להם תמיכת כוח אדם מספיקה) והיעדר תמיכה מערכתית, מקצועית ומחקרית (סקרוגס, 1999). במחקרי התערבות שבוצעו לא נמצאו הוכחות חותכות, לגבי שינוי לטובה בקרב ילדים המתקשים בתפקוד, המצויים במסגרת נורמטיבית. עצם הנוכחות בכיתה גם אינה מבטיחה שיפור בעמדות המורים והתלמידים כלפיהם. מחקרים נוספים בארצות הברית מצביעים על הצורך להתמודד עם קשיי משמעת, פערים בהבנה ובידע וקשיים אחרים בכיתה. מסתבר שהיכללות מלאה לא מתרחשת עדיין באף אחד מבתי הספר שהשתתפו במחקרים אלו. בדומה למחקרים בארצות הברית נמצאה השפעה לתנאים בבית הספר על עמדות ויחס המורים להיכללות גם בישראל (אבישר, רייטר וליזר, 2003; הוצלר, גפני וזך, 2005; Johnson, Shepherd & Sedbrook, 2002; 1999 Snyder).

השחיקה היא גורם שלילי נוסף, המשפיע על תחושת המסוגלות של המורים להתמודד עם השילוב. היא גורמת גם להיווצרות תחושת דה פרסונליזציה בתפיסת המורה כלפי התלמיד המתקשה בתפקוד. השחיקה מתבטאת ברמות שונות, החל מתחושת אי מעורבות בבעיות מקבלי השרות וכלה בהתייחסות אליהם כאל אובייקטים. פייגין, טלמור וארליך (2004) מצאו את הגורם החברתי כמשמעותי ביותר בשחיקת מורים

לחינוך גופני, מההיבטים של: בעיות משמעת, בעיות חברתיות בכיתה, קשיים בחלוקת הזמן בין התלמידים, מתן הערכה, והקשר עם ההורים. ביטויים של קשיים אלו הוא בתחושת חוסר מסוגלות. לפי הוצלר גפני וזך (2005) תפיסת המסוגלות העצמית של המורה חיונית להערכתו את מידת האיום, שיוצר הילד בעל הצרכים המיוחדים, על כושר ההתמודדות שלו עם המתרחש. מסוגלות עצמית נמוכה תתבטא בפיתוח עמדות שליליות וחרדה. הם מניחים שלושה מצבי תגובה ללחץ שיוצר השילוב על המורה: חרדה, התגוננות (העברת האחריות לאחרים) והתמודדות (הפיכת הקושי לאתגר).

השפעת רמת הקושי התפקודי של הילדים המשולבים על עמדות המורים כלפי השילוב - במחקרים שנערכו בארצות הברית, עמדות המורים שהובעו בנושא השילוב היו גם בהתאם לחומרת הקשיים התפקודיים וסוגי הלקויות השונים: 32.3% תמכו בשילובם של תלמידים בעלי ליקויים שכליים, לשוניים או רגשיים מתונים ורק 11.9% תמכו בשילובם של תלמידים בעלי ליקויים שכליים והתנהגותיים קשים. במחקר נוסף התגלו תלמידים בעלי קשיי התנהגות כדחויים ביותר בקרב המורים ואחריהם תלמידים בעלי קשיי תפקוד שכליים (סקרוגס, 1999; Johnson, Shepherd & Sedbrook 2002). גם לגיל המשולבים נמצאה השפעה, המתבטאת בנטייה מועדפת לשילוב ילדי גן והחטיבה הצעירה, לעומת החטיבה הבוגרת בבית הספר היסודי (הוצלר, גפני וזך, 2005). השפעות דומות על עמדות מורים נמצאו גם בישראל. נמצא קשר ישיר בין סוג וחומרת הקושי התפקודי וכן גיל הילד המשולב, לבין עמדות של מורים ומנהלים כלפי שילוב. כמו כן נמצאו השפעות של גורמי רקע ומגדר. המחקרים משקפים הסכמה רחבה לגבי שילוב ילדים עצמאיים יחסית, בעלי ליקויים פיזיים-חושיים והתנגדות לשילובם של ילדים בעלי בעיות התנהגות, אינטלקטואליות ופיזיות בדרגה בינונית - קשה. קשיי תפקוד חמורים התגלו גם כיוצרים רגשות של דאגה ודחייה.

השפעה משולבת של תפיסת עולם דתית חרדית, גיל וותק - גלוברמן וליפשיץ (2004) בחנו את השפעת גורמי רקע על תחושת המסוגלות של 136 מלמדים ומורות במגזר החרדי בישראל, כלפי תלמידים מתקשים בכיתותיהם, בהקשר למידת וסוג הקושי התפקודי. בנוסף לגורמים שצוינו, נמצאו השפעות של גיל המורים, סביבה (ערים גדולות מול עיירות) ומגדר. לוותק נמצאה השפעה שלילית. מלמדים ומורות חדשים יחסית, המלמדים ילדי גן ובכיתות קטנות, הביעו עמדות חיוביות יותר לגבי שילוב ממלמדים ותיקים. גם כאן עמדות המשתתפים היו חיוביות, לגבי תלמידים המתקשים בתפקודם הפיזי או בעלי לקויי למידה. לעומת זאת הובעו עמדות שליליות כלפי שילובם של תלמידים בעלי ליקויים חושיים, הפרעות רגשיות וקשיי תפקוד שכליים. כמו כן הובעו דעות סטריאוטיפיות בהקשר לתפיסת החריגות (העיוורון כעונש משמיים, חרש, שוטה וקטן, כפטורים ממצוות התורה ועוד). המחקר מצביע על העדר פתיחות אצל מורים במגזר החרדי לגבי הנכונות לשילובם של אנשים בעלי מרבית קשיי התפקוד.

גורמים לעמדות ולהתמודדויות חיוביות של מורים לגבי השילוב

חשיבותן של עמדות חיוביות בקרב המורים להצלחת השילוב - עמדות המורים, יחסם, ורגשותיהם כלפי ילדים המתקשים בתפקוד, מהווים גורמים קריטיים בהצלחת שילובם בכיתה הרגילה ומשמשים אינדיקציה טובה, לניבוי הצלחת תהליך ההיכללות. מורים בעלי עמדות חיוביות יותר, הרגישו כבעלי כישורים יותר גבוהים להתמודד עם תלמידים המתקשים בתפקוד והיו בעלי ניסיון מעשי יותר גדול (גלוברמן וליפשיץ, 2004; Johnson, Shepherd & Sedbrook, 2002). גם גורמים נוספים כמו: תחושת המסוגלות, האמונה בהצלחת השילוב, תפיסתו כאתגר, מנהיגות ואקלים ארגוני תומכי אוטונומיה (עמדת וחזון המנהל/ת), תרמו להנעה לשילוב והתגלו כמנבאים טובים להצלחתו (אבישר, רייטר ולייזר, 2003).

השפעת הגישה להוראה והערכים על עמדות ותחושת המסוגלות - טלמור, רייטר ופייגין (2004) ניתחו את ההבדלים בין מחנכות בעלות רמת שחיקה גבוהה ונמוכה, בהקשר של שילוב תלמידים בעלי צרכים מיוחדים, במסגרת מחקר איכותני המבוסס על ראיונות חצי מובנים עם שש מורות. ההבדלים נמצאו בהקשר ל: תחושת המסוגלות העצמית, תפיסת ייעוד ההוראה (הקניית ערכים לעומת ידע), שימוש באסטרטגיות התמודדות חדשניות לעומת הוראה פרונטאלית והקשר עם הסביבה (עמיתים), אנשי מקצוע (הורים). המורות בעלות רמת השחיקה הנמוכה היו בעלות תחושת מסוגלות עצמית גבוהה, המתבטאת בכושר להתמודד עם קשיים ובעיות לימודיים, חברתיים והתנהגותיים ובתפיסה ערכית של ההוראה. הן השתמשו בשיטות הוראה לא קונבנציונאליות, המבוססות על סגור, עיצוב התנהגות, אינטליגנציה רגשית, אמפתיה ואינדיבידואליזציה, וגילו יכולת לעבוד נכון עם הסביבה, על ידי יצירת קשר נכון עם הורים, העצמתם, עבודה בצוות ושימוש מושכל בייעוץ שקיבלו.

השפעת ההכשרה - מחקרים שבדקו עמדות מורים בישראל כלפי השילוב בכיתה הרגילה, מצביעים על הזיקה בין עמדות חיוביות כלפי השילוב ותחושת מסוגלות המורים להתמודד עם השילוב בכיתה (גלברמן וליפשיץ, 2004). המפתח ליצירת עמדה חיובית בקרב המורים נעוץ בהכשרה מתאימה. המסוגלות מוגדרת כאמונתו של המורה ביכולתו להשפיע באופן חיובי על התלמידים ונכונותו לסייע ולתמוך בתלמידים חלשים. (אבישר, רייטר ולייזר, 2003; הוצלר, גפני וזך, 2005; טלמור, רייטר ופייגין, 2004; ליפשיץ ונאור, 2001). מחקרים של הוצלר, גפני וזך (2005) עסק בבדיקת השפעת גורמי רקע על עמדות ותחושת מסוגלות ובחינת הקשר בין תחושת המסוגלות לשלב והעמדות כלפי ילדים המתקשים בתפקוד. המחקר נערך בקרב 153 סטודנטים לחינוך גופני ממכללות בישראל. בניגוד למצופה, להשתתפות בקורס אקדמי העוסק בשילוב לא היה קשר של ממש לעמדות הסטודנטים. הדבר מוסבר בכך שהקורסים האקדמיים מבוססים בעיקרם על העברת ידע אובייקטיבי ולא על חוויה בלתי אמצעית הנדרשת לביסוס השפעות רגשיות והתנהגותיות. לעומת זאת תרמה ההשתתפות בקורס להגברת תחושת המסוגלות. גורם הניסיון בשילוב לא הביא לשינוי ניכר בעמדות הסטודנטים. השפעת המגדר הייתה בולטת - הנשים שהשתתפו במחקר חשו פחות מאומות. גם משתנה שנת הלימודים הראה על שונות מובהקת בין תלמידי שנה א' לעומת ד', בהקשרים של מסוגלות, התמודדות עם תחושת איום ואמונה בהזדמנויות שהשילוב מאפשר. לדברי לפשיץ ונאור (2001) הכשרה נכונה לשילוב צריכה לכלול הקניית מידע על שיטות לשילוב, השקפת עולם רחבה והתנסות מעשית, כדי שיתאפשר שינוי רגשי והתנהגותי כלפי הילדים המשולבים. התנסות מעשית וחשיפה ללא ידע והכנה מראש עשויות לגרום למורים, עובדים סוציאליים ועובדי שיקום, לאי אמון ביכולתם להתמודד עם הקשיים שבעבודה עם ילדים ואנשים המתקשים בתפקודים שונים.

השפעת מסלול ההכשרה - מחקרן של לפשיץ ונאור (2001) בחן את השפעת מסלול ההכשרה וסוג הקושי התפקודי, בקרב סטודנטיות להוראה, כלפי שילוב בכיתה הרגילה. גם כאן הממצאים מראים שהנכונות לשלב קשורה בעיקר לסוג הלקות. נמצא קשר הפוך בין רמת הקושי התפקודי לבין תחושת המסוגלות להתמודד אתו. גם הנכונות לקלוט בכיתה משלבת ילדים המתקשים בתפקוד שכלי, התנהגותי ורגשי בדרגה בינונית-קשה היא קטנה. עמדות חיוביות לא תמיד היו בהלימה עם תחושת המסוגלות לביצוע השילוב, אך נמצא ביניהן קשר חיובי חזק למדי. כמו כן נמצא קשר בין תחושת המסוגלות והנכונות לשילוב. בקרב סטודנטיות לחינוך מיוחד נמצאה פחות נכונות לשילוב מאשר במסלולים אחרים, המוסברת כנובעת מהאוריינטציה המקצועית שלהן, לפיה לחינוך הרגיל אין תשובה מקצועית הולמת לטיפול בילדים

בעלי צרכים מיוחדים. נכונות גדולה יותר לשילוב נמצאה בקרב תלמידות המסלול לגיל הרך, לעומת מסלולי ההכשרה ליסודי ולחטיבת הביניים.

השפעת גורמי הרקע: משך הלימודים והתנסות מוקדמת על עמדות המורים כלפי השילוב - הוצלר, גפני וזך (2005) מצאו השפעה של שלושה גורמים שיצרו תחושת מסוגלות משופרת להוראת ילדים בעלי צרכים מיוחדים: משך הלימודים במחלקה, התנסות מוקדמת בהוראת ילדים בעלי צרכים מיוחדים והשתתפות בקורסים אקדמיים העוסקים בשילוב. נמצאה השפעה מובהקת של משך הלימודים והמגדר (נשים יותר מגברים) על עמדות, לגבי אמונה בשילוב כמאפשר הזדמנויות ולגבי חשש מופחת מהאיום שהוא יוצר.

4. גורמים ודרכים לשינוי עמדות שליליות של סטודנטים ואנשי מקצוע בתחומי הטיפול כלפי אנשים המתקשים בתפקודים שכליים ואחרים.

כאמור אין הרבה מחקרים העוסקים בדרכים לשינוי עמדות של סטודנטים כלפי אנשים המתקשים בתפקוד. במסגרת סקירה זו נמצאו מחקרים, העוסקים בהשפעות של ידע, המחשת יישום ההיכללות בקהילה, מגעים קודמים והתנסויות חווייתיות. השפעת הייצוג העצמי על שינוי עמדות נבחנה באמצעות מחקרים המלווים בדיאלוגים מובנים, שבוחנים את השפעות של מפגשים, בין אנשים המתקשים בתפקוד, לסטודנטים במדעי החברה.

עמדות וידע של סטודנטים במקצועות הטיפוליים כלפי זכויות והיכללות של אנשים המתקשים בתפקוד בארץ ובעולם השפעת הידע על העמדות

כאמור למידת הידע הקיים אודות אדם נצפה יש השפעה על היווצרות של עמדות, תפיסות וייחוסים כלפיו. מחקר השוואתי שנערך בישראל ובארצות הברית, לגבי ידע ועמדות של סטודנטים לעבודה סוציאלית בתחום הנכויות ההתפתחותיות (המחקר בארצות הברית התקיים 12 שנים קודם), קובע שרמת הידע של הסטודנטים הישראלים היא בסטנדרט גבוה במיוחד לגבי קשיי התפקוד השכליים. הסטודנטים מישראל הציגו עמדות חיוביות יותר לגבי התרת נישואין והולדת ילדים בקרב אנשים המתקשים בתפקוד השכלי, זכויותיהם למגורים עצמאיים בקהילה ונכונות לגור בשכונות להם. הפער בעמדות מוסבר על ידי תהליך הסוציאליזציה שעברו הסטודנטים הישראלים (Duvdevani, Rimmerman & Portowich, 1995).

ענבר (1993) טוענת שהצלחת תהליך הטיפול של עובדי שיקום בנפגעי נפש קשורה לעמדות האישיות של המטפלים כלפי המטופלים, הקובעות את עצם נכונות המטופל לקבלת טיפול שיקומי ואת דרך הטיפול. מחקרה בחן את השפעתה של תכנית הדרכה לעובדי שיקום, הבנויה על פי עקרונות הגישה הפונקציונאלית, על משתתפי התכנית. גישה זו מבוססת על הבניית תכניות שיקום הלוקחות בחשבון גם את היכולות וגם את הקשיים של אנשים משוקמים. המחקר בדק שינוי בעמדות של העובדים כלפי אבחון פונקציונאלי, טיפול והשמת מטופלים בעלי פגיעה נפשית במקומות עבודה. נמצאו שינויים חיוביים משמעותיים בעמדות המרואיינים, בעקבות ההשתתפות בתכנית, לגבי נכונות לעבוד עם אנשים בעלי פגיעה נפשית והגברת הערכת הסיכוי להשמתם המוצלחת במקומות עבודה לא מוגנים.

ההשפעה המוחשית של פילוסופית ההיכללות על עמדות סטודנטים

מספר מחקרים בארץ ובעולם בחנו שינויים בעמדות סטודנטים לעבודה סוציאלית שנחשפו ליישום פילוסופית ההיכללות בקהילה, לגבי אנשים בעלי מוגבלויות שכליות ונפשיות, זכויותיהם בכלל וזכותם להינשא בפרט. מחקרן של שוורץ וערמוני-סיוון (Schwartz & Armony-Sivan, 2001), שנערך בישראל עוסק בהשוואה בין עמדות סטודנטים מישראל ומארצות הברית, לגבי מידת הפנמת פרדיגמת ההיכללות. הסטודנטים הישראלים ובמיוחד מתחום העבודה הסוציאלית, דגלו יותר בהעצמה ובדמיון אליהם של אנשים המתקשים בתפקודים שכליים ונפשיים ופחות הסכימו לגבי הבדלתם. לטענת החוקרות נדרשים מחקרים עתידיים כדי לבחון, איך ואיזה סוג של קשר יכול לסייע כדי למוטט מחסומי עמדות ולהגביר את ההשתתפות השוויונית של אנשים עם מוגבלויות, בפעילויות מרכזיות בחברה.

מחקר השוואתי נוסף שבחן עמדות סטודנטים לפסיכולוגיה בארצות הברית, טיו'אן וסינגפור (Chen, Brodwin, Cardoso & Chan, 2002), מצא שמעבר להשפעת השוני התרבותי (העמדות החיוביות ביותר התקבלו בארצות הברית), היראותם ושילובם בחברה של אנשים בעלי מוגבלויות משפיעה על עמדות בצורה חיובית. יחד עם זאת צריכות להתקיים עמדות חיוביות יותר בנושאים הבין אישיים, לצורך שילובם המלא בחברה. מחקרים שנערכו בהונג קונג, לגבי עמדות של סטודנטים, כלפי מגורים של אנשים המתקשים בתפקוד בשכונות אליהם, גילו שעמדותיהם אינן שונות משל שאר הציבור. ובהקשר זה, כשליש מהנשאלים בסקר ציבורי לגבי דיור בקהילה, תמכו בהבדלתם של אנשים המתקשים בתפקודם השכלי וכמחציתם בהבדלת אנשים בעלי פגיעה נפשית (Tsang et al., as cited in Chen, Brodwin, Cardoso & Chan, 2002; Tak-fai Lau & Chau-kiu Cheung, 1999).

השפעת מגעים קודמים על שינוי עמדות בציבור הרחב ובקרב סטודנטים כלפי אנשים המתקשים בתפקוד בארץ ובעולם

נושא מרכזי במחקרים לגבי שינוי עמדות מהווה השפעת מגעים קודמים, על פיתוח עמדות חיוביות כלפי אנשים המתקשים בתפקוד. ממצאי סקירת 274 מחקרים בארצות הברית, שבדקו שינויים בעמדות כלפי אנשים המתקשים בתפקוד, בעקבות מגע ישיר אתם, מצביעים על 53% מהם המראים השפעות חיוביות, לעומת 10% המצביעים על השפעות שליליות ו-39% שהם ללא שינוי (Farnall & Smith, 1999).

דונלדסון (Donaldson, as cited in Farnall & Smith, 1999) טוענת שעמדות חיוביות נוצרות, כאשר חווית החשיפה לאדם המתקשה בתפקוד היא חזקה במידה מספקת, כדי לגבור על תפיסה סטריאוטיפית קיימת, תוך כדי הפחתת חוסר הנוחות ואספקת מידע מספיק. יחד עם זאת מפגשים יכולים גם לחזק סטריאוטיפים ועמדות שליליות. על חווית המפגש משפיעים: הנסיבות, סוג הקושי התפקודי, מידת הבולטות שלו לעין ומידת קרבת המגע. שוורץ וערמוני-סיוון (Schwartz & Armony-Sivan, 2001) לא מצאו במחקרן ביסוס להשפעת קשר קודם על עמדות. לדבריהן סוג ומצב הקשר וכן גורמים כמו אינטימיות ומידת ההנאה מהקשר חשובים מהדיכוטומיה של קיום, או אי קיום קשר בעבר. (Yuker & Bok, as cited in Farnall & Smith, 1999).

מחקר נוסף (הוזמי, 1994; וגם Rimmerman, Hozmy & Duvdevany, 2000) בדק שינוי בעמדות של חונכי פר"ח, בהקשר למשך מגעם עם ילדים המתקשים בתפקודים שכליים ופיזיים בישראל. העמדות החיוביות ביותר לגבי דחייה וחרדה נמצאו בקרב המשתתפים שהיו במגע עם ילדי פר"ח לפני ובמהלך המחקר וכן אצל אלו שהיו במגע עם ילדי פר"ח במהלך המחקר, ללא מגע קודם עמם. לטענת החוקרים המגע המתמשך עצמו מהווה את האינדקס הטובה ביותר לביטול מימדים של דחייה כללית ואינטימית ולפיתוח השקפה יותר ריאליסטית ומאוזנת כלפי הילדים.

בהקשר זה של המגע המתמשך מצאה פקר (1995) שינוי ניכר בעמדות ותפיסות מקצועיות של 24 עובדים סוציאליים, כתוצאה מעבודתם עם קבוצות לעזרה עצמית. זאת במסגרת פרויקט מונחה, לתקופה של 3 שנים, שכלל נשים ממשפחות במצוקה קשה. המחקר התבסס על דיווחים עצמיים של המשתתפים במסגרת קבוצות מיקוד. העובדים עברו תהליך נטרול ושינוי של תפיסות, עמדות וייחוסים מוטים קיימים, דבר שאפשר הבניית מערכות יחסים פחות פורמאליות, המושתתות על: קבלה, הכלה, נתינה, אהבה, הגמשת גבולות, יצירת אמון, שוויוניות והעצמה. החוקרת מדגישה את האופי המנוגד של מערכות היחסים החדשות שנוצרו, לעומת היחסים הנוצרים בדרך כלל בלשכות רווחה בין עובדים לפונים (ראו עמוד 24 – השפעת ארגוני השירותים החברתיים). אובייקטיביות מחקר זה אינה וודאית, שכן החוקרת שמשה בעת עריכת המחקר, גם כמנהלת ומנחה מקצועית של העובדים הסוציאליים שהשתתפו בתכנית.

השפעת המגע משתנה גם על פי הקשרים שונים כמו: מידת הבנייתו וכן הפגנת התנהגות אחראית והתמודדות אישית של אנשים המתקשים בתפקוד (Chen, Brodwin, Cardoso & Chan, 2002). עצם קיומו של מגע קודם עם אדם המתקשה בתפקוד, אינו מהווה מנבא וודאי לעמדות שינקטו בעקבותיו ורצוי שהמגע הנוצר יהיה מובנה ומתמשך.

מודל הדיאלוג המובנה

שור וסייקס (Shor & Sykes, 2000) מציגים תנאים מוקדמים למגע באמצעות מפגשים, שעשויים לנטרל גורמים מתערבים שליליים כמו סביבה וכן מצבה ואופייה של הנכות. לשם כך נבחרו אנשים בעלי קשיי תפקוד, שהציגו את עצמם בצורה שונה מהסטריאוטיפים המיוחסים להם, על ידי הפגנת כוחות, יכולות וכוח התמודדות. תנאים אלה נמצאו כמגבירים את סיכויי ההשפעה החיובית של המפגשים. המודל נוסה במסגרת מפגשים, שנערכו באוניברסיטה העברית, אשר מטרתם הייתה עידוד של דיאלוגים, בין תלמידים לעבודה סוציאלית וצרכני בריאות הנפש. במסגרתו הושמעו סיפורי התמודדות אישיים של המציגים, שמבליטים את הצדדים ההומאניים שלהם, כאנשים בעלי ערך, המצויים במאבקים קשים להחלמה. במחקר נבדקו השינויים שחלו בתפיסות הסטודנטים, בעקבות ההתערבות. על פי דיווחי המשתתפים, ההתערבות אפשרה להם להבין ולהפחית תפיסות סטיגמטיות, כלפי אנשים עם מחלת נפש. לעומת זאת לא נמצא שינוי משמעותי בעמדותיהם בשיטות בדיקה כמותיות. במסגרת מגבלות המחקר מועלה ספק לגבי היכולת לגרום שינוי בהבנתם עולמם של אנשים עם פגיעה נפשית, במהלך פגישה אחת עמם. [מהתנסות אישית אני מעיד על מפגש כזה, שהותיר בי רושם עמוק, במסגרת לימודי בקורס לשיקום באוניברסיטת בר אילן (1994)].

רכטמן (2002) בחנה השפעתם של מפגשים אינטראקטיביים דומים עם הומוסקסואל ולסבית על עמדת של סטודנטים למקצועות טיפוליים שנפגשו עמם. המפגשים כללו הרצאה ודיאלוג עם המרצים. נבחנה בעיקר רמת ההומופוביה של המשתתפים, שפחתה אצל חלקם כתוצאה מהמפגשים. גם ממצאי מחקר זה מעידים

על יכולתו של מפגש בודד להשפיע על המשתתפים. השינוי בעמדות נמצא קשור במידה רבה בקשר הפוך למידת הזיקה לדת של המשתתפים. עיקר ההשפעה הייתה על סטודנטים בעלי רמות הומופוביה גבוליות. המרכיבים המשמעותיים, שתרמו לדעת המשתתפים לייעילות המפגשים הם: האפשרות להיכרות אישית, אינטימיות ואוטנטיות החוויות ויצירת דיאלוג באווירה סובלנית ומכובדת. ברמה העקיפה נמצאו השפעות, הנובעות מתפיסה לא סטריאוטיפית של המציגים והיווצרות תחושות של דמיה והזדהות עמם.

שינוי עמדות באמצעות התנסות חווייתית

להערכת הוצלר, גפני וזך (2005) שילוב של אמצעים נוספים בהכשרה לשילוב המשפיעים בעיקר על המרכיב הרגשי והחווייתי בהתמודדות עשוי להועיל במיוחד לשיפור עמדות ביחס לשילוב. בהקשר זה נמצאו שלושה מחקרים שנערכו בישראל הבוחנים השפעות של חוויות על עמדות המשתתפים במחקר. במקרה אחד נבדקה השפעת חוויית הצפייה בתיאטרון בובות על ילדים, אשר אמנם אינם נכללים באוכלוסיית המחקר אך רלוונטיות המדיום הנבדק למחקר זה היא גדולה ולכן הוחלט להכלילו בסקירה.

השפעת חוויית הצפייה בתיאטרון בובות

פרי (1989) חקרה את השפעת הצגת תיאטרון הבובות "ילדי השכונה", שכללה גם מפגש אינטראקטיבי של ילדים עם הדמויות המופיעות (בובות של ילדים בעלי נכויות שונות). לילדים הצופים התאפשר גם לשוחח עם הבובות ולשאול אותן שאלות שונות לגבי הנכויות. המחקר מצביע על שינוי חיובי מובהק בעמדות ילדים ממעמד סוציו אקונומי גבוה ובגילי 13-15, כלפי ילדים עם קשיי תפקוד, בעקבות הצפייה והמפגש.

השפעת הצפייה בפעילות ספורט אתגרי על עמדות מורים לחינוך מיוחד

סתת (2000) בדקה את השפעתה של חוויית צפייה נוספת: של מורים שצפו בפעילות ספורט אתגרי עם תלמידיהם - ילדים בעלי נכות פיזית על עמדותיהם. הפעילות נערכה במסגרת תכנית "אתגרים" (פעילות ספורט אתגרי לילדים ומבוגרים המתקשים בתפקודים שונים). לא נמצאו שינויים בעמדות המורים הצופים בעקבות הצפייה. יש לציין שהבדיקה נעשתה בשיטות כמותיות. ניתן לשער שייחוד תכנית זו הוא לא בהישגי התלמידים אלא בהישגי הצוות המפעיל אותם, דבר שיכול להסביר את העדר השינוי.

גם לחוויות של צפייה, האזנה וקריאה באמצעי התקשורת יש השלכות רבות על תפיסתם הנכונה או המוטה של אנשים המתקשים בתפקודים שונים כפי שיפורט בתת הפרק הבא.

ג. השפעת הקולנוע והטלוויזיה על היווצרות וגיבוש עמדות, בציבור ובקרב אנשי מקצוע כלפי אנשים המתקשים בתפקוד

פרק זה בוחן את השפעת התקשורת: הקולנוע, הטלוויזיה והעיתונות, על היווצרות וגיבוש של עמדות, בציבור ובקרב אנשי מקצוע, כלפי אנשים המתקשים בתפקוד. כמו כן הוא סוקר מחקרים אמפיריים הבודקים שינויים בעמדות, בעקבות היחשפות לסרטים העוסקים באנשים בעלי קשיי תפקוד שונים. הדיון בהשפעת התקשורת הכולל, היות והסרטים שהוצגו במסגרת המחקר שודרו בערוצי הטלוויזיה הקהילתית בישראל. כמו כן מוצגות בו התייחסויות ספציפיות, לגבי דרכי הצגתם הלא מוטה של אנשים המתקשים

בתפקוד בקולנוע ובטלוויזיה. היבט משמעותי אחר שנסקר הוא לגבי היווצרות תהליכי הזדהות עם דמויות של אנשים המתקשים בתפקוד המופיעות בסרטי עלילה ובסרטים דוקומנטאריים.

דרכי ההשפעה של שידורי הטלוויזיה על הצופה

גוף מחקר משמעותי, מייחס לטלוויזיה השפעה רבה על הציבור, בנוגע לסטריאוטיפים חיוביים ושליילים של קבוצות מיעוט, במיוחד במהלך חשיפה ארוכת טווח. ההשפעה מתבטאת ב: עיצוב תפיסות, סטריאוטיפים ועמדות בציבור, שימוש בשפה כתובה וויזואלית והנחת דיומויים לטוב ולרע. כיום מתחזקת התפיסה הדוגלת בשימוש בדרכים נכונות ובלתי מוטות, להצגתם של אנשים המתקשים בתפקוד, תוך סתירת דיומויים שליליים שהשתרשו כלפיהם. (אלפנט-לפלה, 2003; לאור, 2004; Farnell & Smith, 1999).

מספר תיאוריות מתייחסות לדרכי הצפייה בטלוויזיה והשפעתן על עמדות הצופה: תיאורית הצפייה הביקורתית לעומת הצפייה המוסחת בטלוויזיה (Anastasio, Rose & Chapman, 1999), מתוארת כצפייה בקשב מלא, הבוחנת את התכנים המתקבלים, לעומת צפייה במצב של "קיצור דרך מנטלי", המאופיינת בקבלת המסרים הנצפים ללא שיפוט (ראו ערוצי החשיבה, עמוד 14). תיאורית הרוויה של גרינברג מייחסת חשיבות רבה לעוצמת חוויות הצפייה. תיאור חזק שנחקק בזיכרון, יפנה לערוץ החשיבה הביקורתית ויהיה משמעותי יותר מחשיפה ארוכת טווח, לתיאורים שהם פחות משמעותיים (Greenberg, as cited in Farnell & Smith, 1999). מק-אליסטר (McAlister, 2000) וטריאנדיס (Triandis, 1971) טוענים, שחדשות וסוגי מידע דוקומנטארי שונים, אמיתיים או סימולטיביים, מספקים את המידע הרלוונטי ביותר לגבי חוויות אמיתיות בתקשורת. לדברי מק-אליסטר למידה מתאפשרת כאשר מודלים מציגים סטנדרטים ריאליסטיים לחיזוק עצמי. ניתן לסכם נקודה זו בכך, שתיאור שנועד להשפיע על תפיסות הצופים, צריך לפנות לערוץ החשיבה הראשי שלהם ולהציע להם חוויה משמעותית ומשכנעת באמיתותה.

השפעת הקולנוע על היווצרות דיומויים של האדם המתקשה בתפקודו

הקולנוע לא פחות מהטלוויזיה, ואולי אף יותר, מעצב את תפיסות הציבור לגבי אנשים המתקשים בתפקוד. ההמחשה הבולטת לכוחו של המדיום היא בתיאורים מוטות שהשתרשו, למשל בהצגתם של אנשים בעלי פגיעה נפשית כרוצחים סדרתיים מעוותים ("פרדי קרוגר", וכד'). לעומתם קיימים גם ייצוגים נכונים וחיוביים של מחלת הנפש, המצויים בסרטים כמו "הכי טוב שיש". כך הדבר גם לגבי עמדות הציבור כלפי אלכוהוליסטים, התמכרות לסמים ונכויות התפתחותיות. (Gabbard & Gabbard, as cited in Wedding & Niemiec, 2003). ספרן (Safran, 2001) מנתח את אופי הדמויות המרכזיות של אנשים בעלי קשיי תפקוד פיזיים, בסרטי מלחמה שזכו באוסקר ומשמעותן לגבי תפיסת הנכות. חלקן מתוארות באמינות ובצורה ריאליסטית, ובכך תורמות לתפיסה חיובית של האדם בעל הקושי התפקודי ("שנות חיי הטובות"). זאת לעומת סרטים המעוותים את דמות הגיבור, על ידי דרמטיזציה מוגזמת וסטייה מהאמת וגורמים להטיה ("צייד הצבאים" ו"הפצוע האנגלי").

דיומויים סטריאוטיפיים בתקשורת של אנשים המתקשים בתפקודים שונים

שימוש בטרמינולוגיה ותיאורים לא הולמים כלפי אנשים המתקשים בתפקודים שונים רווחים בכל כלי התקשורת. כך העיתונות נוטה להציג בצורה לא אישית ולתייגם כ: מוגבלים, נכים, מפגרים, חולי נפש וכדומה (Auslander & Gold, 1999a & b; Schants & Gilbert, 2001). אנשים המתקשים בתפקוד הוצגו בתקשורת בצורה מוקצנת. מצד אחד הם הוצגו כ: קורבנות, כישלונות, מעמסה על החברה והמשפחה,

מעוררי רחמים, אויבים של עצמם, רשעים ויעד ללעג ומצד שני כגיבורים, המצליחים כנגד כל הסיכויים וכבעלי כוחות ייחודיים. (אלפנט-לפלר, 2003; Farnall & Smith, 1999)

התיוג החזק ביותר בהשפעת המדיה שקיים בציבור, הוא של הצגת אנשים בעלי פגיעה נפשית כרשעים, כישלונות, מוקיונים, או נעדרי שליטה עצמית (אלפנט-לפלר 2003; Markove, as cited in Wagner et al., 1999). תיוגם של אנשים בעלי פגיעה נפשית, שהוצגו בפרסומות בישראל, גרם לרשות השנייה לטלוויזיה ולרדיו לבדוק את הנושא, לאור מחאות שהתקבלו מהצופים. המלצותיה הן שיש להימנע מ: הצגתם בצורה סטריאוטיפית ומוקצנת, קישורם לסביבה לא הולמת, שימוש בלעג או הומור פוגע כלפיהם, הבלטת הקושי התפקודי שלהם, קישור מוגבלות עם רוע או כישלון והצגת אנשים מוגבלים כקורבנות וכחסרי כוח רצון. כמו כן יש להימנע מאימוץ גישה מתנשאת כלפיהם ולהקפיד על שימוש בשפה נכונה פוליטית לגביהם (לאור, 2004).

השפעת דימויים חיוביים בקולנוע ובטלוויזיה על שינוי עמדות

מחקרם של פרנל וסמית (Farnall & Smith, 1999) מתמקד בבדיקת השפעת תיאורים חיוביים, באמצעות סרטים וסדרות טלוויזיה ידועים, המציגים דמויות של אנשים המתקשים בתפקוד: "ילדים חורגים לאלוהים" (חירות), "כף רגלי השמאלית" (שיתוק מוחין) ואחרים, בנוסף לסדרות טלוויזיה ידועות כגון "פרקליטי אל-איי" (קשיי תפקוד שכליים). נבדקה במקביל גם השפעת מגעים אישיים שהיו לנבדקים עם אנשים המתקשים בתפקוד. המחקר התבסס על סקר טלפוני אקראי ברמה לאומית. תוצאותיו מאשרות שצפייה בסרטים בעלי תיאורים חיוביים השפיעו לחיוב על הצופים בנושאי אפלייתם (זכויותיהם) והפחתת רגשות שליליים כלפיהם, אך נוצרה גם תחושה גדולה יותר של אי נוחות כלפי סוגים מסוימים של קשיי תפקוד. לסרטים הייתה השפעה יותר משמעותית על הצופים מאשר לתכניות הטלוויזיה שנבדקו. הדבר מיוחס לעומק החוויה וליכולות הדרמטיות של שחקנים, דוגמת דניאל די לואיס ב"כף רגלי השמאלית". במקביל נבדקה גם השפעת מגע קודם, על פי קירבה משפחתית, או ידידות קרובה עם אדם המתקשה בתפקוד, שנתמכה חלקית על ידי תוצאות המחקר. במיוחד היה ביטוי להשפעה על רגשות מנוגדים של דחייה ופחד ולעומת זאת על נטייה להעריך. יחד עם זאת נטו משיבים אלו להרגיש אי נוחות ביצירת קשר עם אנשים המתקשים בתפקוד. השפעה משולבת של מגע קודם וצפייה בדימויים חיוביים (במיוחד של דסטין הופמן ב"איש הגשם") באה לידי ביטוי לגבי שינויים בתפיסות של אפליה, תגובות רגשיות ונוחות ביצירת קשר עם אנשים המתקשים בתפקוד.

בירד ואליוט (Byrd & Elliot, 1988) טוענים, שבאמצעות הנהגת שידורים המשולבים בדיונים, המקפידים על תיאורים נכונים של מוגבלות ועל ידי בחירה במאפיינים הולמים של אנשים בעלי נכויות, ניתן להשפיע לחיוב על עמדות של צופים כלפיהם. לפי אלפנט-לפלר (2003), הצגתם הנכונה של אנשים המתקשים בתפקוד בתקשורת, מתבטאת בהצבת האדם לפני המוגבלות והפרט לפני הקבוצה. יש להציגם כאנשים מורכבים, בעלי אישיות ורגשות, שעוסקים במגוון פעילויות. הצגתם צריכה לכלול התמודדות עם סטריאוטיפ שלילי וקידום של דימוי חיובי. בכך תסייע לשבור סטריאוטיפים ולתרום לשילובם בקהילה.

השפעת תהליכי הזדהות עם דמויות המוצגות בסרטים על שינוי בעמדות

היבט אחר שנבדק בספרות הוא מידת ההשפעה של הזדהות הצופה עם הדמות המופיעה על המרקע. על פי תפיסה זו אנשים מזדהים עם הדומים להם ואינם נוטים לייחס להם סטריאוטיפים (ברוג 1979; Anastasio, Rose & Chapman, 1999). בהקשר זה טוען מקאליסטר (McAlister, 2000), שהשפעות חזקות על אמונות והחלטות מתרחשות, כאשר הצופים קולטים דמיון בין המודלים לבין עצמם ומדווחים על הזדהות עם דמויות ציבוריות או דרמטיות בתקשורת. מידת ההזדהות עם דמות בסרט קשורה גם לאמינות שהיא משדרת ולפוטנציאל ההצלחה שלה – יכולתה להעביר מסרים של הצלחה שמגמדים את הקושי התפקודי ויוצרים רצון להידמות לה (Farnall & Smith, 1999; Kelman, 1961). קלמן מזהה שני סוגי הזדהות: **הקלאסית** - אימוץ תכונות או זהות מלאה של סוכן השינוי וההדדית - אימוץ הדדי חלקי של תכונות במסגרת מערכת יחסים מוסכמת, הכוללת גם תגובה אמפתית לפי ציפיות, רגשות, או צרכים של האחר (ראו גם בעמוד 15). שקדי וכהנמן (2005) מתייחסים להזדהות עם מצב של נכות. לטענתם נפוצה טעות מיקוד בהקשר של הזדהות עם אנשים בעלי קשיי תפקוד, בגלל הנטייה להתמקד בהסתגלות לעצם הרעיון של כניסה למצב של לקות, שאנשים ללא קשיי תפקוד נוטים לאמץ. בכך הם מתעלמים ממצב של חיים מתוך השלמה והסתגלות לקושי התפקודי, שאנשים המתקשים בתפקוד מצויים בו.

שינוי בעמדות סטודנטים בעקבות צפייה בסרטים בהשתתפות אנשים המתקשים בתפקוד

מחקריהם של בירד ואליוט (Byrd & Elliot, 1988) עוסקים בהשפעתם של סרטים שהם על, או בהשתתפות של שחקנים עם ליקויי ראייה, על עמדות של סטודנטים כלפיהם. במחקרים שערכו הושוותה ההשפעה של פרק מתכנית הטלוויזיה "מינדי" בהשתתפות שחקן בעל לקות ראייה (שלוותה בדיון), לבין סרט הסברה על העיוורון. התוצאות המשמעותיות ביותר התקבלו לגבי קבוצות שצפו בסרט ההסברה (חל שינוי קל בעמדות הצופים גם בעקבות הצפייה בתכנית הטלוויזיה), אך השינויים בעמדות חלו לזמן קצר בלבד. השפעת סרט ההסברה על העיוורון מוסברת באיזון בין הפנייה הרגשית והרציונאלית לצופה ורלוונטיות החומר בהצגה ויזואלית, שהינם גורמים קריטיים לגבי שינוי עמדות כלפי אנשים מוגבלים. לדברי החוקרים, על ידי אספקת אינפורמציה ספציפית ולא כוללת לגבי נכות מסוימת, נותן הסרט גם מענה לחששות של אנשים ללא עיוורון מפני לקות הראייה. הוא מאפשר הבנה מעמיקה יותר של הקושי התפקודי ומעלה הצעות לשיפור המגע עם אנשים עוורים. בכך ניתן להשפיע על התנהגות עתידית כלפי אנשים הלוקים בראייה. כמו כן טוענים החוקרים שהשתתפות פעילה (דיון מודרך בסרט במהלך הצפייה), הכוללת צפייה בתיאורים לא סטריאוטיפיים של מוגבלויות בטלוויזיה, יוצרת אווירה שתחת השפעתה, יכולים יחידים לגלות את תפיסותיהם המוטות ולאמץ מידע חדש המגיע מאנשים אחרים לגבי נושא הקושי התפקודי.

ד. סיכום ודיון בסקירת הספרות

סקירת הספרות מצביעה על מספר תהליכי תפיסה המכוונים את יחסנו לזולת, החל מתהליכים מידיים כמו תגובות רפלקסיביות לשונות, היווצרות של רושם, תפיסה קטגורית וייחוס וכלה בקביעת עמדה, אשר עשויה לערב תהליכי חשיבה והתייחסות מורכבים יותר. שינוי של תפיסה המבוססת על תהליכים מידיים, יהיה קל יותר להשגה וכך גם שינוי של סטריאוטיפים הנובעים ממנה. שינוי עמדה יהיה תלוי במידת ביסוסה, מערכת הקטגוריות והערכים עליהם היא מושתתת והרגשות שאובייקט העמדה מעורר בצופה. כמו כן תשפיע מידת המעורבות הרגשית והקוגניטיבית שלו/ה בהקשר זה. עמדה המבוססת על דעות קדומות מושרשות, כלפי אנשים שהוגדרו כשונים, ואשר יוחסו להם תכונות שליליות, על בסיס של שיוך קבוצתי, תהיה קשה יותר לשינוי. השיוך הקבוצתי נחשב לאחד מבסיסי העמדה החשובים. במסגרת סקירות הספרות מומחשת היטב השפעתן השלילית של תפיסות סטיגמטיות ודעות קדומות, כלפי אנשים המתקשים בתפקוד והשלכותיהן הקשות, שפגעו בזכויותיהם, גרמו להדרתם מהחברה ואף שללו את זכות הקיום שלהם.

נסקרו מספר תיאוריות קוגניטיביות המסבירות תהליכי שינוי עמדות: תיאורית ערוצי החשיבה מתנה סתירת עמדות המבוססות על תהליכי חשיבה האוריסטיים, בגיוס משאבים קוגניטיביים. תהליך זה מתרחש בערוץ חשיבה מרכזי. על בסיס תהליך זה מושתתת תיאורית הפעולה המנומקת, המצביעה על הקשר בין אמנות, עמדות וכוונות התנהגותיות ועל יכולת הניבוי של התנהגות על פיהן. תיאורית הדיסוננס הקוגניטיבי מסבירה את המוטיבציה לשינוי בעמדה, בנטייה להפחתת דיסוננס, אשר נוצר בשל פער בין עמדות קיימות, דעות או ציפיות מוקדמות, לבין ידע שמתקבל, או התנהגות שאינה תואמת אותן. העברת מסרים סותרים ציפיות תיצור דיסוננס, שעשוי לגרום לשינוי בעמדות בהתאם לעוצמתו. הערכים עליהם מבוססת העמדה מהווים פילטר נוסף - מאין שומר סף להפנמת ידע שמתקבל. על פי תיאורית ההשלמה (Compliance), שינוי עמדות יכול להתרחש כתוצאה מתהליכי השלמה והזדהות עם מקורות סמכות חיצוניים, אבל הפנמת מסרים מתרחשת, רק כאשר קיימת התאמה שלהם לערכי היסוד של מקבל המסר. שילובן של התיאוריות הללו מצביע על תהליך, שבו שינוי מהותי בעמדת הצופה מותנה, גם בהפחתת הדיסוננס הנוצר, כתוצאה המסר המתקבל וגם בהפנמת המסר בהתאמה לערכי הצופה. השפעת שינוי שכזה על פעולה מתוכננת, תהיה מותנית גם במידת התאמתה לאמונות ולנורמות של האדם המתכנן ובמידת השליטה הנתפסת שלו (המסוגלות) לגבי יכולתו לבצע את הפעולה המתוכננת.

על פי הקוד האתי של העובדים הסוציאליים בארצות הברית הערכים והגישות, המנחים את העבודה עם הלקוח צריכים להיות מושתתים על: שיתוף, הבניית אמון, ויתור על סמכות, כבוד הדדי, האזנה, פתיחות, כנות והכלה. כמו כן חיזוק המכוונות כלפי האדם המסתייע, תוך הדגשת יכולותיו על פני קשייו. התיאוריות המרכזיות המנחות כיום את העבודה השיקומית והחינוכית עם אנשים המתקשים בתפקוד מבוססות גם הן על ערכים מקבילים כגון: אנושיות, סובלנות, צדק חברתי, שוויון זכויות, עצמאות ומניעת דיכוי ואפליה.

בין התפיסות המנחות את עבודה החינוכית והשיקומית, עם אנשים המתקשים בתפקודם השכלי, ניתן למנות את: **הנורמליזציה** שדוגלת ביצירת התנאים לקיום אורח חיים נורמטיבי בקהילה במטרה לגרום להשתלבותם, היכללותם והשתייכותם החברתית. לתפיסה זו נלוות גם: גישת **האינדיבידואליזציה** הגורסת גישה אישית ודיפרנציאלית לאנשים משוקמים; **ההעצמה** שמתייחסת לגיוס כוחות ומשאבים כדי לאפשר לאדם לשנות את דימויו העצמי, לשם חיזוק מעמדו האישי והחברתי, השגת עצמאות ומניעת דיכוי חברתי; **האינטליגנציה הרגשית** המאפשרת שליטה ברגש ועיצוב של התנהגות אסרטיבית, להשגת רווחת חיים וכן

הבניית תקשורת רגשית, המבוססת על אמפתיה והבנת הזולת ליצירת קשרים חברתיים; הסנגור והייצוג העצמי מהווים שלבים בתהליך ההעצמה, בהם מתאפשר לאנשים המתקשים בתפקודם השכלי להשפיע על הדרך, בה הם נתפסים בעיני החברה. זאת על ידי הצגת עצמם בצורה כנה ומשכנעת, המחשת כוחות, יכולות, רצונות ורגשות וכן באמצעות העברת מסרים והצהרות לגבי זכותם לעצמאות ולשוויון; התיאוריה המרכזית בתחום השיקום של אנשים המתקשים בתפקודם השכלי היא זו של איכות החיים, המאגדת בתוכה את כל התפיסות המצוינות, בחתירה להגשמת מטרות כמו: שביעות רצון, אושר והגשמה עצמית. היא מבוססת על יצירת מודעות למימדים רבים יותר של הקיום האנושי (אובייקטיביים וסובייקטיביים), הכרוכים בהבניית חיי אדם: נפשיים (רגשיים), חברתיים (היכללות), בין אישיים, התפתחותיים, בריאותיים, אינטלקטואליים ורוחניים, חומריים, וכן מימדים של העצמה: הגדרה עצמית וזכויות.

ניתן להניח, שעמדותיהם של סטודנטים למקצועות העבודה הסוציאלית והחינוך המיוחד יהיו מוכוונות לערכים ולמטרות אלו, לאור היחשפות אליהן ותהליכי סוציאליזציה שהם עוברים במסגרת הלימודים. יחד עם זאת הספרות מלמדת שבמקרים רבים אנשי מקצוע נוטים עדיין לאמץ גישות מסורתיות של הפרדה דיכוטומית בין המטפל למטופל ואימוץ המודל הרפואי-דיאגנוסטי, אשר מבוססות על: עליונות, פטרונות, כוחנות, סמכותיות, פתולוגיה (הפיכת ליקוי למוגבלות), גוננות יתר (המתבטאת גם ביצירת מסגרות מובדלות ומוגנות) חרדה, התגוננות ויחס לא אישי. הגורמים לגישות אלו הם: תהליכי שחיקה, הגנה על אינטרסים אישיים, שמרנות, קיבעון מחשבתי, התמסדות וציות לתכתיבים של נורמות חברתיות (מבחני קבלה) ונוהלי עבודה נוקשים. מחקרים בארץ ובעולם מצביעים גם על יחס אמביוולנטי של מורים להכללת תלמידים בעלי קשיי תפקוד בכיתות רגילות בבתי הספר. אנשי מקצוע וסטודנטים, בדומה לשאר הציבור, אינם מחוסנים גם הם מפני תפיסות מוטות, הטיות בסיסיות שליליות ודעות קדומות כלפי אנשים בעלי קשיי תפקוד שכליים.

קיימים מעט מחקרים הבודקים עמדות של סטודנטים ואנשי מקצוע כלפי אנשים בעלי קשיי תפקוד. הם עוסקים בהשפעות חיוביות ושליליות של מגעים קודמים, הכשרות וכלים מקצועיים, סוציאליזציה ומגדר. בסקר שנערך בארצות הברית לגבי עמדות מורים כלפי השילוב בבתי הספר, 65% מהם תמכו בשילוב, אך הביעו קשיים ניכרים בהתמודדות עם ביצועו בשל: חוסר הכשרה, תנאים, ידע, סיוע ותמיכה (סקרוגס, 1999); תלמידים בעלי קשיי תפקוד שכליים הוגדרו כפחות מתאימים לשילוב בכיתות רגילות (סקרוגס, 1999; Johnson, Shepherd & Sedbrook, 2002). מורים בעלי עמדות חיוביות יותר כלפי השילוב, הרגישו כבעלי מסוגלות וכישורים גבוהים יותר, להתמודד עם תלמידים המתקשים בתפקוד. הם היו בעלי ניסיון מעשי גדול יותר, תפיסה ערכית של ההוראה, השתמשו בשיטות הוראה לא קונבנציונאליות ונמצאו ברמות שחיקה נמוכות יותר (גלוברמן וליפשיץ, 2004; טלמור, רייטר ופיגין 2004; Johnson, Shepherd & Sedbrook, 2002).

השפעות של תכניות הכשרה: הוצלר, גפני וזך (2005) מצאו שהשתתפות בקורס אקדמי העוסק בשילוב לא השפיעה על עמדות של סטודנטים לחינוך כלפי השילוב בכיתה. לעומת זאת נמצאה השפעה מובהקת של משך הלימודים והמגדר (נשים יותר מגברים) על עמדות סטודנטים לחינוך, בחיזוק האמונה בשילוב כמסייעת ליישומם ומפחיתה את החשש ממנו. על פי לפשיץ ונאור (2001) סטודנטיות לחינוך מיוחד הביעו פחות נכונות לשילוב, מאשר סטודנטיות במסלולים אחרים של הכשרה להוראה. ענבר (1993) מצאה שהפעת חיובית של תכנית הדרכה על פי הגישה הפונקציונאלית על עובדי שיקום, לגבי נכונות לעבוד עם אנשים בעלי פגיעה נפשית. במחקרים השוואתיים בין סטודנטים לשיקום מישראל וארצות הברית נמצאה

רמת הידע של הסטודנטים הישראלים בסטנדרט גבוה במיוחד לגבי אנשים המתקשים בתפקודם השכלי. (Duvdevani, Rimmerman & Portowich, 1995). במחקר נוסף לגבי השפעות ישום תפיסת ההיכללות (Schwartz & Armony-Sivan, 2001), הסטודנטים הישראלים, דגלו יותר בהעצמה ובדמיון אליהם של אנשים המתקשים בתפקודים שכליים ונפשיים ופחות הסכימו לגבי הבדלתם. גם מחקר שנערך בהונג קונג (Chen, Brodwin, Cardoso & Chan, 2002), מאשר שהיראותם ושילובם בחברה של אנשים בעלי מוגבלויות משפיע על עמדות בצורה חיובית.

השפעות מגעים ישירים: ממצאי סקירת 274 מחקרים בארצות הברית בדקו שינויים בעמדות כלפי אנשים המתקשים בתפקוד, בעקבות מגע ישיר אתם. כמחציתם (53%) הראו השפעות חיוביות, לעומת 10% מהם, המצביעים על השפעות שליליות ו-39% מהם ללא שינוי (Farnall & Smith, 1999). מחקרים שנערכו בישראל מצאו השפעות של מגע מתמשך עם אנשים המתקשים בתפקוד. המגע המתמשך נמצא תורם למניעת דחייה ולפיתוח השקפה יותר ריאליסטית ומאוזנת בקרב חונכי פר"ח כלפי ילדים המתקשים בתפקודים שכליים ואחרים. (הוזמי, 1994; וגם Rimmerman, Hozmy & Duvdevany, 2000). גם פקר (1995) מצאה שינוי ניכר בעמדות ותפיסות מקצועיות של עובדים סוציאליים, כתוצאה ממגע מתמשך בעבודתם עם קבוצות לעזרה עצמית. המשתתפים דווחו על שינוי בעמדות וייחוסים מוטים, ויצרו מערכות יחסים פחות פורמאליות, המושתתות על: קבלה, הכלה, נתינה, יצירת אמון, שוויוניות והעצמה. שור וסייקס (Shor & Sykes, 2000) בדקו השפעה של מפגשים מובנים, בין אנשים בעלי פגיעה נפשית וסטודנטים לעבודה סוציאלית. המפגשים אפשרו למשתתפים להבין ולהפחית תפיסות סטיגמטיות כלפי אנשים עם מחלת נפש. רכטמן (2002) בחנה השפעתם של מפגשים דומים עם הומוסקסואל ולסבית. המפגשים הפחיתו את רמת ההומופוביה של משתתפים בעלי רמות הומופוביה גבוליות.

במחקרים הנוגעים להשפעת התקשורת על עמדות הציבור לגבי אנשים המתקשים בתפקוד נמצא שהעיתונות נוטה להציגם בצורה לא אישית ולתייגם כ: מוגבלים, נכים, מפגרים, חולי נפש וכדומה (b; Auslander & Gold, 1999a & Schants & Gilbert, 2001). מחקר נוסף, שבחן השפעות של סרטי קולנוע וטלוויזיה, המציגים תיאורים חיוביים של אנשים המתקשים בתפקוד (Farnall & Smith, 1999), מאשר שהצפייה בסרטים השפיעה לחיוב על הציבור, בנושאי אפלייתם והפחתת רגשות שליליים כלפיהם. לתכניות הטלוויזיה שנבדקו נמצאה השפעה פחותה. גם בירד ואליוט (Byrd & Elliot, 1988) מצאו שלסרט הסברה דוקומנטרי על העיוורון הייתה יותר השפעה מסדרת טלוויזיה המשתפת שחקן בעל עיוורון, על עמדות של סטודנטים כלפי אנשים המתקשים בראיה.

לסיכום: סקירת הספרות הציגה היבטים שונים להיווצרות והשתנות של עמדות ותפיסות, תוך הדגשת ההיבט של תפיסות מוטות והגורמים להן, כלפי אנשים המתקשים בתפקודים שונים. נסקרו בה התפיסות המקצועיות העיקריות והערכים, המנחים כיום אנשי מקצוע מתחומי העבודה הסוציאלית, השיקום והחינוך. לעומתן נסקרו תפיסות וגורמים, המכוונים אנשי מקצוע לגישות מוטות. כמו כן נבחנה השפעתו של ייצוג לא מוטה וסותר סטריאוטיפים של אנשים המתקשים בתפקוד, על שינויי עמדות הנובעים מההיחשפות להצגתם בתקשורת ובסרטים. בנוסף נבחנה השפעתם של מפגשים מובנים עם סטודנטים. מפגשים אלה מוסיפים לידע, פונים לערכים, וגורמים ליצירת הזדהות ואמפתיה. בנוסף הם ממחישים יכולות, כישורים, התנהגות נורמטיביים וכושר התמודדות. נמצאה השפעה גם למגעים מתמשכים. שינוי משמעותי בתפיסתם של אנשים המתקשים בתפקוד יחול איפה בעקבות היחשפות לדימויים שלהם, אשר סותרים סטריאוטיפים הרווחים לגביהם. כמו כן בשל היווצרות מודעות לכוחות ויכולות, חיזוק בתפיסת האדם שלהם לעומת

הקושי התפקודי, הבנת האופי האוניברסאלי של הקושי התפקודי והעשרת הידע לגביהם בנוגע לזכויות ולמקומם בחברה. כמו כן יהיה משקל לתהליכי הזדהות ואמפתיה במסגרת של התנסות חווייתית.

שאלות המחקר

א. מה תהיה תרומת הצפייה בסרטים לתפיסת משתתפי המחקר, סטודנטים לעבודה סוציאלית ולחינוך מיוחד, את האנשים המתקשים בתפקודם השכלי?

ב. מה תהיה תרומת הצפייה בסרטים לתפיסות והגישות המקצועיות של משתתפי המחקר?

ג. מה תהיה השפעת גורמי הרקע הבאים על תגובות הנשאלים ? :

ג.1. **מפגשים קודמים:** נשאלים שחוו מפגשים קודמים עם אנשים בעלי קשיי תפקוד שכליים, לעומת נשאלים שלא חוו מפגשים.

ג.2. **ניסיון בעבודה:** נשאלים בעלי ניסיון קודם, בעבודה עם אנשים המתקשים בתפקודם השכלי, לעומת נשאלים חסרי ניסיון קודם.

ג.3. **מקצוע:** תלמידי עבודה סוציאלית לעומת תלמידים לחינוך מיוחד.

ג.4. **רמת ההשכלה:** בעלי תואר ראשון לעומת בעלי תואר שני.

שיטת המחקר

המחקר נבנה במתכונת של מחקר שדה (Field experiment), שכולל בדיקה כמותנית ותיעוד איכותני של תגובות של סטודנטים לצפייה בסרטים. הוא מבוסס על מודל של one group post test. הוא כולל: ניתוח איכותני פנומנולוגי של תגובות הנשאלים לשאלות הפתוחות ולמלל המוקלט בראיונות עומק, על פי מתודולוגית התיאוריה המעוגנת בשדה (גבתון, 2002). בנוסף הוא כולל ניתוח כמותי לשאלות הסגורות והפתוחות שבו, לפי: ממוצעים, שכיחויות, סטיות תקן ומבחני שונות.

מערך המחקר – מערך עירוב השיטות (Mixed Methods Design).

מערך עירוב השיטות נבחר, כהולם ביותר סוג זה של מחקר, היות ובמסגרתו נאספו נתונים כמותיים לצד איכותניים, ובמרביתו הוא נערך בנקודת זמן אחת. ההשוואה בין הנתונים, שנאספו בשתי השיטות, מגבירה את תוקף ממצאי המחקר ותורמת להבנת תהליכי שינוי העמדות שחלו בו, אשר תועדו מפרספקטיבות שונות.

על פי קרסוול (Creswell, 2005) שיטת מחקר זו הופכת בשנים האחרונות למקובלת. בבסיסה ניצבת ההנחה, שהמציאות הנחקרת במחקר השדה היא מורכבת. לכן יש להסתמך על ריבוי של שיטות, לאיסוף הנתונים ובחינת הפרספקטיבות של המחקר. בכך מתקבלת תמונה יותר שלימה ומייצגת של התופעה הנחקרת (Greene, Benjamin & Goodyear, 2001).

מערך עירוב שיטות המחקר עושה שימוש משולב בנתונים כמותיים ואיכותניים. המחקר הכמותי מספק את הבסיס לניתוחים סטטיסטיים, שיאפשרו את הבנת תדירות הופעתן של התופעות הנחקרות והיקפן של מגמות נבדקות, בקרב מספר גדול של משתתפים. הניתוח האיכותני לעומת זאת, מאפשר הבנייה של התייחסות מרובת פרספקטיבות, ומסייע לקבלת תמונה מורכבת של מצב מסוים. השימוש בשתי השיטות, בעת ובעונה אחת, מאפשר את שילוב המיטב שבשתייהן. כמו כן הוא מבסס פרקטיקה טובה, אשר מאפשרת הבנה טובה יותר של שדה המחקר. הגישה הריאליסטית, לדוגמא, שואפת להבנות, הנגרמות מההקשרים של התופעה החברתית הנחקרת ומושגות באמצעות התבוננות, בו זמנית, בשדה המחקר, דרך עדשות שונות של: הכללה וירידה לפרטים, אובייקטיבית לעומת סובייקטיבית, סיפורים שגרתיים מול יוצאי דופן ומצבים של מדיניות מול סגור. השגת הבנות כאלו לא רק מזמינה אלא דורשת שימוש במגוון מעורב של שיטות מחקר (Creswell, 2005; Greene, Benjamin & Goodyear, 2001).

כלי המחקר:

(א.) שני סרטים שהוקרנו בפני הנשאלים (ב.) שאלון פרטים אישיים של המשתתפים; (ג.) שאלון הכולל 7 שאלות פתוחות ו- 14 סגורות; (ד.) ראיונות מאזכרים - התקיימו ארבעה ראיונות מוקלטים (המרואיינים התנדבו להשתתף בהם), בני 60-90 דקות כל אחד. הראיונות נשאו אופי לא פורמאלי. במהלכם התבקשו המרואיינים לספר על עצמם, הרקע והאוריינטציה המקצועיים שלהם ועל תוכניותיהם לעתיד. כמו כן התבקשו, בעזרת שאלות מנחות, להיזכר בסרטים, להתייחס לתשובותיהם בשאלוני המחקר לפרטן ולהבהיר מהיבטים שונים. הראיונות התקיימו כשבועיים לאחר הצפייה (שקדי, 2003).

א. תיאור הסרטים שהוצגו במחקר

שני הסרטים הופקו במסגרת תכנית הטלוויזיה הקהילתית "יוצא מהכלל", המופקת במסגרת תכנית "שיאים" של עמותת שק"ל (שירותים קהילתיים לאנשים בעלי צרכים מיוחדים), בשיתוף עם מרכז התקשורת העירוני ויצי"ו - כגן בירושלים. 12 משתתפי הסדנא הם אנשים, המתקשים בתפקודים שכליים נפשיים ופיזיים, אשר הינם שותפים בפועל להפקת הסרטים בתפקידי: מראיינים, קריינים, צלמים ואנשי סאונד. הפרויקט פועל בליווי ועריכה של מנחים מקצועיים מתחום הטלוויזיה הקהילתית. הוא נוסד לפני חמש שנים. עד כה הופקו במסגרתו עשרות סרטים, העוסקים באנשים בעלי קשיי תפקוד שונים, מהיבטים של סיפורים אישיים, קשיים, זכויות, כישורים והצלחות, וכן תיעוד של אירועי תרבות חשובים, בהשתתפותם של אנשים בעלי קשיי תפקוד. התכנית משודרת בצורה קבועה בערוצים הקהילתיים של הטלוויזיה בכבלים ושידורי הלוויין.

הנחות המחקר הן, שהסרטים הנכללים בו מציגים בצורה אנושית, הולמת ולא מוטית את האנשים המופיעים בהם. זאת תוך ביטוי של: יכולות וכישורים בתחומי יצירה שונים, הימצאות במסגרת קהילתית נורמטיבית, זוגיות וקשרים בין אישיים. באמצעותם מתאפשר למציגים לייצג ולסגור על עצמם וכן לבטא בצורה ישירה את שאיפותיהם, רצונותיהם וזכויותיהם.

הסרט "אוליבר" (8 דקות) - מתעד את הפקת המחזמר "אוליבר" שהועלה ע"י תיאטרון שיאים של שק"ל בשיתוף עם הסטודיו למשחק ניסן נתיב. כל שחקני המחזמר הם אנשים המתקשים בתפקודם השכלי והם מלווים על ידי מקהלה בהשתתפות אנשים המתקשים בתפקודים שונים. בכורת ההצגה הועלתה באולם ז'ראר בכר בירושלים בנובמבר 2003. עד כה הועלתה 14 פעמים ברחבי הארץ, כולל הצגה חגיגית בתיאטרון הקאמרי בנוכחות טובי השחקנים ישראל. במאי ההצגה – משה קליף.

במהלך הסרט מספרים השחקנים המרואיינים ובמאי ההצגה על תהליך ההפקה ותרומתה להם ועל שאיפותיהם כשחקנים. הסרט משולב בקטעים מהופעה חיה בפני קהל שהתקיימה באולם של "הסטודיו למשחק ניסן נתיב" בירושלים. הוא נפתח בקטע שצולם מאחורי הקלעים לפני הצגה ומלווה בקריינות על ידי סהר פיק (המופיע גם בסרט השני), אשר מסביר את הרקע המיוחד של ההצגה ומדגיש את ההיבטים המקצועיים שלה: הלימודים במסגרת הסטודיו למשחק ניסן נתיב והבימוי המקצועי. בהמשך מספרים השחקנים והבמאי על תהליך העבודה וההצלחות וכן על השאיפות לעשיית קריירה במשחק.

כל אחד מהשחקנים המרואיינים בסרט מוצג גם על ידי קטע מהופעה חיה שלו על הבמה כשחקן. הסרט ממחיש היטב את הבימוי, התפאורה עשירה, שירת המקהלה והמוזיקה החיה המלווים את המחזה ואת מגוון התלבושות והאבזרים התקופתיים. במאי ההצגה מסביר למראייניו כי לא שילב שחקנים ללא מוגבלויות בהצגה, משום שרצה לתת לשחקנים המתקשים בתפקוד את הבמה כולה ללא עזרה מבחוץ. הוא מגדיר את השחקנים כאנשים שמזדהים עם התפקיד בצורה טוטאלית: "החברה שלנו לא משחקים את הטקסט, הם אומרים אותו באמת". בנוסף הוא מפגין קירבה רבה ורגש חם לשחקנים ומשוחח עם רועי זאבי, המגלם את אוליבר, על הרצון להפיק איתו הצגה נוספת.

השחקנים המרואיינים מציגים את הפנים האנושיות שלהם באמצעות ביטויים המעידים על הבנת הדמויות שהם מגלמים. כמו כן הם משתמשים בסגנון דיבור ההולם שחקנים. ארז טביבי לדוגמה, מסביר שכרגע הוא יושב על "אוליבר" ומצפה שההצגה תגיע לאמריקה. ראובן בן עזרא מסביר שהוא אוהב לשחק את פייגין כי

זה מאפשר לו להוציא החוצה את היצר הרע ומביע רצון לעסוק בתיאטרון כשחקן מקצועי. הסרט מסתיים בתמונת קידה של השחקנים לתשואות סוערות של הקהל.

הסרט "סהר וסיוון – סיפור אהבה" - (15 דקות) כולל ראיון זוגי עם סהר וסיוון, זוג של צעירים בעלי תסמונת דאון. השניים מדברים על רצונות ושאיפות: לחיות ביחד, להתחתן לנהוג במכונית ולא להרגיש חריגים. דרך הסרט הם מספרים גם את סיפור אהבתם, כיצד הכירו וכיצד הם אוהבים ומתגעגעים וממחישים זאת בנשיקות ארוכות ולוהטות.

את הראיון עם הזוג ביצע רוני גנור, מנחה סדנת הטלוויזיה "יוצא מהכלל". הוא כולל התערבויות מינוריות שלו לצורך הבהרת הדברים הנאמרים, או כדי לדרבן שני בני הזוג ליטול חלק שווה בראיון. כך מהווה הסרט לשניים כלי ישיר לביטוי וסגור עצמי. סיוון ממחישה גם את כישוריה כרקדנית בטן (בסרט מובא גם קטע מכתבה שנעשתה עליה בהקשר זה בערוץ הראשון) ובנגינה על פסנתר. מלבד זאת היא מפגינה ביטחון רב בהצגת דבריה, סגנון דיבורה מעודכן ושוטף ומלווה בהרבה חום ורגש. היא מדברת על שאיפתה לצאת מהבית ולעשות מה שהיא רוצה מבלי שיעירו לה ועל רצונה להינשא לסהר ולגור בדירה משלהם.

סהר מציג עצמו כאדם רציני שקול ואחראי. הוא מסביר לסיוון, שהמדריך וההורים אמרו, שלא צריך למהר ולהינשא. כמו כן הוא מציין כי בגלל ההיבט החברתי, כדאי להם לחיות בדור מוגן. מלבד זאת הם מדברים על נסיעה עצמאית לסוף שבוע זוגי באילת, על המכונית שתהיה להם ועל כישוריהם לחיים עצמאיים: ללכת לבנק, לשלם ארנונה ולהכין ארוחה.

באחד מרגעי השיא של הסרט מדברת סיוון בגילוי לב גם על תחושתיה לגבי תסמונת הדאון שלה: "אני רוצה להיות רגילה, להוציא את התסמונת דאון. זו לא מחלה בכלל. אנחנו אנשים רגילים כמו כולם".

שאלון המחקר - השאלון שחולק למשתתפי המחקר מורכב מארבעה חלקים:

1. מבוא עם הסבר קצר על המחקר ומטרותיו, הכולל ספח למילוי עם פרטים אישיים לאלו שמוכנים להשתתף בראיון עומק בהמשך.

2. נתוני רקע: המשתתפים התבקשו למלא את הפרטים הבאים: מסגרת לימודים, שנה, מסלול, גיל, מחלקה, מוצא, דת וזיקה לדת, מגעים קודמים והתנסות בעבודה עם אנשים המתקשים בתפקודם השכלי.

3. קבוצת שאלות פתוחות: קבוצה זו כללה שבע שאלות, שהתייחסו לחוויית הצפייה והשלכותיה, לגבי דרכי תפיסת האדם המתקשה בתפקודו השכלי ולגבי תפיסותיהם המקצועיות. המשתתפים התבקשו להתייחס ל:

(1) תיאור חוויית הצפייה; (2) לציין את המחשבות שהתעוררו בהם בעקבות הצפייה; (3) לציין מה הסרטים חידשו להם, לגבי יכולותיהם ומקומם בחברה, של אנשים המתקשים בתפקודם השכלי; (4) להשיב האם השתנו ציפיותיהם מאנשים המתקשים בתפקוד ואם כן באיזה אופן; (5) להעריך כיצד האנשים המופיעים בסרטים מציגים את עצמם ומתבטאים; (6) לציין כיצד השפיעה הצפייה על רצונם לעבוד עם אנשים המתקשים בתפקודם השכלי בעתיד; (7) לספר איזה מחשבות התעוררו בהם, לגבי דרכי עבודתם המקצועיות בעתיד;

4. קבוצת שאלות סגורות מס' 1: בחנה את הערכות הנשאלים לגבי השפעת הסרטים על שינוי בעמדותיהם ומשמעותם לגבי הכשרתם ועבודתם המקצועית. השאלות הן במבנה סולם דמוי ליקרט בן חמש דרגות, מ: 1 (כלל לא) עד 5 (במידה מרובה מאוד). המשיבים התבקשו להעריך: (1) מהי המידה בה הייתה להם בעבר היכרות עם הנושאים שעלו מהצפייה בסרט? (2 ו 3) באיזו מידה שינתה הצפייה את עמדותיהם לשלילה או לחיוב? (4) עד כמה חשוב להציג סרטים כאלו במסגרת מקום העבודה או הלימודים שלהם? (5) מה תהיה מידת תרומת הצפייה בסרטים לעבודתם המקצועית בעתיד?

קבוצת שאלות סגורות מס' 2 במבנה סולם דמוי ליקרט בן חמש דרגות מ: 2- (בהרבה מתחת לציפיות) ועד 2 (בהרבה מעל הציפיות). המשיבים התבקשו להעריך באיזה מידה האנשים המופיעים בסרטים תאמו את ציפיותיהם לגבי ארבע היבטים:

- (1) ביטוי ליכולות: כושר ביטוי; הצגת יכולות וכישורים; הבעת רגשות; מודעות עצמית;
- (2) קיום אורח חיים נורמטיבי: קיום קשרים זוגיים; תפקוד עצמאי; שילוב בקהילה;
- (3) תהליכי העצמה: סנגור וייצוג עצמי; ביטויים לזכות להגשמה עצמית ולפיתוח קריירה; שאיפה לעצמאות;
- (4) מידת השוונות שלהם: הימצאות המציגים בסרטים בסביבות האופייניות להם ובולטות הקושי התפקודי שלהם. לגבי הנושאים בתת סעיף זה חושבו הערכים במהופך כדי שיתאמו למגמות ההערכה של תת הסעיפים האחרים.

במסגרת מחקר הפיילוט נעשה שימוש בסרט "סליחות", שהופק אף הוא במסגרת פרויקט הטלוויזיה של שק"ל, בשיתוף עם מרכז תקשורת עירוני כגן. הסרט זכה בפרס הטלוויזיה הקהילתית לשנת 2000. הוא מתאר את סיפורו של אבנר ואת ילדותו הקשה בבית הוריו ממנו הוצא, לאחר שחווה פרץ אלימות חריף מצד אביו, אשר גלגל אותו ממדרגות הבית. הסרט מלווה את אבנר ומציג את חייו בעבודה במפעל להדפסת חולצות, בדירה אותה הוא חולק עם חברתו לחיים, בשכונה כשהוא משחק בכדורגל עם ילדים ולאחר מכן בשחזור את החיים בבית הוריו. בשיאו של הסרט אבנר נפגש ומתעמת עם אביו על התנהגותו אליו כשהיה ילד. האב מגיב בהכחשה ובשיר "ואולי לא היו הדברים מעולם". לבסוף לאחר התערבות במאי הסרט, הוא מבקש סליחה מבנו. מסתבר שבעקבות הצפייה בו, הוסטה תשומת לב המשתתפים מנושאי המחקר ובמרכז הדיון שהתקיים בעקבותיה, צצה שאלת ההתנהגות האתית של הבמאי. לכן נבחרו הסרטים "אוליבר" ו"סהר וסיוון" במקומו.

כלי המחקר נוסו במסגרת מחקר הפיילוט מיד לאחר צפייה בסרט "סליחות", בהשתתפות 15 סטודנטים לעבודה סוציאלית באוניברסיטה העברית. מיד לאחר מילוי השאלונים התקיימה גם קבוצת דיון (מיקוד). כשבועיים לאחר מכן התקיימו ארבעה ראיונות מאזכרים עם ארבעה מתנדבים מקרב משתתפי מחקר הפיילוט. השאלון נוסה גם במסגרת סמינר מחקר (בו השתתף כותב מחקר זה) שהתקיים במסגרת תכנית שורץ בבית הספר לעבודה סוציאלית באוניברסיטה העברית. בעקבות התגובות שהתקבלו בניסיונות אלו, הוכנסו שינויים במבנה השאלון והוחלף הסרט שנבחר בסרטים הקיימים.

דרכי הניתוח

ניתוח איכותני - נערך ניתוח של השאלות הפתוחות, על פי מתודולוגית התיאוריה המעוגנת בשדה (גבתון, 2002; שקדי, 2003), של תכני התשובות לשאלות הפתוחות, למלל המוקלט ולראיונות העומק; תהליך ניתוח זה מוגדר כאנליטי עם יסודות או מאפיינים אינטואיטיביים, שמטרתו מתן משמעות לפרשנות, הניתנת להכללה, של התופעה הנחקרת. תהליך הניתוח הינו אינדוקטיבי והניסוח הסופי של שאלת המחקר ומיקוד מטרת המחקר נעשים במהלכו.

התיאוריה המעוגנת בשדה שואפת להגיע להבנות חדשות, של תהליכים חברתיים בסביבתם הטבעית, ולפרשנות חדשה של תופעות מעבר לתיאוריות קיימות. זאת באמצעות חיפוש אחר חזרות בדפוסי התנהגות נצפים, מתוך ההנחה שלאנשים בעלי נסיבות חיים משותפות, יש גם דפוסים חברתיים ופסיכולוגיים משותפים. חשיפת הדפוסים הללו מצריכה בדיקה זהירה ללא השערות מוקדמות. התמה המרכזית המתגלה מאפשרת נתינת הסבר שלם לתופעה הנחקרת, שיהיה מתקבל על הדעת וניתן להכללה. התימה מהווה נושא מרכזי לפיו נעשה ניתוח הנתונים ונבנית תיאוריה המבוססת על איתור, שיוך ואפיון של חזרות בחומר הגולמי של הממצאים. הממצאים נאספים על פי הגדרה ברורה של יחידת הניתוח (היחידה הקטנה ביותר בה נעשה שימוש במחקר), מיון יחידות הניתוח לקטגוריות ובניית הירארכיה בין הקטגוריות והתימות שהתגלו (גבתון, 2002; שקדי, 2003).

ניתוח כמותני - נעשה שימוש בניתוח סטטיסטי אשר כלל: ממוצעים, סטיות תקן, שכיחויות ומבחני שונות, לאמידת המגמות הכלליות לשאלות המחקר ולבדיקת הבדלי ממוצעים, בין תת קבוצות שנוצרו, על פי נתוני הרקע במגמות שונות.

ניתוח על פי שיטת הטריאנגולציה - דרכי הניתוח שנעשה בהן שימוש בשיטה זו הן על ידי המרה (הפיכת נתונים איכותניים לכמותיים וההיפך) והשוואה בין הנתונים האיכותניים והכמותיים המתקבלים. המרת התוצאות משיטה לשיטה נעשית למשל, באמצעות הפיכת נתונים איכותניים לשכיחויות, לצורך קבלת המשמעות הכמותנית שלהם. דרך נוספת היא באמצעות דיון במסקנות הנובעות מפירוש הנתונים האיכותניים וכיצד הן תואמות, או נוגדות, את הניתוחים הסטטיסטיים. התהליך מתבסס על איסוף מקביל של הנתונים האיכותניים, השוואת התוצאות שהתקבלו מהניתוח בשתי השיטות ונתינת פירוש תואם לצורך השוואה וקביעה האם התוצאות תואמות, משלימות, או סותרות זו את זו? ההשוואה הישירה יוצרת את הטריאנגולציה. החוקר נותן עדיפות שווה לשתי שיטות המחקר. גם איסוף הנתונים נעשה סימולטאנית במהלך המחקר. הקושי בשיטה זו נובע מהיווצרות של אי התאמות, המצריכה לעיתים איסוף של מידע נוסף (Creswell, 2005).

מהלך המחקר

1. נערך מחקר פיילוט אשר השתתפו בו 15 תלמידי הקורס לזכויות של אנשים בעלי מוגבלויות. הוא התקיים בבית הספר לעבודה סוציאלית באוניברסיטה העברית, כעשרה חודשים קודם לביצוע המחקר. הוא לווה בראיונות עומק עם ארבעה מהמשתתפים, שהתקיימו שבועיים לאחר הצפייה. במסגרת מחקר זה נוסו כלי המחקר והוכנסו בהם שינויים בהתאם לתוצאות שהתקבלו. במסגרת מחקר זה נעשה שימוש בסרט "סליחות", אשר לאור תגובות הנשאלים, הוחלט להחליפו בסרטים המצוינים לעיל (ראו עמוד 43).

2. המחקר בוצע בשני שלבים: הראשון עם פתיחת הסמסטר השני של שנת הלימודים 2005, באוניברסיטת חיפה, ובו השתתפו תלמידי שתי קבוצות: תלמידי קורס למוגבלויות ומשתתפי קורס לשיקום והשני במחצית הסמסטר (תחילת אפריל 2005) במכללת 'בית ברל' עם תלמידי הוראה, במסלול החינוך המיוחד, בקבוצה נוספת. לפני ביצוע המחקר הוצג כותב המחקר וציון הרקע המקצועי שלו על ידי המרצים, כאחראי על תכנית שיאים לתרבות הפנאי בקהילה, עבור אנשים המתקשים בתפקודים שונים, של עמותת שק"ל, וכיוזם פרויקטים רבים כגון תכנית הטלוויזיה הקהילתית "יוצא מהכלל" ופרויקט התיאטרון וההצגה "אוליבר" שהוצגו בהמשך באמצעות הסרטים המוקרנים. לאחר מכן הוצג המחקר על ידי כותב המחקר. בהמשך התקיימה צפייה בשני הסרטים שהוצגו ברצף. מיד עם תום הקרנה חולקו השאלונים לתיעוד תגובות המשתתפים במחקר. השאלונים הועברו על ידי המשתתפים בצורה עצמאית מיד עם תום המילוי ורוכזו על שולחן המרצה. השאלונים מולאו בצורה אנונימית. צוינה עליהם רק מסגרת הקורס בה התקיים המחקר לצורך הפרדה לקבוצות ולהשוואה. ניתנה האפשרות למשתתפים להזדהות לצורך השתתפות ולוונטריות בראיונות העומק.

3. מספר נשאלים הביעו ביקורת על איכות הצפייה ועריכת הסרטים ומצאו אותן פוגעות בחוויית הצפייה ומגבירות סטריאוטיפים.¹

4. ההיענות לראיונות העומק הייתה רבה - 16 משתתפים הביעו נכונות ליטול בהם חלק. כשבועיים לאחר הצפייה התקיימו ראיונות עומק מאזכרים עם ארבעה מהם. זאת בשל אילוצים של זמינות ומרחק. המשתתפים נבחרו על פי שיקולים של תחום הלימוד (עבודה סוציאלית; מסלול משלוב לייעוץ חינוכי ותיאטרון; חינוך מיוחד), מגדר (הכללת גבר), התנסות בעבודה עם אנשים בעלי קשיי תפקוד וכן לפי שיקולי נוחות וזמינות.

הליך איסוף ועיבוד הנתונים האיכותניים

כל התשובות לשאלות הפתוחות הועתקו למחשב מהטפסים ורוכזו יחד על פי הסיווג של שאלות המחקר. בשלב זה נעשה זיהוי ראשוני של קטגוריות (גבתון, 2003). כל תשובה הכילה בדרך כלל יותר מקטגוריה אחת, לפיכך נערך תהליך הפרדה ראשוני לקטגוריות בודדות. לאחר מכן נעשה מיון ראשוני של הקטגוריות בשאלה מס' 1 (תיאור חוויית הצפייה) להתייחסויות אל כל אחד מהסרטים בנפרד. גם השאלות האחרות הניבו קטגוריות שונות. הקטגוריות המזוהות קובצו על פי הקשרן לתימות מרכזיות שזוהו במסגרת התשובות לכל שאלה. לדוגמא במסגרת התשובות לשאלה מס' 2: "איזה מחשבות עלו בעקבות הצפייה?" נענו התשובות הבאות:

¹ . מספר נשאלים הביעו ביקורת על איכות הצפייה ועריכת הסרטים ומצאו אותן פוגעות בחוויית הצפייה ומגבירות סטריאוטיפים: רמת העריכה של הסרטים: "החיבורים בין הקטעים הם קצת ילדותיים"; ביקורות נוספת התייחסו ל: תחושת ריחוק שעורר הסרט אוליבר "היה חסר המגע היותר אישי עם הדמויות [באוליבר]"; היעדר תמונה יותר כוללת מחייהם של סהר וסיוון: "חבל גם שבסרט לא מסופר קצת יותר על חייהם בכלל [סהר וסיוון]"; ביקורות אחרות התייחסו לאיכות הסאונד שגרמה לאכזבה מהצפייה - "בגלל איכות הסאונד היה קשה לי להבין את אוליבר ולכן הייתה לי תחושת אכזבה"; כך גם לגבי איכות ההקרנה - "ההתדשמות הייתה לא טובה, איכות ההקרנה מורידה מהחווייה, היה קשה לצפות"; יחד עם זאת נשאלת נוספת ציינה, שלמרות הבעיה הטכנית, הסרט עם סהר וסיוון כן עורר בה אמפתיה: "הסרט על סהר וסיוון, כן עורר בי יותר אמפתיה".

תפקוד נורמטיבי – "כמו אנשים רגילים, אנשים אלה הם יכולים לבנות משפחה, לעבוד בעבודות שמעניינות להם וזה עוזר להם במידה רבה מאוד".

שאיפות לשוויון – "רוצים להיות כמו כולם אבל הטבע מגבילה [מגביל] אותם";

תגובה כמו: "תפקוד נורמטיבי והתגברות על קשיים, הצורך להעניק להם כבוד וכבוד עצמי" פוצלה לשלוש

קטגוריות: **תפקוד נורמטיבי; התגברות על קשיים; כבוד עצמי**

על בסיס זה מוינו גם הנתונים שהתקבלו מ'בית ברל' (המחקר ב'בית ברל' התבצע כאמור חודש מאוחר יותר) וצורפו ביחד. לאחר שזוהו הקטגוריות העיקריות בכל שאלה נוצרו מספר תימות מרכזיות שאליהן מוינו כל הקטגוריות שזוהו. כך לדוגמא נוצרו התימות הבאות: היכללות – "אפשר לשלב אותם בחיים"; שינויים בתפיסת המקצוע ובגישות המקצועיות ("עבודה זו מאתגרת ומאוד מספקת אישית ומקצועית"); שינויים בתפיסות ועמדות ("תמיד חשבתי שהם לא מבדילים הדברים לטובים ולא טובים בסרט ראיתי שהם ידעים [יודעים]"); התייחסות לכוחות וליכולות ("יכולת אדירה לבטא את רגשותיהם"); הערכת הייצוג העצמי ("מעבירים מסר חשוב בצורה טובה"); קטגוריות כמו: 'השוואה לקבוצות השתייכות של הנשאלים' הסתמכו על התבטאויות כמו: "אחת מאיתנו" ועל סמך תת קטגוריות כמו 'התייחסות בהשוואה לנורמה כקבוצת ההשתייכות של הצופה', שנגזרה מההצהרה "באמת הם כמו כולנו";

בהמשך רוכזו ומוינו התימות והקטגוריות השונות לפי שני הנושאים המרכזיים של המחקר: ביטויים המתייחסים לתפיסת האדם המתקשה בתפקודו השכלי, תוך התמקדות בביטויים המעידים על שינויים שחלו בתפיסה זו בעקבות הצפייה. במקביל רוכזו ביטויים המתייחסים לתפיסות וגישות מקצועיות, תוך התמקדות בביטויים המעידים על שינויים בתפיסות אלו בעקבות הצפייה. כאן החלו להיווצר עצי קטגוריות ברורים, המבטאים הירארכיה בין התימות והקטגוריות ומסתעפים מנושאים מרכזיים (לפי שקדי, 2003). הדבר היה כרוך ביצירת קבוצות קטגוריות חדשות כמו: **ביטויים לחיזוק התפיסה הנורמטיבית - "הם אכן ככל האדם"**. היווצרותן של קטגוריה זאת ואחרות הובילה לדיאלוג מחודש עם הספרות המקצועית וליצירת תימות כמו **'תפיסת ההשתייכות לקהילה: היכללות, נורמליזציה, אינדיבידואליזציה ואי מסוד** בהמשך מוינו ורוכזו התימות והקטגוריות האחרות בצורה דומה ליצירת קטגוריות על נוספות שהובנו גם הן על סמך דיאלוגים מחודשים עם הספרות המקצועית (ראו פרק הסיכום והדיון, עמוד 115) ויצירת עצי קטגוריות, שנבנו על פי החיבור בין התיאוריות הרלוונטיות ולבין התימות והקטגוריות שנבנו במסגרת ניתוח הנתונים.

במקביל נעשו טריאנגולציות עם הנתונים הכמותיים הרלוונטיים לנושאים הנבדקים שכללו: נתינת פרשנות לנתונים הכמותניים ובמקביל כומתו הנתונים האיכותניים הרלוונטיים.

משתתפים

הסטודנטים המשתתפים במחקר נבחרו מתחומי העבודה הסוציאלית, מדעי החברה ומהחינוך המיוחד (משתתפים ספורים היו ממדעי הרוח). זאת מתוך הנחה שעובדים במקצועות אלו מהווים (מלבד ההורים) את סוכני השינוי המשמעותיים ביותר בחייהם של אנשים המתקשים בתפקודם השכלי בהקשרים של חינוכם, שילובם והכשרתם להבניית חייהם בקהילה. במחקר השתתפו שלוש קבוצות סטודנטים שנבחרו לפי שיקולים של זמינות ומספר המשתתפים בכיתות בעת ביצוע המחקר: 40 סטודנטים מתחומי: עבודה

סוציאלית, סוציולוגיה, פסיכולוגיה חינוך ומדעי הרוח שלמדו במסגרת קורס להיבטים הפסיכו-סוציאליים של הנכות, בבית הספר לעבודה סוציאלית המגמה ללימודי רווחה ובריאות באוניברסיטת חיפה; 22 תלמידי קורס שיקום בבית הספר לעבודה סוציאלית, המגמה ללימודי רווחה ובריאות באוניברסיטת חיפה; ו-30 סטודנטים לחינוך מיוחד ממכללת 'בית ברל' בכפר סבא. סך המשתתפים במחקר: 92 סטודנטים.

נתוני הרקע של המשתתפים

מרבית נתוני הרקע המפורטים להלן מרוכזים בלוח מספר 1 - התפלגות נתוני הרקע של המשתתפים (להוציא ההתפלגות לפי תחומי לימוד, שמופיעה בלוח מספר 2, בעמוד 43)

לוח מס' 1 – התפלגות נתוני הרקע של המשתתפים (N = 92)

<u>נושא</u>						<u>פריסה</u>
<u>מגדר :</u>						גברים
N						9
%						9.8
<u>מצב משפחתי:</u>						נשואים
N						22
%						23.9
<u>דת:</u>						יהודים
N						70
%						76.1
<u>זיקה לדת:</u>						חילוניים
N						71
%						77.2
<u>ארץ מוצא</u>						ישראל
N						79
%						85.9
<u>ניסיון קודם בעבודה:</u>						כן
N						39
%						42.4
<u>מגעים קודמים:</u>						כן
N						63
%						68.5
<u>תכיפות מגעים:</u>						ללא
N						26
%						28.2
<u>פריסה</u>						נשים
N						83
%						90.2
<u>מצב משפחתי:</u>						רווקים
N						70
%						76.1
<u>דת:</u>						יהודים
N						70
%						76.1
<u>זיקה לדת:</u>						חילוניים
N						71
%						77.2
<u>ארץ מוצא</u>						ישראל
N						79
%						85.9
<u>ניסיון קודם בעבודה:</u>						כן
N						39
%						42.4
<u>מגעים קודמים:</u>						כן
N						63
%						68.5
<u>תכיפות מגעים:</u>						ללא
N						26
%						28.2
<u>פריסה</u>						נשים
N						83
%						90.2
<u>מצב משפחתי:</u>						רווקים
N						70
%						76.1
<u>דת:</u>						יהודים
N						70
%						76.1
<u>זיקה לדת:</u>						חילוניים
N						71
%						77.2
<u>ארץ מוצא</u>						ישראל
N						79
%						85.9
<u>ניסיון קודם בעבודה:</u>						כן
N						39
%						42.4
<u>מגעים קודמים:</u>						כן
N						63
%						68.5
<u>תכיפות מגעים:</u>						ללא
N						26
%						28.2

מגדר ומצב משפחתי: במחקר השתתפו 92 סטודנטים מהם: 83 נשים (90.21%) ותשעה גברים (9.79%). מתוכם 22 נשואים (23.91%) ו-70 רווקים (76.09%). הגיל הממוצע של המשתתפים היה 27.

ההתפלגות לפי דת: 70 יהודים (76.09%), 12 מוסלמים (13.04%), ארבעה נוצרים (4.34%), שלושה דרוזים (3.26%) ושלושה משתתפים שלא השיבו (3.26%). **ההתפלגות לפי זיקה לדת:** 72 חילונים (78.26%); 15 מסורתיים (16.3%); דתי אחד (1.08%); וארבעה משתתפים שלא השיבו (4.34%).

ההתפלגות לפי ארץ מוצא: 79 ילידי ישראל (85.87%), שבעה ילידי רוסיה ואוקראינה (7.61%), שלושה ילידי אתיופיה (3.26%) ושלושה ילידי מקומות אחרים (3.26%).

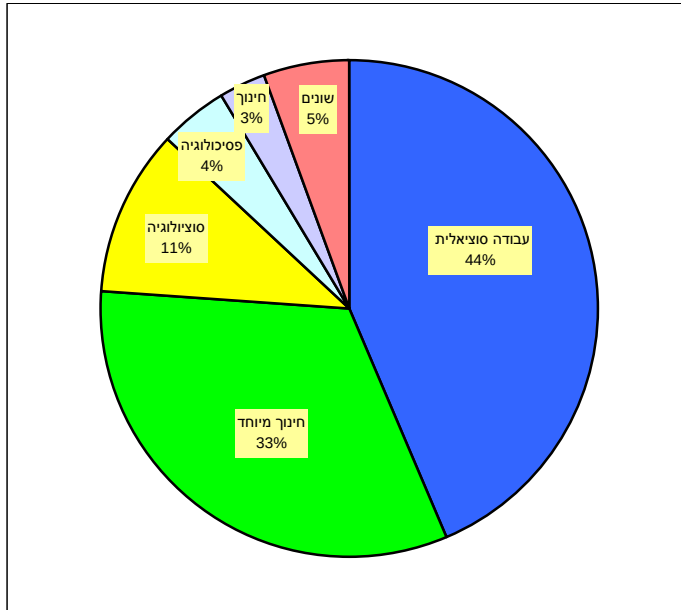
התפלגות לפי ניסיון עבודה בעבר עם אנשים /ילדים המתקשים בתפקודם השכלי הייתה לפי: 39 בעלי ניסיון (42.39%); 51 חסרי ניסיון (55.43%); שניים לא ענו (2.17%); ממוצע שנות העבודה (בקרב בעלי הניסיון) היה 1.08 שנות עבודה למשתתף;

ההתפלגות לפי מפגשים בעבר עם אנשים / ילדים המתקשים בתפקודם השכלי הייתה: 63 משתתפים שחו מפגשים (68.48%); 26 שלא חוו (28.26%); שלשה לא ענו (3.26%);

ההתפלגות לפי מסגרת מקום המפגש הייתה לפי: 19 בעבודה (20.65%); 14 במשפחה (15.22%); 13 במסגרת חברתית (14.13%); 11 בלימודים (11.96%); חמישה במסגרת התנדבותית (5.43%); שניים באחרות (2.17%); שניים שלא ענו (2.17%); **ההתפלגות לפי תכיפות המפגשים הייתה:** ברמת השכיחות הגבוהה היו אלו שלא חוו - 26 (28.26%) אחריהם השבועיים - 21 (22.82%), היום יומיים - 18 (19.56%), שנתיים - 14 (15.22%), וחודשיים - תשעה (9.78%). ארבעה ענו בצורה לא ברורה, או שלא ענו כלל (4.3%);

התפלגות המשתתפים לתחומי לימוד אקדמיים: 40 בעבודה סוציאלית (43.48%); 30 בהוראת חינוך מיוחד (32.61%); עשרה בלימודי סוציולוגיה – אנתרופולוגיה (10.87%); ארבעה בפסיכולוגיה - מדעי ההתנהגות (4.34%); שלשה בחינוך - ייעוץ חינוכי (3.26%); וחמישה בתחומי לימוד נוספים שונים אחרים (5.43%). ממוצע שנות הלימוד האקדמיות של המשתתפים הוא 2.06 (ראו לוח מספר 2, להלן).

לוח מס' 2 - התפלגות המשתתפים לפי תחומי לימוד

שיקולים אתיים

המחקר נערך תוך שמירה קפדנית על עקרונות האתיקה על פי השלבים המפורטים:

(1) בחירת הסרטים להצגה במסגרת המחקר תוך הקפדה על עקרונות ההצגה הנכונה של המשתתפים (אלפנט-לפלר, 2003). תהליך הבחירה כלל: (א) בדיקת הסרטים המוצגים. שני הסרטים אושרו לשימוש במחקר על ידי עמותת שק"ל לאחר קבלת אישורי חשיפה לציבור מהמציגים ומהוריהם; (ב) הסרטים הוצגו לחוות דעת מומחים מתחום הטלוויזיה הקהילתית (ג) הסרטים הוצגו לאישור מנחי המחקר.

(2) קבלת אישור לביצוע המחקר מהמנחים ומוועדת האתיקה של בית הספר לעבודה סוציאלית באוניברסיטה העברית הר הצופים

(3) ביצוע המחקר בהסכמת ובהזמנת המרצים במוסדות להשכלה גבוהה בו הוא התבצע.

(4) הקפדה על הצגה גלויה של מטרות המחקר בפני הסטודנטים המשתתפים בו בכתב ובעל פה

(5) הקפדה על שמירת האנונימיות של משתתפי המחקר – השאלונים לא כללו פרטים מזהים של המשתתפים. גם איסוף השאלונים נעשה על ידי הנשאלים. המשתתפים בראיונות המאזכרים מסרו בצורה וולונטרית את פרטיהם. הם הוקלטו בהסכמתם בצורה גלויה באמצעות רשמקול במהלך הראיון.

(6) הקפדה על עיבוד אחיד של נתוני המחקר ללא פרטים מזהים. הציטוטים נעשו בעילום שם ובמקרים של ציטוטים ממשתתפי הראיונות המאזכרים, הם צוינו רק לפי האות הראשונה של שמם. נעשתה הקפדה על שמירת לשון זכר או נקבה לפי אופי הציטוט וכשלא ניתן היה לקבוע זאת צויין/נה הדובר/ת בלשון המשתמעת לשני המינים.

(7) טרמינולוגיה – נעשתה הקפדה על טרמינולוגיה לא מתייגת כלפי האנשים המציגים בסרטים והם הוגדרו כאנשים המתקשים בתפקודם השכלי².

² למונחים 'מגבלה' ו'צרכים מיוחדים' יש משמעות מטה, המתבטאת בהפחתת ציפיות מאנשים המאופיינים באמצעות מונחים אלו. לכן הועדף על פניהם במסגרת מחקר זה, השימוש במונח "קשיי תפקוד", המהווה גם את המאפיין הראשי בהגדרת הפיגור השכלי (DSM-IV, 1994). בהתאם לכך נעשה שימוש בהגדרה "אנשים המתקשים בתפקודם השכלי", שהיא פחות מתייגת ומגבילה מההגדרות הרווחות האחרות. טריאנדיס וסדן (סדן 1992; Triandis, 1971) מדגישים את חשיבות המינוח הנכון במחקר ובפרקטיקה המקצועית וחשיבות ההימנעות ממונחים מתייגים. גודלי (Goodely, 2000) מציין את המונח מוגבלות כקטגוריה פוליטית וכהגדרה מגבילה שנוצרה על ידי החברה, על פי ליקוי שיש לאנשים. הוא מציג את המונח "קשיי למידה", כמונח המועדף על ידי התנועה לסנגור עצמי של אנשים בעלי קשיי תפקוד שכליים. אך ניתן לטעון כנגד מושג זה שקשיי התפקוד אינם באים לביטוי רק בלמידה.

ממצאי המחקר

א. ביטויים לתפיסות וגישות כלפי אנשים המתקשים בתפקודם השכלי (שאלת המחקר הראשונה)

שאלת המחקר הראשונה עסקה בבחינת תרומת הצפייה בסרטים, לתפיסות הנשאלים את האנשים המתקשים בתפקודם השכלי. בתשובות לשאלות הסגורות, לגבי שינויים בעמדותיהם בעקבות הצפייה (לוח מספר 3, להלן) דיווחו הנשאלים על שינויים לחיוב בעמדותיהם, על פי ממוצע של 3.59 (בסולם 1-5) ועם סטית תקן גבוהה יחסית של 1.21. הדירוג הממוצע היה ברמת שינוי שהיא בין: במידה בינונית (3) לרבה (4). במקביל דווח על שינויים בעמדותיהם לשלילה, ברמה ממוצעת של 1.16 ועם סטית תקן קטנה של 0.64, שהיא בקירוב רב לרמה של דרגה 1 - כלל לא, דבר המעיד על שוליות מגמה זו. לאור הממוצע הגבוה יחסית, של שינוי העמדות לחיוב, ניתן להסיק שמרבית הנשאלים אכן חוו שינויים בעמדותיהם, שדווחו מיד עם סיום הצפייה. נתון זה תואם את הביטויים הרבים המובאים להלן (בתתי הפרקים הבאים), אשר ממחישים שינויים בעמדות ובתפיסות מוטות שחלו בתפיסת האדם של אנשים המתקשים בתפקודם השכלי. שינויים אלו תועדו במחקר במסגרת השאלות הפתוחות והראיונות המאזכרים.

לוח מספר 3 ממוצעי הערכה עצמית של שינוי עמדות הנשאלים בעקבות הצפייה

נושא	ממוצע	סטית תקן
באיזו מידה שינתה הצפייה את עמדותיך כלפי אנשים המתקשים בתפקודם השכלי?	1.16	0.64
באיזו מידה שינתה הצפייה לחיוב את עמדותיך כלפי אנשים המתקשים בתפקודם השכלי?	3.59	1.21

שינויים בתפיסת האדם של אנשים המתקשים בתפקודם השכלי ("כל אחד עולם ומלואו")

חשיפה ראשונית - "חלון לעולמם של המוגבלים בשכלם":

לחווית החשיפה הראשונית לסרטים ולנושאים המוצגים דרכם הייתה השפעה ניכרת על עוצמת החוויה שחוו חלק מהנשאלים, אשר הצהירו על עריכת היכרות ראשונית עם עולמם של אנשים בעלי קשיי תפקוד שכליים באמצעות הסרטים המוצגים. אחד הנשאלים הגדיר את עצם ההתוודעות לעולם השונה והלא מוכר הזה כהצצה נדירה מבעד חלון לעולם זה: "חלון לעולמם של המוגבלים בשכלם דבר שלא קורה בד"כ בחיי". חווית הצפייה זימנה גם חשיפה מרגשת אל המציגים כבני אדם מבחינת מכלול של היבטים: "לא חשבתי אף פעם שיש בהם את הצרכים האלה של עבודה, התחברות, משיכה מינית, לגלות את הדבר הזה, זה נורא, נורא ריגש אותי". תגובה זו מעידה גם על אופיו של הדימוי הקודם של אנשים המתקשים בתפקודם השכלי, שהיה קיים אצל נשאל/ת זה ו/ו, כיצורים חסרי רצונות ורגשות; חשיפות נוספות היו להיבטים של עבודה יצירתית עם אנשים המתקשים בתפקודם השכלי: "זו הפעם הראשונה שאני רואה הצגה כזו"; "... זה עשה לי הרגשה טובה לשמוע שיוצרים גם עם אנשים בעלי מגבלה שכלית";

ביטוי להיקף החשיפה הראשונה, ניתן להסיק מהנתונים המוצגים בלוח מס' 6 (עמוד 67), לפיהם 28.2% מהנשאלים, שלא חוו מגעים קודמים עם אנשים המתקשים בתפקודם השכלי, הצהירו על היכרות מועטה עם הנושאים המוצגים בסרטים (ברמה ממוצעת של 2.19 בסולם של 1-5). זאת לעומת אלו שחוו מגעים קודמים והצהירו על היכרות ממוצעת במידה בינונית (3.14). ההבדלים הם ברמת מובהקות של $p < 0.05$.

לסיכום קטגוריה זו - מספר נשאלים דיווחו על חשיפה ראשונה לאנשים המתקשים בתפקודם השכלי ותיאורה כחלון שנפתח לעולם לא מוכר. כמו כן נוצר דימוי חדש שלהם כאנשים בעלי חיים מלאים, רצונות, רגשות ויכולות יצירתיות. את היקף החשיפה הראשונה ניתן להעריך על סמך הצהרותיהם של 26 (28.2%) מהנשאלים, שדיווחו על רמת היכרות מועטה עם הנושאים המוצגים.

מודעות לתהליכי שינוי בתפיסת הדימוי של אדם המתקשה בתפקוד שכלי

– "אני רואה אותם עכשיו באור אחר"

הביטוי הבולט לתהליכי שינוי בעמדות ובתפיסות בעקבות הצפייה, היה של שינוי בתפיסת הדימוי של האדם המתקשה בתפקודו השכלי. היו מספר ביטויים מפורשים לשינוי מסוג זה. אחד/ת הנשאלים/ות הצהיר/ה על שינוי בתפיסה שחל כבר במהלך הצפייה: **"אחרי מס' דקות כבר לא חשבתי עליהם כאנשים המתקשים בתפקוד השכלי"**. הצהרה זו מעידה על נטרול תפיסה קודמת, דיאגנוסטית וקטגורית של הצופה ולעומתה חיזוק בתפיסת הדימוי של המציגים כאנשים ולא כבעלי מגבלה. ניתן להניח ששינוי זה התרחש בעקבות היחשפות לדימויים של המציגים, שאינם עונים על דימוי קודם של אדם מפגר, אשר היה קיים אצל נשאל/ת זה/זו קודם לכן. התבטאות אחרת מהווה דוגמא לנטרול דימוי ספציפי, מושרש, של האדם המתקשה בתפקודו השכלי **כבעל פיגור בינוני והתחזקות של דימוי חדש, הממחיש את תחושת דמיון המציגים לנשאלת: "כשאני שומעת אדם עם פיגור שכלי אני לוקחת את זה ישר לפיגור בינוני. עכשיו אני יכולה להצביע על אנשים עם פיגור שכלי שהם דומים לנו ויכולים אפילו לעמוד מול קהל ולהציג, דבר שגורם לי לתת כבוד לאנשים אלו"**. הצהרה זו מעידה על תהליך שינוי משמעותי בתפיסת הדימוי - מתפיסה סטריאוטיפית לתפיסה הרבה יותר רחבה המכירה ביכולות ; ביטוי נוסף התייחס לנטרול דימוי קודם של **מסכנות ואימוץ דימוי נורמטיבי של המציגים תחתיו: "אני רואה אותם עכשיו באור אחר ולא מתייחסת אליהם ברחמנות אלא כמו לכל בן אדם אחר"**. הצהרה זו מבטאה שינוי קיצוני עוד יותר. לפני הצפייה נטתה המשתתפת לראות את האנשים המתקשים בתפקודם השכלי כמצויים בשולי החברה, כמסכנים. הצפייה במציגים גרמה לה לאמץ כלפיהם התייחסות נורמטיבית.

לסיכום: הצפייה תרמה למספר נשאלים ביצירת מודעות לתהליכי שינוי בתפיסת האדם המתקשה בתפקודו השכלי, תוך נטרול דימויים קטגוריים של אדם עם פיגור שכלי ודימויים מוטים שלהם כמסכנים. כמו כן התחזקה תחושת הדמיון בינם לבין הנשאלים.

חיזוק תפיסת האנושיות וראייתם הכוללת של המציגים ("בנאדמיות")

– "כל אחד הוא עולם ומלואו"

חלק מהשינויים בתפיסה, הנובעים מהחשיפה הראשונית, התבטאו בגילויים או בראייתם המחודשת של המציגים כאנושיים יותר וכאנשים שלמים עם חיים משלהם: **"מחשבה שיש להם חיים משלהם"**; החשיפה יצרה אצל הנשאל/ת את המודעות לכך שאינם 'יצורים' שצריכים רק לשרוד אלא אנשים "שלמים", הכמהים גם לדברים מופשטים ולא רק לקונקרטיים: **"חשבתי שישפק אותם לתת להם (...). המינימום ההכרחי כדי לשרוד, שאין להם מאוויים כ"כ גבוהים שאין להם, כל מיני דברים מופשטים (...). נחשפתי לזה**

שכל אחד הוא עולם ומלואו, אדם שלם עם כל מה שמשתמע; ביטוי יותר מפורט לתפיסתם של המציגים בסרטים כאנשים בעלי עולם שלם ועשיר נכלל בתגובה הבאה: "(...)שגם אנשים שמתקשים בתפקודם השכלי הם בעצם אנשים עם חלומות, שאיפות, רצונות, חיים ותחביבים כמו לאנשים רגילים"; חלק מהנשאלים התייחסו ספציפית אל סהר וסיוון כאנשים המציגים תכונות אנושיות יוצאת דופן, או בלשון הדוברת "בנאדמיות": "(...)שהבנאדמיות שבהם מפותחת ורגישה יותר מהמוצע הרגיל!";

היו גם תגובות יותר מאופקות אשר יתכן והן מעידות על כך, שהנשאלים שביטאו אותם לא חוו חווית צפייה ראשונית, המתבטאת בעוצמה והתלהבות של גילוי חדש. תגובות אלה מביעות התרשמויות יותר ממוקדות לגבי היבטים ספציפיים יותר: "ראיתי את החלקים היפים האנושיים והחמים של סיוון וסהר" ביטוי זה מביע את מודעות הצופה לצדדים החמים והאנושיים של הזוג אבל לא כתופעה חדשה אלא כהתרשמות הנובעת מפרספקטיבה יותר עמוקה של אדם שחווי ומכיר אנשים המתקשים בתפקודם השכלי. ביטויים אחרים התייחסו להפחתת הבולטות של המאפיין התפקודי המתבטאת בראיית האדם שמאחורי המגבלה: "(...) ולראות את האדם והאישיות מאחורי האדם עם המגבלה"; פירושו של דבר הוא שהקושי התפקודי מאבד ממרכזיותו ומהחשיבות היחסית הניתנת לו ונוצר תהליך של תפיסה פחות סטריאוטיפית, המתבטא בהתגברות הדימוי האנושי של המציגים, על חשבון ההתמקדות בשונה ובמבדיל. גם הצהרות נוספות התייחסו לתפיסת הקושי התפקודי כמאפיין שולי: "כל מי ששיחק בסרט הראה את האדם שבו. התסמונת הייתה שולית"; וכן ההכרה ש: "המוגבלות התפקודית אינה בולטת ואינה מפריעה להם";

לסיכום: אצל מספר ניכר של נשאלים התחזק הדימוי האנושי של אנשים המתקשים בתפקודם השכלי בעקבות הצפייה, שהתבטא בראיית האדם שמאחורי המגבלה ותפיסת המציגים כ"אנשים שלמים", בעלי מידת אנושיות ("בנאדמיות") יוצאת דופן. בעקבות זאת חל כלפיהם ייחוס של תכונות אנושיות רבות למציגים ונוצרה ההבנה ש"כל אחד הוא עולם ומלואו".

תכונות והתנהגויות אנושיות נורמטיביות – "בצורה נורמאלית לחלוטין"

ראייתם היותר שלמה של המציגים התבטאה גם בהיווצרות מודעות לתכונות כמו אומץ, שמחת חיים, טבעיות, וביטוי של תכנים נורמטיביים התואמים את גיל המציגים. זאת לגבי עיסוקים, שאיפות וחשיבה על העתיד: "האנשים המופיעים בסרטים מציגים את עצמם בצורה אמיתית, אמיצה ועם שמחה של חיים וצפיות רלבנטיות ונורמטיביות לדעתי לקראת העתיד"; סהר וסיוון נמצאו מאפיינים בהתנהגותם זוגות אחרים בגילם והשחקנים באוליבר מתבטאים בצורה טיפוסית לאנשי תיאטרון: "כפי שהייתי מצפה – סיוון וסהר מדברים על מה שמעסיק זוג צעיר בעיקר, השחקנים באוליבר רוצים כמו כל מי שדבק בו חיידק הבמה להמשיך עם זה הלאה"; "האנשים המופיעים בסרטים מציגים ומתבטאים באופן חופשי, טבעי; בצורה "נורמלית" לחלוטין"; התייחסות נוספת הייתה לגבי גילוי קיומו של הפן התרבותי בחיי האנשים המציגים: "זה חידש לי את הצד האישי והתרבותי שלהם";

לסיכום: אצל רבים נוצרה היכרות עם תכונות אנושיות רבות בעקבות הצפייה: אומץ, שמחת חיים, התנהגות טבעית וציפיות לעתיד. בני הזוג נתפסו כמאפיינים זוגות צעירים באשר הם. נחשף גם הפן התרבותי בחיי המציגים ולשחקנים יוחסו תכונות והתנהגויות, האופייניות לאנשי במה.

אופטימיות - "...אופטימיות, שאפשר רק לקנא בה":

לחלק מהמשתתפים האופטימיות בהקשר לחייהם של אנשים המתקשים בתפקוד הייתה בבחינת גילוי: "שיש גם 'אור', אהבה וחוביות בחייהם ולא רק קושי, מוגבלות, התמודדות, סבל ויסורים"; משתתפת נוספת התייחסה לאופטימיות זו כמושא לקנאה: "...אופטימיות, שאפשר רק לקנא בה"; האופטימיות תוארה גם כאחד המאפיינים הבולטים של הסרט "סהר וסיוון" – סיפור אהבה: "הסרט סיפור אהבה היה מקסים לדעתי הרגשות שהוא עורר בי היו של אמפתיה, שמחה, אופטימיות והערכה"; האופטימיות שהאנשים המציגים בסרטים משדרים נתפסה גם כנובעת מההומור הקיים בהם [והמשיכה המינית (?): "חיוך ותחושת אופטימיות בעיקר לצרכים שיש בהם";

הומור - "אפילו בהומור"

ההתייחסות בהומור אל אנשים המתקשים בתפקודם השכלי והנטייה לייחס להם הומור אינן מובנות מאליה, כפי שניתן ללמוד מהתגובות הבאות: "בסרט האנשים מציגים את עצמם בצורה ממש יפה ואפילו בהומור" – הסיווג של נושא ההומור ממחיש עד כמה הנושא אינו מובן מאליה בעיני הצופה. היבט נוסף להתייחסות הנשאלים להיבטים ההומוריסטיים הוצגה מספר פעמים בליווי הצטדקות שמא תתפרש ככרוכה בלעג לאנשים המופיעים בהם: "קצת צחקתי על תנועות מסוימות ולא בגלל שהם אנשים עם מגבלה מסוימת אלא לעצם התנועה עצמה" [ההנחה היא שהכוונה לריקודי החיזור של סיוון]; התבטאות נוספת, בנוסח זה של הצטדקות, התייחסה קרוב לוודאי לסצנת הנשיקה הארוכה המסיימת את הסרט: "היה לי נעים לראות קטעי האהבה בין סהר לסיוון, אך זה מעט הצחיק אותי.. צחקתי איתם ולא עליהם"; הייתה גם התייחסות, נדירה יותר, לקטעים המצחיקים כפשוטם: "סיוון מצחיקה וגם השחקנים".

לסיכום שתי תת קטגוריות אלו – גילוי האופטימיות בחיי אנשים המתקשים בתפקוד שכלי גרמה להפתעה ואף לקנאה אצל חלק מהנשאלים. ההומור נתפס כתכונה הקשורה לאופטימיות. ההתייחסות למציגים בהומור הייתה זהירה שלא תתפרש כלעג לגבי גילוי האהבה בין בני הזוג ולריקודי החיזור של סיוון. אחרים התייחסו למציגים ובעיקר לסיוון המקרינים הומור

יחס תכונות לא סטריאוטיפיות חיוביות נוספות – "הם גם כן חכמים"

התגובות לצפייה היו מלוות בהתייחסות מפורשת לתכונות שונות החורגות מהדימויים הסטריאוטיפיים המקובלים, מרביתן חיוביות: לשחקנים יוחסה חוכמה בעקבות כישורי המשחק שהפגינו: "אף פעם לא חשבתי שהם חושבים בדרך הזו ויכולים לעשות הצגות. נראה לי שהם גם כן חכמים ויש להם צורת מחשבה חכמה ומפותחת"; חוכמה יוחסה למציגים גם לגבי אופן ההתבטאות שלהם: "הם מציגים את עצמם ומתבטאים בצורה מאוד הגיונית מאוד חכמה והם זכאים לעוד יותר"; רגישות - "בגלל רגישותם"; פתיחות: "... מביעים בפתיחות רבה את רגשותיהם ומחשבותיהם (...); חום: "... אנשים מאוד חמים", כנות: אנשים כנים, מוכנים לקבל עזרה, נהנים מהחיים; פשטות: "יש בהם פשטות, מחשבה (...); אומץ: "שהם הרבה יותר אמיצים מהרבה אנשים אחרים ללא לקות בולטת לעין"; אקטיביות: "פעילים"; "ציפיתי לראות אנשים יותר פסיביים"; הנאה מהחיים: "נהנים מדברים קטנים בחיים"; שמחת חיים: "... מבטאים המון שמחת חיים"; עניין בחיים: "בכל אחד מהסרטים מציגים אנשים שמחים שיש להם עניין בחייהם";

דמותה של סיוון תרמה רבות לחיזוק היבטים אלו ויוחסו לה תכונות חיוביות רבות כמו: אומץ, פתיחות, אופטימיות, ביטחון, מודעות עצמית, כנות, נשיות, חריפות, שמחה והומור: "אמיצה בצורה בלתי רגילה"; "מדהימה! גדולה! איזו פתיחות רעננות, אופטימיות, (...), רצונות, מצד שני הייחוד שלהם, הפשטות

שבדברים הרגשות החשופים. אין משחק, בחורה משגעת, חמה אוהבת, מודעת לעצמה ולנשיות שבה"; (...)"אהבתי את הפלפלות והביטחון שבה"; (...)"גם לה יש את הזכות להביע את דעתה ולהוציא את הרגשות שלה"; "היא לא מובדלת מיאנשים אחרים להיות שמיח או לעשות דברים";

לסיכום: למציגים ובמיוחד לסיון יחסו תכונות של: חוכמה, רגישות, פתיחות, חום, כנות, פשטות, אומץ, אקטיביות, הנאה מהחיים, שמחת חיים ועניין בחיים, נשיות [לגבי סיון] ומודעות עצמית.

הצהרות לגבי שינוי בהתנהגות: "אפשר להתקרב אליהם"; "אפשר להתיידד איתם"

חשיבותן של הצהרות אלו מתבטאת בכוונה לשנות התנהגות הנובעת מהשתנות של עמדה, דבר שתלוי על פי אייזן ופישביין (Ajzen & Fishbein, 2005) באמונות לגבי קיומן של נורמות חברתיות התומכות בכוונה זו ובהערכת המסוגלות לשלוט בהתנהגות הנשקלת. הצהרות מסוג זה במסגרת המחקר התאפיינו בכוונה ליצור קשרים, להתקרב ואף לקשור קשרי ידידות עם אנשים המתקשים בתפקודם השכלי. מספר נשאלים דיברו על הרצון להכיר ולהתקרב: "הסרט עורר בי רצון יותר להכיר ולהתקרב"; צופה אחרת דיווחה על היווצרות ההבנה שאפשר להתיידד עם אנשים המתקשים בתפקוד ואף הצהירה על כוונתה ליצור קשר עם קרוב משפחה שמתקשה בתפקוד בעקבות הצפייה: "לא הייתי בכלל חושבת להתקרב לאנשים אלו (...)" אך כשראיתי את הסרט התעוררו אצלי מחשבות – אפשר להתיידד איתם, לעזור להם. במיוחד עם בן המשפחה שלי שלא כל כך קרובה לו, אך מהיום אני אנסה כמה שיותר"; התייחסות נוספת הייתה למאמץ הנדרש לצורך יצירת הקרבה, דבר המעיד על מחסום שהיה קיים, ואשר הצפייה בסרטים סייעה לנשאלת לגייס מוטיבציה כדי להתגבר עליו: "הצפייה השפיעה עלי (...)" אני עושה [אעשה] את המאמץ שלי להתקרב אליהם ולבא [לבוא] לקראתם"; משמעותיות עוד יותר בהקשר זה מבחינת היקפן, היו ההצהרות בדבר חיזוק הרצון לעבוד בעתיד עם אנשים המתקשים בתפקודם השכלי בעקבות הצפייה. קרוב למחצית מהנשאלים (46.8%) הצהירו על כוונה כזו.

שינויים בהתייחסות - "התייחסות לאוכלוסיה שונה באור אחר"

בהקשר של שינויים בהתייחסות, מספר הצהרות דיברו על שינוי ביחס לשונות באופן כללי: "מצביע על הצורך להכיר בשונה"; המושג 'להכיר בשונה' שהפך למטבע לשון מקובל, אינו ברור כל צרכו אבל מתייחס מן הסתם גם הוא לרעיון תפיסתם של אנשים בעלי שונות כבני אדם בהקשר של מעמד וזכויות. הביטוי המטפורי "התייחסות לאוכלוסיה שונה באור אחר ושונה", מתייחס גם הוא לאותו רעיון אבל מנקודת המבט של פרספקטיבה חדשה, הגורמת לשינוי בדימוי ובתפיסה הקיימים. ביטוי אחר לתפיסה זו הוא לגבי ההיכרות מקרוב כמקטינה את השוני ומגבירה את הדמיון: "כנראה שאנחנו שלא מכירים מקרוב תמיד נחשוב אחרת אבל כשמכירים אותם מקרוב רואים שהם לא שונים מאף אחד".

התייחסות על פי ערכים: "הצורך להעניק להם כבוד וכבוד עצמי"

ביטוי נוסף לשינוי בהתייחסות מתבטא בשוויוניות סובלנות וכבוד: לשוויון היו שני ביטויים – מההיבט של קבלה חברתית: "התייחסות אל אנשים אלו כשווים בחברה"; ומההיבט של התייחסות של המציגים לעצמם, שמעידה על הפגנת דימוי עצמי חיובי והיעדר רגשי נחיתות: "שמחה על יכולתם להתייחס אל עצמם כאל אנשים שווי זכויות"; כמו כן היו מספר התייחסויות וציטוטים להצהרתה של סיון, אשר ממחישות את העברתו של מסר, שפונה אל הערכים של המשתתפים ומופנם על ידם: "אני רוצה לומר שאנחנו אנשים בדיוק כמותכם" - ממחיש את זה בצורה הכי מדהימה. אין דרך לומר מלבד שסיון מדהימה"; מספר ביטויים התייחסו לסובלנות המתבטאת בקבלת השונות. כך לדוגמה המציגים הוגדרו כ: "מקובלים בשונותם"; לגבי הכבוד ההתייחסויות היו בשלושה מישורים: האחד של המחשת ההתייחסות

בכבוד לאנשים המתקשים בתפקודם השכלי כפי שהיא באה לידי ביטוי בסרטים: "אני שמחה שיותר ויותר מתייחסים לחייהם של אנשים אלו בכבוד הראוי להם ומפתחים אותו בצורה המתאימה להם; במישור האחר ההתייחסות כללה הבעת כבוד לשחקנים בסרט אוליבר על הגשמה עצמית בתחום המשחק: "כבוד רב כלפיהם שלמרות הקושי הם מגשימים את רצונם לשחק"; במישור נוסף נכלל גם טיפוח של כבוד עצמי: "הצורך להעניק להם כבוד וכבוד עצמי".

לסיכום: מספר נשאלים התייחסו לשינוי בכוונות ההתנהגותיות שלהם בעקבות הצפייה: התקרבות, יצירת קשרים ואף התיידדות עם אנשים המתקשים בתפקודם השכלי למרות הקושי הנלווה לכך. השינוי הוסבר כנובע מההכרות הקרובה איתם, המקטינה את השוני ומגבירה את הדמיון. במקביל היו ביטויים כלליים יותר שדיברו על הצורך להכיר בשונה ולהתייחס לאוכלוסיית בעלי קשיי התפקוד השכליים באור שונה. מספר ביטויים התייחסו לשינוי בהתייחסות לגבי יחס שוויונית, סובלנות (קבלת השונות), וכבוד.

מודעות לרגשות, רצונות ומוגבלויות

קיימות התייחסויות רבות לנושא זה המובאות בתת הפרק על ההעצמה (עמודים 86-83), דוגמת הציטוט הבא: "אחרי הסרטים נהייתי בטוחה שלאנשים האלה יש יכולות ורצונות הם מסוגלים להשתתף בחיים החברתיים";

מודעות לרגשות – "לא ממש ציפיתי להבלטת רגשות או הבנתם"

מודעות לרגשות באה לידי ביטוי ברמות שונות, החל מעצם ההכרה בקיומן של רגשות: "מכל הבחינות יש להם רגשות ומחשבות כמו אנשים רגילים"; ועד לביטויים המייחסים לאנשים המציגים אינטליגנציה רגשית ויצירת אמפיתיה: "האמת זה היה בצד הרגשי. לא ממש ציפיתי להבלטת רגשות או הבנתם כמו שהילדה עשתה"; התייחסות יותר ספציפית הייתה לגבי היכולת לחוות אהבה.

מודעות ליכולת לחוות אהבה: "נפלא לראות אהבה כה טהורה וכנה"

משתתפים רבים התייחסו לנושא זה. חלקם התייחסו אל היכולת לחוות אהבה כאל גילוי מבחינת העוצמה של הרגשות המופגנים: "יש להם גם את חיי האהבה שלא תיארתי לעצמי אף פעם שהיא חזקה כמו שדאיתי וחיובית"; אחרים התרשמו מהכנות וטהרה של הרגש: "מדהים, מרגש, נפלא לראות אהבה כה טהורה וכנה"; החצנת הרגשות התקבלה לעיתים בהסתייגות קלה: "החצנת דברים שקיימים בכל קשר אבל מלווים בעידון ובהסברה"; יחוס היכולת לאהוב נעשה בהשוואה לקבוצת החוץ של הפיגור. אחד הנשאלים מצא אותם יוצאי דופן ביכולת לאהוב לעומת הקבוצה לה הם משויכים: "הראה סיפור אהבה יוצא מהכלל בקהילת אנשים עם קשיי תפקוד"; השוואה נוספת הייתה כלפי אנשים במעגל הנורמה: "לאהבה אין גבולות לא משנה אם אדם מתקשה בתפקוד השכלי הוא יכול לאהוב ולתת כמו כל אחד אחר"; נשאלת אחרת ייחסה להם יכולת יוצאת דופן לאהוב ולהימשך זה לזו גם בהשוואה לכלל האנשים: "אני חושבת שאצל הרבה אנשים שאינם עם מוגבלויות אין אהבה ויצרים כפי שהם באים לידי ביטוי אצל סהר וסיוון";

לסיכום: היה ביטוי להכרה בקיומם של רגשות ומחשבות נורמטיביות אצל המציגים, ליכולת לבטא ולהביע רגשות ולעורר אמפיתיה. הפגנת גילויי האהבה בין סהר לסיוון זכתה להתייחסויות רבות: אהבה טהורה, כנה, ויוצאת דופן יחסית לקבוצת האוכלוסייה המשויכת, ואף יחסית לנורמה.

התייחסות למודעות עצמית, השלמה וכושר ההתמודדות עם המוגבלות:

"מודעים למוגבלות שלהם"

היבט זה בלט בהתייחסותם של מספר משתתפים, כנראה בתגובה להצהרותיה של סיוון על היותה מודעת לכך שהיא בעלת תסמונת דאון: "הם מודעים למוגבלות שלהם (אני לא יודעת עד כמה)"; ביטוי נוסף מתייחס למודעות והשלמה עם המוגבלות, אשר מתבטאת בייצוג עצמי נורמטיבי: "מציגים את עצמם כאנשים רגילים ומבחינה שנית [צוטט עם שגיאה לפי המקור] הם יודעים שהם אנשים שיש להם מוגבלות"; זווית אחרת כוללת התייחסות להתמודדות עם המוגבלות, המתבטאת בהסתגלות למצב: "נראה שלמדו להתמודד עם זה [המוגבלויות שלהם] ולחיות עם המצב ואולי אפילו הפרויקטים השונים נותנים להם להרגיש יותר כמו אנשים רגילים"; התייחסות נוספת הייתה לגבי החשיבות של ביטוי רגשות בהקשר למוגבלות: "אני חושבת שצריך לתת לאנשים בעלי ת.ד. ובעלי מוגבלות בכלל יותר ביטוי לגבי מה שהם מרגישים כלפי המוגבלות שלהם";

לסיכום: מודעות המציגים למגבלותיהם והשלמתם איתן זכו למספר התייחסויות: בהקשר של הסתגלות למצבם ויחד עם זאת לחתור לחיים נורמטיביים ובהקשר של החשיבות שבמתן ביטוי לתחושותיהם.

ייחוס תכונות שאינן בהכרח חיוביות – "כמו ילדים קטנים":

היו גם מספר הסתייגויות מהמציגים – למשל מדמותה של סיוון היכולות להעיד על קושי הנובע מהתמודדות עם סטריאוטיפים, או מהבדלי תרבות הגורם **"להסתייגות מהתנהגותה המוחצנת"** וכן הבעה מוגזמת: "לפעמים נראה קצת הבעה מוגזמת (...) אבל זו הדרך שלה"; נשאל/ת נוספת/ת מציג/ה להעלים את מאפייני הקושי התפקודי: מראה ודיבור, הפוגעים בדימוי הנורמטיבי של סיוון: "לו היו מעלים על דף את השיחות או בעיקר החלקים של סיוון על דף (כלומר לא לדאוג ולא לשמוע את הקושי בדיבור) היא הייתה נשמעת כמו שהיא רוצה - רגילה ומצחיקה מאוד"

ילדותיות: מספר התבטאויות התייחסו לתכונה זו, לעיתים בצורה גורפת: "הרגשתי שהם כמו ילדים קטנים. תהיתי בני כמה הם"; התבטאויות נוספות התייחסו לפערים בין ההתנהגות ובין התכנים והנושאים שהעלו המציגים: "נראו כמו שני אנשים בני שלוש ומצד שני נראו לי כמו שני אנשים שחיים יחד ומדברים על הקשר ביניהם ועל היחסים"; **תמימות:** מספר התבטאויות התייחסו לתמימות של המציגים כתכונה מאפיינת שיכולה להתפרש לחיוב או לשלילה: "דרך הביטוי שלהם נשמעת כמו התבטאות של אדם מבוגר עם תמימות של ילד";

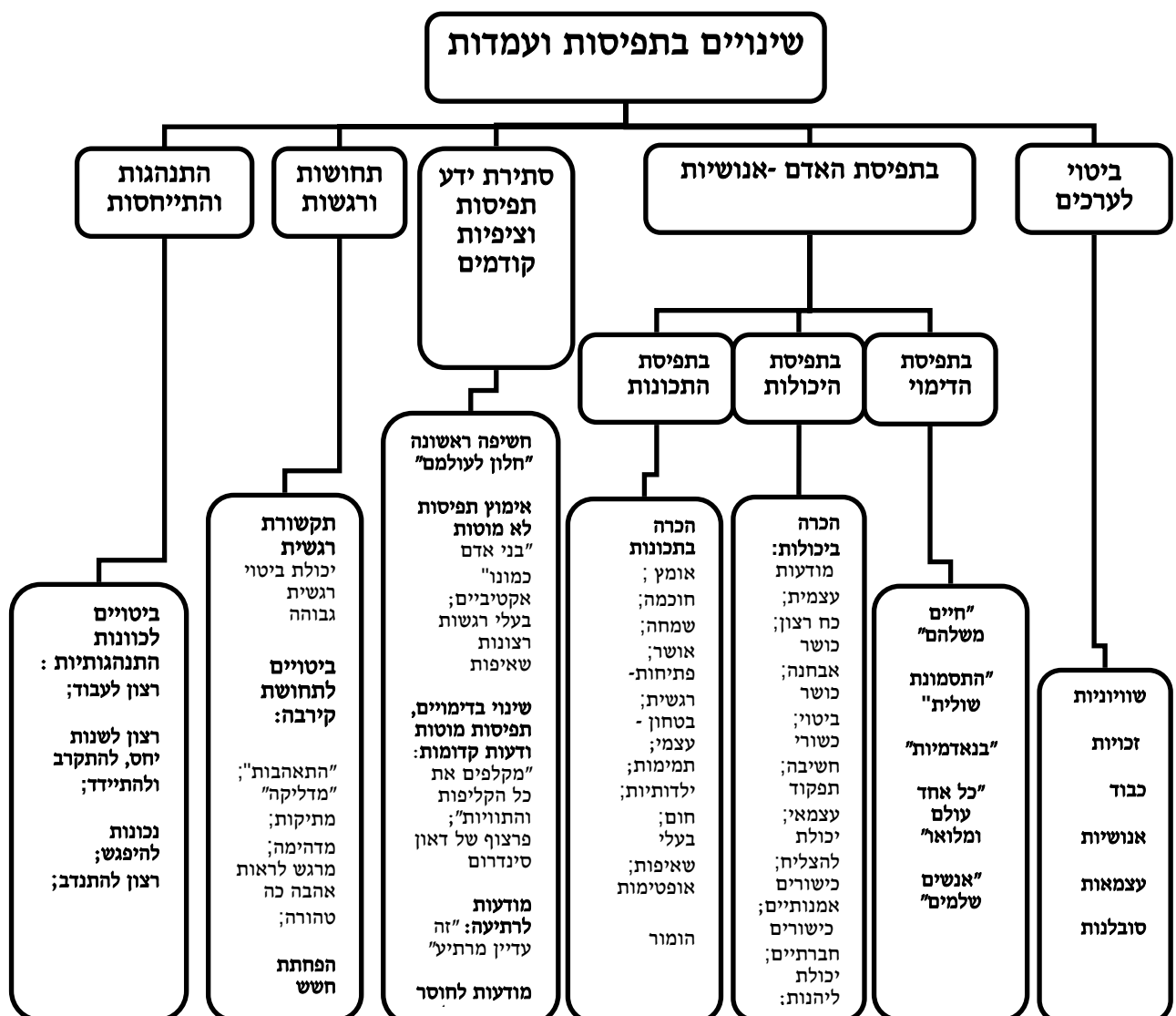
תכונות נוספות שיוחסו אישית לחלק מהמציגים: **מופנמות** (יוחסה ספציפית לסהר): "סהר פחות דומיננטי נראה שכך הוא באופיו, אך הוא יודע מה הוא רוצה"; **ביישנות:** "למה סהר לא השתתף בסרט כמו החברה שלו סיוון בפתיחות האם המוגבלות שלו או מתבייש"; **כמיהה לתשומת לב:** "אני מתרשם שמדובר באנשים שקמעים [כמהים] לתשומת לב"; "סיוון רוצה כל הזמן יגידו לה דברים יפים וגם היא מפרגנת לאחרים (לחבר שלה)";

לסיכום: למציגים מסוימים יוחסו גם תכונות שאינן בהכרח חיוביות: התנהגות מוחצנת, הבעה מוגזמת, ילדותיות - המתבטאת בהיעדר הלימה בין התנהגות לגיל, מאפייני מראה ודיבור של הקושי התפקודי ותמימות. כמו כן: ביישנות, מופנמות וכמיהה לתשומת לב.

סיכום שינויים בתפיסת ודימוי האדם המתקשה בתפקודו השכלי (עץ קטגוריות מספר 1 להלן)

מרבית השינויים בעמדות חלו לגבי שינוי בתפיסת האדם. לשינויים אלו היו ביטויים שחלקם ישירים ומפורשים, חלקם עקיפים (הצורך להכיר בשונות). חלק מהמשתתפים דיווחו על חוויית החשיפה הראשונית, לאנשים המתקשים בתפקודם השכלי באמצעות הסרטים ועל שינוי משמעותי בתפיסת הדימוי שלהם. הם נתפסו כאנשים אקטיביים עם חיים משלהם, כושר ביטוי קוגניטיבי ורגשי וכבעלי מידת אנושיות גדולה ביחס לנורמה. אחרים הביעו התרשמות מקיומם של מאוויים, רצונות, גילוי עצמי ורגשות, במיוחד של אהבה ושמחה. מספר משתתפים דיווחו על שינוי בהתייחסות ובכוונות ההתנהגותיות שלהם. רבים גילו במציגים תכונות לא סטריאוטיפיות רבות כמו: חוכמה, אומץ, אופטימיות והומור. כמו כן היו ביטויים לגבי ראייתם של אנשים בעלי קשיי תפקוד שכליים באור שונה והכרה בדמיונם לאנשים רגילים, עם מספר הסתייגות לגבי התנהגות ילדותית שאינה תואמת גיל. צוינו והושמעו ביטויים מפורשים, לתהליכים של שינויים בתפיסה, בהקשר של יכולות וכישורונות המציגים. היו שהצהירו על מודעות לקיומן של דעות קדומות, הרווחות עדיין אצלם כאנשי מקצוע ועל הפחתת תחושות רפלקסיביות וקטגוריות של דחייה, עצב ורחמים כלפיהם. היה גם ביטוי לערכים: אמונה באנשים ובזכותם לשוויון ולכבוד.

עץ קטגוריות מס' 1 : ביטויים לשינויים בעמדות

ביטויים לסתירת ציפיות קודמות וסטריאוטיפים כלפי אנשים המתקשים בתפקודם השכלי בעקבות הצפייה

שינוי בציפיות מאנשים המתקשים בתפקודם השכלי בעקבות הצפייה

במסגרת המחקר נבדק בכמה אופנים נושא השתנות הציפיות מאנשים המתקשים בתפקודם השכלי בעקבות הצפייה. הנשאלים התבקשו להתייחס לנושא במסגרת שאלה פתוחה (האם בעקבות הצפייה השתנו ציפיותיך?) וכן להעריך את מידת ההתאמה של האנשים המציגים לציפיותיהם הקודמות מהיבטים שונים. על פי כימות השאלה הפתוחה לגבי השתנות ציפיותיהם מאנשים המתקשים בתפקודם השכלי בעקבות הצפייה, הצהיר חלק ניכר מהמשתתפים (40.8%) על השתנות ציפיותיהם (לוח מספר 4, להלן). ממצא זה תואם את מגוון התשובות לשאלות הפתוחות שכוללות הצהרות לגבי סתירת ציפיות קודמות. יש לקחת גם בחשבון שאלו שהצהירו על שינוי שחל בתפיסותיהם את האנשים המתקשים בתפקוד, לא בהכרח הצהירו על שינוי בציפיותיהם.

לוח מספר 4 - כימות התשובות להשתנות ציפיות הנשאלים מאנשים המתקשים בתפקודם השכלי

N	ענו לשאלה	לא ענו	השתנו ציפיות	לא השתנו	לא חד משמעי
92	87 (94.8 %)	5 (5.2 %)	37 (40.8 %)	46 (50%)	4 (4%)

בנוסף נערכה בדיקה כמותית של מידת ההתאמה של האנשים המציגים בסרטים לציפיות הנשאלים על פי טבלת שאלות סגורות (לוח מספר 5 עמוד 59), המורכבת מ-14 נושאים במבנה דמוי סולם ליקרט בן חמש דרגות מ: 2- (בהרבה מתחת לציפיות) ועד 2 (בהרבה מעל הציפיות). בכל הסעיפים הנבדקים שיקפו התשובות מצב של 'מעל הציפיות' עם ממוצע כולל של 0.77 - התואם בקירוב את הדרגה 1 - 'מעט מעל הציפיות'. המשיבים התבקשו להעריך באיזה מידה האנשים המופיעים בסרטים תואמים את ציפיותיהם לגבי ארבע קטגוריות מרכזיות: (1) ביטוי ליכולות (ממוצע 0.93) לפי מימדים של: כושר ביטוי; הצגת כישרים; הבעת רגשות; מודעות עצמית; (2) קיום אורח חיים נורמטיבי (ממוצע 0.68) לפי מימדים של: קיום קשרים זוגיים; תפקוד עצמאי; שילוב בקהילה; (3) תהליכי העצמה (ממוצע 0.90) לפי מימדים של: סנגור וייצוג עצמי; ביטוי לזכות להגשמה עצמית ולפיתוח קריירה; שאיפה לעצמאות; וביטוי לתהליכי העצמה של המציגים; (4) רמת השונות (ממוצע 0.36) לפי מימדים של: הימצאות בסביבות אופייניות; בולטות הקושי התפקודי; נתונים אלו תואמים את הצהרותיהם של כמחצית משתתפי המחקר בדבר השתנות ציפיותיהם מאנשים המתקשים בתפקוד בעקבות הצפייה. לא דווח על השתנות ציפיות לרעה. יתכן שהנתונים לא משקפים במלואה את המגמה הנבדקת, עקב סקאלה של חמישה ערכים שהוכנסה לשאלון שלא אפשרה תשובות יותר מדורגות (דרגות של מעל ומתחת לציפיות במידה בינונית).

מלוח מספר 5 להלן (עמוד 58) ניתן ללמוד, שהחריגה הגדולה ביותר מהציפיות הייתה לגבי הביטוי ליכולות האנשים המציגים בסרטים (תת הסעיף המשמעותי ביותר הוא 'מודעות עצמית') ולביטוי של תהליכי העצמה (תת הסעיף המשמעותי ביותר הוא 'ייצוג וסנגור עצמי'). שניהם היו בקירוב ברמה של 1 - מעט מעל הציפיות. לסעיפי השונות ניתנו ערכים הפוכים על מנת שיתאמו למגמה הכללית (לדוגמא 2- חושב כ- +2), שכן בולטות רבה של קושי תפקודי נחשבת לתכונה המקושרת לעמדות שליליות. יחד עם זאת ייתכן וסעיף זה לא הובן כראוי וחלק מהנשאלים ענו עליו בצורה אוטומטית על פי המגמה הכללית.

לוח מספר 5 - ממוצעי מידת התאמת המציגים לציפיות הנשאלים

(על פי סולם בן 5 שלבים מ: 2- הרבה מתחת לציפיות ועד 2 הרבה מעל הציפיות; N=92)

הנושא	תת נושאים	$\bar{X}$	SD
ביטוי ליכולות	כושר ביטוי	0.93	0.81
	הצגת יכולות וכישורים	0.92	0.77
	הבעת רגשות	0.86	0.86
	מודעות עצמית	1.02	0.75
	ממוצע - ביטוי ליכולות	0.93	0.80
קיום אורח חיים נורמטיבי	התנהגות נורמטיבית	0.62	0.81
	קיום קשרים זוגיים	0.88	0.91
	תפקוד עצמאי	0.61	0.77
	שילוב בקהילה	0.61	0.80
	ממוצע - אורח חיים נורמטיבי	0.68	0.82
ביטויים לשונות	המצאות בסביבות אופייניות	0.46	0.77
	בולטות הקושי התפקודי	0.25	0.81
	ממוצע שונות	0.36	0.79
ביטויים להעצמה	הזכות להגשמה עצמית ולקריירה	0.91	0.79
	ייצוג וסנגור עצמי לזכויות ומעמד	0.92	0.86
	תהליכי העצמה וחיזוק כוחות	0.90	0.73
	שאיפה לעצמאות	0.88	0.82
	ממוצע העצמה	0.90	0.80
	ממוצע כללי	0.77	0.80

ביטויים לסתירת ציפיות, סטריאוטיפים ודימויים קודמים

סתירת ציפיות – "לא ציפיתי שאצפה"

ביטויים רבים התייחסו לסתירת ציפיותיהם הקודמות של הנשאלים מאנשים המתקשים בתפקודם השכלי, לאור הצפייה בסרטים. הביטוי השכיח לסתירת הציפיות היה באמצעות תחושת הפליאה או התדהמה שעוררה הצפייה לגבי תכנים, או התנהגויות, שלא תאמו לציפיות המוקדמות: "התפלאתי קצת בגלל שלא תיארתי לעצמי שאצפה במה שציפיתי"; חלק מההתייחסויות היו ספציפיות, למשל לגבי יכולת המשחק בתיאטרון של המציגים: "לא ציפיתי שאנשים מוגבלים יש להם את היכולת לשחק בתיאטרון"; היבטים נורמטיביים באורח חיי המציגים נמצאו נוגדים ציפיות קודמות: "כמה מדהים שהם זוכים לספור אהבה כמו כולם והזדמנויות לגלות יכולות אצל עצמם"; סתירת ציפיות הובעה גם בקשר ל: יכולת רגשית, מודעות עצמית, אסרטיביות, ביישנות, פתיחות, כישרונות, ביטוי למאווים אישיים ועוד.

לסיכום: נשאלים רבים הביעו הפתעה מהיבטים רבים בחיי המציגים, לאור סתירת ציפיות שונות שהיו להם מהאוכלוסייה המיוחסת של הפיגור.

סתירת סטריאוטיפים – "מקלפים את כל הקליפות והתוויות"

במסגרת המחקר נעשה ניסיון להבין את חוויית הצפייה בסרטים יותר לעומק, מתוך רצון להתחקות אחר תהליכי שינוי בתפיסות ועמדות ולבדוק איך וממה הם נוצרים. מממצאי המחקר ניתן ללמוד על תהליכי התמודדות עם סטריאוטיפים קיימים. חלק ניכר מהמשתתפים ביטאו מודעות לסטריאוטיפים שהיו קיימים אצלם ואשר הצפייה בסרטים גרמה לסתירתם. הם הוגדרו על ידי אחד הנשאלים כ: **"מקלפים תוויות"**. הסרטים נתפסו ככנים ואמיתיים ולפיכך גם משכנעים וגורמים לסתירת סטריאוטיפים מקובלים: **"נהייתי לצפות בסרטים כי הרגשתי שהם אמיתיים וכנים, מקלפים את כל הקליפות והתוויות שנלוות בדרך כלל, כאשר נתקלים באוכלוסיה בעלת צרכים מיוחדים כך סתם ביום-יום"**; ביטוי נוסף התייחס לסתירת ידע קודם - **"שבר לי את הידע"** - מספר משתתפים ביטאו מודעות לתהליך של צפייה ביקורתית תוך השוואת הידע המתקבל עם הידע הקודם. ביטוי ישיר לכך ישנו בציטוט: **"הסרט [לא מצוין איזה סרט] (...) שבר לי את הידע שיש לי על אנשים אלה"**; התייחסות נוספת הייתה לגבי סתירת דימוי סטיגמתי של אנשים המתקשים בתפקודם השכלי, ככלואים במעון סגור ומופעלים ללא רצונות ויכולות משלהם: **"(לא) היו לי ציפיות אבל סטיגמה כאילו, זו עוד אחת מהאוכלוסיות שסגורות במעון כאילו. לוקחים אותם בבוקר לאיזה מעון, משחקים איתם משחקים ושולחים אותם הביתה (...). ובסרט ראיתי שיש שם כאלה שרוצים ועושים. זה הפתיע אותי כי לא ידעתי שזה קיים. אני מרגישה מזה בורה"** (ד. בראיון עומק)

משתתפת נוספת ביטאה מודעות לסטריאוטיפים ולדעות הקדומות שהיא 'תקועה איתם' גם כאשר מקצוע, שאמורה להיות ערה לכך: **"מחשבה ראשונה היא עד כמה אנחנו 'בורים'. אפילו אנשי המקצוע עדיין 'תקועים' עם דעות קדומות וסטריאוטיפים חסרי כל בסיס"**; ביטויים של מודעות לסטיגמות היו גם בהקשר ל: עצמאות, כישורים רגשיים ודמיה לנורמה: **"(...) ידיעותי היו מועטות וסטיגמיות מעט לגבי העצמאות שלהם, היכולת הרגשית והקוגניטיבית שלהם, המודעות עצמית, הדינמיקה הטבעית בין בני הזוג והיותם כמו כולנו בעצם. הסרט עורר בי רצון להכיר יותר ולהתקרב" צופה זו מודה בגילוי לב בידיעותיה המועטות והסטיגמיות מדי, לגבי רמות התפקוד והיכולות של אנשי המתקשים בתפקודם השכלי. ההבנה שהם כמו כולנו בעצם מעידה על שבירת מחיצות של אנחנו והם והצהרתה על רצונה להכיר ולהתקרב מעיד על שינוי משמעותי בעמדותיה, המתבטא בהצהרת כוונה התנהגותית; בביטוי נוסף הובעה הסכמה עם המודל החברתי של המוגבלות: **"(...) כמה שזה נכון שהמוגבלות זה בעינינו ה'נורמאליים' כביכול; התבטאות אחרת התייחסה לסתירת סטריאוטיפים קודמים באמצעות מתן ביטוי וחשיפה פומבית לכישרונות וליכולות: "חווייה מרתקת לצפות בסרטים ולראות איך אנשים עם צרכים מיוחדים מוצגים/אם החוצה את הכשרונות שיש להם, דבר שעוזר בלשנות את הסטריאוטיפים עבור אוכלוסיה זו"**.**

לסיכום: הסרטים נמצאו מקלפים תוויות קודמות וידע קודם ויוצרים מודעות לסטריאוטיפים קיימים ודעות קדומות ואף שוברים מחיצות. כמו כן המחישו את המודל החברתי של המוגבלות וסייעו בשינוי סטריאוטיפים קיימים לגבי אורח חיים, כישורים, יכולת, זוגיות ודמיה לנורמה.

סתירת דימויים מוטים - "פרצוף של דאון סינדרום"

היו מספר ביטויים שנגעו לסתירת דימויים מוטים של אנשים עם תסמונת דאון. מספר ביטויים התייחסו ישירות לסתירת הסטריאוטיפ, שנגרם בשל המראה והדימוי של אנשים בעלי תסמונת דאון, בעקבות החשיפה: **"הסרט נותן דלת פתוח להכיר את האנשים בעל מוגבלות נימצאים בתסמונת דאון הם לא כמו**

שחושבים עליהם"; הייתה התייחסות ספציפית למראה כיוצר סטריאוטיפ: "משהי עם פרצוף של דאון סינדרום, (...) אתה לא מצפה שהיא תבוא ותדבר איתך על אהבה ועל קשר ועל מגורים. היא מדברת על הרצונות שלה ועל האהבות שלה (...) אני חושב שהיא הייתה מקסימה באמת" (מתוך ראיון מאזכר עם ל.). סטריאוטיפ נוסף שנסתר בעקבות הצפייה היה לגבי תסמונת דאון כמגדירת אישיות: "חשבתי שהת.ד. [תסמונת דאון] מגדיר אישיות. אני מבינה שלא"; כמו כן היה קיים בלבול בין מושגים: לגבי ההבדל בין תסמונת דאון לבין אוטיזם. נושא זה בא לידי ביטוי בראיון עומק, שכלל גם דימוי סגריגטיבי, כמאפיין את אורח חייהם: "אף פעם לא עבר לי בראש שלאנשים עם תסמונת דאון יש צרכים. בראש שלי יש בלאגן - מה ההבדל בין תסמונת דאון לבין אוטיזם? ידעתי שזה אנשים מאוד חמים ומאוד זה, אבל כאילו תמיד חשבתי שיש אטימות כזו כלפי הסביבה באיזה שהוא מקום...");

לסיכום: הייתה התייחסות ספציפית לסתירת סטריאוטיפים המיוחסים לאנשים בעלי תסמונת דאון: למראה כיוצר סטריאוטיפ ולתסמונת כמגדירה אישיות, אשר התפקוד וההתנהגות של המציגים סתרו אותם. באה לידי ביטוי גם התייחסות לבלבול בין המושגים תסמונת דאון ואוטיזם, שגרם להטיה בתפיסת אנשים עם תסמונת דאון.

הפחתת תחושות של: חשש, רתיעה ורחמים – "זה פחות מרתיע"

היבט נוסף של שינוי אצל הנשאלים התבטא בהתגברות על תחושות של רתיעה, רחמים, או חשש ממפגש עם אנשים המתקשים בתפקודם השכלי. תהליך זה כולל נטרול של רגשות ותחושות אינסטינקטיביות, הנוצרות בתגובה לשונות. מספר אנשים התייחסו ישירות לתהליך זה וביטאו התגברות על רתיעה באמצעות הצפייה בסרטים: "לראות סרטים כאלה זה פחות מרתיע. זה מראה גם צדדים אחרים באנשים אלה ולא רק את הבעיות שלהם"; התגברות על חשש: "תמיד חששתי ממפגש עם אנשים המתקשים בתפקוד השכלי לא הכרתי ולא פגשתי אף אחד. כעת אני מרגישה וחושבת שהם כמוני וכמו כל אדם אחר דק עם יותר אתגר שהם מתגברים עליו באומץ רב"; נטרול תחושות של רחמים: "אני בהתחלה ריחמתי עליהם, אבל אחרי זה ראיתי שהם מסוגלים להרבה דברים";

לסיכום: החשיפה למציגים באמצעות הסרטים נמצאה גם כתורמת להפחתת תחושות של רתיעה, רחמים או חשש ממפגש עם אנשים המתקשים בתפקודם השכלי.

לסיכום הקטגוריה: הצפייה בסרטים נמצאה כתורמת לסתירת ציפיות קודמות מאנשים המתקשים בתפקוד לגבי יכולות, תפקודים והתנהגות. כמו כן בסתירת סטריאוטיפים מושרשים כלפיהם ("מקלפים את כל הקליפות והתוויות") וידע קודם, במיוחד כלפי אנשים עם תסמונת דאון. כמו כן סייעה בהפחתת תחושת של רתיעה, חשש ממפגש איתם ורחמים.

ביטויים לתפיסות סטריאוטיפיות והטיות

חלק קטן מהמשתתפים התייחסו בגלוי לתפיסות סטריאוטיפיות שנותרו נטועות בהם גם לאחר הצפייה: השפעת בולטות המראה של תסמונת דאון, דימויים סטריאוטיפיים מובהקים של אנשים המתקשים בתפקודם השכלי והקושי להשתחרר מתחושות של רתיעה ודחייה. גם הביקורת שהובעה על הסרטים, כמציגים רק הצלחות ולא את הקשיים, יכולה לנבוע מתפיסתם המוטת של אנשים המתקשים בתפקוד, כאנשים אומללים, הסובלים ומתמודדים בעיקר עם בעיות וקשיים. נשמעו גם ביטויים של תפיסת הקושי התפקודי כמחלה וחוסר יכולת להשתחרר מתיוג המציגים כמפגרים.

מודעות לסטריאוטיפ – "עדיין זה מחסום שצריך לעבור אותו":

מספר משתתפים ציינו את מודעותם לתפיסות מוטות הקיימות אצלם מבלי לציין שחל בהן שינוי. זאת לגבי: הבולטות לעין של תסמונת דאון: " (...) במיוחד כשזה [תסמונת דאון] נראה לעין. למרות שאני מעריך את עצמי כבחור פתוח והכול, עדיין זה מחסום שצריך לעבור אותו"; בדוגמא אחרת מיוחסים לאנשים המתקשים בתפקודם השכלי נטייה להתקרבות יתר ודימוי של הזלת ריר, אשר גורמים לרתיעה: " לא שהתעמקתי בזה אף פעם אבל זה מאוד מרתיע אותי, האמת (...) מוחצנות וזה שהם רוצים כאילו לגעת בך, לחבק - אני לא יודעת מאיפה זה בא, אבל זה הסטריאוטיפ שיש לי, ההתקרבות יתר הזאת וזה שיש רוק תמיד, יש רוק (...) האמת שגם הוא [סחר] מרתיע אותי ולא היה בו משהו כ"כ מוחצן. השונות כנראה. כנראה זה 'פאק' שלי " (ז. ראיון עומק). הדוברת מדווחת בגילוי לב על הדחייה שהאוכלוסייה המיוחסת גורמת לה. המקור לדחייה נובע, לדבריה, מתחושת רתיעה, המחזקת בדעות קדומות. הדימוי המתואר תואם אנשים המצויים ברמות התפקוד הנמוכות ביותר ואין לו שום אחיזה במציאות המוצגת בסרטים. הדוברת מודעת לליקוי ('פאק') הקיים אצלה, שגורם לה לתפיסה המוטת, אך אינה מצליחה להשתחרר מתחושות ודפוסי מחשבה אלה.

לסיכום: כמה נשאלים התייחסו בגילוי לב לתפיסות ודימויים סטריאוטיפיים מושרשים: הבולטות לעין של תסמונת דאון הגורמת לתפיסה מוטת ודימוי האדם המפגר הנוטה לחבק ולהזיל ריר הגורם לרתיעה ודחייה.

לסיכום נושא סתירת הציפיות והסטריאוטיפים (ראו עץ קטגוריות מספר 1)

נושא השתנות ציפיות הנשאלים מאנשים המתקשים בתפקודם השכליים בעקבות הצפייה נבדק בכמה אופנים: בתשובה לשאלה ישירה לגבי השתנות ציפיות מאנשים המתקשים בתפקוד השכלי בעקבות הצפייה - הצהירו 40.8% מהמשתתפים על השתנות ציפיותיהם, לעומת מחציתם, שהצהירו על היעדר שינוי. בבדיקת מידת התאימה של המציגים לציפיות של הנשאלים התקבלו ממוצעים דומים בארבעה תחומים שנבדקו - כולם ברמה של מעט מעל הציפיות לגבי: ביטוי ליכולות, קיום אורח חיים נורמטיבי, תהליכי העצמה ומידת השונות הנתפסת של המציגים. הממוצע הכולל היה 0.77 (בסולם מ: 2- ועד 2)

במקביל היו שכיחים ביטויים רבים לסתירת ציפיות קודמות בנוסח: "לא ציפיתי שאצפה" לגבי הקטגוריות הבאות: יכולת רגשית, מודעות עצמית, אסרטיביות, ביישנות, פתיחות, כישרונות, ביטוי למאווים אישיים, יכולת המשחק בתיאטרון, דימוי נורמטיבי וסתירת ידע קודם - " שבר לי את הידע". מספר נשאלים דיווחו על סתירת סטריאוטיפים קודמים: "מקלפים את כל הקליפות והתוויות". אחרים העידו על עצמם שכאנשי המקצוע הם "עדיין 'תקועים' עם דעות קדומות וסטריאוטיפים חסרי כל בסיס". היו התייחסויות גם למודל החברתי של המוגבלות - "אנחנו הבעיה" ולסתירת דימויים מוטות של אנשים בעלי תסמונת דאון - "פרצוף של דאון סינדרום". כמו כן היו ביטויים להפחתת תחושות של חשש, רתיעה ורחמים, בעקבות הצפייה: "זה פחות מרתיע".

היה ביטוי גם לתפיסות מוטות ודעות קדומות שנותרו מושרשות גם לאחר הצפייה. חלק מהנשאלים ביטאו את מודעותם לכך - "עדיין זה מחסום שצריך לעבור אותו" כמו כן ציינו: הבולטות לעין של תסמונת דאון, דימויים של נטייה להתקרבות יתר ושל אנשים המזילים ריר הגורמים לרתיעה. הוזכר גם בלבול בין מושגים - "בראש שלי יש בלאגן - מה ההבדל בין תסמונת דאון לבין אוטיזם?"

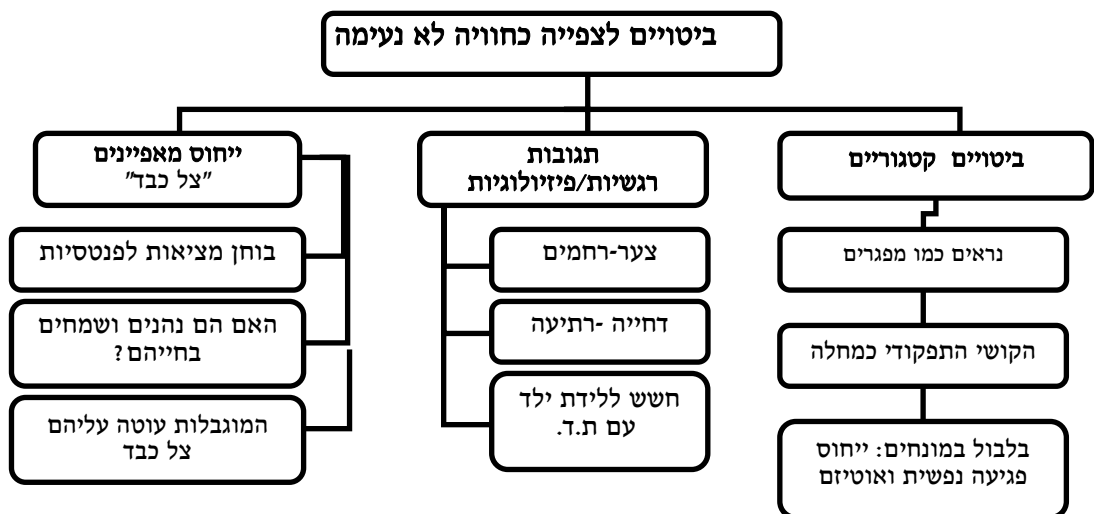
הצפייה בסרטים כחווייה לא נעימה - "לעתים היו רגעים שנראו לי מביכים"

חוויית הצפייה הוגדרה על ידי מספר נשאלים גם כחווייה הגורמת לתחושות רגשות והתבטאויות שניתן להגדירן כלא נעימות (עצב, מבוכה, דחייה ועוד), כלפי אנשים המתקשים בתפקודם השכלי. שינויים בעמדות לשלילה בעקבות הצפייה, דורגו ברמה של 1.16 - כלל לא (ראו לוח מספר 3, עמוד 50). נתון זה מעיד על שוליותה הרבה של התופעה.

במסגרת המענים לשאלות הפתוחות בהם תוארה הצפייה כחווייה לא נעימה, היה ביטוי לחריגה מהנורמה של האנשים המציגים: "לעתים היו רגעים שנראו לי מביכים" או: "חלקים מביכים בשל הפתיחות" [כנראה של סיוון] ניתן להניח במקרים אלה גם קיומן של השפעות תרבותיות. במקרים אחרים היה ביטוי לייחוס מאפיינים של אומללות כלפי קבוצת האוכלוסייה אליה הם משויכים: "מעציב אותי לראות אנשים עם מוגבלויות, לכן הסרט העציב אותי במידה מסוימת"; בתגובה נוספת יש המחשה להתייחסות אפרורית - דימוי של מסכנות שמיוחס לאנשים המתקשים בתפקוד שכלי: "זו לא תופעה חדשה שאני נתקלת בה (...). למרות זאת כל פעם מחדש קשה לי לראות אנשים אלו. אני נמלאת רחמים וצער כלפי אנשים אלה";

כמו כן באו לידי ביטוי מספר הערות ביקורתיות, לגבי היעדר תיאורים של קשיים ומצוקות בסרטים שהוצגו: " (...). מתמקדים רק באירועים משמחים ולא מתייחסים מספיק לקשיים מצוקות וסטיגמות שליליות"; התבטאות אחרת: " (...). קצת תלוש מהמציאות". ניתן לפרש הערות אלו כביקורת מוצדקת על הסרטים המוצגים, אשר למרות היותם דוקומנטאריים מציגים את המציאות בצורה חד צדדית ללא קשיים ומאבקים. מאידך ניתן לטעון שהסרטים מציגים מציאות שונה מזו המוכרת למשתתפים, אשר בה מוצגים אנשים המתנהגים ומתפקדים בצורה לא אופיינית ובלתי צפויה מאנשים המתקשים בתפקודם השכלי. בנוסף לכך נכללה בסרט "סהר וסיוון סיפור אהבה", לפחות סצנה אחת, המציגה את הקושי שבהתמודדות עם המראה והדימוי של התסמונת. סצנה זו זכתה להתייחסות רבה מצד הנשאלים. בסצנה זו מדברת סיוון בגלוי על הסבל הנגרם לה, מהמראה של תסמונת הדאון ומצהירה, עד כמה היא הייתה רוצה להוציא את התסמונת.

עץ קטגוריות מס' 2 - הצפייה כחווייה לא נעימה

התייחסות קטגורית - סטיגמטית ("איזה מפגר")

למספר נשאלים היו תגובות קטגוריות אשר ניתן לפרשן כסטיגמטיות כגון: **"אם הייתי צופה בזה עם חברים לא מתחום העבודה סוציאלית וודאי היו נזרקים ביטויים כמו "איזה מפגר", כי לפעמים זה נראה בדיוק כך. הייתי צריכה להזכיר לעצמי שזה לא קללה"**. נשאלת זו מציגה נטייה לאמץ זווית ראייה המיוחסת לקבוצת השתייכות שלה (Ingroup), שאינה מתחום העבודה סוציאלית. בהתאם לכך היא מייחסת לחברי הקבוצה תגובות סטיגמטיות כלפי האנשים המציגים, המתבטאות בהדבקת התווית "מפגר" על כל המשתמע ממנה.

במחקר עלו גם ביטויים קטגוריים נוספים אשר ניתן לשער שהם נובעים מהטיות בסיסיות שליליות – ומתבטאים בייחוס תכונות לא מבוססות לאנשים על רקע השתייכותם הקבוצתית: הגדרת הקושי התפקודי כמחלה: **"אני לא יודעת בדיוק מה המחלה שיש לה אבל היא לא נורמטיבית לגמרי"**; העדר יכולות לחיות ולתפקד בצורה עצמאית נורמטיבית: **"(....) מצד שני המוגבלות עוטה עליהם מעין צל כבד – בכל הקשור ליכולת לגור לבד ולתמוך זה בזה כלכלית וכו"**; התייחסות אליהם כאל נפגעי נפש: **"טוב שהם נותנים לנפגעי נפש להתבטא ולהרגיש עצמם כאנשים כביכול נורמליים"**; כמו כן בא לידי ביטוי מוחשי פקפוק ביכולות: לשמוח, ליהנות או לנהוג ברכב: **"האם הם אמנם נהנים ושמים בחייהם כפי שהוצג בסרט? מה באשר לבוחן המציאות והפנטזיות שקיימות (ללמוד נהיגה וכו?)"**; והערכתם כבעלי אינטליגנציה נמוכה מהנורמה: **"החשיבות הגדולה בלחשוף אותם לאומנות לדברים שהם יכולים לבצע בלי תחרות עם האינטליגנציה של אנשים רגילים"**;

ביטוי לתגובות אינסטינקטיביות – "יש לי רתיעה מהנושא"

כאן באו לידי ביטוי תגובות של רתיעה, דחייה ופחד מהתקרבות לאנשים בעלי קשיי תפקוד שכליים: **רתיעה – "זה עדיין לא השפיע. יש לי רתיעה מהנושא. האם אני מסוגלת? זה מפחיד אותי קצת. מאוד מעריכה מי שכן"**; כמו כן באה לידי ביטוי השפעת רמת הקושי התפקודי וההיבטים החיצוניים שלו: **"זה תלוי בעוצמת ובאבחון הפיגור עצמו. אם למשל זה פיגור קשה עמוק(....) אני בצורה אישית קשה לי לעבוד עם אוכלוסיה זו (...)** ובמיוחד אם מתלווה לפיגור עצמו שינוי במראה חיצוני בצורה נוקשה"; **היו ביטויים גם להתמודדות עם תחושות של דחייה או פחד: "האם אני יכולה לעבוד עם אוכלוסיה כזו? למה יש בי תחושת דחייה/פחד מהם?"** וכן **מודעות לעכבות המונעות מהצופה לעבוד עם אנשים המתקשים בתפקודם השכלי: "בגלל קשיים ועכבות שלי – אינני רואה עצמי עובדת בשלב זה בחי עם אוכלוסיה זו"**;

לסיכום קטגורית הצפייה כחווייה לא נעימה (ראו עץ קטגוריות מספר 2)

השפעת הצפייה לשלילה על עמדות הנשאלים באה לידי ביטוי בצורה מינורית. הצפייה בסרטים נתפסה גם כחווייה לא נעימה או כגורמת לרגשות ותחושות לא נעימות של פחד ורתיעה, עקב חריגה מהנורמה של האנשים המציגים: **"לעתים היו רגעים שנראו לי מביכים"**, ייחוס מאפיינים של אומללות: **"מעציב אותי לראות אנשים עם מוגבלויות"** והטיות בסיסיות שליליות: הגדרת הקושי התפקודי כמחלה, העדר יכולות לחיות ולתפקד בצורה עצמאית נורמטיבית: התייחסות אליהם כאל נפגעי נפש פקפוק ביכולות: לשמוח, ליהנות או לנהוג ברכב; כמו כן היו ביטויים בודדים המייחסים אינטליגנציה נמוכה למציגים וכן לתפיסות קטגוריות מתייגות בנוסח: **"איזה מפגר"**.

היעדר שינוי בעמדות

השפעת היכרות וניסיון קודמים - "מכירה את יכולותיהם"

על פי נתוני הרקע, ל-39 מהמשתתפים (42.39%) היה ניסיון עבודה בעבר עם אנשים המתקשים בתפקודם השכלי, בהיקף ממוצע של כשנת עבודה אחת, לעומת 51 משתתפים (55.43%) חסרי ניסיון (שניים שלא ענו). לניסיון והיכרות הקודמים היה משקל אשר התבטא בכך שחלק מהמשתתפים הצהירו כי לא שינו עמדות בגללם. כסיבות נוספות להיעדר שינוי בעמדות צוינו: היחשפות לפרויקטים אלו ולדומיהם בתקשורת וקיומן של דעות מגובשות, אשר במקרים רבים הסרטים רק חיזקו אותן. נשאלים בודדים ציינו כסיבה נוספת את איכויות ההקרנה והסאונד ורמת עריכת הסרטים, שתוארו כפוגמות בחוויית הצפייה, מונעות שינוי בעמדות ואף מגבירות את הסטריאוטיפים.

ביטויים להיכרות וניסיון קודמים – "הזכירו לי חלק מהמטופלים שלי"

המשיבים בעלי הניסיון הצהירו על היכרות קרובה עם האוכלוסייה המיוחסת מהעבודה ומהלימודים לגבי יכולותיהם של אנשים המתקשים בתפקודם השכלי: (...) יש לי רקע בעבודה עימם ואני מכירה את יכולותיהם; נשאלת נוספת הדגישה את הניסיון המקצועי שלה ואת הבנת הפוטנציאל החבוי באנשים המתקשים בתפקודם השכלי: "היות ואני עוסקת בתחום חינוך מיוחד קרוב ל-3 שנים אני מכירה את היכולות המוסתרות [ות] של אוכלוסייה זו"; נשאלת נוספת ציינה את ההיכרות עם נושא השילוב באמצעות הלימודים: "כיוון שאני לומדת את התחום ונחשפתי לכל נושא השילוב בחברה (...); מביטוי נוסף ניתן להבין את ההיכרות הקרובה והאינטימית של הנשאלת עם קבוצת אוכלוסייה זו שציינה את הדמיון הרב הקיים בין האנשים המציגים בסרטים לבין המטופלים שלה: "האנשים שהופיעו בסרט הזכירו לי חלק מהמטופלים שלי"; ביטוי נוסף היה לנושא עדיפות השפעת המפגש הישיר עם אנשים המתקשים בתפקוד לעומת הסרט שמעוות את המציאות: "לסרט יש פחות השפעה מאשר ההכשרה שלי. אני יודעת שזה לא תמיד נפלא וקל כמו בסרט";

חלק מהמשתתפים הצהירו על דעות מגובשות – "[הסרטים] לא חידשו לי כי הדעות שלי הם די מגובשות"; "אני מודעת לכך שהם חיים בדיור מוגן ועושים דברים שונים בצורה עצמאית"; אחרים ציינו שהסרטים חיזקו את דעותיהם: "רק חיזקו את מה שכבר ידעתי. שהם יכולים להשתלב ולעשות בתחומים שאנו עוסקים, עם קצת עזרה והם יכולים גם להצליח בכך"; אחרים הצהירו שלאור ניסיונם הם מודעים לפוטנציאל הגלום באנשים המתקשים בתפקודם השכלי: "(...) אני יודעת מניסיון שככל שישקיעו ויסייעו לאדם בעל פיגור שכלי כך הוא יתקדם"; נשאלת נוספת הבהירה שאין צורך לנסות ולשכנע את המשוכנעים: "אני מקבלת וקיבלתי אותם"; סיבה נוספת הייתה היחשפות קודמת לסרטים דומים או לפרויקטים דומים בתקשורת: היו מספר הצהרות שהבהירו כי הנושאים המועלים וכן הסרטים עצמם אינם מחדשים להם הרבה לאור היכרותם הקרובה עם הנושא: "לא חידשו לי הרבה כי בעבר ראיתי הרבה סרטים עם אנשים המתקשים בתפקודם השכלי וראיתי את יכולתם ונכונותם בחברה שהם יכולים לעשות כמעט הכל עם קצת סבלנות ואהבה";

הצהרות על קיומן של תפיסות וציפיות לא מוטות – "אנשים הם אנשים לא משנה מה"

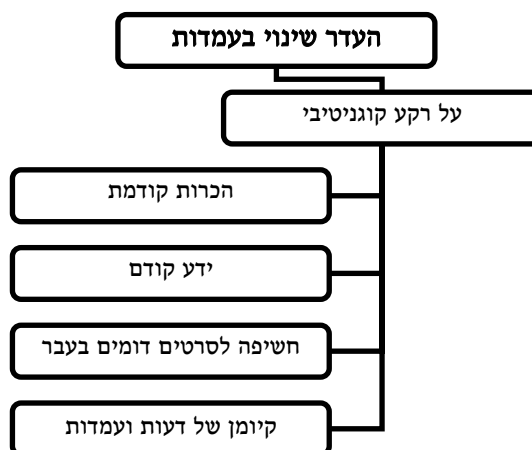
ההתבטאויות הלא מוטות התאפיינו בסירוב להכליל או לייחס מראש תכונות או יכולות לקבוצת האוכלוסייה המיוחסת: צופה אחד הצהיר על גישה של אימוץ ציפיות שהן מעבר לציפיות קטגוריות קיימות: "הציפיות נשארו ציפיות מעל המצופה"; בהתבטאות אחרת הובע סירוב להכליל: "לדעתי כל אדם הוא לגופו. לכן לכל פרט יש מוגבלויות כאלה או אחרות ולכן גם הציפיות שונות מאדם לאדם";

אמירה נוספת ביטאה סירוב להתייחס לתפקוד השכלי כקריטריון יחיד לסיווג - "שבבלונה": "מעולם לא ראיתי בתפקוד השכלי של הזולת הקריטריון היחיד או השבבלונה שיש לסווג את הזולת. אין לי הזכות להעריך או לצפות מהזולת מעבר ליכולתו. קיבלתי ועכשיו מקבל ואמשיך לקבל את כולם"; **אחרים הדגישו גישה דיפרנציאלית לפי רמות תפקוד שונות:** "זה מאוד משתנה ותלוי מה מצב האדם מה רמת תפקודו השכלית. חלקם יכולים להסתדר באופן עצמאי וחלקם זקוקים לעזרה וליווי. בנושא זה הסרט לא חידש כי הוא דיבר על אנשים בודדים במצב טוב יחסית"; דעה נוספת התייחסה לתפיסתם כאנשים ללא סיווגים: "המחשבות לא השתנו. אנשים הם אנשים לא משנה מה ולכולם הזכות להתפתח בדרך שלהם בעולם שלנו";

לסיכום נושא היעדר שינוי בעמדות: (ראו עץ קטגוריות מספר 3, להלן)

להיעדר שינוי בעמדות נמצאו מספר סיבות: השפעת היכרות וניסיון קודמים (ל- 42.39% היה ניסיון בעבודה ול- 68.48% היו מפגשים קודמים עם אנשים המתקשים בתפקודם השכלי), היחשפות לפרויקטים אלו ולדומיהם בתקשורת וקיומן של דעות מגובשות. חלק מהמשיבים בעלי הניסיון הצהירו על היכרות קרובה עם האוכלוסייה המיוחסת מהעבודה ומהלימודים. כמו כן צוינו נימוקים כמו: סירוב לעשות הכללות והתייחסות דיפרנציאלית. אחרים הצהירו על קיומן של תפיסות וציפיות לא מוטות – "אנשים הם אנשים לא משנה מה".

עץ קטגוריות מס' 3 - היעדר שינוי בעמדות

השפעת ניסיון קודם בעבודה ומפגשים קודמים על עמדות והיכרות עם הנושאים המוצגים

הנשאלים התבקשו לדרג את מידת ההיכרות שהייתה להם בעבר עם הנושאים שעלו מהצפייה על פי סולם בן חמישה שלבים: מ-1 כלל לא ועד 5 במידה רבה מאוד (לוח מספר 6 להלן). סך השקלול הממוצע של המענה לשאלה זו היה 2.9 שהוא קרוב לדרגה 3 בסולם – במידה בינונית. יחד עם זאת סטיית התקן הייתה גבוהה יחסית: 1.24, דבר המעיד על פיזור גבוה ועל אוכלוסייה מגוונת של משתתפי המחקר בהקשר זה.

לוח מספר 6 - התפלגות ומבחני T לבעלי / חסרי ניסיון קודם בעבודה - היכרות עם נושאים קודמים

ושינוי עמדות לשלילה ולחיוב

נושא נבדק	התפלגות לפי ניסיון בעבודה	N	Mean	Scale	SD	t	Df	Sig. (2-tailed)
היכרות קודמת עם הנושאים	כן	39	3.67	1-5	1.060	6.550 ***	88	.0000
	לא	51	2.25	1-5	.997			
שינוי עמדות לשלילה	כן	38	1.03	1-5	.162	2.091 *	55.10	.041
	לא	51	1.27	1-5	.827			
שינוי עמדות לחיוב	כן	38	3.11	1-5	1.429	3.285 **	56.08	.002
	לא	51	3.96	1-5	.848			

(מבחן T למדגמים בלתי מזווגים לפי רמות מובהקות: *** $p < 0.001$; ** $p < 0.01$; * $p < 0.05$)

במבחני הבדלי הממוצעים בין בעלי וחסרי ניסיון בעבודה עם אנשי המתקשים בתפקודם השכלי נמצאו הבדלים מובהקים, לגבי היכרות מוקדמת עם הנושאים המוצגים - בעלי הניסיון הגדירו בממוצע את היכרות המוקדמת בדרגה של 3.67 (בסולם של 1-5) שהיא בין מידה בינונית (3) לרבה (4). חסרי הניסיון הגדירו אותה לפי ממוצע 2.25 הקרוב לדרגה מועטה (2) ברמת מובהקות של $p < 0.0001$. זאת לפי התפלגות של לבעלי ניסיון קודם: $n = 39$ ולחסרי ניסיון קודם: $n = 51$. לפי תוצאות אלו לבעלי הניסיון הקודם הייתה היכרות ממוצעת קרובה עם הנושאים, אשר נמצאה בשונות מובהקת מההיכרות המועטה עם הנושאים של חסרי הניסיון.

הבדל מובהק נוסף נמצא לגבי שני עמדות לשלילה - בעלי ניסיון קודם בעבודה הצהירו בממוצע שכלל לא השתנו עמדותיהם (1.03, בסולם 1-5). חסרי הניסיון הצהירו בממוצע על ממוצע גבוה יותר של שינוי, אך עדיין בטווח אותה דרגה (1.27, בסולם 1-5). זאת ברמת מובהקות של $p < 0.05$ ולפי ההתפלגות של 38 בעלי ניסיון קודם ו- 51 חסרי ניסיון קודם. ניתן לפרש ממצא זה בכך שבקרוב אלו שלא נחשפו לנושא, מצויים בסבירות גבוהה יותר נשאלים, הנוטים להירתע מאנשים המתקשים בתפקודם השכלי, גם כשהם מוצגים בסרטים.

באותה התפלגות נמצא הבדל מובהק גם לגבי שינוי עמדות לחיוב - בעלי הניסיון הקודם הצהירו על שינוי ממוצע ברמה בינונית (3.11 בסולם 1-5) בעוד חסרי הניסיון הצביעו על שינוי ממוצע של במידה רבה (3.96). רמת המובהקות של המבחן הייתה $p < 0.01$. הבדל זה ניתן להסביר באמצעות תופעת החשיפה הראשונית לאנשים המתקשים בתפקודם השכלי, התורמת לנטייה לשנות עמדות בצורה יותר קיצונית.

הסבר נוסף לכך הוא על פי מידת היציבות והביסוס של העמדה שתהיה מן הסתם יותר מבוססת ופחות ניתנת לשינוי אצל בעלי הניסיון הקודם.

השפעת מפגשים קודמים עם אנשים המתקשים בתפקודם השכלי על עמדות ותפיסות

לוח מס' 7 - תוצאות התפלגות ומבחן T- קיום/ העדר קיום מפגשים בעבר- הצגת יכולות וכישורים

נושא נבדק	התפלגות לפי: מפגשים בעבר	N	Mean	scale	SD	t	Df	Sig. (2-tailed)
הצגת יכולות וכישורים	כן	62	.84	2 עד 2	.793	-2.188 *	85	.031
	לא	26	1.24	2 עד 2	.723			

מבחן T למדגמים בלתי מזווגים לפי רמות מובהקות: * $p < 0.05$

המחקר עסק גם בבדיקת השפעת מפגשים קודמים עם אנשים המתקשים בתפקודם השכלי על הצפייה (לוח מספר 7, לעיל). 63 נשאלים (68.48%) הצהירו על קיום מפגשים בעבר עם אנשים המתקשים בתפקוד. מתוכם 19 (20.65%) הצהירו על מפגשים במסגרת העבודה ו-14 (15.21%) הצהירו על קרבה משפחתית לאדם המתקשה בתפקוד השכלי. 24 מהנשאלים (26.09%) הצהירו על היכרות במסגרות חברה/ לימודים. לאור זאת 39 נשאלים העידו על היכרות קרובה עם אנשים המתקשים בתפקוד בתכיפות של פגישות שבועיות/ יומיומיות. לעומתם 26 משתתפים (28.26%) הצהירו על היעדר מפגשים (ראו גם לוח מספר 1, עמוד 47).

ממצאים אלו מצביעים על כך שלשני הגורמים (המפגשים הקודמים והניסיון בעבודה עם אנשים המתקשים בתפקודם השכלי) יש תרומה, לרמת היכרות המשתתפים עם הנושאים המוצגים. יחד עם זאת הבדלי הממוצעים שהתקבלו במבחן הניסיון בעבודה היו ברמה הרבה יותר מובהקת. ייתכן לאור זאת שלגורם הניסיון בעבודה יש משקל גדול יותר, מזה של ההיכרויות והמפגשים בעבר בהקשרים שנבדקו. אם זאת יש לסייג ממצאים אלו בשל גודלה של קבוצת המשתתפים ללא מגע קודם ($n=26$).

התאמה לציפיות לגבי יכולות וכישורים (ראו לוח מספר 7, לעיל) - היכולות והכישורים שהפגינו המציגים בסרטים תאמו יותר את ציפיותיהם של אנשים, שהצהירו על מפגשים בעבר מאשר את ציפיותיהם של אלו שלא חוו מפגשים. הראשונים דווחו על רמה ממוצעת הקרובה לדרגה 1 - 'מעט מעל הציפיות' (ממוצע 0.84 בסולם שבין 2- ל- 2). הנשאלים שלא חוו מפגשים דווחו לעומת זאת על חריגה מהציפיות לחיוב ברמה ממוצעת של 1.24 - בהרבה מעל הציפיות. רמת המובהקות של המבחן היא $p < 0.05$. ההתפלגות היא לפי: 26 משתתפים שלא חוו מפגשים בעבר, לעומת 63 משתתפים שחוו מפגשים בעבר. בשל גודל הקבוצה הראשונה יש לסייג את תוצאות המבחן. יחד עם זאת הן תואמות את ההצהרות בדבר השפעת הניסיון והמפגשים בעבר על היעדר שינוי בעמדות ואת ההצהרות המתייחסות לתופעת החשיפה הראשונה (ראו עמוד 50).

לוח מספר 8 - התפלגות ומבחן T לקיום / העדר קיום מפגשים בעבר

–היכרות מוקדמת עם הנושאים המוצגים בסרטים

נושא נבדק	מפגשים בעבר	N	Mean	Scale	T	Df	Sig. (2-tailed)
היכרות קודמת עם הנושאים	כן	63	3.14	1 - 5	3.505*	87	.001
	לא	26	2.19	1 - 5			

מבחן T למדגמים בלתי מזווגים ; * $p < 0.05$

היכרות קודמת עם הנושאים המוצגים בסרטים (ראו לוח מספר 8, לעיל) - משתתפים שהצהירו על מפגשים בעבר עם אנשים המתקשים בתפקודם השכלי, הצהירו גם על היכרות קודמת עם הנושאים המוצגים ברמה הקרובה לבינונית (3), לפי ממוצע 3.14 (בסולם 1-5). לעומתם משתתפים שלא נפגשו בעבר עם אנשים בעלי קשיי תפקוד שכליים, דווחו על היכרות מועטה עם הנושאים המוצגים, לפי ממוצע 2.19. הבדלי הממוצעים נמצאו ברמת מובהקות של $p < .001$. גם ממצא זה תואם במידה רבה להצהרות על רקע של חשיפה ראשונה לנושא, לעומת התייחסויות יותר ממוקדות של נשאלים, בעלי רקע קודם בעבודה ובלמידים. גם ממצאים אלו יש לסייג בשל גודלה של הקבוצה שלא חוותה מפגשים.

לסיכום נושא השפעת ניסיון קודם בעבודה ומפגשים קודמים על עמדות והיכרות עם הנושאים המוצגים - נמצא הבדל מובהק בין נשאלים שנפגשו בעבר עם אנשים המתקשים בתפקודם השכלי, לבין נשאלים שלא הייתה להם היכרות מוקדמת איתם, לגבי רמת היכרותם עם הנושאים המוצגים בסרטים. הבדל מובהק עוד יתר נמצא בהקשר זה נמצא בין נשאלים בעלי ניסיון וחסרי ניסיון בעבודה, דבר המצביע על כך, כי כווד משקלו של גורם הניסיון בעבודה עשוי להיות גדול יותר בהקשר זה. הבדל מובהק נוסף נמצא בין קבוצות אלו, לגבי שינוי עמדות לחיוב. בעלי הניסיון הצהירו על שינוי מתון יותר בעמדותיהם לעומת האחרים וכן על התאמה יותר גדולה של יכולות וכישורי המציגים לציפיותיהם. ניתן לקשר זאת לדיווחים על היעדר שינוי בעמדות. במקביל נמצא הבדל גם בדיווח על שינוי עמדות לשלילה, שגם הוא היה יותר גבוה בקרב הנשאלים חסרי הניסיון בעבודה. הם ציינו גם על חריגה גדולה יותר של יכולות וכישורי המציגים לציפיותיהם. ניתן לקשר ממצאים אלו עם הדיווחים על חוויית החשיפה הראשונה ועם הנטיות לרתיעה ופחד, אשר סביר שיהיו רווחים יותר בקרב נשאלים חסרי ניסיון בעבודה.

בעקבות הצפייה הצהירו 40.8% מהמשתתפים על השתנות ציפיותיהם מאנשים המתקשים בתפקוד השכלי. ממוצע מידת התאימה של המציגים לציפיות של הנשאלים היה 0.77 - (במעט מעל הציפיות). ממוצעים דומים, התקבלו לגבי כל הסעיפים הנבדקים: ביטוי ליכולות, קיום אורח חיים נורמטיבי, תהליכי העצמה ומידת השוונות הנתפסת של המציגים. נשאלים שלא נפגשו עם אנשים המתקשים בתפקודם השכלי בעבר, נטו לדרג את יכולות המציגים, כחורגות לחיוב מציפיותיהם יותר מהאחרים. ממצא זה תואם ביטויים מילוליים של הנשאלים בנדון המעידים אף הם על עוצמת חוויית החשיפה הראשונית ומצביע על כך שהסרטים המחישו במיוחד את יכולות המשתתפים כיוצאות דופן. כמו כן היו שכיחים ביטויים רבים לסתירת ציפיות קודמות בנוסח: "לא ציפיתי שאצפה". זאת לגבי: יכולת רגשית, מודעות עצמית, אסרטיביות, כשרונות, ביטוי למאווים אישיים, יכולת המשחק בתיאטרון ודימויים הנורמטיבי. כמו כן דווח על סתירת ידע וסטריאוטיפים קודמים ("מקלפים את כל הקליפות והתוויות") וחיזוק המודעות לקיומם ("תקועים" עם דעות קדומות וסטריאוטיפים חסרי כל בסיס"). היו התייחסויות גם למודל

החברתי של המוגבלות (החברה כיוצרת ומגדירה את המוגבלות) ולסתירת דימויים מוטים של אנשים בעלי תסמונת דאון - ("פרצוף של דאון סינדרום"). ביטויים נוספים הובעו לגבי הפחתת תחושות של חשש, רתיעה ורחמים, בעקבות הצפייה: "זה פחות מרתיע".

היו גם מספר ביטויים לתפיסות ודימויים סטיגמטיים, הטיות וייחוסים שנותרו בעינם גם לאחר הצפייה. חלק מהנשאלים ביטאו את מודעותם לכך ("עדיין זה מחסום שצריך לעבור אותו"). זאת לגבי: הבולטות לעין של תסמונת דאון, ודימויים של נטייה להתקרבות יתר ולהזלת ריר כגורמים לרתיעה. כמו כן צוין בלבול בין מושגים ("בראש שלי יש בלאגן מה ההבדל בין ת.ד. לבין אוטיזם?")

פרספקטיבות של קירבה - השוואה חברתית של המציגים על פי שיוכם לקבוצות

תופעה נוספת שבלטה בתשובות הנשאלים היא ההתייחסות השוואתית לאנשים המציגים בסרטים ושיוכם לקבוצות חברתיות בדרגות קירבה שונות. לאחר מיון התגובות, הצטיירו ארבע פרספקטיבות ברורות של השוואה חברתית (ראו עץ קטגוריות מספר 4: השוואה חברתית על פי שיוך והשתייכות לקבוצות): (א) השוואת המציגים לאנשים ברמתם - קבוצת החוץ (out group) המזוהה ומאופיינת כקבוצת הפיגור שכלי; (ב) השוואת המציגים לאנשים ברמת הנורמה באופן כללי ולאנשים בקבוצות שמעל רמת הנורמה, דוגמת שחקני תיאטרון מקצועיים; (ג) השוואה לקבוצות השתייכות קרובות, אינטימיות; (ד) השוואה ברמה האישית מההיבטים של תכונות ויכולות; ההשוואות השונות מוینו על פי רצף של ריחוק וקירבה ועל פי רמות השוואה פנימיות בכל פרספקטיבה: מתחת לרמת ההשוואה, ברמת ההשוואה ומעל רמת ההשוואה. בנקודה הרחוקה ביותר של הרצף מצויה ההשוואה לקבוצת הפיגור וברמה הקרובה ביותר מצויה ההשוואה ברמה האישית.

השוואה לקבוצת החוץ (out-group) של המוגבלות השכלית

ההתייחסות לקבוצת החוץ של המוגבלות השכלית כקבוצה מוקצה ("איזה מפגר")

דרגת הריחוק הגדולה ביותר מאנשים המתקשים בתפקודם השכלי הוצגה במסגרת התבטאות יחידה, אשר שייכה את האנשים המציגים לקבוצת הפיגור בצורה מובהקת וישירה. להתייחסות זו נלוו קונוטציות של המונח מפגר כקללה, תוך הסתמכות על דעות חברי קבוצת השתייכות של הצופה: "אם הייתי צופה בזה עם חברים לא מתחום העבודה סוציאלית וודאי היו נזרקים ביטויים כמו "איזה מפגר", כי לפעמים זה נראה בדיוק כך. הייתי צריכה להזכיר לעצמי שזו לא קללה". השיוך לקבוצת הפיגור נעשה בהתייחסות זו על סמך המראה. נראה שהצופה הייתה ערה לקושי בהשגת הסכמה לפרספקטיבה הזאת בקרב קבוצת ההשתייכות שלה במסגרת הלימודים – תלמידים לעבודה סוציאלית. אולי לכן גייסה לעזרתה דעות המקובלות בקרב קבוצת השתייכות אחרת שלה – מעגל החברי הקרובים שאינם מהתחום. במקביל לכך יתכן שבגלל הימצאות הצופה בעת הצפייה בקבוצה עם נורמות אחרות משלה, נובעת גם נטייתה לרסן את התבטאותה ולהזכיר לעצמה שזו לא קללה. ההתייחסות קטגורית נוספת כללה דימוי של אנשים המתקשים בתפקודם השכלי כאנשים מזילי ריר הנוטים ליצור קרבת יתר: "ההתקרבות יתר הזאת וזה שיש דוק, תמיד דוק – זה מאוד מרתיע אותי".

הצגת יכולות על פי המצופה מאנשים בקבוצת החוץ של הפיגור

– **"בהתאם לעולם שלהם":**

בפרספקטיבה זו הוגדרו המציגים כמשתייכים לקבוצת חוץ, המאופיינת כבעלת שונות, או חריגות, אשר מתבטאת בהיותה בעלת עולם ושפה משלה: **"האנשים המופיעים בסרט מציגים עצמם בשפתם בהתאם לעולם שלהם"**; התבטאות אחרת ממחישה התייחסות לאנשים בעלי יכולות נחותות שאין מהם ציפיות: **"כשהוא דיבר בהתרגשות, אז קצת גמגם ודיבר פחות ברור ובסרט על התיאטרון היו הרבה כאלה שהשפה שלהם הייתה די עלובה. זה משהו שתאם לציפיות שלי כי אלה היו הציפיות היחידות שהיו לי בראש כלפי האוכלוסייה הזאת. בקשר לקשיים - אני לא חושבת שזה נגד את הציפיות, כי זה לא משהו שחשבתי עליו קודם. פשוט לא משהו שעבר בראש (ז. בראיון עומק)."**

הצגת יכולות מעל המצופה מאנשים בקבוצת החוץ של הפיגור:

"באופן מדהים ומקסים לרמת תפקודם"

במסגרת פרספקטיבה זו היו התייחסויות ליכולות המציגים שהוערכו כגבוהות ממה שנהוג לחשוב לגביהם: **"יש להם הרבה יותר יכולות ממה שאנחנו אנשים ללא פיגור חושבים"**; התייחסויות נוספת היו לגבי יכולות ספציפיות: לגבי רמת המשחק בתיאטרון: **"הם משחקים בתוך הצגת תיאטרון באופן מדהים ומקסים לרמת תפקודם"**; בקשר ליחסי אהבה: **"הראה סיפור אהבה יוצא מהכלל בקהילת אנשים עם קשיי תפקוד"**; ולגבי כושר ההתבטאות. ניתן לסווג את התגובות שהתקבלו לשתי רמות של הערכה: ברמה מינורית: **"זה היה מעל הציפיות שלי אבל לא ברמה שאמרתי וואו זה נהדר"**; וברמה גבוהה: **"לדעתי לאנשים הללו יש יכולת גבוהה מהרגיל לבטא ולהציג את עצמם, ביחס לאנשים עם פיגור שכלי אותם הכרת"**;

לסיכום: ההשוואה לפי קבוצת החוץ של הפיגור הייתה ברמות של: התייחסות לקבוצת החוץ של הפיגור כקבוצה מוקצה (**"איזה מפגר"**) עם קונוטציות של הפיגור כקללה ועם דימויים סטריאוטיפים של החברים בה ליצורים שנדבקים ומזילים ריר; הצגת יכולות על פי המצופה מאנשים בקבוצת החוץ של הפיגור – **"בהתאם לעולם שלהם"**: שהתבטאה בייחוס יכולות דלות לאנשים עם פיגור בהשוואה ל: יכולות נורמטיביות, התייחסות אליהם כאל בעלי שונות, או חריגות ושיוכם לעולם נפרד משלהם; והצגת יכולות מעל המצופה מאנשים בקבוצת החוץ של הפיגור: **"באופן מדהים ומקסים לרמת תפקודם"**: תוך התייחסויות לרמת המשחק של שחקני התיאטרון, ביטויי הזוגיות ורמות ההתבטאות של המציגים.

התייחסויות בהשוואה לרמת הנורמה:

רבות מההתייחסויות בפרספקטיבות אלו היו בהשוואה לרמת הנורמה או לרמתם של אנשים רגילים. חלק מהנשאלים כללו את הנורמה גם כקבוצת ההשתייכות שלהם (In group) ולכן נעשתה פה הפרדה לשני אופני התייחסות אלו. גם כאן נמצאו שלוש תת קטגוריות על פי רמות של השוואה: ברמה שאינה תואמת את הנורמה, ברמת הנורמה ומעל לרמת הנורמה.

התייחסות ברמה שאינה תואמת את הנורמה

– **"הם לא מפגינים יכולות שדומים לאנשים נורמטיביים"**

פרספקטיבה זו מאופיינת בהבעת הסתייגות מהמציגים לגבי: התנהגות לא מקובלת - **"אולי קצת הרגשתי לא בנוח שעניין הצגת קשר האהבה היה קצת מופרז מצידה של סיוון"**; התנהגות שאינה תואמת גיל:

"למשל הזוג התנהגו כמו בני 16-17 כמו בגיל ההתבגרות והם הרבה יותר גדולים. הם בני שלושים לא?"; ביטוי יותר מקיף לנקודה זו בא לידי ביטוי בראיון העומק עם ד. המחדדת את השונות מהנורמה של מערכת היחסים בין סהר וסיוון: פשוט שהיא כאילו חונקת אותו, או שהוא נורא נהנה מזה ונורא מקבל את זה. (...) אני אומרת כאילו שבאותה סיטואציה באותה התנהגות בלי תסמונת דאון. האישה הייתה נשמעת מוזרה ולא מקובלת (...) היה כאילו אפשר לומר שהם יותר תמימים ומקסימים (...) כי עדיין, למרות העבודה בתיאטרון ולמרות ניהול מערכת יחסים וזה, הם לא מפגינים יכולות שדומים לאנשים נורמטיביים, שאין להם תסמונת דאון ואין להם פיגור שכלי". (ד. בראיון עומק)

ד. מנתחת ומבטאה בכושר אבחנה דק את מערכת היחסים בין בני הזוג ומפרשת למה אין כאן מערכת יחסים נורמטיבית - משום שהיא חונקת אותו והוא מקבל את זה. יחד עם זאת לא חסרות מערכות יחסים לא שוויוניות דומות, הקיימות בין בני זוג הנחשבים לנורמטיביים, משום שאינם מאופיינים באפיונים אחרים. לטענתה של ד. גם ההתנהגות של סיוון אינה נורמטיבית. היא מוזרה ולא מקובלת. ההתנהגות והיכולות של המציגים אינן מאפשרות את קבלתם לנורמה, אבל מתקבלות בסלחנות.

"כאילו הם נורמאליים" - התבטאויות אחרות התייחסו לניסיונות המציגים לחרוג מקבוצת החוץ שלהם ולהשתוות לרמת הנורמה: **"הם מנסים להביע את עצמם בדרכים שלהם. הם מנסים להגיד שאנחנו כמו כולם"**; ההתייחסות כאן היא למציגים כאל אנשים המביעים עצמם בדרכים שלהם, בהתאם לנורמה של קבוצת החוץ ומנסים להציג את עצמם כמשתייכים לרמת הנורמה. ניסיון זה הוגדר כשאיפה שלא ניתן לממשה, או כחלום בלתי מושג: **"(...)כאילו הם נורמאליים. הם רוצים מאוד להיות כאלה. זה בעצם החלום שלהם"**;

ההתייחסות ברמה התואמת לנורמה - "היכולות ה'נורמאליות' "

ההתייחסות בפרספקטיבה זו, השכיחה ביותר במחקר, הייתה לגבי דמיון המציגים לכלל האוכלוסייה: **"מי שמופיע מציג עצמו כחלק מהחברה קב' זהה לקב' גיל מקבילה ללא נכות, בעלת שאיפות ורצונות זהים"**; הביטויים השגורים היו של תדהמה מהדמיון: **"כמה הם דומים לאנשים שאינם מתקשים בתפקודם השכלי"**; ביטוי שגור אחר היה המונח **"אנשים רגילים"**. התייחסויות אליהם בהקשר זה היו בשני מישורים בתור אנשים רגילים: **"הם אנשים רגילים שיכולים לעשות הכל. עצמאים"**. כלומר אנשים שעברו את דרישות הסף התקבלו לקבוצת הנורמה; לעומת זאת המונח **"כאנשים רגילים"** מתייחס להתקרבות לדרישות הקבלה של הנורמה אך עדיין ללא אישור קבלה: **"(...)כאנשים רגילים עם ציפיות ואופטימיות"**;

מונח שגור נוסף היה הנורמאליות: **אני כל פעם נדהמת מחדש מהיכולות ה'נורמאליות' (נורמה כפי שהחברה מגדירה) והמיוחדות"**. גם כאן מיוחסות למציגים יכולות נורמאליות, שמדהימות את הצופה, אך עדיין אין בהן קבלה מלאה. במונח זה נעשה שימוש גם לגבי הקשרים ספציפיים: **בקשר לזוגיות: "סהר וסיוון" - מציגים את עצמם ומתבטאים כמו כל זוג נורמאלי** - משפט זה מבטא קבלה מלאה, של סהר וסיוון כבני זוג למעגל הנורמה, משום שהשימוש במונח **"כמו כל זוג נורמאלי"** משמעו - כמו כל אחד אחר;

השוואה עם הנורמה תוך הצגת יכולות ותכונות שמעל הנורמה

- "יותר מהממוצע הרגיל?"

מספר התבטאויות כללו הערכות ליכולות המציגים כעולות על הנורמה. בדוגמא אחת יוחסו להם יכולות גבוהות מהנורמה באופן כללי: **"יכולותיהם גבוהות עוד יותר מהרבה מאוד אנשים ללא מוגבלויות"** בדוגמאות רבות אחרות יוחסו להם יכולות ספציפיות הגבוהות מרמת הנורמה לגבי: **כישורי משחק; (...)**

יש אנשים ללא כל מוגבלויות שמפחדים לעמוד מול קהל אז קל וחומר אדם עם לקות התפתחותית; כושר ביטוי ובטחון עצמי בהופעה מול קהל: " הופתעתי לטובה במיוחד מסיון ומכושר הביטוי שלה. יש הרבה אנשים "רגילים" שלא מסוגלים לדבר מול קהל או מול מצלמה וזה מפתיע אותי לראות את הביטחון העצמי שלה מול המצלמה ואת הביטחון והאומץ של שאר האנשים ששיחקו בהצגה"; **אנושיות:** "שהבנאדםיות שבהם מפותחת ורגישה יותר מהממוצע הרגיל!"; **כנות ואמיתיות:** "הצפייה בסרט מחזקת את רצוני [לעבוד עם...] בעיקר כדי לספוג וללמוד איך להיות אמיתיים ופתוחים"; **התמודדות עם הקושי התפקודי:** "הם לא נכנעים לקושי והם מתפקדים אפילו יותר יפה אנשים שאין להם את הקושי הזה";

עוד בהקשר זה קיימות השוואות מול קבוצות שמעל הנורמה (אנשי ציבור ושחקנים) – : התייחסות אחת כללה השוואה של המציגים לאנשים הרגילים להופיע בכלי התקשורת. ניתן להבין מרוח הדברים שהמשיב/ה התייחסה לכנות ולאוטנטיות של המציגים, לעומת ייצוג עצמי מעושה וזהויות מזויפות של האנשים הרגילים להופיע מול מצלמות: "בוודאי שהאנשים בסרטים אינם רהוטים וחלקלקי לשון כפי שבמדינה מקובל להגיב בקולנוע ובעיתונות"; השוואה נוספת הייתה בהקשר ליכולת המציגים לשחק בתיאטרון בהשוואה "לכל שחקן אחר": "... השחקנים משחקים ברמה לא נמוכה יותר מכל שחקן אחר ומדהים לראות אותם מעלים הצגה בביטחון על במה ורצון להמשיך לשחק";

לסיכום : היו מישורים רבים להתייחסות בהשוואה לנורמה: ההתייחסות ברמה שאינה תואמת לנורמה התאפיינה בהסתייגות מהתנהגות לא מקובלת ("מוזרה ולא מקובלת"), לא הולמת ("מופרז") ולא תואמת גיל ("התנהגו כמו בני 16-17"). ההתנהגות הנורמטיבית שהפגינו המציגים התפרשה גם כניסיון חסר סיכוי להשתייך לקבוצת הנורמה: "כאילו הם נורמאליים". ההתייחסות ברמה התואמת לנורמה התאפיינה בתגובות של תדהמה מדמיון המציגים לאנשים רגילים. מושג שגור בהקשר זה היה הנורמאליות. התייחסות הייתה בשלוש רמות: ברמה מסויגת של: "כמו אנשים רגילים", ברמה של הכרה וקבלה למעגל הנורמה: "הם אנשים רגילים". בהקשר זה היו ביטויים להיווצרות הבנה, הכרה ותמיכה ברצון להיות כמו כולם. **ברמה שמעל לנורמה** הוצג מגוון רחב של התייחסויות, הן לגבי יכולות והן לגבי תכונות בהן מוערכים המוצגים. היא כללה גם השוואות המציגים ביחס לאנשי ציבור, כאשר הייצוג העצמי של המציגים הוערך ככן ואמיתי יותר. כמו כן יכולות השחקנים הוערכו כמשתוות לאלו של שחקנים מקצועיים.

השוואה לקבוצות ההשתייכות של הנשאלים - "אחת מאיתנו"

ההתייחסות בהשוואה לנורמה, כקבוצת ההשתייכות של הצופה - "כמו כולנו"

- ההבדל הדק בין פרספקטיבה זו לקודמת היא השימוש במונח 'כולנו' המחליף את המונח **אנשים רגילים**. הדבר מעיד על הנורמה כקבוצת ההשתייכות של הנשאל/ת. ההתבטאויות בדומה לפרספקטיבת ההתייחסות הקודמת, שוב התפלגו. בדוגמא אחת מדבר/ת הנשאל/ת על הרצון והזכויות לחיות כמו 'כולנו' לאחר שעברו אצלה את מבחן הסף ונמצאו 'רגילים' ולא 'חולים': "נחשפתי לראשונה לרצונות האמיתיים שלהם, שהם לגיטימיים ביותר וזה לחיות כמו כולנו כי הם באמת רגילים וזאת לא מחלה"; נשאל/ת נוספת מוצאת את המציגים דומים לנו האנשים הרגילים, משום ששאיפותיהם זהות לאלו שלנו: "הדמיון אלינו האנשים הרגילים" שאיפות, רצונות זהים"; התבטאות נוספת מציגה את המכנה המשותף של תחומי הקיום האנושיים, שמהווים את הבסיס לתחושת ה'כולנו', תוך סיוג המונחים נורמאליים, אנחנו והם במירכאות כפולות - דבר שממסמס את הגבול הברור בין שתי הקבוצות: "התכנים המעסיקים אותנו הנורמאליים הם אותם תכנים המעסיקים אותם": אהבה, זוגיות, יחד, חלומות, פחדים וכד';

קבלה לקבוצות השתייכות ספציפיות (בני אותו גיל) - "אחת מאיתנו":

מספר נשאלים ביטאו נכונות לשייך את סיוון למעגלים יותר פנימיים, אינטימיים, של השתייכות: "אהבתי לשמוע את דבריה של סיוון הרגשתי שהיא כמו אחת מאיתנו"; צופה אחרת ביטאה נושאים המשותפים לצעירים שעל המסך, התואמים את עולמם הפנימי שלה ושל צעירים אחרים מקבוצת ההשתייכות שלה: "חשבתי על כך שבאמת הם כמו כולנו, מוטרדים מאותם נושאים ומבקשים לעצמם עצמאות כמו כל בחור/ה צעירים בגילם מפתחים צפיות דומות רוצים לרכוש אוטו כמו כולם. נהנים מפעילויות חברתיות כמו כולם"; "ההתייחסויות אלו יוצרת מכנה משותף, המבוסס על עולם של שאיפות רצונות ונושאים זהים, שיוצרים את תחושת ההשתייכות לאותו מעגל חברתי: רכישת הרכב, ההתעסקות בפיתוח חיי חברה וכן ניהול מערכות יחסים: "יכולים לנהל כמונו מערכת יחסים"; כל אלה מחזקים את תחושת הדמיון ל"אנשים הרגילים".

השוואה עם קבוצת השתייכות אינטימית (מעגל חברתי) - "הם נורמאליים או אנחנו"?

מ. בראיון עומק ביטאה פרספקטיבה נוספת זו, הכוללת השוואה עם קבוצת התייחסות קרובה ואינטימית המייחסת לסיוון כוחות ויכולת העולים על אלו של חברותיה במעגל זה: "האסרטיביות שאפיינה את סיוון הייתה מפתיעה ומעוררת הערכה. נשים שאני מכירה לא מבטאות את הרצונות שלהם בקול כל כך חזק והיה מפתיע לראות את סיוון למרות המוגבלות שלה שהיא יודעת לדרוש את מה שהיא רוצה בעיקר במערכת יחסים עם בן זוג"; פרספקטיבה זו מתייחסת למעגל קרוב של נשים, שהצופה מכירה בצורה יותר אישית, אולי חברות קרובות, אשר היא משווה אותן לסיוון מעמדת נחיתות: הן אינן אסרטיביות כמוהן והן אינן יודעות לדרוש מבני זוגן, כמו סיוון, את מה שהן רוצות במסגרת מערכת היחסים הזוגית שלהן. מ. מצאה גם את סהר נוהג בהתחשבות ועדינות, שהיא מעבר לנורמות של הגבר הישראלי הממוצע, כפי שהנשאלת מכירה אותו מקבוצת השתייכות קרובה:

"אני זוכרת שהוא קם בגמלוניות כזו ועשה מה שהיא רוצה - לרקוד. כשאתה רואה שהוא וריקודים זה בכלל לא הקטע שלו. ויש הרבה בחורים שזה לא הקטע שלהם והאישה יכולה להתחנן מפה ועד אמצע הלילה - הוא לא יקום ולא ירקוד ולא יעזור לה כלום. בקושי בחתונה שלהם יסכים לרקוד איזה ריקוד אחד. הוא עשה את זה בשבילה כי זה גרם לה אושר. כ"כ רצתה והוא רוצה לגרום לה אושר. זה נפלא בעיני. בשביל זה אני אומרת מה נורמאלי? הם נורמאליים או אנחנו? מתחרבשים עם עצמנו ומסבכים לעצמנו את החיים כל כך." (מ. בראיון עומק).

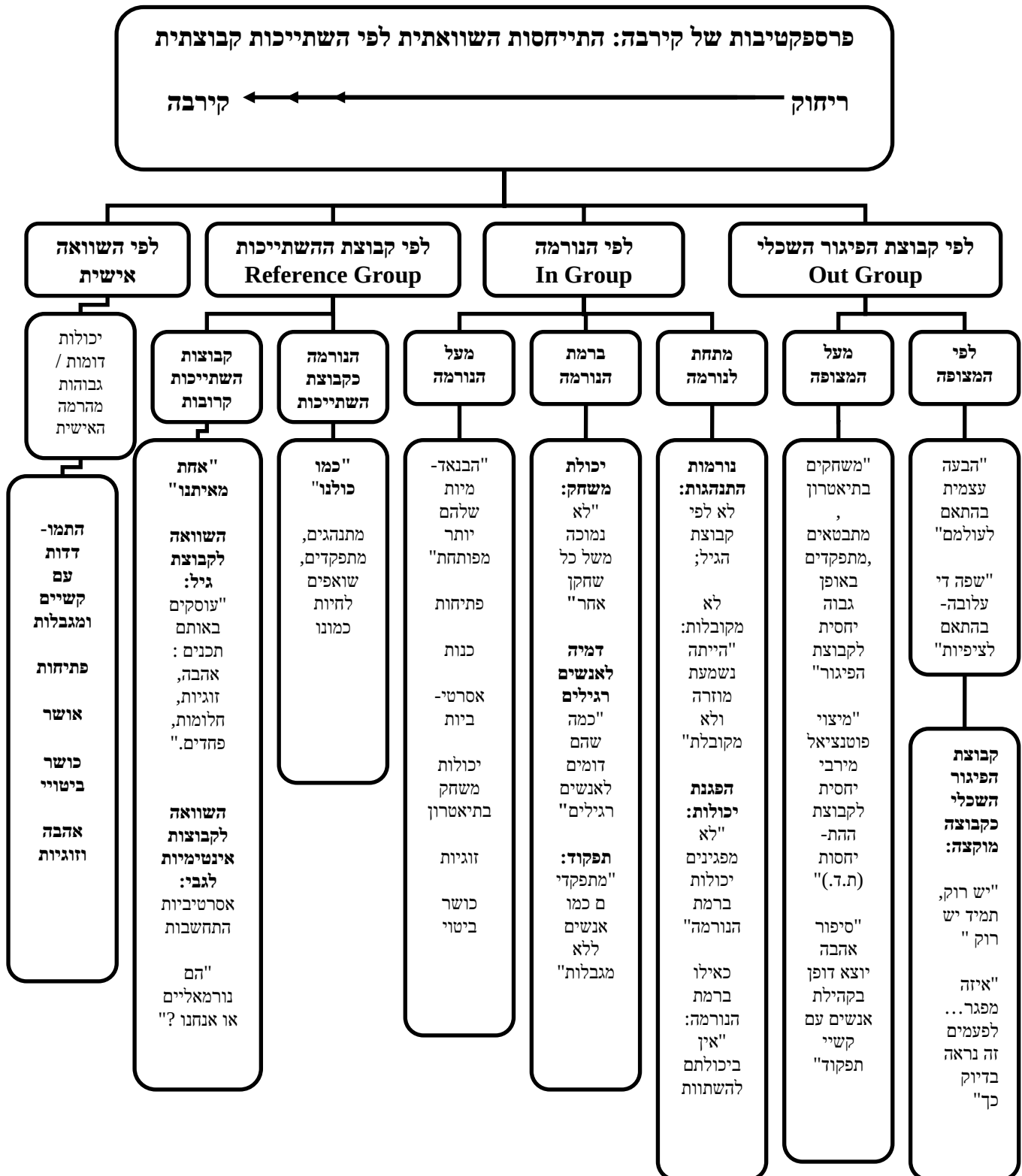
מ. מוצאת את המושג 'נורמאלי' יחסי ושנוי במחלוקת. את הנורמאליות היא מייחסת לזוג שעל המסך ואנחנו [קבוצת הנורמה?] היא המוטלת בספק, כנראה מתוך היכרותה עם מערכות יחסים מורכבות וסבוכות של זוגות אחרים.

לסיכום: ההשוואה לקבוצות השתייכות קרובות כללה שלוש רמות: (א) קבלה לנורמה - "כמו כולנו", המתאפיינת בכך שבמסגרת הנורמה נכללים גם הנשאל/ת וגם המציגים. (ב) קבלה לקבוצת התייחסות מסוימת (של בני אותו גיל) - "אחת מאיתנו": שכללה התייחסויות לשאיפות רצונות ונושאים זהים היוצרים את תחושת ההשתייכות לאותו מעגל חברתי: רכישת הרכב, ההתעסקות בפיתוח חיי חברה וניהול מערכות יחסים. (ג) השוואה לקבוצת התייחסות אינטימית, ברמה של הצגת תכונות והתנהגויות שהן מעל לנורמות המקובלות בה ותוך הצבת סימן שאלה על המושג נורמאלי: - "הם נורמאליים או אנחנו"? שהתייחסה לאסרטיביות של סיוון ולמערכת היחסים בין בני הזוג, כעולים על הנורמה הקיימת בקבוצת התייחסות הקרובות של הנשאלת אשר ערכה את ההשוואה.

לסיכום תימת: פרספקטיבות של קירבה – השוואה חברתית של המציגים על פי שיוכם לקבוצות

(ראו עץ קטגוריות מספר 4)

על פי התגובות זוהה רצף של התייחסויות השוואתיות לאנשים המציגים בסרטים, לפי ארבע פרספקטיבות. ההתייחסויות השונות מוינו על פי רצף של ריחוק וקירבה ועל פי רמות השוואה פנימיות בכל פרספקטיבה: מתחת לרמת ההשוואה, ברמת ההשוואה ומעל רמת ההשוואה, כאשר הנקודה הרחוקה ביותר על רצף הקרבה מהווה ההשוואה לקבוצת הפיגור והרמה הקרובה ביותר ברצף מהווה רמת ההשוואה האישית. פרספקטיבה אחת משווה את המציגים לאנשים ברמתם - קבוצת החוץ (out group) של האוכלוסייה המזוהה ומאופיינת כקבוצת הפיגור שכלי ("איזה מפגרים"), אשר מיוחסות לה בדרך כלל תכונות ויכולות מסוימות ומוגבלות (הטיות בסיסיות שליליות); פרספקטיבה נוספת, אשר רווחה בקרב משתתפי המחקר, מאופיינת בהשוואת המציגים לאנשים ברמת הנורמה. זאת בהקשרים של: החברה באופן כללי, וזוגות אחרים (בהקשר של סהר וסיוון). המציגים השוו גם לאנשים בקבוצות שמעל רמת הנורמה, למשל השוואתם של שחקני ההצגה "אוליבר" עם שחקנים מקצועיים. הפרספקטיבה השלישית כוללת השוואה לקבוצת ההשתייכות קרובה של הנשאל/ת (in group): בשתי רמות: רמה אחת המתייחסת לנורמה כמהווה מעגל רחב של קבוצת ההשתייכות של הצופה ("כמו כולנו"), והרמה השנייה המתייחסת לקבוצות השתייכות יותר אינטימיות, כגון מעגל של חברים ודומים ("אחת מאיתנו"); הפרספקטיבה הרביעית כוללת התייחסות השוואתית ברמה האישית. בניתוח ההתייחסות השוואתית התגלו פרספקטיבות נוספות מהיבטים של: הזדהות עם מצב, הזדהות עם רגשות ושיקוף ונערך להן ניתוח נפרד (ראו הרחבה בתת הפרק הבא: פרספקטיבות של קירבה על פי השוואה אישית, בעמוד 77).

פרספקטיבות של קירבה על פי השוואה אישית לפי: הזדהות, דמיה ושיקוף

תגובות רבות לסרטים ולמציגים התייחסו לתחושות של קירבה והזדהות שנוצרו בהם כתוצאה מהצפייה. בתימה זו זוהו שלוש פרספקטיבות נוספות, על ציר הריחוק-קירבה, שסורטט בפרק הקודם. פרספקטיבות אלו ממוקמות סמוך לקוטב הקרבה, ברמה של התייחסות אישית, שציינה בסוף הסקאלה בעץ הקטגוריות מספר 4 (עמוד 76). שלושת הפרספקטיבות שזוהו הן: הזדהות עם מצב; אמפתיה - הזדהות רגשית; ודמיה - שיקוף; (ראו עץ קטגוריות מספר 5, להלן).

עץ קטגוריות מס' 5 – פרספקטיבות של הזדהות וקירבה על פי השוואה אישית

הזדהות עם הקושי שבמוגבלות – "כמה קשה להיות שונה"

קטגוריה זו מתייחסת לפרספקטיבה של ההזדהות עם המצב בו נמצא האדם המתקשה בתפקודו השכלי. ניכר בה שהנשאלים מנסים לתאר לעצמם איך זה להיות ולחיות עם המוגבלות השכלית ומנסים להסתגל לרעיון שהם יכולים להיות כאלה. בביטוי אחד הוגדר מצב זה כנורא וכדורש כוחות התמודדות עצומים: "איזה נורא להסתובב עם מוגבלות כזו, כמה כוח צריך כדי להתמודד עימה"; ביטויים נוספים התייחסו להערכת ההתמודדות עם מטלות יומיומיות, השגת עצמאות ובניית קשר זוגי: "להעריך הזדמנויות ודברים יום יומיים שכל אדם רגיל לבצע בקלות ועד כמה קשה לאנשים אלה להתמודד עם עצמאות ובניית קשר"; התייחסות נוספת הייתה לקושי שבהתמודדות עם השונות הפיזית וההתנהגותית שלהם: "כמה קשה להיות שונה האופן שהוא בולט (אפילו פיזית)"; אחד/ת הנשאלים הביע/ה תחושת גאווה לנוכח הישגי המציגים, תחושה המעידה על קרבה והזדהות: "גאווה על הדרך שבה עבדו למרות הקשיים שלהם עם עצמם";

לסיכום: ההזדהות עם מצב באה איפה לידי ביטוי בדימוי התחושה, דימוי הקושי הכרוך בשונות ובניהול חיי היום יום, והערכת ההתמודדות וההישגים.

ביטויים לאמפתיה והזדהות רגשית - "הסרטים מעוררים אמפתיה ואהדה":

פרספקטיבה זו מתייחסת לאמפתיה כדרך להבין מה הזולת מרגיש. ההזדהות נוצרת כתוצאה מתחושות ורגשות שמעבירים המציגים, אשר מעוררים רגשות זהים או דומים אצל הצופה. ההזדהות הנוצרת היא איפה על בסיס רגשי. מספר נשאלים התייחסו לאמפתיה והקרבה שייצרו הסרטים אצל הצופה: "הסרטים מעוררים אמפתיה ואהדה"; נשאל/ת נוסף/ת מתייחס/ת לתהליך של היכרות, שנוצר עם המציגים, אשר באמצעותו נוצרו קירבה והזדהות: "[הסרטים] גרמו לצופה להכיר ולהזדהות איתם".

כמה נשאלים התייחסו למעורבות הרגשית הקיימת בתהליך של היווצרות ההזדהות המציגים מעבירים תחושות ורגשות שיוצרות הזדהות: "התחושות עוברות ויוצרות הזדהות"; ביטוי נוסף, מפורט יותר, מצביע על הצגת הרגשות והמחשבות של המציגים. אלו חוללו תגובה רגשית אצל הצופה והדגישו בכך את המכנה המשותף שלה איתם כבני אדם: "...ממש ריגשו אותי(...) הם יכולים להעביר לנו מה הם מרגישים, מה חושבים ואיך חושבים בצורה ברורה ונוגעת ללב. כמה שהרגשתי חי קיים ודומה לרגש של כל אדם בעל תפקוד שכלי תקין"; נשאלת זו טוענת שמבחינה רגשית, אין הבדל מהותי בין המציגים לבין כלל האנשים.

התבטאות נוספת כללה התייחסות גם לחלומות המשותפים למציגים ולנשאלים כמרכיב נוספים שיוצר הזדהות (אם כי מועטה): "הבעת הרגשות והחלומות העלתה בי מעט הזדהות. הרי זה משהו שכל זוג חפץ"; התייחסות ספציפית הייתה לביטויי האהבה שהופיעו מן הסתם בסרט "סהר וסיוון סיפור אהבה", כגורם המשפיע על תהליך ההזדהות [בכך ודאי שאין שום חידוש]: "מאוד התרגשתי כשראיתי את הסרט על האהבה. סה"כ אנו כולנו בני אדם"; ההתרגשות הופיעה כתגובה השכיחה ביותר, בהתייחסות הכללית של הנשאלים לצפייה בסרטים (ראו עמוד 100).

התייחסות שכיחה נוספת כללה ביטויי הזדהות ספציפיים עם דמותה של סיוון: דוגמא אחת, שכבר נידונה בהקשר של השתייכות קבוצתית, מעידה על הקרבה הרבה שיוצרת דמותה של סיוון "אהבתי לשמוע את דבריה של סיוון הרגשתי שהיא כמו אחת מאיתנו"; וכן ביטויים נוספים המעידים על ההזדהות עם דמותה בשל הצורך שלה הטבעי שלה בבן זוג ובשל הצהרתה בדבר הדמיון של אנשים עם תסמונת דאון לכולם: "אני הזדהיתי עם תחושת סיוון בצורך שלה במישהו כמו כל אחת ואיך שהיא מביעה שהם כמו כולם"; הסבר נוסף שניתן לתחושת הקרבה וההזדהות שסיוון יוצרת מתייחס לכושר הביטוי והתקשורת הרגשיים שהיא הפגינה: "אני חושבת שסיוון הייתה בעלת יכולת ביטוי רגשי גבוהה, זה גורם לתחושת קרבה"; את תחושת הקרבה הרבה ביותר בהקשר זה מבטא המשפט: "פשוט התאהבתי בסיוון".

ההתייחסות אחרת הייתה לתחושת ההזדהות והקרבה שיוצרים השחקנים באוליבר: "מרגש לראות את השחקנים על הבמה נותנים לכל דמות מעין משמעות נוספת. כמו משחק שאינו מושלם ולכן גם מופלא יותר וגורם לך להתחבר יותר לשחקן ופחות לדמות שהוא מגלם"; לתחושה זו ניתן הסבר מורכב - דווקא המשחק הלא מושלם של השחקנים הוא שייצר את תחושת הקרבה. ניתן להבין מדברים אלו שהאותנטיות והייחודיות שהפגינו השחקנים, הם ששוו את לב הצופה וחיפו על היעדרו של משחק מלוטש וחדירה מעמיקה לעולמן הפנימי של הדמויות במחזה.

לסיכום: הסרטים והמציגים עוררו הזדהות רגשית ובעקבותיה תחושות של קירבה ואמפתיה במיוחד סיפור האהבה שהוצג ודמותה של סיוון עוררו תחושות של הזדהות. צוינה יכולת הביטוי הרגשי של סיוון כגורמת לתחושת קירבה, אך היו התייחסויות, גם למציגים האחרים. נוצרה הכרה שמבחינה רגשית אין הבדל מהותי בין המציגים לבין כלל האנשים ("סה"כ אנו כולנו בני אדם").

דמייה/ שיקוף - "מראה על החיים שלי כרגע"

קטגוריה זו מציגה פרספקטיבה המבטאת את דרגת הקרבה הגדולה ביותר, שבאה לידי ביטוי במחקר זה. מדובר בהתייחסות שבה הצופה רואה במציגים בני אדם כמותו/ה, בעלי חוזקות וחולשות, אשר בהיבטים מסוימים עולים עליו/ה ובהיבטים אחרים נמצאים פחותים ממנו/ה. ברמה היותר בסיסית של ההשוואה נמצאת הדמייה, המודגשת על ידי השוואת תכונות ויכולות. ברמה היותר גבוהה נוצר שיקוף. זאת כאשר האדם המציג, מעשיו ורגשותיו משקפים לאדם המתבונן היבט מסוים בחייו ומציג לו אותם באור חדש. כך האדם המתבונן לומד מהאדם המציג ובעקבות זאת מסיק ומפנים משהו חשוב ומשמעותי לגבי עצמו וחייו.

דמייה - השוואה אישית תוך הצגת יכולות ותכונות שמעבר ליכולת האישית

- "הם בעצם כמוני ולפעמים אפילו יותר";

פרספקטיבה זו מתייחסת להשוואה ברמה האישית תוך מציאת מכנה משותף של תכונות. היא מבטאת קבלה שוויונית של המציגים כבני אדם בעלי תכונות ויכולות מסוימות, שעשויות להיות יותר גבוהות משל הנשאלים. במחקר באו לידי ביטוי הנושאים הבאים: התמודדות עם קשיים: "קצת מחשבות לגבי עצמי אולי אני משיגה פחות כשנתקלת בקשיים"; אומץ והתמודדות עם אתגרים: "מרגישה וחושבת שהם כמוני וכמו כל אחד אחר רק עם אתגר שהם מתגברים עליו באומץ רב"; כושר ביטוי: "כמו כולנו. חלקם פתוחים יותר וחלקם פחות. סיוון לדוגמא מצליחה להציג ולבטא את עצמה טוב יותר ממני"; נטיות וכישורים: "יש לנו את אותם הרגשות ונטיות וכישורים"; ובאופן כללי: "שהם בעצם כמוני ולפעמים אפילו יותר";

שיקוף - "נתן לי מראה על החיים שלי כרגע"

ההתייחסות הבולטת לפרספקטיבה זו עלתה במסגרת ראיון עומק עם מ.:

"(...) וגם לראות את הזוג הזה, נתן לי מראה על החיים שלי כרגע. יתכן שאם הייתי רואה את זה בתקופה אחרת, זה לא היה בולט לי כ"כ, כשאני בעצמי רוצה יותר פשטות, פחות סיבוכ פחות טרם. לי זה מאוד קסם. (...) הם בהחלט יותר מאושרים ממני. היא בהחלט יותר מאושרת ממני. יש לי בעל נחמד ושלושה ילדים מקסימים אבל היא יותר מאושרת ממני. חד משמעית. וזה היה בשבילי כאילו כזה בום רציני" (מ. ראיון עומק).

מ. מפגימה ומבינה שהאושר והזוגיות, שמפגינים בני הזוג בסרט "סהר וסיוון", הם דברים שחסרים לה בחייה ואשר היא כמהה אליהם: היכולת לקיים מערכת יחסים חמה ופשוטה. זאת בניגוד חד למערכת היחסים המורכבת והמסובכת שהיא נתונה בה. לסיוון בעלת תסמונת הדאון יש את זה ולה לא.

ביטוי נוסף להיבט של שיקוף מבטא צופה נוספת הבוחנת את עצמה בעקבות הצפייה, עד כמה היא פתוחה לקבל ולהבין את המציגים בצורה שוויונית ולא מעמדת עליונות: "מצביע על היכולת שלי האים אני יכולה להבין ולדעת שהם יכולים ומרגישים בדיוק כמו אוכלוסיה רגילה"; ביטוי נוסף לתפיסה זו ניתן ברמה יותר פילוסופית, לגבי ההתנסויות שהחיים מזמנים לנו כבני אדם, כבסיס להבנה ולשותפות: "הנסיון של החיים שהם גם מנת חלקם [וחלקנו(?)] של העולם שלנו וכמה שפשוט שזה. פשוט אהבה";

לסיכום: הפרספקטיבה של הדמיה - "הם בעצם כמוני ולפעמים אפילו יותר כללה התייחסות השוואתית של הנשאלים למציגים כבני אדם בעלי תכונות ויכולות מסוימות, שמעוררות תחושת דמיון ביניהם ועולות על יכולות הנשאלים : התמודדות עם קשיים ואתגרים, אומץ, כושר ביטוי, נטיות וכישורים. **הפרספקטיבה של השיקוף ("מראה על החיים")** אופיינה בתחושת דמיון המתבטאה בשיקוף היבט בחיי הנשאלים, אשר כלל תובנה ומסקנה אישית של הנשאל. כתוצאה מההשוואה עלו מסקנות אישיות לגבי: זוגית, היכולת לחוות אושר, היכולת האמפתית ותחושת שותפות, על בסיס של רגשות והתנסויות משותפים בחיים.

לסיכום תימת: פרספקטיבות של הזדהות וקרבה אישית - זוהו שלוש פרספקטיבות מרכזיות המוצגות על ציר של קרבה – ריחוק, כמייצגות את רמת הקרבה הגבוהה ביותר שבאה לידי ביטוי במחקר זה: (א) **ההזדהות עם המצב של הקושי התפקודי השכלי** מההיבטים של הסתגלויות שונות ל: יכולת להתמודד עם מצב כזה, המחשת והבנת הקושי התפקודי היומיומי על רקע זה וניסיון להתמודד עם השונות במראה ובהתנהגות. (ב). **אמפתיה והזדהות רגשית** - ("התחושות עוברות ויוצרות הזדהות") מתייחסת בצורה מפורשת לתהליכי היכרות והמעורבות הרגשית, שנוצרו במהלך הצפייה ויצרו הזדהות ואמפתיה. היו בהקשר לכך התייחסויות ספציפיות לתקשורת הרגשית שיוצרת סיוון ולאונטיות של השחקנים באוליבר. תגובה נוספת הייתה לגבי החלומות של המציגים, שיוצרים הזדהות. (ג). **פרספקטיבה של דמיה/שיקוף** – ברמת הדמיה היא כללה התייחסויות השוואתיות על בסיס תכונה משותפת ("מצליחה להציג ולבטא את עצמה יותר טוב ממני"). ברמת השיקוף מהווה המציג מודל רלוונטי לשיקוף היבט בחייו של הצופה ("מראה על החיים שלי"). נדרשים לכך: זווית התייחסות של קרבה וקבלה רבה, יכולת להתמודד עם חולשות עצמיות ונחיתות יחסית מול המציג והסקת מסקנה אישית כתוצאה מהצפייה ("מאשרים יותר ממני"). גם פרספקטיבות אלו מוצגות על ציר יחסי של קרבה וריחוק כאשר פרספקטיבת השיקוף מהווה את נקודת הקירבה הגדולה ביותר שבאה לידי ביטוי במחקר (ראו עץ קטגוריות מס' 5 - פרספקטיבות של קרבה על פי השוואה אישית).

סיכום חלק א' של הממצאים

הנשאלים דווחו על שינוי משמעותי לחיוב בעמדותיהם בעקבות הצפייה, שדורג ברמה ממוצעת שבין בינוניות לרבה. לעומת זאת דורגו הדיווחים על השפעת הצפייה לשלילה על העמדות, ברמה ממוצעת של כלל לא (1.16 בסולם של 1-5). נתון זה מעיד על שוליות התופעה. מרבית השינויים שחלו בעמדות התייחסו לדרכי תפיסת האדם המתקשה בתפקודו השכלי. לשינויים אלו היו ביטויים שחלקם ישירים ומפורשים וחלקם עקיפים (הצורך להכיר בשונות). חלק מהמשתתפים דווחו על חוויית החשיפה הראשונית לאנשים המתקשים בתפקודם השכלי באמצעות הסרטים. הם הצהירו על שינוי משמעותי בתפיסת הדימוי שלהם, כאנשים עם חיים משלהם, בעלי דרכי ביטוי קוגניטיביות ורגשיות וכבעלי מידת אנושיות גדולה ביחס לנורמה ("בנאדםיות"). אחרים הביעו התרשמות מקיומם של מאוויים, רצונות, גילוי עצמי ורגשות, במיוחד של אהבה ושמחה. כמו כן היו מספר דיווחים מפורשים על שינוי בהתייחסות ובכוונות התנהגותיות. רבים גילו במציגים תכונות לא סטריאוטיפיות כמו: חוכמה, אומץ, אופטימיות, אקטיביות והומור והופתעו מיכולותיהם וכישרונותיהם. בנוסף היו ביטויים רבים של הכרה בדמיונם לאנשים רגילים. הצפייה עוררה גם התייחסות לערכים לגבי האמונה באנשים ובזכותם ל: שוויון, כבוד וחיים עצמאיים. יחד עם זאת הובעו מספר הסתייגות מהתנהגות ילדותית או לא הולמת.

למעלה מארבעים אחוז (40.8%) מהמשתתפים דווחו על השתנות ציפיותיהם מאנשים המתקשים בתפקודם השכלי בעקבות הצפייה. מידת התאימה הממוצעת של המציגים לציפיות של הנשאלים הייתה של 0.77 (בדרגה של: מעט מעל הציפיות) וממוצעים דומים התקבלו בפריסה לפי התחומים: ביטוי ל יכולות, קיום אורח חיים נורמטיבי, תהליכי העצמה ומידת השוונות הנתפסת של המציגים. במקביל היו שכיחים ביטויים רבים לסתירת ציפיות קודמות בנוסח: "לא ציפיתי שאצפה", לגבי קטגוריות רבות כגון: יכולת רגשית, מודעות עצמית, אסרטיביות, יכולת המשחק בתיאטרון, דימוי נורמטיבי וסתירת ידע קודם ("שבר לי את הידע"). מספר נשאלים דווחו על סתירת סטריאוטיפים קודמים ("מקלפים את כל הקליפות והתוויות"). אחרים העידו על עצמם שכאנשי המקצוע הם "עדיין 'תקועים' עם דעות קדומות וסטריאוטיפים חסרי כל בסיס". היו התייחסויות גם למודל החברתי של המוגבלות ולסתירת דימויים מוטלים של אנשים בעלי תסמונת דאון - "פרצוף של דאון סינדרום". כמו כן היו ביטויים להפחתת תחושות של חשש, רתיעה ורחמים: "זה פחות מרתיע".

מספר נשאלים התייחסו לתפיסות קטגוריות, שנותרו מושרשות אף לאחר הצפייה. חלק מהנשאלים ביטאו את מודעותם לכך - "עדיין זה מחסום שצריך לעבור אותו". צוינו בהקשר לכך: הבולטות לעין של תסמונת דאון, דימויים של נטייה להתקרבות יתר ושל אנשים המזילים ריר הגורמים לרתיעה. הוזכר גם בלבול בין מושגים כגון: "מה ההבדל בין ת.ד. לבין אוטיזם?" הצפייה נתפסה אצל מספר צופים גם כחוויה שלילית עקב בעיות טכניות בהקרנה. נשאלים מעטים הציגו ביטויים קטגוריים מושרשים לגבי: חריגה מהנורמה של האנשים המציגים ("לעתים היו רגעים שנראו לי מביכים"), ייחוס מאפיינים של אומללות ("מעציב אותי לראות אנשים עם מוגבלויות") הגדרת הקושי התפקודי כמחלה, ייחוס העדר יכולות לחיות ולתפקד בצורה עצמאית נורמטיבית, התייחסות אליהם כאל נפגעי נפש ופקפוק ביכולותיהם: לשמוח, ליהנות או לנהוג ברכב. כמו כן יוחסה להם אינטליגנציה נמוכה והם תויגו כמפגרים "איזה מפגר".

להיעדר שינוי בעמדות נמצאו מספר סיבות: השפעת היכרות וניסיון קודמים, היחשפות לפרויקטים אלו ולדומיהם בתקשורת וקיומן של דעות מגובשות. חלק מהמשיבים בעלי הניסיון הצהירו על היכרות קרובה עם האוכלוסייה המיוחסת מהעבודה ומהלימודים ועל קיומן של תפיסות וציפיות לא מוטות ("אנשים הם אנשים לא משנה מה").

ניתוחי הבדלי הממוצעים מצביעים על הבדלים מובהקים בין נשאלים, שנפגשו, או עבדו בעבר עם אנשים המתקשים בתפקודם השכלי ונשאלים שלא הייתה להם היכרות מוקדמת איתם. הנשאלים שלא חוו מפגשים ציינו חריגה גדולה יותר של יכולות וכישורי המציגים מציפיותיהם ומידה קטנה יותר של היכרות עם הנושאים המוצגים בסרטים. הם גם נטו יותר להצהיר על שינויים בעמדותיהם לחיוב ולשלילה. השינוי לחיוב יכול להיות קשור לחוויית החשיפה הראשונה. את הנטייה לשנות עמדות לשלילה אפשר לשייך לדיווחים על נטיות לרתיעה ופחד ולפרשה גם על רקע מידת היציבות של העמדה. ההבדלים המובהקים ביותר התקבלו בהשוואה בין בעלי וחסרי ניסיון בעבודה.

על פי התגובות זוהה רצף של התייחסויות השוואתיות לאנשים המציגים בסרטים לפי ארבע פרספקטיבות: (א) **השוואת המציגים לאנשים ברמתם ("איזה מפגר")** - קבוצת החוץ (out group) המזוהה ומאופיינת כקבוצת הפיגור שכלי; זוהו שלוש רמות בפרספקטיבה זו: התייחסות מתייגת תוך ייחוס לחברי הקבוצה התנהגויות ומראה לא נורמטיביים, התייחסות בהתאם למצופה מאנשי עם פיגור שכלי והתייחסות למציגים כחורגים מהיכולות המיוחסות לחברי קבוצה זו; (ב) **השוואת המציגים לאנשים ברמת הנורמה**

"היכולות הנורמליות" זאת בשתי רמות: רמת הנורמה ורמה שמעל הנורמה דוגמת שחקני תיאטרון מקצועיים. (ג) **השוואה לקבוצת ההשתייכות (in group) של הצופה (אחת מאיתנו)**, הכוללת התייחסות לקבוצת השתייכות אינטימיות של הנשאלים **"אינן אסרטיביות כמוה"**; ד. **השוואה ברמה האישית**, אשר לגביה, נמצאו שלוש פרספקטיבות נוספות המייצגות את רמת הקרבה הגבוהה ביותר למציגים, שבאה לידי ביטוי במחקר: (ד1). **ההזדהות עם המצב של הקושי התפקודי השכלי "כמה קשה להיות שונה"**, מההיבטים של ניסיונות הסתגלות להתמודד עם מצב של קושי תפקודי, התפקוד היומיומי והשונות במראה ובהתנהגות; (ד2) **אמפתיה והזדהות רגשית "התחושות עוברות ויוצרות הזדהות"** - מתייחסת לתהליכי היכרות והמעורבות הרגשית שנוצרים במהלך הצפייה ויוצרים את ההזדהות, ובמיוחד התקשורת הרגשית שיוצרת סיוון והאותנטיות של השחקנים באוליבר; (ד3) **פרספקטיבת הדמיה והשיקוף "מראה על החיים שלי כרגע"** - לפיה מהווה המציג מודל רלוונטי להשוואה ולשיקוף החיים של הצופה מתוך זווית התייחסות של קרבה וקבלה רבה, היכולת להתמודד עם חולשות עצמיות, נחיתות יחסית מולו והסקת מסקנה אישית כתוצאה מהצפייה.

ההתייחסויות השונות מוינו על פי רצף של ריחוק וקירבה ועל פי רמות השוואה פנימיות בכל פרספקטיבה: מתחת לרמת ההשוואה, ברמת ההשוואה ומעל רמת ההשוואה. בדרגת הריחוק הגדולה ביותר של הרצף מצויה ההשוואה לקבוצת הפיגור ובדרגת הקרבה הגדולה ביותר, ההשוואה האישית ברמת השיקוף.

ב. ביטויים לתרומת הסרטים לתפיסות ולגישות המקצועיות של הנשאלים (הממצאים על פי שאלת המחקר השנייה)

חשיבות ורלוונטיות הסרטים המוצגים לתפיסותיהם וגישותיהם המקצועיות של הנשאלים.
כדי להבין את השפעת הצפייה על תפיסותיהם המקצועיות של הנשאלים, נבדקו החשיבות והרלוונטיות של הסרטים המוצגים לתפיסות וגישות אלו. הערכות אלו נעשו על סמך מענים לשאלות הסגורות הרלוונטיות ובאמצעות כימות התשובות לשאלות הפתוחות הנוגעות לנושא:
א. התשובות לשאלה: עד כמה חשוב לדעתך להציג סרטים כאלה במסגרות מקום העבודה או הלימודים שלך? משקפות את רלוונטיות הסרטים לתכניות הלימודים וההכשרה מקצועית של הנשאלים. **הממוצע שהתקבל היה 4.56 (בסולם 1-5, עם סטיית תקן נמוכה של 0.65; ראו לוח מספר 9, להלן). הוא מצביע על הערכה גבוהה מאוד לחשיבות הצפייה בסרטים בהקשר זה ועל תמימות דעים כמעט מוחלטת, לגבי חשיבותם הרבה של הסרטים המוצגים, לתכניות לימוד והכשרה בתחומי הלימוד הנבדקים.**

ב. בתשובה לשאלה לגבי מידת תרומת הצפייה לעבודתם המקצועית בעתיד העריכו המשיבים את תרומת הסרטים ברמה ממוצעת של 3.93 - במידה רבה, עם סטיית תקן של 1.05 (ראו לוח מספר 9 להלן). נתון זה עומד בסתירה מסוימת לכימות מספר התשובות לשאלה הפתוחה 'איזה מחשבות עוררה בך הצפייה בסרטים לגבי דרכי עבודתך המקצועית?' – עליה הגיבו 63 נשאלים בלבד (68.5%). פער זה ניתן להסביר בכך שרבים מאלו שלא הגיבו לשאלה הפתוחה, ציינו שאינם עובדים עם אנשים המתקשים בתפקודם השכלי ולכן השאלה לא הייתה רלוונטית לגביהם. הסבר נוסף הוא שאנשים שאינם עובדים בתחום התקשו להסביר מילולית את דרכי ההשפעה, למרות שחשו שהצפייה אכן תרמה לעבודתם המקצועית בעתיד.

ג. על פי כימות התשובות לשאלה הפתוחה: כיצד השפיעה הצפייה על רצונם של הנשאלים לעבוד עם אנשים המתקשים בתפקודם השכלי בעתיד? השיבו 43 נשאלים (46.8%) על חיזוק רצונם לעבוד בעתיד, לעומת 38 (41.2%) שהשיבו בשלילה. חלק ניכר מאלו שהשיבו בשלילה ציינו, שבחרו כבר מסלול מקצועי אחר, או שהם כבר עובדים עם אנשים המתקשים בתפקודם השכלי ולכן השאלה לא רלוונטית לגביהם. נושא זה נדון גם בהקשר לשינויים בכוונות ההתנהגותיות המשתמעים מתשובות אלו (ראו בעמוד 54).

לסיכום: ניתן להסיק איפה שהסרטים המוצגים נמצאו רלוונטיים וחשובים במידה רבה מאוד לתכניות ההכשרה והעשרה מקצועיות במסגרות העבודה והלימודים של הנשאלים. הם נמצאו גם כתורמים תרומה רבה ומשמעותית לעבודתם המקצועית בעתיד של מרבית הנשאלים. קרוב למחצית מהנשאלים ציינו שהתחזק רצונם לעבוד עם אנשים המתקשים בתפקודם השכלי בעתיד בעקבות הצפייה.

לוח מספר 9 - ממוצעי דרוג חשיבות הסרטים לעבודה/לימודים ותרומתם לעבודה המקצועית בעתיד

נושא	$\bar{X}$	SD	N
עד כמה נראה לך חשוב להציג סרטים כאלה במסגרת מקום העבודה או הלימודים שלך?	4.56	0.65	92
מה תהיה להערכתך מידת תרומת הצפייה בסרטים אלו לעבודתך המקצועית בעתיד?	3.93	1.01	92

(על פי סולם ערכים: 1= כלל לא; 2= במידה מועטה; 3= במידה בינונית; 4= במידה רבה; 5= במידה רבה מאוד)

ביטויים לתפיסות מקצועיות שעלו בעקבות הצפייה

במהלך הצפייה עלו התייחסויות לתפיסות מקצועיות שונות המנחות את העבודה החינוכית והשיקומית עם אנשים המתקשים בתפקודם השכלי. חלק מההתייחסויות אלו עלו כתוצאה משאלות המחקר וחלק כתגובה להמחשה של עקרונות שיקומיים שחוו הנשאלים במהלך הצפייה. בחלק זה שולבו הגדרות תיאורטיות, המשמשות כמבוא וכמסגרת לתפיסות המקצועיות שעלו במהלך הצפייה.

תפיסת ההשתייכות לקהילה: היכללות, נורמליזציה, אינדיבידואליזציה ואי מיסוד

גישת הנורמליזציה באה לידי ביטוי רב במסגרת התגובות למחקר, מבחינת היבטים נורמטיביים רבים שזוהו בהתנהגות האנשים המציגים בסרטים. על פי כימות התשובות לשאלה פתוחה בנדון 50 (54.3%) מהמשתתפים ציינו שהצפייה חידשה להם, לגבי יכולותיהם ומקומם בחברה של אנשים המתקשים בתפקודם השכלי. בתגובות למחקר באו לידי ביטוי היבטים של שילוב והיכללות, תפקוד, התנהגות, יכולות וכישורים נורמטיביים, שהמחישו המציגים בסרטים. בלטה ההתייחסות לזוגיות וליכולת לפתח קשרים, כמו כן צוינה הזכות להינשא וללדת ילדים. התייחסויות רבות היו גם לגבי האינדיבידואליזציה – אימוץ הגישה האינדיבידואלית בהתייחסות לאנשים המתקשים בתפקודם השכלי, בתהליכים שיקומיים/חינוכיים. ביטויים רבים היו גם לגבי חלקה של החברה בבידוד והגבלת אנשים המתקשים בתפקוד. ממוצע התשובות לשאלות הסגורות לגבי קיום אורח חיים נורמטיבי היה 0.68 בסולם מ: 2- עד 2. (הבניית הקטגוריות נמצאת בעץ קטגוריות מספר 7: ביטויים לנורמליזציה, אינדיבידואליזציה והיכללות).

היכללות (inclusion)

תפיסת ההיכללות (inclusion) – מיועדת ליצור התערות והיכללות ממשית, ברמה של יחידים או קבוצות של אנשים המתקשים בתפקודם השכלי, בציבור ובקהילה הסובבים אותם. יש ליישמה באופן, שיאפשר אינטראקציה עם הסביבה, תוך עשיית שימוש בשירותים קהילתיים טיפוסיים. לשם כך יש לגייס אסטרטגיות יצרניות שבאמצעותן ניתן לגרום למעורבות משמעותית בקהילה, וכן ליצור רצף של שירותים שיאפשרו מתן מענה לאנשים ברמות תפקוד שונות (Felce & et al., 1998; Wolfensberger, 1972).

בתשובה לשאלה סגורה בדבר מידת התאמת המציגים לציפיות הנשאלים, מבחינת שילובם בקהילה, המענה הממוצע היה של חריגה מועטה מהציפיות לחיוב בדרגה של 0.61 (בסולם של מ: 2- עד 2. ראו לוח מספר 5, עמוד 59). ממצא זה יכול להצביע על ציפיות מוקדמות גבוהות יחסית, שהיו קיימות בקרב הנשאלים לגבי השילוב בקהילה. במקביל היו תגובות רבות המתייחסות לנושא השילוב בקהילה. חלקם דיברו על המחשת השילוב, אך בתשובות נכללו גם התייחסויות תיאורטיות רבות, המעידות על מודעות גבוהה לנושא השילוב וההיכללות בקהילה בקרב הנשאלים.

המחשת חשיבות ההיכללות בקהילה – "חלק מהמרקם החברתי"

הצגת השילוב באמצעות הסרטים חיזקה תפיסות קיימות, מבחינת הוכחה לקיומו: "אני חושבת שהשילוב בחברה הוא חשוב ומקומם בחברה והסרטים רק הוכיחו את זה"; תגובה נוספת הייתה של שמחה לגבי המחשה של היכללות חברתית: "(...) וזה שימח אותי לראות שסוף סוף הם מתפקדים כחלק אינטגרלי מהסביבה"; ביטוי אחר התייחס להזדמנויות הניתנות להם לחיות חיים שוויוניים: "שמח אותי לראות שנותנים להם הזדמנות שווה בחברה"; היבט נוסף של חשיבות השילוב שעלה, הוא בהקשר של האפשרות

לאינטראקציה ולמידה הדדית: "שיש צורך לשלבם כמה שיותר בתוך הקהילה על מנת שנפגוש בהם יותר, נלמד מהם - ולהפך"; חשיבות החיים בקהילה נתפסה גם כמעניקה כבוד ומחזקת את כבודם העצמי של

המשולבים: "I am more impressed with the need to include these individuals as a part of society and give them respect and self dignity";

לסיכום: הסרטים תרמו להמחשת השילוב והיכללות חברתית בפועל, המאפשרים חיים בכבוד ואת האפשרות למעורבות חברתית, אינטראקציה ולמידה הדדית.

אי מיסוד-תפקיד החברה ביצירת/מניעת ההיכללות: "תפקיד החברה לסייע"

שאלוק (Schalock, 1996d) מציג שלושה מודלים, המציבים מחסומים להשתייכותם החברתית של אנשים המתקשים בתפקודם השכלי: **מודל המבניות** - לפיו עמדות, הרגלים, ומבנים מוסדיים, יותר מאשר הליקויים עצמם, הם המגדירים את משמעות ותוצאות המוגבלות; **מודל קבוצות המיעוטים** - המדגיש את תפקיד הדעות הקדומות והאפליה, הקיימים במוסדות, בהפיכת אנשים בעלי ליקויים לחברים בקבוצה מוגבלת ומופלית, בדומה לבני מיעוטים; **מודל ההקשר החברתי** - לפיו המוגבלות היא תוצר של פעילות הגומלין בין האדם המתקשה בתפקוד וסביבתו. היא באה לידי ביטוי כאשר המגבלה [הקושי] התפקודית משפיעה על, או מתערבת בתפקודו החברתי של האדם. הנשאלים התייחסו בנקודה זו לשלושה נושאים: יצירת התנאים להכללות בחברה, תפקיד החברה בקידום השילוב והמחסומים החברתיים המונעים את ההשתלבות המלאה.

תפקיד החברה ביצירת התנאים להיכללות-"יש לפנות להם מקום ראוי":

זכותם של אנשים המתקשים בתפקודם השכלי להיות משולבים: "לנסות להכניס אותם לחברה כזכות"; הנשאלים התייחסו לשני המוקדים הקיימים ביצירת תהליך ההיכללות בחברה: מוקד אחד הוא **ביצירת התנאים בחברה שמאפשרים את ההשתלבות**. על החברה לסייע ביצירת התנאים ובהענקת הכלים הדרושים ליצירת השילוב: "תפקיד החברה לסייע והחברה צריכה לעזור להם להיות ולתאם להם תנאים, יותר כלים למחיה"; תגובה נוספת התייחסה ליצירת "מקום ראוי" - ניהול חברתית, שתאפשר להם להתמזג במרקם החברתי וגם לתרום: "יש לפנות להם מקום ראוי. הם יכולים להיות חלק מהמרקם החברתי ויכולתם לתרום לא פחות מכל אחד אחר"; כמו כן על החברה לאפשר להם להיות מעורבים ומעורים בה: "על החברה לעזור יותר ויותר לאנשים עם צרכים מיוחדים בכדי שיקחו חלק מהחברה ולא "לשים" אותם בצד(...). הם יכולים וממש יכולים ואולי יצליחו יותר מבן אדם רגיל(...)."; התייחסות נוספת נגעה ביצירת רשת תמיכה בקהילה, תוך אספקת הכלים והשירותים, להם הם נזקקים, אשר תאפשר להם לקיים אורח חיים נורמטיבי: "אם מספקים להם כלים ושירותים אליהם הם זקוקים, הם יכולים להתפתח ולהתקדם בחיים כמו אנשים רגילים"; כמו כן עלה נושא החינוך לשילוב: "(...)שיש להם מקום בחברה ושצריך ללמד את הדור הצעיר בחברה לקבל אותם ולשלב אותם כמו שהם בחברה"; תפקיד החברה מתבטא גם בהרחבה ופיתוח של תחומים חדשים לביצוע השילוב בקהילה: "לנסות ולפתח תחומים שעד עכשיו לא היה בהם שילוב של אנשים בעלי צרכים מיוחדים"; המוקד השני הוא ההשקעה בקידום האיש של המשתלבים: "יש תחומים רבים בהם הם כמו כל שאר האנשים בעולם, אך צריך לקדם אותם צריך להשקיע ו"לטפח" אותם";

לסיכום: החברה נתפסה אחראית, לקידום ומתן ההזדמנויות להיכללות ומעורבות חברתית, בשני מוקדים. האחד הוא ביצירת תנאים למחייה ומקום ראוי, הבניית רשת תמיכה בקהילה, פיתוח תחומים חדשים

המאפשרים את השילוב ויצירת מודעות ציבורית לתפיסה זו, על ידי חינוך הדור הצעיר. במוקד השני קיים נושא טיפוח וקידום האנשים המשתלבים.

מחסומים חברתיים לשילוב - "הקושי של החברה להכיל ולקבל":

הצפייה עוררה מחשבות לגבי הקשיים שמערימה החברה בקבלתם של אנשים המתקשים בתפקודם השכלי. היא חידדה את תפיסת המודל החברתי של המוגבלות, אשר לפיו החברה היא שיוצרת את המוגבלות. החברה כמכשול – "ולראות אותנו כבעיה שחוסמת אותם"; החברה לא מגוננת עליהם: "המכשולים של החברה שלא תמיד עוטפת אותם ונותנת להם ביטחון"; החברה כמדגישה את החריגות ומתעלמת מיכולות: "זה עורר אצלי מחשבות לעומק לגבי היכולות שלהם ועד כמה אנחנו בחברה מקשים על קבלתם ומדגישים את החריגות שלהם". הסיבה לכך נעוצה בקושי של החברה לקבל אותם: "הקושי הוא של החברה להכיל ולקבל אותם, מה שיוצר כל פעם דחיה נוספת"; במקביל עלו ביטויים המתייחסים להבדלתם של אנשים המתקשים בתפקודם השכלי, שהתייחסו לרעיון ההבדלה (סגריגציה) כדבר שלילי: "לא תמיד מעון סגור וסדר יום קבוע ומאורגן זה משהו טוב"; מ. בראיון עומק סיפרה על חוויה של צפייה באנשים כלואים במעון: "בתור נערה עברתי עם האוטובוס וזה היה המסלול שלו [ליד גדר המעון] וראיתי הרבה עומדים בגדר ואני זוכרת את הפנים שלהם ואת הכמויות, (...) אני זוכרת שבתור נערה - וואו זה נראה לי מפחיד"

היבט נוסף שעלה הוא של שיפוטיות החברה: "אולי המחשבה החזקה ביותר שלי היא כמה למעשה החברה היא שיפוטית כלפי אנשים אלה ופעמים רבות עושים להם עוול רק בגלל השונות שלהם"; הפתרון ליצירת שילוב מלא הוא איפה בהסרת הסטיגמות החברתיות: "יותר מכל הציפיה היא שהם יתפקדו בקהילה באופן מלא, חיים עצמאיים, חיי משפחה, עבודה קריירה וכו'. וזאת לא יתאפשר מבלי להסיר את הסטיגמות הקיימות בחברה";

לסיכום: נשאלים רבים התייחסו בביקורתיות לחברה כשיפוטית, מהווה ויוצרת מכשולים, מערימה קשיים על קבלתם של אנשים המתקשים בתפקוד שכלי ומדגישה את חריגותם. הקושי של החברה להכיל ולקבל תורם לדחייתם ולבידולם, אשר מהווה תופעה קשה לצפייה עם קונוטציות של כליאה. הפתרון לקבלתם של אנשים בעלי קשיי תפקוד הוא בהסרת הסטיגמות הקיימות בחברה.

נורמליזציה

הנורמליזציה מתבססת על העיקרון שיש לאפשר לאנשים המתקשים בתפקודם השכלי לזכות בקיום הקרוב לנורמאלי ככל האפשר – באמצעות תכניות ותנאים של חיי יום-יום, הקרובים ככל האפשר לנורמות ולתוכניות המרכזיות בחברה. את העיקרון יש ליישם גם לגבי התהליך עצמו - שימוש באמצעים נורמטיביים, על מנת ליצור או לשמר התנהגויות ומאפיינים אישיים, הנחשבים לנורמטיביים מבחינה תרבותית ככל האפשר (Bunk-Mikkelsen & Nirje, as cited in Wolfensberger, 1972;). (Wolfensberger, 1972).

ביטויים לחיזוק התפיסה הנורמטיבית - "הם אכן ככל האדם":

חלק מהנשאלים ביטאו חיזוק לתפיסתם את המציגים בצורה נורמטיבית יותר בעקבות הצפייה: "הצפייה בסרטים תורמת לראייה של אוכלוסיה זו באור נורמטיבי יותר". הביטויים לחיזוק התפיסה הנורמטיבית היו

בשני מישורים. מישור אחד כלל התייחסויות ליכולת להשתלב בחברה ולהתמודד עם דרישות הנורמה: **"יכולותיהם לקיים חיי חברה ועשייה ניכרת"**. כמו כן הצפייה הגבירה את המודעות לכך, שאכן יש באפשרותם לחיות חיים נורמטיביים בקרב החברה והקהילה ואף להיות מעורים בה: **"סרטים אלו באו כדי לחדד את המודעות שלי, שאנשים שיש להם בעיות ומתקשים בתפקוד שכלי יכולים ליטול חלק גדול בחברה"**; התייחסות נוספת ביטאה השתכנונות בכך שהמוגבלות השכלית אינה מהווה, או יוצרת, מכשול בדרך לשילוב: **"הבחנתי כי מוגבלות שכלית אינה אמורה לפגוע בשילוב בקהילה או ביצירת אורח חיים רגיל ונורמלי"**; כמו כן הומחשה הצלחת המציגים להתמודד עם דרישות הנורמה: **"הם מנסים להיות כמו אנשים רגילים ואני חושבת שהם מצליחים וזה בלט אצלי בעקבות הצפייה"**; על פי תגובת אחת הנשאלות, המודעות לרמת וליכולת התפקוד בחברה, של אנשים המתקשים בתפקודם השכלי, אינה בהכרח תולדה של הצפייה בסרט והיא נוצרה כחלק מתהליך למידה כולל: **"ידעתי במסגרת לימודי שאנשים אלו מתפקדים בחברה אפילו יותר טוב מאנשים רגילים"**;

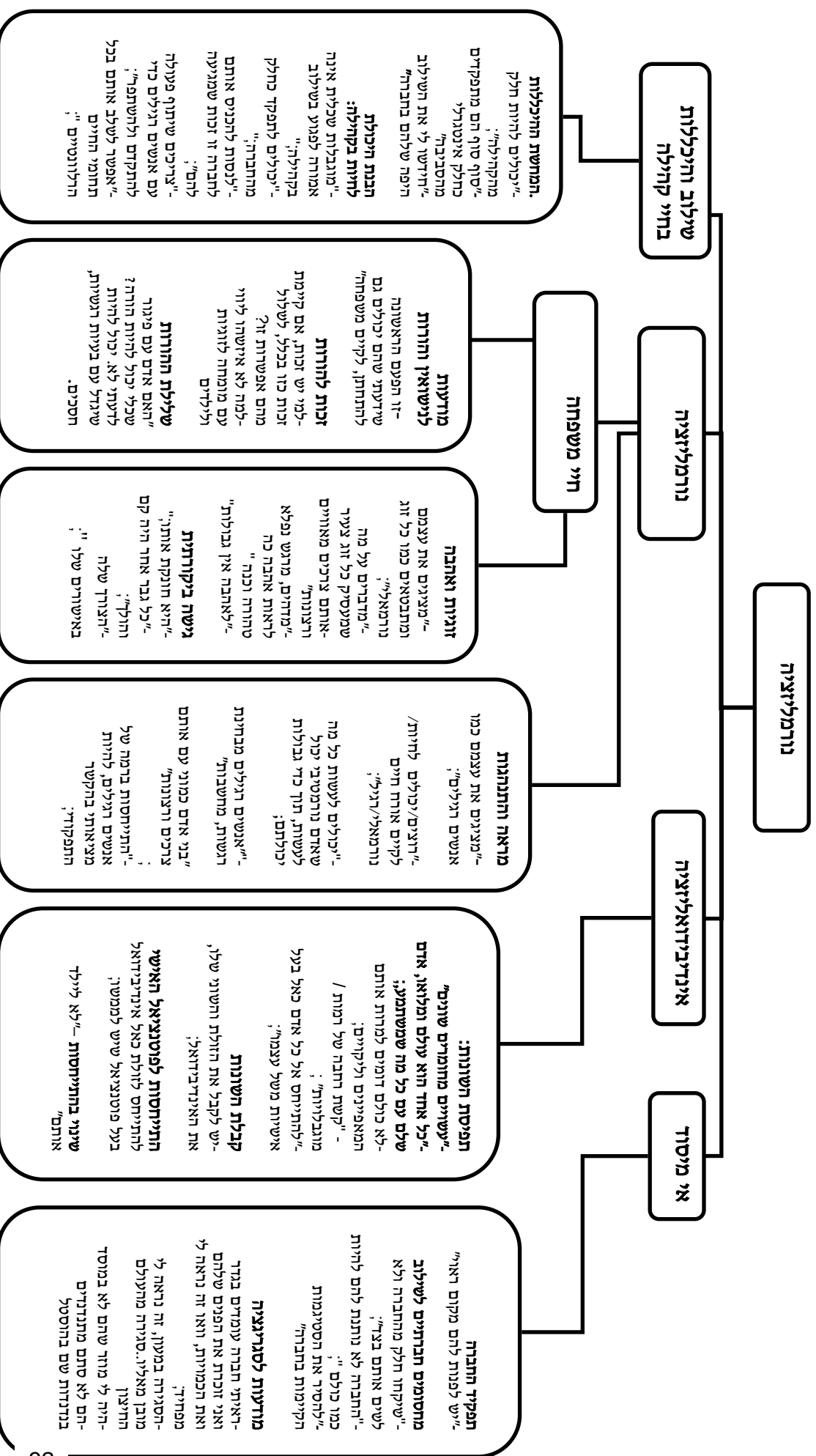
המישור השני כלל הערכות, לגבי ההתנהגות והתפקודים הנורמטיביים של המציגים בתחומים ספציפיים: ההתנהגות: אנשים אלו מתנהגים כאילו היו אנשים רגילים לכל דבר"; התפקוד הנורמטיבי: **"(...) ישנה מסוגלות גבוהה לתפקוד נורמלי"**. ההתייחסויות בהקשר זה היו לגבי תחומים שונים: לגבי היכולת להסתדר בחיים: **"יכולים לחיות ולהסתדר טוב בחיים"**; תגובה נוספת התייחסה לתרבות הפנאי של המשתתפים, כהיבט נוסף הממחיש את הנורמליזציה: **"במהלך הסרט הרגשתי כי למרות מוגבלותיהם ולמרות המודעות שלהם למגבלותיהם הם מתפקדים כאנשים רגילים בצורה נהדרת ואפילו מפנים מקום בחיים למשחקים והצגות"**; התייחסות אחרת הייתה לגבי הגשמת חיי משפחה ועבודה: **"שאנשים האלו, הם יכולים לבנות משפחה, לעבוד בעבודות שמעניינות להם וזה עוזר להם במידה רבה מאוד"**; יחד עם זאת בתשובה לשאלה לגבי התאמת היכולות הנורמטיביות של המציגים לציפיותיהם דירגו הנשאלים בממוצע את יכולותיהם כחורגות במעט מציפיותיהם לחיוב (ממוצע 0.62, בסולם של מ -2 ועד +2; ראו לוח מספר 5, עמוד 59). ממצאים אלו ניתנים להסברה בכך, שמצד אחד רמת הציפיות הממוצעת מהמציגים לא הייתה נמוכה בהכרח. מצד שני, קרוב לוודאי שלמרכיב החשיפה הראשונה היה ביטוי גם כאן.

השפעת המחשת הנורמליזציה על ההתייחסות – "לא לילד" אותם

בלטה במחקר מגמת ההתייחסות אל המציגים כאל אנשים רגילים: **"ההתייחסות צריכה להיות ברמה של אנשים רגילים עם בעיות שקודות גם לאנשים רגילים"**; **"וכאל בוגרים"**; **"אם הייתי עובדת איתם הייתי מנסה למצוא את הדרך לזכור כי הם תמיד אנשים בוגרים"**; במקביל הודגשה ההימנעות מההתייחסות אליהם כאל ילדים - **"(לא) לילד" אותם**; **"(...) שחשוב להתייחס אליהם כאל אנשים מבוגרים כי הם לא ילדים"** [הדגשת הכותב/ת] למרות הגיל השכלי; בהקשר להתייחסות הנורמטיבית צוינה גם דחיית הגישה הרפואית כלפיהם: **"(...) והכי חשוב לא לראות את בעיותיהם כמחלה"**;

לסיכום: הסרטים המחישו לנשאלים רבים את עיקרון ההיכללות בקהילה ויכולת המציגים לקיים אורח חיים נורמטיבי ולהתמודד עם דרישת הנורמה. נושא הנורמליזציה בא לידי ביטוי בהיבטים של תפקוד (התנהגות) ושל יכולות נורמטיביים: להסתדר בחיים, לעסוק בפעילויות פנאי, ולעבוד בעבודות עם עניין. נושא הזוגיות והמשפחה היווה נושא בפני עצמו ונדון בנפרד (ראו להלן). הנשאלים, ציינו חריגה במידה מועטה לחיוב מציפיותיהם הקודמות, לגבי היכולות הנורמטיביות, דבר שיכול להעיד על ציפיות מוקדמות גבוהות בהקשר זה אצל רבים מהם. חלקם הדגישו שיש להתייחס אל המציגים כאל אנשים ובוגרים ולא כאל ילדים ולהימנע מלהתייחס אל קשייהם כאל מחלה (ראו להלן, עץ קטגוריות מספר 6).

עץ קטגוריות מספר 6 - השתייכות לקהילה: נורמליזציה, אינדיבידואליזציה, היכללות ואי מיסוד

התייחסויות לזוגיות, נישואים, ילדים

היווצרות מודעות והכרה בחיי זוגיות - "הבנתי שזה אפשרי"

הסרט "סהר וסיוון" סיפק הרבה חומר למחשבה על זוגיות והקמת משפחה והרבה התייחסויות נגוע בנושאים אלו בהתאם. ביטוי אחד היה בהיווצרות המודעות לעצם הצורך בזוגיות אצל אנשים המתקשים בתפקודם השכלי: "עד כה לא חשבתי על הצד הזה של צורך בזוגיות וסיפוק עצמי אצל בעלי צרכים מיוחדים. זאת הפעם הראשונה שאני פוגשת בצרכים פנימיים"; נוצרה מודעות גם ליכולת לפתח קשר זוגי בעקבות הצפייה ("יכולים לפתח קשר זוגי"): גם כאן היו ביטויים לעצם הגילוי ולסתירת הציפיות של חלק מהנשאלים בהקשר ליכולת זו: "לא ציפיתי שאנשים מוגבלים יש להם היכולת(...) בכלל להיות עם חבר"; הסרט "סיפור אהבה" המחיש את האופי הנורמטיבי של המאויים והרצונות בהקשר זה: "מעלה באופן ברור ומובהק את הרצונות והמאויים של זוג בעלי פיגור שכלי, דבר שממחיש שהזוגיות עצמה כמו גם הרצונות אינם שונים מכל אדם אחר"; כמה מהנשאלים התייחסו לאיכות הקשרים שנוצרו אשר הוגדרו כאמיתיים: "יוצרים קשרים ישירים ואמיתיים"; כמו כן בלט אופיים הרומנטי והאינטימי: "שיש מקום גם לרגש, לקשר רומנטי ואינטימי, לבניית זוגיות"; בלטו גם גילויי הפתיחות: "יותר חידדו את נושא הזוגיות אצל אנשים עם תסמונת דאון. לא חשבתי שזה אפשרי באופן כל כך פתוח"; גם הניקוד בתשובה לשאלה הסגורה, לגבי חריגה מהציפיות בהקשר זה, היה גבוה יחסית: ממוצע של 0.88 (מעט מעל הציפיות) עם סטיית תקן של 0.91 (ראו לוח מספר 5, עמוד 59). הצפייה עוררה גם את סוגיית התמיכה בזוגיות - האם אני תומך מספיק? "חשבתי על כל נושא החתונה והזוגיות והדרך שבה זה מתבטא בסרט ותהיתי האם אני תומך מספיק בצורך לזוגיות מצד הדיירים בהוסטל בו אני מועסק"; בהתבטאות אחרת לעומת זאת, זוגיות כזו נתפסה כדבר מובן מאליו: "זה לא נראה לי שונה או יוצא דופן שזוג שיש לו תסמונת דאון אינו יכול לאהוב לחוות רגשות ולתפקד מבחינה זוגית כמו כל זוג אחר";

נישואין והקמת משפחה - "כולים גם להתחתן"

בעקבות הצפייה נוצרה הכרה ברעיון הנישואים והקמת משפחה של אנשים המתקשים בתפקודם השכלי: "זאת הפעם הראשונה שידעתי שהם יכולים גם להתחתן"; נשאל/ת נוסף/ת הצהיר/ה על שינוי בתפיסה בהקשר זה בעקבות הצפייה: "קודם חשבתי שהם לא יכולים להצליח ולבנות יחסי אהבה וחשבתי אם מישו עם מוגבלות מסוימת לא יכול להיות נשוי ולקיים משפחה(...) כאשר ראיתי את זוג המאוהבים מאושרים ומסתדרים זה עם זה וכך הבנתי שזה אפשרי"; הובעה גם הכרה בהיבט הנורמטיבי שברצון להתחתן: הם כמו אנשים רגילים רוצים להתחתן להיות יחד ולהיות בחברה שלהם"; לעומת זאת עלה גם פקפוק ביכולת לקיים קשרי נישואין: "הייתי רוצה לדעת מה הגורל של היחס שהיה בין שני המאוהבים בסרט, גם הייתי רוצה לדעת אם אנשים עם מוגבלות יכולים לקיים משפחה ולהיות נשוי ולהצליח בחיים"; התלבטות הובעה גם לגבי הולדת ילדים, בשל הסיכוי הגבוה להיוולדותם של ילדים עם אותה נכות. במפתיע הייתה רק התייחסות אחת לדילמה זו, המהווה סוגיה חשובה בנושא הזוגיות של אנשים בעלי קשיי תפקוד שכליים, מהיותה כרוכה בהתרת או שלילת הזכות להורות: "זה מעלה התלבטויות במישורים אחרים, לדוגמא בסרט 'ספור אהבה' אם כן מתחתנים מה האפשרות ללידת ילדים עם אותה נכות או בעיה התפתחותית, למי יש זכות ואם קיימת זכות זו בכלל לשלול מהם את אפשרות זו?";

לסיכום: נושא הזוגיות זכה להתייחסויות רבות. נוצרה מודעות לעצם הצורך והיכולת לחיות בזוגיות ולפתח קשרים משמעותיים המבוססים על רגשות אמיתיים, אהבה רומנטית, אינטימיות ופתיחות. בנוסף עלתה גם התלבטות לגבי תמיכה מספקת בנושא הזוגיות ונוצרה הכרה ביכולת בני הזוג להתחתן, להקים

משפחה ולקיים אוח חיים נורמטיבי. במפתיע צוין רק במקרה אחד נושא לידתם של ילדים המתקשים בתפקוד, המעורר את סוגית התרת או שלילת הזכות להורות בקרב אנשים המתקשים בתפקודם השכלי.

אינדיבידואליזציה - "עשויים מחומרים שונים":

עקרון האינדיבידואליזציה - מבוסס על תפיסתם של אנשים כאינדיבידואלים במסגרת שיקומם בקהילה והוא נכלל בתפיסתם הנורמטיבית כבני אדם. העיקרון כולל התאמה של תכניות ושירותים המיועדים לאדם המשוקם לפי צרכיו האישיים, יכולותיו ורצונותיו. הוא כולל גם אמונה בפוטנציאל של אנשים המתקשים בתפקוד והתאמת ציפיות מהם לרמה ריאלית גבוהה. ככלל ככל שרמת הציפיות מהאנשים המשוקמים תהיה גבוהה יותר, כך יגדלו בהתאם כושר הביצוע והעצמאות שלהם (Wolfensberger, 1972; Felce & et al., 1998).

חלק מהנשאלים ציינו שהתחזקה בקרבם הגישה האינדיבידואלית לאנשים המתקשים בתפקוד שכלי בעקבות הצפייה. ביטויים לכך היו לגבי: היווצרות המודעות להיותם בעלי אופי שונה: "היה מדהים לראות איך כל אחד מביא את האופי שלו"; אישיות שונה: (...)"העבודה חייבת להיות מאוד, מאוד מיוחדת ולהתייחס לכל אדם כאל בעל אישיות משלו"; כושר ביטוי עצמי: כל אחד מבטא את עצמו על פי תחושותיו; וכבעלי פוטנציאל אישי: "להתייחס לזולת כאל אינדיבידואל בעל פוטנציאל שיש לממשו; כמו כן היה ביטוי לגישה דיפרנציאלית המתבטאת בהבנת השונות והנבדלות של כל אדם – "עשויים מחומרים שונים": "יש גם אצלם יש את אלה עם היכולות היותר גבוהות ואת אלה עם הפחות יכולות ואת אלה עם הנטיה האמנותית ואת אלה עם הנטייה היותר אולי קונקרטיית וגם הם אולי עשויים מחומרים שונים"; ביטוי נוסף של הגישה הדיפרנציאלית התייחס להתאמת רמת הציפיות מהאנשים לרמת התפקוד שלהם: "שחשוב תמיד לזכור שיש רמות שונות וקשת רחבה של מוגבלויות ולצער לא כולם יכולים להגיע לרמה כזאת אבל תמיד צריך לשאוף"; ביטויים נוספים לגישה זו כללו אבחנה בין אנשים מופנמים למוחצנים בקרב המציגים: "יש כאלו שסגורים יותר ויש כאלו שמאוד וורבאליים ובעלי שיח עשיר, אבל זה כבר תוצאה של תכונות אופי ושל יכולת דיבור"; הייתה גם ההתייחסות ספציפית להבדלים בין סהר לסיון: "מראים גם את ההבדל בין שני השחקנים את המוגבלות שלהם. דוגמא סיון הייתה מאוד פתוח ושמחה לאומת זאת סהר היה צריך עידוד וכל הזמן צריך לדחוף אותו לדבר";

סיכום תפיסת הנורמליזציה

תפיסת הנורמליזציה באה לידי ביטוי במחקר, בחיזוק התפיסה הנורמטיבית בקרב הנשאלים ("הם כן ככל האדם"). רבים חוו המחשה של ההשתלבות בקהילה והיכולת להיכלל בה, באמצעות גילויי התנהגות נורמטיביים של המציגים והמסוגלות שלהם לתפקד בה בצורה נורמטיבית. הזוגיות בהקשר זה זכתה להתייחסות רבה. רבים ציינו שלא היו מודעים כלל לשאיפה ולצורך בזוגיות אצל אנשים המתקשים בתפקודם השכלי. רבים נעשו מודעים ליכולת לפתח קשר זוגי איכותי, המאופיין באמיתיות ברומנטיקה, אינטימיות, אושר ופתיחות. במקביל עלו גם פקפוקים, לגבי הצלחת הנישואים והשלכות הנישואים לגבי הולדת ילדים. המחשת הנורמליזציה השפיעה על ההתייחסות כלפי אנשים המתקשים בתפקודם השכלי ובראייתם כאנשים רגילים ובוגרים ולא כילדים - "...לא "לילד" אותם". כמו כן היה ביטוי לדחיית הגישה הרפואית - "לא לראות את בעיותיהם כמחלה". ההיכללות נתפסה כמעניקה ומאפשרת חיים בכבוד וקשרי גומלין עם הסביבה. התנאים המאפשרים אותה הוגדרו בשני מוקדים: תמיכת החברה וטיפול האדם המשולב. במקביל החברה הוצגה גם כגורם החוסם את השילוב ויוצר את המוגבלות. התייחסות נוספת

הייתה לגבי האינדיבידואליזציה ("עשויים מחומרים שונים"), המתבטאת בתפיסה דיפרנציאלית של המציגים, כאנשים המתייחדים באופי, תכונות, יכולות וסגנון הדיבור שלהם.

התייחסות הנשאלים להיבטים של נורמליזציה נבחנה גם במסגרת הערכת ההתאמה של תפקודי המציגים לציפיותיהם. זאת לגבי: תפקוד עצמאי, שילוב בקהילה, התנהגות הנורמטיבית וקיום קשרים זוגיים. הביטויים המספריים להערכות אלו מצביעים על ממוצעים קרובים, כולם בדרגה של "מעט מעל הציפיות". סביר להניח שהנשאלים שנחשפו לראשונה לנושא, או שלא היו קרובים למציגים ולתכנים המוצגים בסרטים, הם שהגיבו בהפתעה להפגנת הכישורים והיכולות הנורמטיביים של המציגים. בסימנים התשובות לשאלה פתוחה בנדון, למעלה ממחצית הנשאלים (54.3%) אכן ציינו, שהצפייה חידשה להם, לגבי יכולותיהם ומקומם בחברה, של אנשים המתקשים בתפקודם השכלי (ראו עץ קטגוריות מספר 6).

העצמה: "יש בהם יכולת להעצים את עצמם"

סדן (2002) מתארת את ההעצמה כתהליך, המונחה על ידי אידיאולוגיה והשקפת עולם, של מעבר ממצב של חוסר אוניס, למצב של יותר שליטה בחיים, בגורל ובסביבה. ברמה הפרטנית ההעצמה פועלת כתהליך אינטראקטיבי המתרחש בין הפרט וסביבתו, לשם השגת השפעה על הסביבה. היכולת העצמית של האדם מבוססת על אמונתו בכוחותיו ובגיוסם לצורך הפעלת שליטה על אירועים, המשפיעים על החיים. גיוס הכוחות מתבטא באמצעות הפגנת אסרטיביות, בטחון עצמי וגאווה ובשאיפה לחיים עצמאיים.

הערכת העצמתם של המציגים, במסגרת התאמתם לציפיות הנשאלים, מצביעה על ממוצע גבוה יחסית בכל הסעיפים שנבדקו - 0.90 (כולם ברמה של מעט מעל הציפיות עם סטיות תקן של כ- 0.80). גם הממוצע שניתן לתהליכי העצמה ולחזיון כוחות היה זהה לכללי - 0.90. היבט השאיפה לעצמאות קיבל ממוצע של 0.88. הזכות להגשמה עצמית ולקריירה - ממוצע של 0.91. (בטוח מ: 2- ועד 2, ראו לוח מספר 5, עמוד 59).

התייחסויות רבות היו לנושא ההעצמה האישית: גילויי יכולות, כוחות, רצונות, אסרטיביות, מוטיבציה וגם לגבי תהליכים הגורמים לשינוי חברתי: לחימה בסטיגמות ולמען זכויות, מעמד והכרה. כמו כן נכללים כאן בהקשר להעצמה ביטויים לאינטליגנציה ותקשורת רגשית. היבטים אחרים של ההעצמה: הסנגור והייצוג עצמי נבדקו בנפרד, בשל חשיבותם הרבה למחקר זה. הקטגוריות מוכללות במבנה עץ קטגוריות מס' 6 - ביטויים להעצמה (עמוד 112). היו מספר ביטויים ישירים למונח ההעצמה, שהוגדרה כתחושה, או כחויה אשר ייחסו למציגים תחושת העצמה משמעותית: "תחושת ההעצמה שוודאי חשים המשתתפים בתוכניות אלו היא משמעותית ביותר"; "למציגים יוחסה גם יכולת להעצמה עצמית, למרות הקושי התפקודי שלהם, שזו דרגה גבוהה מאוד של העצמה, הנעשית ללא תמיכה מבחוץ: (...) המגבלה לא מגבילה אותם, נהפוך הוא, יש בהם יכולת להעצים את עצמם";

מודעות עצמית לקושי התפקודי – "מודעת למה שיש לה":

הגעה למודעות עצמית נתפסה במחקר כשלב נשאל בתהליך הטיפול שזכה להמחשה. בנוסף התייחסו מספר ביטויים ליכולת המציגים להכיר במציאות בה הם חיים, המצריכה התמודדות עם הקושי התפקודי שלהם ולמרות זאת לשאוף לחיים נורמטיביים: "מאוד יפה לראות את ההכרה שלהם מצד אחד במציאות (היותם מוגבלים) ומאידך ברצון שלהם להשתוות להקים משפחה, להיות בעלי רכב ולנפוש לבד בארץ (...אני תוהה אם בוגרים אחרים בעלי פיגור יצליחו לבטא את עצמם בצורה הזאת ולפתח כזו מודעות לעצמם"; בהתייחסות ספציפית לסיוון, הובעה הערכה ליכולתה וזכותה ליהנות ולהרגיש כמו כולם: "...). מודעת למה שיש לה ועדיין מרגישה כמו כולם, שזכותה להנות מכל דבר שאחרים נהנים"; התייחסות

נוספת הייתה ליכולת המציגים לבטא את רצונותיהם ומחשבותיהם: "ניכר שהם יודעים מה הם רוצים להגיד ומה הם חושבים";

ביטויים לאנרגיות, כוח רצון וכוח התמודדות – "כוח הרצון וההתמודדות"

גיוס כוחות להתמודדות נחשב לשלב חיוני במסגרת תהליך ההעצמה הפרטנית. מספר ניכר של נשאים ייחסו למציגים כוחות ואנרגיות ותיארו אותם כאנשים חזקים ומוכשרים בעלי אנרגיה פנימית גדולה: "יש להם אנרגיה מפנימה [פנימית] אנרגיה גדולה שמוציאים אותה דרך התחביבים שלהם כמו לרקוד ולשחות"; המציגים תוארו גם כחזקים ובעלי כישרונות: "אנשים כאלה הם אנשים חזקים בעלי כשרונות ומיוחדים"; היו ביטויים רבים של הערכה גם לכוח הרצון והאמביציות שגילו השחקנים: "מאוד התרשמתי מהרצון החזק של השחקנים להמשיך ולשחק בסרטים אחרים (...) להיות הכי טובים ומוכשרים"; מספר נשאים התייחסו לכוח הרצון וכוח ההתמודדות, כאמצעים המאפשרים למציגים להגשים את עצמם ולהגיע להישגים: "כמה אני מעריכה את כוח הרצון וההתמודדות"; "אני (...) הסרטים מוכיחים שאין דבר העומד בפני הרצון"; "אני (...) שכמו לאנשים האחרים גם להם השמייים הם הגבול והם יכולים לעשות הכל אם הם רק רוצים"; היו גם מספר התייחסויות לתהליכים של הצבת אתגרים (אתגור) לשם יצירת מוטיבציה ולשם מיצוי הפוטנציאל האישי; "הסרט מעביר באופן נפלא (...) את יכולתם המדהימה ותחושה שיש להשקיע ולאתגר אותם עוד ועוד ולהגיע איתם להישגים גבוהים"; כך גם לגבי גיוס כוחות ייחודיים ומוטיבציה אישית להגשמת רצונות: "לעבוד איתם דרך הכוחות המיוחדים והרצונות האמיתיים שלהם";

אסרטיביות ובטחון עצמי - "אסרטיבית ובוולעת את החיים"

האסרטיביות מוגדת כתוצר מרכזי של תהליך העצמה מוצלח. היא הפכה לאחד המושגים השגורים בקרב משתתפי המחקר. רבים מהם הביעו התפעלות מגילויי האסרטיביות שהפגינו המציגים בסרטים ובמיוחד של סיוון דוגמת: "סיון מדהימה: אינטליגנטית, חריפה אסרטיבית"; "סיוון מתבטאת באופן מדהים – באסרטיביות בדינאמיות עם המון בטחון עצמי"; "זה מדהים כמה היא מעריכה את עצמה ואסרטיבית ובוולעת את החיים לגמרי. היא לא מוכנה לתת למוגבלות להגביל אותה"; האסרטיביות התבטאה גם בגילויי הנחישות של המציגים לתפקד בצורה נורמטיבית: "אני (...) אהבתי את הנחישות של סהר וסיוון ושל השחקנים לתפקד כאנשים רגילים למרות מגבלותיהם ואהבתי לשמוע את סיוון ואת ההשקפה שלה על העולם ועל החיים שלה"; היו גם ביטויי הערכה לטיפוח האסרטיביות אצל המשתתפים האחרים: "מבטאים את עצמם באסרטיביות. ניכרת ההשקעה בהם וחשוב שכך יתבטאו; וכן לגבי ביטויים של אסרטיביות בהקשר של שאיפות לעתיד - (...) והופתעתי לגלות אנשים יותר אסרטיביים, בעלי נחישות עצמית ומודעות עצמית ובעלי שאיפות ברורות לגבי העתיד שלהם";

הפגנת בטחון עצמי וגאווה: תגובות נוספות התייחסו לחווית ההעצמה של המציגים, כמאופיינות על ידי הביטחון עצמי וכוח הביטוי העצמי שרכשו: "זה היה מרגש לראות אותם עושים דברים, מתרגשים מעצמם, חווים חוויות של העצמה. לראות את הביטחון והביטוי העצמי שניתן להם"; הביטחון העצמי הותנה בהשלמה עם הקושי התפקודי: "יש לזכור כי מי שמופיע בסרט הוא בעל בטחון עצמי אשר השלים עם נכותו ומגבלותיו ומנסה למצות את הפוטנציאל הגלום בו"; נשאל/ת נוספת/ת התרשם/מה מהגאווה העצמית שהקרינו המציגים: "עם גאווה עצמית ורצון להוכיח משהו; משתתפים אחרים התייחסו להשתתפות בתיאטרון כבונה ומגבירה את הביטחון העצמי: "אין ספק שהפעילות בתיאטרון מעלה את הביטחון העצמי של האנשים והם מפגינים בטחון בשיחה על הבמה וגם סיוון וסתר מפגינים בטחון. את

הביטחון ניתן להגביר גם על ידי חיזוק הדימוי העצמי: "(...) לעבוד על הגברת דימוי עצמי וזה יתן להם המון ביטחון עצמי";

היבטים של עצמאות – "רוצים להיות עצמאיים":

ההתייחסות לעצמאות הייתה בשלושה מישורים: מישור ההתייחסות לשאיפה לחיים עצמאיים: – ורוצים להיות עצמאיים כמו כל אחד אחר"; מישור טיפוח הרצון לעצמאות – "לטפח בהם את הרצון לעצמאות"; ומישור התפקוד עצמאי "שמחתי לראות שאנשים המתקשים בתפקוד שכלי מתפקדים בצורה עצמאית"; טיפוח העצמאות נעשה באמצעות הצבת אתגרים: "(...) אני חייבת לתת להם להתמודד עם אתגרים כדי שיוכלו בסוף לפתח עצמאות עד כמה שניתן"; זאת תוך המחשת האפשרויות הקיימות להגיע לעצמאות: "[הסרטים] הדגישו את העצמאות והאפשרויות העומדות בפני מי שרוצה"; בהקשר זה הייתה התייחסות גם ליכולת המציגים להגיע עצמאות כלכלית – "ההקשר הוא חברתי ומעורר מחשבה בנוגע ליכולות ולאפשרויות הפתוחות בפניהם להגיע גם לעצמאות כלכלית (ולא כן תפקודית)";

היווצרות מודעות ליכולות ולכושר תפקוד – "הבנת היכולות השפיעה על רמת הציפייה"

הציפייה יצרה מודעות אצל נשאלים רבים לגבי יכולות המציגים בתחומים מגוונים. גם כאן ההתייחסות הייתה קודם כל במישור של חיזוק המודעות, לגבי מסוגלות המשתתפים לתפקד בתחומים שונים: "חיזק אצלי את הידיעה כי מסוגלותם לתפקודים שונים גבוהה. תמיד נכון לצפות ליותר ואז יש תוצאות"; היכולות נתפסו כמאפילות על המגבלה: "הם אנשים שיש להם יכולות מעבר למגבלה שלהם"; מגוון ערוצי פעילות – המחשה נוספת של הסרטים התבטאה בהצגת מגוון של פעילויות בהם אנשים בעלי קשיי תפקוד שכליים יכולים לתפקד: "נוכחתי לדעת כי אנשים שמתקשים בתפקוד השכלי יכולים לפתוח להם הרבה ערוצי פעילות"; נשאלת/ נוספת/ פירטה/ את מגוון היכולות שהופגנו בתחומים שונים: "(...) יכולים לתפקד לעבוד לאהוב ולצייר לשיר"; עוד בהקשר זה צויין מגוון היכולות הנדרשות למשחק בתיאטרון: "היכולת ללמוד טקסט, לשחק ביחד, עבודת צוות, משמעת עצמית, היכולת להיות ביחד"; גם היכולת לנגן נתפסה כגילוי: "נהנתי לראותם משחקים בהצגה וכמו כן לגלות שהם יכולים ללמוד על כלי נגינה"; כמו כן יכולת המציגים להביע רגשות התקבלה בהפתעה: "יכולת הבעת הרגשות הפתיעה אותם";

היו ביטויים גם להשתנות ציפיות הנשאלים עקב המחשת היכולות – "הבנת היכולות השפיעה על רמת הציפייה": המחשת היכולות צוינה על ידי אחד/ת הנשאלים/ות כגורם, שישפיע על רמת הציפיות שלו/ה, מאנשים המתקשים בתפקודם השכלי בעתיד: "הבנת היכולות השפיעה על רמת הציפייה"; ביטוי נוסף מצביע על תפיסת המציגים כבעלי כושר חשיבה ולמידה ועל הגדרתם כחכמים: "מה שלומדים הם קולטים. חכמים. בעלי יכולת (אם משקיעים בהם). ממש חמודים"; הם נתפסו אף כאנשים שיכולים להתפתח בצורה עצמאית [אוטודידקטים?]: "שמחתי לראות שהם מסוגלים להשתתף ולפתח את עצמם בדברים שונים"; התייחסות נוספת הייתה לגבי גילוי כושר הביטוי העצמי של המציגים שהשפיע על גישתו/ה (אופן החשיבה) של הנשאלת/ת כלפיהם: "(...) באופן החשיבה שלי כלפיהם הם באמת יכולים לחשוב ולבטא את עצמם בצורה נכונה ומגיע להם עוד יותר מ[נ]עדונים כדי שישתפרו בכל המגזרים הנמצאים בישראל"; היכולות צוינו כתלויות ברמת התפקוד, העידוד והתמיכה הניתנים לאנשים המסתייעים, התערבות בזמן הנכון והמוטיבציה הקיימת: "הסרט מראה שהכל אפשרי אולם יש לזכור לשים לב לרמת המגבלה המוטיבציה של האדם ומה שידרו לו עד כה לגבי יכולותיו – רק שהשינוי עתיד להיות לעתים מאוחר מדי או קשה וארוך";

מספר משתתפים דיווחו על חיזוק של עמדות קיימות בעיקר בקשר לאמונה בכוחות ויכולות וגרימה לאנשים להאמין בעצמם: "בעקבות הסרטים וככל שאני לומדת יותר אני מעריכה יותר את האנשים המתקשים בתפקודם אני מאמינה יותר ויותר שכמו לאנשים האחרים, גם להם השמיים הם הגבול והם יכולים לעשות הכל אם הם רק רוצים"; לאמונה בהקשר זה יש שתי פנים. באחד היא כוללת אמונה עצמית של אנשים המתקשים בתפקוד ביכולותיהם. בפן השני נכללת האמונה בהם, של אנשי המקצוע ושל אנשים המצויים בסביבתם הקרובה: "שצריך הרבה להאמין בעצמך ועם הרבה אמונה הם יכולים לעשות הכל ולהיות בדיוק כמו כולם. והכי חשוב שגם הסביבה תאמין בהם (כמו הבמאים, השחקנים מסביב וכו')";

יצירת שינוי חברתי כלפי אנשים המתקשים בתפקודם השכלי

יצירת שינוי חברתי נחשבת למטרה אולטימטיבית בתהליך ההעצמה. אצל חלק מהמשתתפים במחקר נוצרה מודעות גוברת לצורך לחולל שינוי חברתי ולפוטנציאל של אמצעים כמו הסרטים המוצגים לעשות כן בהקשרים של שינוי סטיגמות בחברה וקידום זכויות.

שינוי סטיגמות בחברה ובקרב אנשי המקצוע – צריך לעבוד על עמדות וסטיגמות בחברה

מספר ניכר של התייחסויות נגעו בצורך לשנות עמדות וסטיגמות בחברה, לשם גרימת שינוי חברתי ותיקון היחס המפלה וחוסר הצדק החברתי לשונים: "המחשבות הן בעיקר דאגה בגלל השוני. בחברה קשה לקבל את השונה ואנשים מסתכלים עליו ומתייחסים אליו לעתים ברשעות ובחוסר צדק"; אצל אחד/ת הנשאלים נוצרה ההבנה לצורך בכך בעקבות התנסות עם השכנים: "צריך לעבוד על עמדות וסטיגמות בחברה. השכנים שלי לא כל כך מקבלים נכות. יש לשנות זאת"; שינוי עמדות הציבור נתפס גם כגורם לצמצום הפערים החברתיים: "ההסתכלות בצורה אחרת יכולה לצמצם את הפערים החברתיים ולמנוע את הוויכוחים לגבי מסוגלות והתרומה של כל פרט בחברה"; השינוי יתרום גם להתגברות על רתיעה מאנשים המתקשים בתפקודם השכלי: "חבל ששאר האוכלוסייה לא נחשפת מספיק לסרטים כאלה ונרתעת"; ניתן ליצור שינוי שכזה על ידי יצירת אמפתיה בציבור, באמצעות הסרטים שהוצגו: "ומעורר את הרצון שוב מחדש להראות את זה לכולם. שכולם יבינו כמה הם מרגשים"; דרך נוספת המוצעת לשינוי עמדות הציבור היא באמצעות יזום מפגשים של אנשים המתקשים בתפקוד עם האוכלוסייה הרגילה: "(...) שצריך יותר מפגשים עם האוכלוסייה הרגילה"; התייחסות נוספת הייתה לגבי הצורך לחנך את החברה מחדש וקודם לכל את אנשי המקצוע: "צריך לעשות צעד משמעותי קודם כל בשינוי העמדות וחינוך החברה מחדש ולהתחיל ראשית באנשי המקצוע כולם ולא רק בתחום של שיקום; יחד עם זאת צוינו גם השפעות הלגיטימציה החברתית על ההתבטאות העצמית - "ההתבטאות העצמית (...) היא תוצאה של מתן חיזוקים ולגיטימציה מהחברה לגבי בחירותיהם ותפקודם";

קידום זכויות – "ההזדמנות להיות שווים בין שווים":

הצפייה בסרטים העלתה גם את נושא שוויון הזכויות, לאנשים המתקשים בתפקודם השכלי ואת קידומו. כך מופיעות הצהרות בנוסח: "לאנשים עם צרכים מיוחדים מגיעה ההזדמנות להיות שווים בין שווים ולקבל את הזכויות הראויות לכל בן אדם באשר הוא בן אדם"; בהצהרה נוספת מודגשת העובדה שעדיין לא הושג שוויון זכויות שכזה: "(...) אבל עדיין [הגשת הכותב/ת] אין להם זכויות כמו כולם"; הסרט על סהר וסיוון חידד את הזכות לחיי זוגיות, אך עורר גם הסתייגות לגבי חתונה: "כמו כל בן אדם שמעוניין באהבה, זוגיות, גם אנשים בעלי מגבלות (...) מגיע להם היחס הזה ולדעתי הם יותר רגישים ואמינים מאנשים רגילים. אבל בקשר לחתונה הם באמת צרכים לחשוב על זה המון כדי לא להיפגע"; הצהרה נוספת מתייחסת להגברת ההזדמנויות לעבוד בעבודות יותר מכובדות: "צריך לשאוף ליותר! לתת להם

לעבוד בעבודות יותר מכובדות ויותר עם אחריות; ביטויים נוספים התייחסו לשאיפת המציגים לזכות ביחס שווה כאנשים רגילים בחברה מזוויות התייחסות שונות: מבחינת הבנת השאיפות: דו"צים להיות רגילים ולהשתלב בחברה, שוויון זכויות; ומבחינת יכולת המציגים לחוש שווי זכויות: " (...) שמחה על יכולתם להתייחס אל עצמם כאל אנשים שווי זכויות"; שאיפות אלו נתפסו לעיתים כלא ריאליות: "דו"צים להיות כמו כולם אבל הטבע מגבילה אותם; הגשמתם מותנית בהרחבת הנישה החברתית עבורם: " (...) עם הבקשה ליותר מקום "בחברה הרגילה";

סיכום נושא ההעצמה:

במסגרת המחקר עלו התייחסויות רבות גם לנושא ההעצמה, בהקשר לתהליכי העצמה ולהעצמה אישית. ממצאי החריגה מהציפיות האישיות מצביעים על ממוצע גבוה יחסית (0.90), בכל הסעיפים שנבדקו: תהליכי העצמה וחיזוק כוחות, שאיפה לעצמאות וכן הזכות להגשמה עצמית ולקריירה. הנושאים שעלו בהקשר להעצמה כללו: יחס כוחות ואנרגיות – "הם אנשים חזקים": המציגים תוארו כבעלי כוחות ואנרגיות כאנשים חזקים ומוכשרים ובעלי כוח רצון שיש לאתגר כדי שייגיעו להישגים. התייחסות רבה הייתה לאסרטיביות, בטחון עצמי ומודעות עצמית – "אסרטיבית ובלעת את החיים". רבים הביעו התפעלות מגילויי האסרטיביות המודעות והביטחון העצמיים שהפגינו המציגים בסרטים ובמיוחד של סיון. כמו כן עלו היבטים של עצמאות – "דו"צים להיות עצמאיים": בשלושה מישורים: השאיפה לחיים עצמאיים, טיפוח הרצון לגבי ההעצמה לעצמאות והתפקוד עצמאי (כולל האפשרות ל: "עצמאות כלכלית"). נוצרה גם מודעות ליכולות, מסוגלות וכוח תפקוד – "תמיד נכון לצפות ליותר". הצפייה יצרה מודעות אצל נשאלים רבים לגבי יכולות משחק בתיאטרון ובתחומים מגוונים נוספים. היה ביטוי גם לתפיסתם כבעלי כוח חשיבה ולמידה ולהגדרתם כחכמים.

לגבי ההעצמה החברתית התבטאויות רבות התייחסו ליצירת שינוי בחברה – "צריך לעבוד על עמדות וסטיגמות בחברה", על ידי שינוי סטיגמות, עמדות ונטייה לרתיעה, בציבור בכלל ובקרב אנשי מקצוע בפרט. הועלה נושא יצירת אמפתיה כלפי אנשים המתקשים בתפקודם השכלי באמצעות חשיפת הציבור לסרטים דומים. התייחסויות היו גם ליחס המפלה ולחוסר הצדק החברתי לשונים והגברת המעורבות החברתית. כמו כן הייתה התייחסות לנושאי קידום ושוויון זכויות בעקבות הצפייה – "ההזדמנות להיות שווים בין שווים": הזכות לחיי זוגיות (עם הסתייגויות לגבי חתונה) ולעבוד בעבודות יותר מכובדות. כמו כן הובעה הערכה ליכולת המציגים לחוש עצמם שווי זכויות (ראו עץ קטגוריות מספר 7).

ייצוג וסנגור עצמי

סדן (2002) רואה בייצוג העצמי שלב בהעצמה, המתבטא בשחרור מתלות באחרים. היכולת לייצוג עצמי מתחזקת תוך כדי רכישת מיומנויות מעשיות בתחום זה. על פי ממצאי המחקר מהווים הייצוג והסנגור העצמי של המציגים גורמים מרכזיים בתהליכי שינוי תפיסות ועמדות בקרב הנשאלים. במסגרת בדיקת ההתאמה לציפיות של הנשאלים בנדון, קיבלו הייצוג והסנגור העצמי את הממוצע הגבוה ביותר בתחום ההעצמה – 0.92 (בדרגה של מעט מעל הציפיות עם סטיית תקן של 0.86). על פי כימות התשובות לשאלה הפתוחה לגבי הערכת הייצוג העצמי של המציגים, מרבית הנשאלים (79%, המהווים 86%) ביטאו התרשמות חיובית מהייצוג והסנגור העצמי של המציגים. כמו כן איש מהמשתתפים לא ביטא התרשמות שלילית לגביהם (שישה לא ענו לשאלה ושבעה לא ענו בצורה חד משמעית). התוצאות הכמותיות תואמות גם את המגמה הכללית של ההערכות המילוליות החיוביות – חיוביות גבוהות, שהתקבלו לגבי קטגוריות אלו.

סנגור עצמי

גודלי (Goodely, 2000) מגדיר את הסנגור העצמי כתהליך של התפתחות עצמית, באמצעותו רוכש האדם ביטחון ויכולת לבטא את רגשותיו ומשאלותיו בצורה אסרטיבית. הוא מסוגל לבחור ולהחליט עבור עצמו ומקבל מושג ברור על זכויותיו ועל יכולתו לשנות את סגנון חייו ולייצג את עצמו ואחרים. לטענת ניריה (Nirje, 1972) הסנגור העצמי מהווה מדד מרכזי ליישום עקרון הנורמליזציה.

גם כאן היו הרבה התייחסויות, שהתמקדו ביכולתה הגבוהה של סיוון לסנגר על עצמה: "יכולת הסנגור העצמי של סיוון הדהימה והרשימה אותי"; מספר ניכר של נשאלים ציטטו או התייחסו לצהרתה: "אני רוצה לומר שאנחנו אנשים בדיוק כמותכם ממחיש את זה בצורה הכי מדהימה. אין דרך לומר מלבד שסיוון מדהימה"; הערכות דומות היו גם לגבי המציגים האחרים: "האנשים בסרט מסנגרים על עצמם בצורה מצויינת וכן אמיתית"; התייחסויות נוספות היו לגבי: מתן הזדמנויות לביטוי עצמי: "לתת להם אפשרות לבטא את עצמם"; חשיבות המסר ודרכי העברתו: "הם מעבירים מסר חשוב מאוד בצורה טובה"; ויכולתם להשפיע על היחס והעמדות כלפיהם: "אני מצפה מאנשים המתקשים בתפקודם השכלי לא להתבייש לדבר ולהציג את עצמם, מחשבותיהם, הרגשותיהם, כי בכך תהיה להם השפעה הרבה יותר גדולה על שינוי עמדות ויחס כלפיהם";

כושר הביטוי

כושר הביטוי מהווה מרכיב מרכזי בכישורי הסנגור והייצוג העצמיים. גם בהקשר לכושר הביטוי של המשתתפים רווחו הערכות המעידות על התרשמות מיכולת המציגים בנדון דוגמת: "בצורה נפלאה, פתוחה, רגשית, מקבלת וחמה"; "מדהים"; "ברהיטות"; "מעל לממוצע. הם יודעים מה הם רוצים מעצמם ויודעים לבטא את זה"; "בצורה מכובדת נאותה וברורה"; גם בהקשר זה באה לידי ביטוי הערכה בהשוואה לקבוצת הפיגור: "לדעתי לאנשים הללו יש יכולת גבוהה מהרגיל לבטא להציג עצמם ביחס לאנשים עם פיגור שכלי אותם הכרתי"; השוואה נוספת הייתה בהשוואה לקבוצת הגיל של המציגים: "מתבטאים יחסית בסדר לגילם, מתנהגים באופן בוגר ואף רגיל"; למציגים יוחסה התבטאות כנה, פתוחה ובוגרת שאינה שכיחה אף בקרב האוכלוסייה נורמטיבית: "בצורה בוגרת. ספק אם אנשים בגילנו היו נוהגים כך. הניסוח ברור והרגשות מתבטאים בצורה אמיתית ושקולה... לדעתי זה מבורך היכולת לומר את רגשותייך ללא חשש; משתתפת נוספת הצהירה על סתירת ייחוס קודם בהקשר לכושר הביטוי המילולי של המציגים: "הסרטים חידשו לי המון לגבי היכולת הוורבלית שלהם, היכולת התיאורית והפתיחות הרגשית"; והעלו גם היבטים נוספים בהקשר לכושר הביטוי: התייחסות נוספת הייתה לגבי כושר הביטוי שהופגן על ידי המציגים כתולדה של טיפוח: "ניכר כי כושר הביטוי של אוק' זו בסרט הינו תולדה של טיפוח. ככל הנראה ע"י משפחות ואולי גם צוות מקצועי"; העיסוק באומנויות נתפס ככלי רב עוצמה להגברת הביטוי העצמי: "...האיפשור להתנסות בתחומים [קולנוע, אמנות, תיאטרון ומחול] אשר מביאים לביטוי עצמי כה מעצים נראה לי חשוב לא פחות מהדרכה והוא חולש על כל הגילאים והאוכלוסיות ומאפשר שילוב בחברה"; במקביל היו גם מספר הערכות פחות שכיחות המתייחסות למגבלות כושר הביטוי של המציגים: "איזה חבל שכוח הביטוי שלהם מוגבל"; ולקשיי ההיגוי של חלקם: "לעיתים היה קושי בהבנת השפה המדוברת";

לסיכום קטגורית הסנגור העצמי: הערכת יכולת הסנגור העצמי של המציגים הייתה גבוהה, בהשוואה הן לקבוצת המתקשים בתפקודם השכלי, הן לקבוצת הגיל שלהם והן לכלל האוכלוסייה. בהקשר זה בלטה יכולתה הגבוהה של סיוון, במיוחד בהצהרתה: "אנחנו אנשים בדיוק כמוכם". הודגשה כנות המציגים וצוינה

סתירה של ייחוסים קודמים לגבי היכולת הוורבלית שלהם. כמו כן הובעו ביטויי הערכה לטיפוח המציגים והעצמתם בהקשר זה. יחד עם זאת היו מספר הסתייגויות מאוצר המילים המוגבל וקשיי הדיבור שהופגנו.

ייצוג עצמי - "שיווק עצמי":

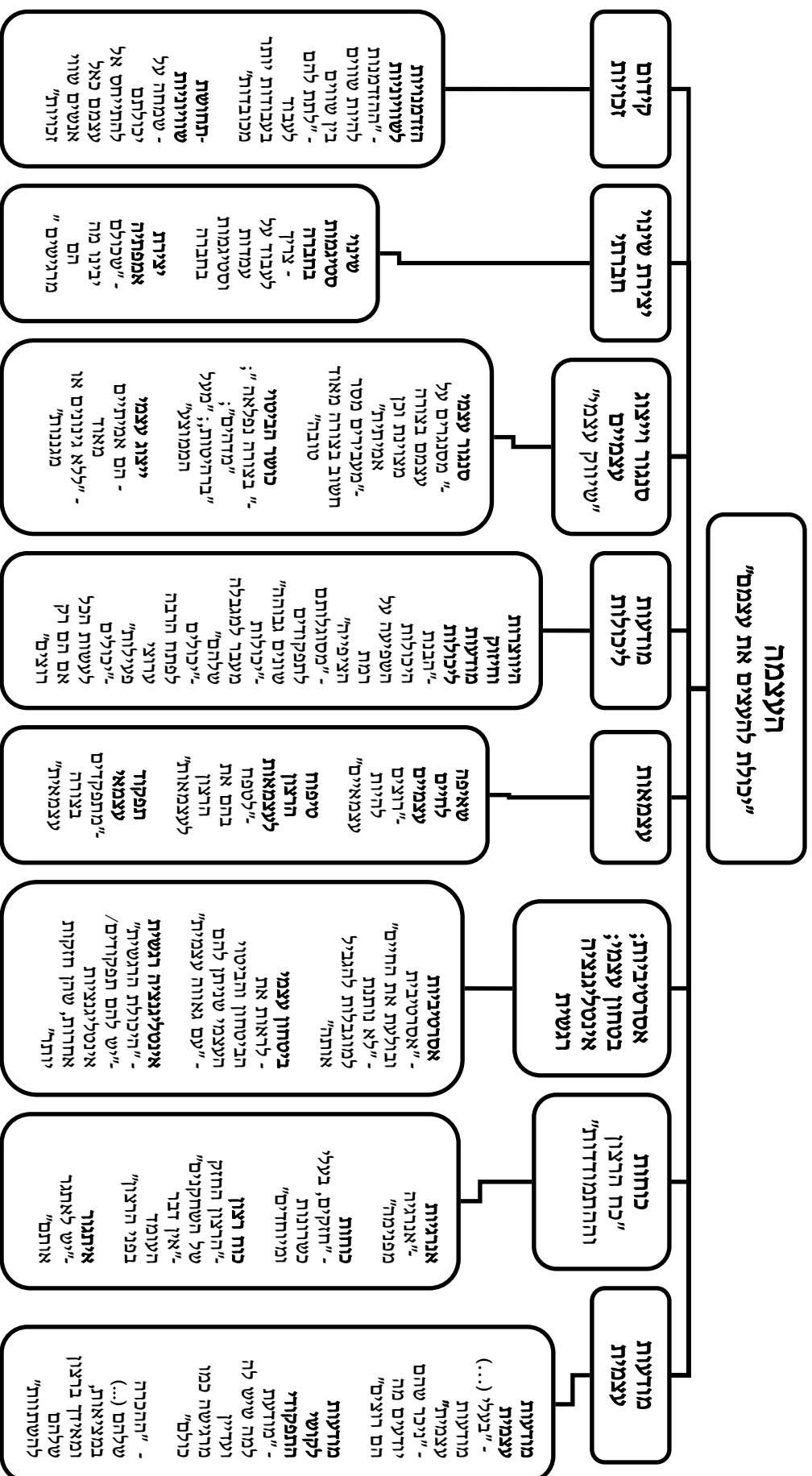
הייצוג העצמי מוגדר על ידי ארקין (Arkin, 1988) כמתייחס לתהליך יצירת זהות באמצעות ההופעה (Appearance) שאדם מציג לאחרים. ארקין וגולמן (Goleman 1994) מתייחסים לייצוג העצמי האמיתי, שנועד לקדם מסקנה בתודעת קהל היעד. הוא מתבטא ביצירת איזון בין אמת עצמית לכישורים חברתיים ועשיית שימוש בהם ביושר.

הערכת הייצוג העצמי נעה מהערכות גבוהות מאוד לבינוניות: "...מציגים את עצמם באופן יוצא מהכלל, גם מנקודת מבטם על החברה וגם את דעתם על איך החברה רואה אותם ואיך היא צריכה לראות"; "מציגים את עצמם בצורה הטובה ביותר מתבטאים בצורה נפלאה"; "בצורה טובה מאוד, ברורה"; "יש להם יכולת ביטוי טובה, רק צריך לפתח את זה יותר"; "בצורה סבירה ומובנה"; אחד המשתתפים הגדיר את הייצוג העצמי כ"שיווק עצמי", המתאפיין בביטחון עצמי, מוטיבציה וכושר התבטאות מצוין: "האנשים בסרט 'משווקים' את עצמם בצורה הטובה ביותר. הם יודעים להתבטא מצוין ומציגים את עצמם בצורה עצמאית ונכונה. בטחון עצמי גבוה, מוטיבציה"; התייחסויות נוספות היו לגבי חשיבות הייצוג העצמי באמצעות התיאטרון כלפי הציבור: "...אני חושב שזה עושה גם שירות חברתי בייצוג של אנשים עם מוגבלויות"; הרושם המקצועי שיצרה ההצגה גרם לתפיסתה גם כאמצעי להגברת המודעות הציבורית [ליכולת והישיגים?]: "ההצגה נראית מקצועית ויכולה לשמש כתיז [תיזר?] לאוכלוסיה על מנת להעלות את המודעות";

תיאור הייצוג העצמי: הייצוג העצמי תואר כאמיתי, בלתי אמצעי ונטול אגו: "הם אמיתיים מאוד ומעבירים את מה שהם רוצים להעביר בצורה הכי כנה ואמיתית שיכולה להיות"; המציגים נתפסו כנטולי גינונים: "כל מי שהופיע והתבטא בסרט אם בצורה מילולית ואם בצורה בלתי מילולית, הציג את עצמו ואת אישיותו באופן בלתי אמצעי וללא גינונים או מגננות"; גם כאן היו הרבה התייחסויות לסהר ובעיקר לסיון: "במיוחד סהר וסיון מראים צד אחר והם עצמם מבטאים זאת באופן ישיר, בלא צורך לכוון אותם לתשובה שהמראיין מעוניין להעביר"; הסתייגות אחת הייתה לגבי היעדר תיאורים של קשיים: "הם אמיתיים וכנים, מספרים על חייהם. ייתכן וחסרה קצת התייחסות לקשיים ולמגבלות"; לייצוג העצמי נמצאה גם השפעה על הרצון לעבוד עם אנשים המתקשים בתפקודם השכלי - "זה מעורר רצון לעבוד עם אנשים כאלה בגלל שהם יודעים להביע את עצמם באופן ברור ולהגיד מהם הרצונות שלהם";

לסיכום: הערכות הייצוג העצמי, אשר הוגדר גם כ"שיווק עצמי" נעו מגבוהות (בצורה נפלאה) לבינוניות. ייחוסו למשתתפים כנות, הפגנת ביטחון וכושר התבטאות. הוא תואר כאמיתי, בלתי אמצעי ותורם להגברת המוטיבציה והרצון לעבוד עם אנשים המקשים בתפקודם השכלי. גם התיאטרון הוערך כאמצעי חשוב ליצירת ייצוג עצמי בציבור ולשינוי עמדות (ראו עץ קטגוריות מספר 7).

עץ קטגוריות מספר 7 - ביטויים להעצמה

אינטליגנציה רגשית - "היכולת הרגשית"

גולמן (Goleman, 1994) מתאר את האינטליגנציה הרגשית כיצירת איזונים והרמוניזציה בין הרגש והמחשבה ובין רגשות חיוביים לשליליים. איזונים אלו קובעים את רווחת החיים. ישנם חמישה ביטויים לאינטליגנציה הרגשית: מודעות עצמית, ניהול רגשות, הנעה עצמית, אמפתיה וניהול מערכות יחסים.

המציגים ביטאו את עצמם לא רק מילולית אלא גם באמצעות הרגש ושפת הגוף: " (...) מבטאים רגשות, תנועות"; הרבה תגובות במסגרת המחקר התייחסו לביטויים הרגשיים, במיוחד לתקשורת הרגשית בין בני הזוג. הם ייחסו להם גם אינטליגנציה רגשית. הביטוי המפורש ביותר לגביה היה בייחוס אינטליגנציות אחרות למציגים למרות קשיי התפקוד השכליים שלהם: "למרות הקושי בתפקוד השכלי יש להם תפקודים/אינטליגנציות אחרות שהן חזקות יותר"; גם כאן היו שהופתעו מיכולת הבעת הרגשות: "יכולת הבעת הרגשות הפתיעה אותי"; וכן מהפתיחות הרגשית: "חידשו לי המון לגבי (...). הפתיחות הרגשית"; יכולת ההבעה הרגשית הרשימה גם מבחינת: כושר ההבעה, המודעות לקושי התפקודי ויכולת הבחירה של מטרות חיים: "מרתק, בעיקר סהר וסיוון –התרשמתי מאוד מהיכולת הרגשית להביע את שעבר עליהם כמו כן מההבנה למצבם, לחריגותם, ליכולת הבחירה המפותחת –מה רוצים מהחיים הללו"; התייחסות נוספת הייתה לגבי היכולת להחצין רגשות אינטימיים כמו אהבה: " (...) סיוון אינה מתביישת להביע את אהבתה כפי שהיא באמת ואין דבר יותר נפלא מכנות ואמת";

חיזוק הגישה האמפתית – "נגישות לזולת"

אחד הביטויים המרכזיים לאינטליגנציה הרגשית הוא באימוץ גישה אמפתית לזולת. הביטויים לגישה זו במסגרת המחקר כללו את הניסיון להכיר את הזולת מקרוב להבין, לקבלו כמות שהוא, להזדהות עימו ועם תחושותיו ולגלות הבנה לקשייו ולמצוקותיו. הגישה הותנתה בהיעדר התנשאות וברצון להקשיב ולשתף. נראה שהמסרים הרגשיים החזקים שעברו באמצעות הסרטים, תרמו לחיזוק הגישה האמפתית אצל רבים מהנשאלים כלפי המציגים. ביטויים רבים מעידים על אימוץ עקרונות, ההולמים גישה זו: שינוי עצמי: "לדעתי הגיע הזמן לחולל שינוי שיתחיל מעצמנו. יש לאפשר נגישות לזולת"; בנוסף הוצע לערוך בדיקה עצמית לגבי דרכי תפיסת הזולת: "אנחנו הבעיה ולא הם"; כמו כן צוינו: פיתוח סובלנות: "הסרט בהחלט נתן לי חיזוק להתייחס לאנשים אלו בסובלנות ואחריות"; היווצרות של סימפטיה: "המפגש עימם מרגש אותי בכל פעם. הם בעיני מבוגרים שנשארו קצת ילדים. אני חושבת שבעתיד אבחר לעבוד עם אוק' זו"; אימוץ גישה לא שיפוטית: "הדבר הכי חשוב זה לא לשפוט אותם, להיות פתוחים"; נטרול גישה מגוננת: "הצפייה בסרט חיזקה אצלי תחושות שאסור לי לקבוע עבור הילדים שאני עובדת איתם"; היבט אחר לגישה האמפתית מתבטא במגמה להקשיב ולשתף: "נראה שיש מגמה להקשיב להם יותר –לבדוק איך הם תופסים את הצרכים והיכולות שלהם יותר מאשר לטפל בהם במסגרת שמחליטה עבורם"; כמו כן בהתייחסות כנה לרגשות ותחושות: " (...) ובעיקר להתייחס לתחושותיהם ורגשותיהם המובעים ללא מגוננות ובכנות"; הבנת הזולת מתבטאת גם בהבנה ובהתחשבות ברצונותיו, קשייו ויכולותיו: "צריך ללכת לקראתם בכיוון ובתחומים שהם אוהבים לאט לאט, בקצב שלהם"; היכרות קרובה הוגדרה כתנאי הכרחי לסיוע – "צריך ללמוד להכיר אותם טוב מאוד, כדי להצליח טוב ולתת עזרה יעילה";

לסיכום: הרבה מסרים הועברו בצורה לא מילולית על ידי שפת גוף ורגש. למשתתפים יוחסו תקשורת רגשית מפתיעה ברמתה ואינטליגנציה רגשית. כמו כן צוינו כמפתיעים ומחדשים גילויים של פתיחות רגשית, כושר הבעה והחצנת רגשות אינטימיים. ביטויים נוספים התייחסו לחיזוק הגישה האמפתית לזולת: הכרה מקרוב, בדיקה והשתנות עצמיים לגבי הזולת והתייחסות אליו תוך נטרול גישות שיפוטיות או

מגוונות. כמו כן צוינו: פיתוח סובלנות לזולת, המתבטאת במגמה להקשיב ולשתף, התייחסות כנה לרגשותיו ותחושותיו והיווצרות של סימפטיה אליו.

הפנייה לרגש של המציגים באמצעות הסרטים

בניתוח תגובות הצופים לחוויית הצפייה אחד הממצאים הבולטים הוא בפנייה לרגש של הסרטים. ניתן לשער שביטויי הרגשות והתקשורת הרגשית שהפגינו המציגים, גרמו לתגובה רגשית מקבילה אצל הנשאלים, ושהמסרים הרגשיים שהעבירו אכן נקלטו אצלם. הבדיקה נעשתה באמצעות כימות ומיון התיאורים של חווית הצפייה בסרטים, לתגובות חיוביות, שליליות וניטראליות (או לא חד משמעיות). החלוקה לקבוצת התגובות הראשונה נעשתה לפי ביטויים, שהביעו התרשמויות חיוביות חד משמעיות, אשר רובן מתייחסות לרגשות שונים שעוררה הצפייה כמו: מרגש, מהנה מדהים, מעניין, מרתק וכדומה. על פי בדיקת השכיחויות התשובה הנפוצה ביותר הייתה מרגש (25 ביטויים, ובכללם התבטאויות כמו: "התרגשות גדולה" ו"צמרמורת של התרגשות"). ביטויים רבים נוספים (32) העידו על תגובות רגשיות לחוויה חיובית שעברו הנשאלים כגון: "נהנית" (8); ו"מדהים" (7); כמו כן "מעוררים שמחה והומור"; "מפתיעים"; "נעימים"; "אנושי"; התבטאויות אחרות ייחסו לסרטים מקוריות ואופטימיות: "התייחסות באור אחר ושונה"; "עורר רצון להכיר ולהתקרב"; "תחושה של הישג"; "נקודת מבט אופטימית ומעודדת". חמש התבטאויות כללו ביקורת או הסתייגות מהסרטים ומתנאי ההקרנה דוגמת: "בגלל הקושי הסאונד ובתרגום הייתה לי תחושת אכזבה"; וכן: "לעיתים היו רגעים שנראו לי מביכים...."; וכן ביקורת על התכנים: "חבל שבסרט סהר וסיוון מציגים רק את סיוון מבחינת עיסוקי הפנאי...לא מסופר קצת יותר על חייהם בכלל"; "העדר הצגה מספקת של קשיים". התבטאויות נוספת הוגדרה במפורש כחווייה שלילית: "מעציב אותי לראות אנשים עם מוגבלויות ולכן הסרט העציב אותי במידה מסוימת".

לוח מספר 10 - כימות התגובות לחוויית הצפייה בסרטים לפי התרשמויות חיוביות או שליליות

תגובה לא ברורה / לא חד משמעית	לא / התרשמות שלילית	כן / התרשמות חיובית	לא ענו	ענו	כימות לפי:
n (%)	n (%)	n (%)	n (%)	n (%)	N
6 (6.5)	2 (2.1)	80 (87)	5 (5.5)	87 (94.5)	92 סה"כ

במיון התגובות לפי התרשמויות חיוביות / שליליות / לא ברורות (לוח מספר 10), 80 תגובות לסרטים המוצגים (87%) היו חיוביות. מתוכן 76 (83%) העידו על חוויות רגשיות שחוו הנשאלים במהלך הצפייה. 2 התרשמויות (2.1%) פורשו כשליליות, שתיהן פונות לרגש ו-6 התרשמויות (6.5%) לא היו חד משמעיות, או כללו ביקורת לסרטים המציגים והסתייגות מתנאי הסאונד של ציוד ההקרנה.

סיכום נושא הייצוג והסנגור העצמיים

הייצוג והסנגור העצמי של המציגים נמצאו מהווים גורמים מרכזיים ביצירת שינוי בעמדות ובתפיסות בקרב הנשאלים. בבדיקת התאמת המציגים לציפיות הנשאלים לגבי העצמתם, בלטו מרכיבי הייצוג והסנגור העצמי, שקיבלו את הממוצע הגבוה ביותר בתחום ההעצמה 0.92 (מעט מעל הציפיות). גם על פי כימות התשובות לשאלה הפתוחה, לגבי הערכת הייצוג והסנגור העצמיים של המציגים, נמצא שרוב הנשאלים (86%) הביעו התרשמות חיובית מהם, לעומת היעדר משתתפים, שביטאו התרשמות שלילית.

להתרשמות החיובית היו גם ביטויים מילוליים רבים, בדרגות הערכה שונות בהתאם: הרבה התייחסויות התמקדו ביכולתם הגבוהה, של המציגים בכלל ושל סיוון בפרט, לסנגר ולייצג את עצמם ('שיווק עצמי'). כמו כן הייתה התרשמות מדרכי העברת המסרים ('אנחנו אנשים בדיוק כמותכם'). התבטאויות נוספות התייחסו לתיאטרון ככלי לסנגור וייצוג עצמי. כושר הביטוי של המשתתפים זכה אף הוא להערכות חיוביות עד נלהבות, גם באופן כללי וגם בהשוואה לקבוצת הפיגור השכלי ולקבוצת הגיל. הודגש האופי הכן והאמיתי של הייצוג העצמי ('ללא גיזונים או מגננות') והשפעתו על הרצון לעבוד עם אנשים המתקשים בתפקודם השכלי בעתיד. כמו כן נוצרה הכרה רחבה ביכולות ורצונות המציגים, בתחומים ספציפיים כמו: נגינה בפסנתר, משחק בתיאטרון, ריקוד ועוד.

הרבה תגובות במסגרת המחקר התייחסו לדרכי ביטוי לא מילוליות, באמצעות רגשות ותנועות, לתקשורת ולאינטליגנציה רגשית שהוערכו כגבוהות, במיוחד בהקשר ליחסים שהופגנו בין בני הזוג, הפתיחות הרגשית שלהם והיכולת להחצין את רגשותיהם. ניתוח תגובות הנשאלים לחוויית הצפייה מעיד בעיקר על חוויה רגשית שעברו בעקבותיה. מרבית ההתרשמויות מהסרטים המוצגים (87%) היו חיוביות, מתוכן 83% המעידות על חוויות רגשיות בעקבות הצפייה. התגובה השכיחה ביותר הייתה של התרגשות מהסרטים ומהמציגים. בעקבות הצפייה הצביעו נשאלים רבים על אימוץ עקרונות של הגישה האמפתית לזולת - "נגישות לזולת", המתבטאת ב: בדיקה עצמית, קבלת הזולת, התייחסות אליו בסובלנות, הבנה, שוויוניות, סימפטיה, הקשבה, שיתוף והתייחסות לרגשות ותחושות. כמו כן צוינו: שלילת גישות של פטרונות, הגנת יתר ושיפוטיות.

איכות חיים

איכות החיים מהווה תפיסת על כוללנית ומרובת מימדים, לשיפור חייהם של אנשים המתקשים בתפקודם השכלי והיא מאגדת בתוכה את כל התפיסות המקצועיות שנסקרו במסגרת המחקר. שאלוק (Shcalock, 1996a&b) טוען לקיומו של קונצנזוס, לגבי מימדי הגרעין של המושג. איכות החיים נחוות לאחר שמספקים לאדם את צרכיו הבסיסיים ומעניקים לו את אותן הזדמנויות, הניתנות לאחרים להשגת מטרות חיים מרכזיות. הוא מציין שמונה מימדי גרעין למושג: רווחה רגשית; יחסים בין אישיים; רווחה חומרית; התפתחות אישית; רווחה פיזית; הגדרה עצמית; היכללות חברתית; וזכויות. במסגרת המחקר נבחרה תפיסתו של שאלוק כתפיסה המושגית המנחה של איכות החיים.

סיפוק ומשמעות לחיים

במסגרת המחקר עלה רק ביטוי ישיר אחד לנושא איכות החיים: " (...) מחשבה שיש להם חיים משלהם וצריך לדעת לכוון אותם בהתאם ליכולותיהם על מנת לספק להם איכות חיים טובה ומספקת עשירה ומלאה עניין ובעיקר סיפוק רגשי"; ביטוי זה מתייחס לסיפוק הרגשי ולעניין בחיים, כמטרות מרכזיות להגשמה במסגרת תפיסת איכות החיים. התייחסות זו כוללת הכרה בכך, שיש לאפשר לאנשים המתקשים בתפקודם השכלי למצות את יכולותיהם, תוך הכוונתם לכך שיזכו לחיים עשירים ומלאי עניין. מספר התבטאויות נוספות הצביעו על חשיבות המימד של חיים מספקים ומלאי משמעות בעקבות הצפייה: אחד/ת הנשאלים הביע שמחה וגאווה על עצם קיומו של מפעל המאפשר זאת: " (...) גרמו לי שמחה וגאווה לראות שיש מפעל והשתדלות למענם ורצון להביא אותם לסיפוק בחיים"; בהקשר זה בלט ההיבט של הבנת משמעות העיסוק בתיאטרון בחיי המציגים - "הכישרונות של השחקנים המוגבלים, ההנאה

שלהם, כמה זה משמעותי בחייהם; התייחסויות נוספות היו ברמה של המחשת היכולת לחיות חיים מספקים ומהנים: "(...)הסרט הראה שיש גם להם את האפשרויות והיכולת לחיות חיים מספקים ומהנים על אף המוגבלות";

לסיכום: נוצרה מודעות לזכותם של אנשים המתקשים בתפקודם השכלי, לחיות חיים מספקים מבחינה רגשית ומלאי עניין ומשמעות. הסרטים גם הראו את יכולות המציגים להשיג מטרות אלו ואת משמעות ההשתתפות בתיאטרון בחיי השחקנים. נוצרה ההבנה שגם במצב של קשיים בתפקוד, ניתן עדיין לחיות חיים מלאי אתגר והנאה.

הגשמה עצמית ומימוש עצמי - ("להגשים את החלומות"):

ביטויים רבים התייחסו להיבט של הגשמת המשאלות והחלומות של המציגים, למשל של סהר וסיוון: "(...)שמחה ומקווה בשבילם שיוציאו רשיון שיתחתנו וכו'; "בעיקר לתת להם לחלום ולנסות להגשים את החלומות גם אם זה נראה בהתחלה בלתי אפשרי"; התבטאויות נוספות נגעו בהזדמנויות לגילוי עצמי שהומחשו באמצעות הסרטים: "כמה מדהים שהם זוכים (...) להזדמנויות לגלות יכולות אצל עצמם; חלק מההתייחסויות אל המציגים היו כאל יוצאי דופן וברי מזל, בגלל שזכו להזדמנויות שניתנו להם: "חשבת לעצמי שאנשים אלה גם ברי מזל שהאנשים שפגשו בחייהם איפשרו להם לממש את עצמם ולפתח את עצמם והלוואי שכל אדם בעל צרכים מיוחדים היה מקבל אפשרות כזו - ואם היה מקבל כמה רחוק היה יכול להגיע"; נשאל/ת נוסף/פת השתמש/ה בדימוי של פתיחת דלתות, המסמל את הזדמנויות יוצאות הדופן שניתנו למציגים: "(...) בסרטים יכולתי לראות את הדלתות שנפתחו בפני אוכלוסייה זו"; נשאלים אחרים דיברו על הזכות למתן הזדמנות שווה והתנסות בדברים חדשים: "צריך לתת להם לנסות דברים חדשים ולתת לנו לנסות לאפשר להם"; נשאל/ת נוסף/ת התייחס/ה לקיבוען מחשבותי של אנשי מקצוע בהקשר זה: "צריך רק לתת להם הזדמנות ולא להתקבע על המחשבות שלנו";

לסיכום: גם היבט ההגשמה העצמית זכה להכרה, לגבי זכותם של המציגים להגשים משאלות, חלומות ורצונות, לגלות את עצמם ולממש את הפוטנציאל שלהם. המציגים נתפסו כברי מזל, יוצאי דופן, שזכו להזדמנויות נדירות להגיע למימוש עצמי. נוצרה מודעות גם לגבי הזכות לקבלת הזדמנויות להגשמה עצמית ולהתנסות בדברים חדשים. בנוסף הועלתה ביקורת על נטיית אנשי המקצוע להתקבע בתפיסות שלהם תוך התעלמות משאיפות ורצונות האנשים שבטיפולם.

יכולת לחוות אושר ("מאשרת עד הגג"):

האושר יכול גם הוא להיתפס כמטרה האולטימטיבית בהגשמת איכות החיים. בעקבות הצפייה היו ביטויים להכרה בכך שאנשים בעלי קשיי תפקוד יכולים להיות מאושרים: "כמה הם יכולים להיות מאושרים כמה יכול להיות להם טוב כמה המוגבלות בעצם אינה מגבילה אותם"; נשאלת נוספת התייחסה לעוצמת החוויה שהיא עברה בהקשר זה: "בכל זאת בסרט סהר וסיוון האושר שלהם, האהבה שלהם, מכה בך בעוצמות"; הפנמת חוויית האושר ושמחת החיים שמפגינה סיוון, גרמה לנשאלת נוספת להשמיע קריאת התפעלות: "יהי אלה היא מאשרת עד הגג, פשוט מאשרת והיא בולעת את החיים בפה מלא וחובקת את העולם בשתי ידיים". נשאל/ת נוסף/פת דיבר/ה על תקווה בהקשר לאושר: "זה (...)הראה שיש תקווה שאנשים כאלה יהיו גם מאושרים ומלאי חיים"; הכרה נוצרה גם ביכולת המציגים לחוות את היופי שבחיים: "הם יכולים ומסוגלים לחוות את היופי שבחיים לצד התמודדות";

לסיכום: גם האושר נתפס כמטרה אולטימטיבית בהגשמת איכות החיים. היו מספר ביטויי השתאות לנוכח יכולתם של המציגים לאהוב, להיות מאושרים ולחיות את היופי שבחיים. המחשת יכולת זו עוררה תקווה והבנה שהשגת אושר היא מטרה שניתנת להגשמה, בחייהם של אנשים המתקשים בתפקודם השכלי.

תפיסות רב תחומיות

התבטאויות אחרות התייחסו לתפיסות רב תחומיות של העבודה עם אנשים המתקשים בתפקוד, אשר ניתן לשייכן לתפיסת איכות החיים (Schalock 1996a,b,c&d), אשר אכן מהווה כיום תפיסה מרכזית בשיקומם של אנשים המתקשים בתפקודם השכלי (ראו עץ קטגוריות מספר 8). התייחסות רב תחומית אחת התבססה על יישום עקרונות הנורמליזציה, במקביל להתמקדות בהגשמת נושא המשפחה והזוגיות: "לדעתי מקומם של אנשים אלו הוא בחברה הרגילה, עפ"י עקרונות הנורמליזציה. אך עם זאת יש לתמוך בהם בכל נושא כגון: זוגיות, הורות, נישואין, יחסי אישות, בית, משפחה וכו'"; התבטאות נוספת שמה דגש על הקמת משפחה ועל הגשמה עצמית בתחום התעסוקה: "כמו אנשים רגילים, אנשים אלה הם יכולים לבנות משפחה, לעבוד בעבודות שמעניינות להם וזה עוזר להם במידה רבה מאוד"; התבטאות כוללת נוסף התייחסה למימדים של: עצמאות, אורח חיים נורמטיבי בקהילה, שליטה על החיים, הגשמה עצמית, יצירה והשגת אושר, כמטרות על של השיקום:

"בזה שהם יכולים להיות חלק מקהילה, והיכולת שלהם להתנהג כמו אנשים בוגרים, לדעת מה הם רוצים, מה הם מרגישים, ולקחת אחריות על החיים שלהם במידה הרבה יותר גדולה ממה שחשבת, והיכולת שלהם להיות מאושרים. אני חושבת שנראה לי שהם יכולים לתפקד כחלק מהקהילה כעצמאיים, ואז זה שינוי מאוד, מאוד משמעותי. בטח שאתה יכול להיות איש תיאטרון וגם לצייר וגם לרקוד וגם הכל וזה החלק השני. זה כבר יוצא מזה".
(ז. בראיון עומק)

לסיכום: התפיסות הרב תחומיות התאפיינו בהגדרת מגוון של מטרות שיקומיות, המתייחסות להסתכלות כוללת יותר, על היבטים שונים בחייהם של האנשים המשוקמים. כך למשל צוינה הנורמליזציה בהקשר להגשמת חיי משפחה, זוגיות, הורות ותעסוקה מעניינת. מלבדן צוינו גם: עצמאות, שליטה על החיים, הגשמה עצמית, עיסוק ביצירה והשגת אושר, כמגוון של מטרות נשאפות בתהליך השיקומי.

סיכום תפיסת איכות החיים (ראו עץ קטגוריות מספר 8)

תפיסת איכות החיים בשיקומם של אנשים המתקשים בתפקודם השכלי אופיינה הן כתפיסה כוללת רב תחומית, המאגדת בתוכה את כל התפיסות שצוינו עד כה, והן כהגשמה ספציפית של מטרות כמו: הגשמה עצמית סיפוק, משמעות לחיים והשגת אושר. הנשאלים שהתייחסו ישירות או בעקיפין לתפיסת איכות החיים, העלו נושאים נוספים כמו: שליטה על החיים ועיסוק ביצירה. בנוסף התייחסו ליישום עקרונות הנורמליזציה תוך התמקדות בהגשמת נושאי: משפחה וזוגיות, תעסוקה, עצמאות ואורח חיים נורמטיבי בקהילה, כמטרות מרכזיות של השיקום.

היכולת לחוות אושר הומחשה ברמות ובעוצמות בלתי צפויות וחוללה חוויה רגשית רבת עוצמה ("יה אללה היא מאושרת עד הג'"). כך גם לגבי שמחת חיים והיכולת לחוות את היופי שבחיים. הצפייה תרמה להבנת האפשרויות וההזדמנויות שניתנו לאנשים המתקשים בתפקודם השכלי, להגשים מטרות חיים כאלו ("הדלתות שנפתחו בפני אוכלוסייה זו"). ההזדמנויות שניתנו למציגים נתפסו כדוגמה חריגה, לה זוכים מעטים. נושאים נוספים שעלו בהקשר זה כללו: מתן ההזדמנות שווה, תמיכה והתנסות בדברים חדשים.

תרומת הצפייה בסרטים לשינויים בתפיסת המקצוע של העבודה בחינוך ובשיקום עם אנשים המתקשים בתפקודם השכלי

שינוי לחיוב בדימוי המקצוע – "עבודה מאתגרת":

בעקבות הצפייה דווחו משתתפים רבים, על שינוי לחיוב, בדימוי המקצוע של העבודה בחינוך ובשיקום, עם אנשים המתקשים בתפקודם השכלי והגברת המוטיבציה לעבוד איתם. נוצרה ההבנה שהעבודה עמם יכולה להיות מאתגרת, מעניינת ומתגמלת מזה, ופחות קודרת מזה. משתתפים רבים התייחסו והדגישו את האתגר והגמול הצפונים בעבודה איתם: "זו יכולה להיות עבודה מאתגרת שיכולה לתרום הרבה לשני הצדדים"; השפעה נוספת של הצפייה התבטאה בהגברת המוטיבציה להגיע להישגים: "אין ספק שצפייה בסרט מסוג זה נותן מוטיבציה וגורם לך להיות מאתגר ולרצות להביא אותם להישגים גבוהים ככל האפשר"; היבט נוסף שעלה הוא הרצון לתרום לתחום: "מקווה בהמשך להיות אשת מקצוע שתוסיף משהו לתחום זה"; ההשפעה המרכזית של הצפייה בהקשר זה התבטאה בהגברת הרצון לעבוד עם אנשים המתקשים בתפקודם השכלי: עכשיו יותר מתמיד יש לי יותר רצון גדול לעבוד יותר גדול מ[ב]עבר לעבוד עם אנשים המתקשים בתפקודם השכלי (...). ראיתי שהעבודה אצלם לא קשה בהכרח"; העבודה נתפסה כמספקת: "אם תהיה לי הזדמנות ותפתח לי הדרך לעסוק בכך אשמח ואני חושבת שזו עבודה מאוד קשה אך גם מספקת"; כמו כן היא מאפשרת למידה הדדית: "אני לא שוללת עבודה בעתיד עם אנשים וילדים המתקשים בתפקודם השכלי אני חושבת שאפשר ללמוד מהם הרבה"; העבודה נתפסה גם כמתגמלת, באמצעות קבלת אהבה בתמורה: "הסרט נתן פרספקטיבה שונה (וחיובית) במקצת לגבי אנשים המתקשים בתפקודם השכלי. שכן העבודה איתם היא אמנם לא קלה אבל מקבלים בתמורה אהבה מאוד גדולה". העבודה עם מבוגרים הפכה לאלטרנטיבה אפשרית ומאתגרת: "פתח לי חלון הזדמנויות לעבוד לא רק עם ילדים אלה גם עם אנשים בוגרים – מאתגר"; במקרה אחר היא נתפסה כברירת מחדל נסבלת: "לפחות לא אראה בזה סוף הדרך אם לא אוכל למצוא עבודה אחרת חוץ מלעבוד עם אנשים המתקשים בתפקוד השכלי"; ביטוי נוסף התייחס לשינוי בדימוי השלילי של המקצוע: "נראה לי עכשיו פחות 'קודר' לעבוד איתם, שיש שם הרבה יותר שמחה ועשייה ממה דמיינתי";

לסיכום: נשאלים רבים ביטאו שינויים בגישתם לעבודה עם אנשים המתקשים בתפקודם השכלי בעקבות הצפייה. שינויים אלו התבטאו בהגברת המוטיבציה והרצון לעבוד עם האוכלוסייה בכללה ועם מבוגרים בפרט. השינוי בדימוי העבודה התבטא בתפיסתה כ: מאתגרת, מאפשרת הישגים ולמידה הדדית ומתגמלת בקבלת אהבה בתמורה. מאידך היא נתפסה גם כפחות קודרת.

התנסויות חדשות ופיתוח פרויקטים ניסיוניים – "ציתן לעשות דברים שונים וחדשים"

רבים מהנשאלים נחשפו לראשונה לעבודה ולפרויקטים בתחומי התיאטרון או אמנות ריקודי הבטן. חלקם הביעו רצון לעסוק או לפתח מיזמים דומים. הפרויקטים המוצגים יצרו סקרנות והשפיעו גם על הרצון להתקרב ולעבוד עם אנשים המתקשים בתפקודם השכלי: "הצפייה השפיעה על רצוני מכיוון שנחשפתי לדברים חדשים [ש]גרמו לי לחיך גדול ורצון להתקרב ולדעת עוד". אצל מספר נשאלים הצפייה חיזקה את הרצון להתנסות בדברים שונים וחדשים: "ניתן לעשות דברים שונים וחדשים לעשות ניסיון ולראות כיצד זה יצא לפועל"; תגובות רבות ביטאו שמחה על קיומם של פרויקטים, כמו ההצגה אוליבר ועל ההיחשפות והיווצרות המודעות לעצם קיומם: "פה לראות שנעשים פרויקטים כמו ההצגה. הלוואי והיו יותר כאלו"; תגובה נוספת כללה את הערכת האכפתיות של האנשים שליוו את הפרויקטים המוצגים: "טוב שבחברה שלנו יש אנשים שאיכפת להם מאנשים עם מגבלות"; הובעה הערכה לעצם קיומם של הפרויקטים

המוציגים: "יש תוכניות ומפעל שפועל למען מימוש יכולתם של אלו. כל הכבוד"; והם נתפסו כמקרינים הצלחה: "נהייתי לשמוע על הפרויקטים למען אנשים עם קשיים. היה מרהיב והראה על הצלחה בהעלאת הצגה, מיומנות השחקנים ורצינותם. התרשמתי לטובה מהבמאי, הנתינה, הפתיחות"; שיתופו של הסטודיו למשחק 'ניסן נתיב' בפרויקט התיאטרון היווה דוגמא לתרומתם והשתתפותם של מוסדות תרבות בחברה: "עושה טוב לראות שתכניות אלו קיימות ומוסדות בעלי שם בחברה שלנו לוקחים בהן חלק (ניסן אטיב לצורך העניין)";

לסיכום: רבים מהנשאלים נחשפו לראשונה לפרויקטים בתחומי התיאטרון וריקודי הבטן, שיצרו סקרנות והשפיעו גם על הרצון להתקרב ולעבוד עם אנשים המתקשים בתפקודם השכלי. חלק הביעו רצון להתנסות בדברים שונים וחדשים ולפתח מיזמים דומים. בנוסף היו ביטויי הערכה לעצם קיומם של המיזמים, שנתפסו כמקרינים הצלחה ולהשתלבותו של הסטודיו למשחק 'ניסן נתיב' בהפקת "אוליבר".

שיקום באמצעות האומנויות - "לעודד את החופש ליצירתיות"

מספר התבטאויות התייחסו לשימוש באומנויות, ככלי לקידום מטרות טיפוליות ושיקומיות. זאת בהשראת הדוגמאות שנצפו בסרטים בתחומי: קולנוע, תיאטרון ומחול. ביטוי אחד היה לגבי הרצון להתנסות בשיקום באמצעות אומנויות, שנתפס כאמצעי מעצים: "הצפייה בסרט השפיעה על רצוני לעבוד בתחום בכך שאני אבחר ללכת בכיוון של עבודה דרך תחום מסויים כמו תיאטרון/ אמנות/ מחול וכד' ולא דווקא הדרכה וליווי בלבד, כיוון שהאיפסור להתנסות בתחומים אשר מביאים לביטוי עצמי כה מעצים נראה לי חשוב לא פחות מהדרכה והוא חולש על כל הגילאים והאוכלוסיות ומאפשר שילוב בחברה"; כמו כן נוצרה הכרה בחשיבות הקולנוע והתיאטרון ככלי הסברה: "סרט, אוכלוסיה משחקת, יכולה לעתים לנגוע בדברים רגשיים ולהציג עובדות יותר טוב מהרצאה וממילים". הסרטים המחישו גם את חשיבות פיתוח הערוצים היצירתיים: "התרשמתי שיש לתת להם מקום ביטוי ואז יוצאים דברים יפים"; כמו כן הומחשה הגשמת הפוטנציאל היצירתי: "צריך להאמין לעודד ולפתח ערוצים יצירתיים, כדי שכל אחד מהאנשים המתקשים בתפקוד שכלי ימלא טוב את הפוטנציאל שלו"; כמו כן היו ביטויים המתייחסים לעידוד חופש היצירה וההבעה העצמית: "לעודד את החופש ליצירתיות בקרב אוכלוסיה זו"; "אתן להם להביע את עצמם בדרכים שלהם, כי יש להם המון מה להביע ולתת";

לסיכום: הצפייה חיזקה את הרצון להשתמש באומנויות ככלי שיקומי המעודד הבעה ויצירה. השיקום באמצעות האומנויות נתפס כמעצים, מאפשר את הגשמת הפוטנציאל האישי ומעודד הבעה עצמית. כמו כן נוצרה הכרה בחשיבות הקולנוע והתיאטרון ככלי הסברה.

שינוי בתפיסת הפוטנציאל השיקומי- חינוכי: "מפתיעים ביכולות שלהם".

שינוי נוסף שדווח עליו היה בהבנת הפוטנציאל החינוכי והשיקומי, הקיים בעבודה עם אנשים בעלי קשיי תפקוד שכליים. ניתן להבין מהתגובות, שנושא זה היה רחוק מלהיות מובן מאליו, ושיתחומי החינוך והשיקום של אנשים המתקשים בתפקודם השכלי לא נתפסו כמתגמלים מבחינה מקצועית. נשאלים רבים נעשו מודעים לאפשרויות הקיימות, לפיתוח יכולות של אנשים המתקשים בתפקודם השכלי ולקידומם לרמות תפקוד נורמטיביות. חלק מהנשאלים תפסו את העבודה כמלווה בחוסר אונים והבינו את הפוטנציאל השיקומי שבה, רק בעקבות הצפייה: "עבודה עם מוגבלים שכליים נראתה לי מלווה בחוסר אונים גדול וקושי לשינוי בשיקום. הצפייה בסרט הפכה את ההישגים למשהו אפשרי; אחד המשתתפים הצהיר על הכרה בפוטנציאל זה, באמצעות הניסיון שרכש בעבודה: "הניסיון בעבודה עם אוכ' זו לימד אותי

כי בהחלט ניתן לעשות עבודה בתחום הטיפול ולקדם אוכל' זו. בתחילת דרכי כסטודנט ל-B.A. בעבודה סוציאלית סוגיה זו הייתה מוטלת בספק; כמו כן היה ביטוי לשינוי ברמת הציפיות: "(...)שאפשר לצפות מהם ליותר, שהם לפעמים מפתיעים מאוד ביכולות שלהם"; הבנה נוספת שהושגה, הייתה לגבי חשיבות ההתמקדות בתפקודים החזקים: "למרות הקושי בתפקוד השכלי יש להם תפקודים/אינטליגנציות אחרות שהן חזקות יותר ואיתן ניתן לעשות עבודה שיקומית טובה;

לסיכום: בעקבות הצפייה נוצרה הכרה בקיומן של יכולות גבוהות, אצל אנשים המתקשים בתפקודם השכלי ושל פוטנציאל שיקומי-חינוכי בעבודה איתם, אשר יכולה להיות מתגמלת מבחינה מקצועית. נוצרה גם הבנה לכך, שניתן לצפות מהם ליותר, לקדם אותם ולהגיע איתם להישגים, תוך שימוש בתפקודים החזקים שלהם לצורך כך.

הבנת ומימוש הפוטנציאל האישי – "הם ממש מדהימים אם תומכים בהם":

מספר תגובות ביטאו השתכנועות ב'כדאיות ההשקעה' באנשים המתקשים בתפקודם השכלי: "יש תפוקות ויש סיכוי לשיפור תפקוד"; "צריך להשקיע בהם יותר כי יש להם הרבה וצריך להוציא את זה"; אף להשקעה מינימאלית יש תמורה: "קצת השקעה בהם נותנת המון; לשינויים הנוצרים ולו הקטנים ביותר יש משמעות גדולה עבור המשוקמים: "כל שינוי פעוט עבורנו הינו גדול ומשמעותי עבורם; הסרטים לדברי אחת הנשאלות המחישו את היכולות הגבוהות שניתן לממש: "בלטו בסרט היכולות הגבוהות והאפשרויות הרבות שיכולות לבוא לביטוי בעזרת עבודה ותמיכה מתאימים"; הבנת פוטנציאל ההשתלבות של המציגים תרמה להיווצרות של תקווה בעבודה איתם: "(...) נתנה לי המון תקווה משום אנשים עם מוגבלות יש להם פוטנציאל להשתלב כמו אנשים רגילים. זה דבר מדהים"; הבנת הפוטנציאל השיקומי תרמה גם לתגובות נלהבות כגון: "אני כל כך רוצה לעבוד עם אנשים אלה בעתיד כי הם ממש מדהימים אם תומכים בהם"; תגובות נוספות התייחסו למימוש ומיצוי הפוטנציאל האישי: "הסרטים חיזקו לי את התחושה שכל אחד יכול להגיע למיצוי הפוטנציאל שלו, אך תלוי כמה יכוונו אותו לכך ויאפשרו לו זאת"; מימוש הפוטנציאל מאפשר גם את שיפור ההרגשה העצמית: "נורא שמחתי לראות איך גורמים לאנשים עם לקות שכלית לנצל את יכולתם ולעשות הצגה ולגרום להם להרגיש טוב גבי עצמם"; הדרך להשגת מימוש הפוטנציאל היא באמצעות החדרת האמונה שהכל אפשרי: "המחשבה שהשמים הם הגבול ואין כמעט דבר שאינו אפשרי ולשדר זאת לאנשים שעובדים איתם";

לסיכום: תגובות רבות ביטאו את ההשתכנועות ב'כדאיות ההשקעה', באנשים המתקשים בתפקודם השכלי, הבנת ההישגים שניתן להגיע אליהם עם תמיכה מקצועית הולמת ואת חשיבותם של השינויים ולו הקטנים ביותר בתהליך השיקומי. הובנה גם תרומת מיצוי הפוטנציאל האישי לשיפור ההרגשה העצמית. לצורך כך יש להפנים את האמונה שהכול אפשרי.

הערכת ההישגים הנובעים מהגשמת המטרות השיקומיות - חינוכיות:

תגובות רבות כללו הבעת הערכה להישגים השיקומיים שניתן להגיע אליהם, כפי שהשתקפו מהסרטים. יתרה מכך הובעה הבנה לחשיבות העבודה החינוכית – שיקומית בקידום של אנשים המתקשים בתפקודם מהיבטים שונים: המחשת תועלת העבודה השיקומית - "הצפייה בסרטים גרמה לי להאמין יותר שבעזרת עבודה יעילה בשיקום יכול לעזור ולהביא תועלת רבה"; היכולת של אנשים מקצוע לקדם ולתרום להצלחות: "יש עובדים מקצועיים עם אוכלוסיה זו ומביאים אותם להצלחה כזו, יכולת לזכור טקסט ולשחק אותו"; במסגרת התרשמות נוספת הובעה הערכה למתן ההזדמנויות להצלחה: "(...)אנשים אלה

פשוט מקסימים וכך גם האנשים, שנותנים להם הזדמנויות להצלחה, להגשמה עצמית ולאהבה"; המחשת הגשמתן של מטרות איכות חיים, גרמה גם לתחושה של הישג: "תחושה של הישג, שניתן להשיג דברים, שבכל מצב ניתן לקיים חיים מלאי אתגר והנאה וסיפוק גם כשהתפקוד השכלי אינו מושלם; התיאטרון נתפס ככלי לקידום קוגניטיבי וחברתי: "ההעשרה שניתנה להם הן מהפן הקוגניטיבי והן מהפן החברתי בעבודה על ההצגה"; נוצרה מודעות לחשיבות התיאטרון בחייהם של המציגים: נהנתי מאוד לראות את החשיבות הגדולה של עבודתם בחייהם של השחקנים בסרט אוליבר; מספר הצהרות התייחסו למטרות שיקומיות או טיפוליות ספציפיות כגון: היכולת להגיע להגשמה עצמית: "הם יכולים להגשים את עצמם ולהשיג את אישיותם באמת מעבר למגבלה שלהם"; שימוש בהעצמה: "שיש לתת להם את ההרגשה שהם כן יכולים ולעודד אותם"; וכן הגברת הביטחון העצמי: "העלאת הביטחון העצמי";

לסיכום: הסרטים המחישו הצלחות והישגים בתחומי השיקום, את התועלת הצפונה בעבודה השיקומית ואת התפוקות השיקומיות הגבוהות אליהן ניתן להגיע. הובעה גם ההערכה למתן ההזדמנויות להצלחה ולהגשמה עצמית, וכן לקידום באמצעות תיאטרון, המאפשר הישגים קוגניטיביים, חברתיים ויצירתיים.

השפעת הדימוי הנורמטיבי על הגישה השיקומית: "לדבר ולהתנהג... כאנשים

רגילים":

לדימוי הנורמטיבי של המציגים הייתה תרומה משמעותית גם בהגברת המוטיבציה לעבוד עם אנשים המתקשים בתפקודם השכלי, בעקבות ההבנה, שניתן לדבר ולהתנהג איתם כמו עם אנשים רגילים: "השפעה גדולה [על הרצון לעבוד עם..] בגלל שאנו יכולים לדבר ולהתנהג עם אנשים מוגבלים כאנשים רגילים"; הפנמת הדימוי הנורמטיבי יצרה שינוי בגישה למגבלות: "הסרטים מפתחים גישה אחרת לגבי המגבלות השכליות ואנשים עם תסמונת דאון, שלמרות הקושי הקיים אולי הם מתפקדים כאנשים רגילים". כמו כן באה לידי ביטוי, בתגובה להצהרתה של סיוון ההכרה שתסמונת דאון היא לא מחלה. תפיסה זו מתבטאת בשלילת הגישה הרפואית דיאגנוסטית הרואה בתסמונת דאון בעיה רפואית שיש לתת לה מענה, כמו מחלה - "כמו שהיא אמרה אנחנו אנשים רגילים. תסמונת דאון זה לא מחלה";

לסיכום: לחיזוק הדימוי הנורמטיבי הייתה תרומה חשובה ב: הגברת המוטיבציה לעבוד עם אנשים המתקשים בתפקודם השכלי, הבנת האפשרות לקיום תקשורת נורמטיבית עמם, שינוי הגישה למגבלות ושליילת הגישה הדיאגנוסטית.

העדר שינוי/השפעה על הגישה המקצועית – "לא לחיוב ולא לשלילה"

מספר ניכר של נשאלים ציינו היעדר שינוי בתפיסותיהם המקצועיות. זאת מסיבות שונות ומגוונות. הובעו עמדות המייחסות לעבודה זו קושי מנטאלי, דעות לא מגובשות הנובעות מהיעדר ידע מספיק וכן עמדות חזקות, מגובשות ועמידות בפני שינוי. חלק מהעמדות שהוצגו לווח בהדגשת אופיין הבלתי מוטה.

העדר ידע מספיק – "אני לא יודע מספיק על האוכלוסייה";

בעלי עמדה ברורה - "להמשיך באופן בו נהגתי תמיד" - חלק מהנשאלים, במיוחד אלו שכבר עובדים עם אנשים המתקשים בתפקודם השכלי, הגיבו בהצהרות לגבי עמדות מגובשות שלא הושפעו מהחשיפה: "הסרט לא השפיע עלי מפני שגם לפני כן ראיתי את עתידי בתחום"; "לא לחיוב ולא לשלילה. זה דבר שתמיד חשבתי לגביו ומקווה שאגיע לעסוק בו"; "אני עובדת עם אנשים בעלי צרכים מיוחדים ואני לא

מעוניינת לוותר על תחום זה בקלות"; "להמשיך באופן בו נהגתי תמיד - בגישה טבעית ישירה ובלי 'הנחות'"; אחת הנשאלות צהירה שלא צריך לאמץ דרכי עבודה מיוחדות בעבודה עם אנשים המתקשים בתפקודם השכלי: "אני מאמינה שדרכי העבודה הן כמו לעבוד עם כל סוגי האוכלוסייה - לתת ולקבל (מבלי לצפות לקבל) מהלב";

לא בראש סדר העדיפויות – "אין ברצוני לעבוד בתחום המוגבלות": נשאלים נוספים הצהירו, שכבר בחרו בחירות אחרות, לגבי האוכלוסיות איתן הם מתעתדים לעבוד: "אין אני שולל עבודה עם אוכלוסיה זו בעתיד. אולם אין היא נמצאת בסדר עדיפויות גבוה"; "מבחינתי הסרט מרגש אך אין ברצוני לעבוד בתחום המוגבלות"; "אם מלכתחילה הייתי מעוניינת לעבוד עם אוכלוסיה זו סרט זה היה מוסיף לי מימד נוסף"; סיבה נוספת שצוינה היא הקושי המנטאלי שמלווה את העבודה - "הקושי שמלווה את העבודה הזו מבחינה רגשית ומנטאלית ועם זאת ההתמדה והמסירות שדורשת העבודה".

לסיכום: חלק ניכר מהנשאלים הצהירו על היעדר שינוי בעמדות בעקבות הצפייה. זאת מסיבות של היעדר ידע מספיק וקיומה של עמדה ברורה ומגובשת כלפי אנשים המתקשים בתפקודם השכלי. היו שהצהירו על אימוץ גישה של התייחסות זהה לכלל האוכלוסיות. אחרים ציינו בחירות והעדפות מקצועיות אחרות, שכבר קיבלו בתחום המקצועי. הייתה גם התייחסות לקושי המנטאלי שמלווה את העבודה.

לסיכום השינוי בדימוי המקצוע

משתתפים רבים דיברו על שינוי בדימוי המקצוע ועל הגברת המוטיבציה, לעבוד עם אנשים המתקשים בתפקודם השכלי, בעקבות הצפייה. נוצרה הבנה שהעבודה עמם יכולה להיות מאתגרת, מעניינת ומתגמלת מזה ופחות קודרת מזה. העבודה נתפסה כמעניקה חום, אהבה, למידה הדדית וסיפוק. רבים מהנשאלים נחשפו לראשונה לפרויקטים המוצגים בתחומי התיאטרון, או ריקודי הבטן ולשימוש בהם ככלים לקידום אישי וחברתי. חלק ממשתתפי המחקר הביעו רצון לעסוק או לפתח פרויקטים דומים בעתיד.

נוצרה גם מודעות לפוטנציאל השיקומי, הקיים בעבודה עם אנשים בעלי קשיי תפקוד שכליים. נשאלים רבים נעשו מודעים לגילוי ופיתוח יכולותיהם (הם ממש מדהימים אם תומכים בהם), לאפשרות לקדם לרמות תפקוד נורמטיביות ולהתמקדות ביכולות ובצדדים החזקים שלהם. תגובות רבות כללו גם הערכה להישגים השיקומיים שהשתקפו מהסרטים לגבי: הבנת תועלת העבודה השיקומית, היכולת של אנשים מקצוע להגיע להצלחות וההבנה שהליקוי השכלי אינו מונע מאנשים לקיים חיים מלאים, מהנים ומספקים. כמו כן צוינו מטרות ספציפיות כגון: הענקת הזדמנויות, חשיבות העסקתם בתיאטרון ויכולתם להגיע להגשמה עצמית ולהעצמה. גם לדימוי הנורמטיבי של המציגים הייתה השפעה גדולה על השינוי בגישה אליהם והרצון לעבוד בעתיד עם אנשים דומים.

מספר ניכר של נשאלים ציינו היעדר שינוי בגישותיהם ותפיסותיהם המקצועיות. זאת מסיבות של: העדר ידע מספיק על האוכלוסייה, קיומה של עמדה ברורה ומבוססת המתבטאת ברצון קיים, או היעדר של רצון ומוטיבציה לעבוד בתחום, אימוץ של גישה זהה לכלל האוכלוסיות והקושי המנטאלי שמלווה את העבודה.

סיכום חלק ב' של הממצאים (על פי שאלת המחקר השנייה):

ביטויים לתפיסות וגישות מקצועיות שהתעוררו בעקבות הצפייה

הסרטים המוצגים נמצאו רלוונטיים וחשובים במידה רבה מאוד, לתכניות ההכשרה וההעשרה המקצועיות, במסגרות העבודה והלימודים של הנשאלים. הם נמצאו גם כתורמים תרומה רבה לעבודתם המקצועית בעתיד. קרוב למחצית הנשאלים ציינו, שהתחזק רצונם לעבוד עם אנשים המתקשים בתפקודם השכלי בעתיד, בעקבות הצפייה.

מספר תפיסות מקצועיות באו לידי ביטוי בצורה בולטת במסגרת המחקר. תפיסת הנורמליזציה התבטאה בחיזוק תפיסתם הנורמטיבית של המציגים בקרב נשאלים רבים ("הם כן ככל האדם"). זאת בעקבות המחשת ההשתלבות בקהילה והיכולת להיכלל בה, הצגת התנהגות נורמטיבית ומסוגלות לתפקוד נורמטיבי בקהילה. כמו כן הומחשו הצורך בזוגיות והיכולת לפתח קשר זוגי איכותי. ההיכללות (inclusion) נתפסה כמעניקה ומאפשרת חיים בכבוד וקשרי גומלין עם הסביבה וצוינו התנאים המאפשרים אותה: תמיכת החברה וטיפול האדם המשולב. במקביל היו התייחסויות לחברה גם כגורם החוסם את השילוב. המחשת הנורמליזציה תרמה לשינוי ההתייחסות אל אנשים המתקשים בתפקודם השכלי, כאל אנשים רגילים ובוגרים ולא כילדים - "(...)לא "לילד" אותם". כמו כן צוינה דחיית הגישה הרפואית - "לא לדאוג את בעיותיהם כמחלה". למעלה ממחצית (54.3%) מהמשתתפים ציינו שהצפייה חידשה להם, לגבי יכולות ומקומם בחברה של אנשים המתקשים בתפקודם השכלי. חריגת המציגים מציפיות הנשאלים, לגבי קיום אורח חיים נורמטיבי, הייתה בדרגה ממוצעת של "מעט מעל הציפיות". זאת לגבי: תפקוד עצמאי, שילוב בקהילה, התנהגות הנורמטיבית וקיום קשרים זוגיים, שחרג מציפיותיהם במידה הרבה ביותר.

במסגרת המחקר עלו התייחסויות רבות גם לנושא האינדיבידואליזציה ("עשויים מחומרים שונים"), המתבטאת בתפיסתם הדיפרנציאלית של המציגים, כאנשים המתייחדים באופי, תכונות ויכולות. כמו כן היו ביטויים רבים לתהליכי העצמה. ממוצע חריגת המציגים מציפיות הנשאלים לגבי ההעצמה, היה גבוה יחסית לכלל התשובות בהקשר זה (ברמה של מעט מעל הציפיות). הנושאים שעלו בקשר להעצמה האישית כללו: יחוס כוחות ואנרגיות ("הם אנשים חזקים") וכוח רצון שיש לאתגר כדי שיגיעו להישגים. כמו כן הייתה התייחסות מיוחדת לביטחון עצמי, מודעות עצמית, אסרטיביות, ("אסרטיבית וכולעת את החיים") ולשאיפה לחיים עצמאיים. נוצרה גם מודעות ליכולות, מסוגלות, כושר תפקוד בתחומים מגוונים ("תמיד נכון לצפות ליותר") וכן לכישורי חשיבה ולמידה.

התבטאויות רבות התייחסו ליצירת שינוי בחברה, על ידי שינוי של סטיגמות, עמדות ונטייה לרתיעה, מאנשים המתקשים בתפקודם השכלי, בציבור בכלל ובקרב אנשי מקצוע בפרט. הועלה גם נושא יצירת אמפתיה, באמצעות חשיפת הציבור לסרטים דומים. התייחסויות נוספות היו לגבי היחס המפלה, חוסר הצדק החברתי לשונים והצורך בהגברת מעורבותם החברתית. הייתה התייחסות גם לנושאי קידום זכויות, במיוחד לגבי הזכות לנהל חיי זוגיות, אך הועלו הסתייגויות מחתונה ומהולדת ילדים. כמו כן צוינה זכותם לעבוד בעבודות יותר מכובדות ומעניינות.

הייצוג והסנזור העצמי של המציגים נמצאו מהווים גורמים מרכזיים, ביצירת שינוי בעמדות ובתפיסות בקרב הנשאלים. הם קיבלו בבדיקת ההתאמה לציפיות הנשאלים את הממוצע הגבוה ביותר בתחום ההעצמה - 0.92 (מעט מעל הציפיות). בכימות התשובות לשאלה הפתוחה לגבי הערכת הייצוג העצמי של המציגים, 79 נשאלים (86%) ביטאו התרשמות חיובית ואיש מהם לא הביע התרשמות שלילית. לייצוג

והסנגור העצמי ('שיווק עצמי') היו גם ביטויי הערכה מילוליים רבים בהתאם, תוך התמקדות ביכולתם הגבוהה של המציגים לסנגר ולייצג את עצמם. כמו כן הובעו התרשמות מהמסרים שהועברו ומדרכי העברתם ('אני רוצה לומר שאנחנו אנשים בדיוק כמותכם'). גם כושר הביטוי של המשתתפים זכה להערכות חיוביות עד נלהבות. הודגש האופי הכן והאמיתי של הייצוג העצמי ("ללא גינונים או מגננות") והשפעתו על הרצון לעבוד עם אנשים המתקשים בתפקודם השכלי בעתיד. נוצרה הכרה רחבה ביכולות ורצונות המציגים בתחומים ספציפיים כמו נגינה בפסנתר, משחק בתיאטרון ועוד. התיאטרון נתפס גם ככלי לסנגור וייצוג עצמי.

הרבה תגובות התייחסו לדרכי ביטוי לא מילוליות, וכן לתקשורת והאינטליגנציה הרגשית שהפגינו המציגים. הן הוערכו כגבוהות, במיוחד לגבי הזוגיות ובהקשרים של פתיחות רגשית והחצנת רגשות. ניתוח תגובות הנשאלים מעיד בעיקר על חוויה רגשית שעברו בעקבות הצפייה: 80% (87%) מהן היו חיוביות, מתוכן - 76% (83%) העידו על חוויות רגשיות. נשאלים רבים התייחסו לגישה האמפתית לזולת - "נגישות לזולת", המתבטאת ב: בדיקה עצמית, קבלת הזולת, התייחסות אליו בסובלנות, הבנה, שוויוניות, סימפטיה, הקשבה, שיתוף והתייחסות לרגשות ותחושות. כמו כן היה ביטוי לשלילת גישות של פטרונות, הגנת יתר ושיפוטיות.

תפיסת איכות החיים בשיקומם של אנשים המתקשים בתפקודם השכלי היא גישה מרובת מימדים, המתייחסת בו זמנית לתחומי חיים רבים. בהקשר אליה עלו הנושאים הבאים: ההתייחסות לקיום אורח חיים נורמטיבי בקהילה, זוגיות, הקמת משפחה, הגשמה עצמית (במיוחד בתעסוקה), עצמאות, שליטה בחיים והשגת אושר, כמטרות על של השיקום. היכולת לחוות אושר הומחשה ברמות ובעוצמות בלתי צפויות ('יה אלה היא מאושרת עד הגג'). כך גם לגבי שמחת חיים והיכולת לחוות את היופי שבחיים. ההזדמנויות להגשמה עצמית שניתנו למציגים, נתפסו כתופעה חריגה, לה זוכים מעטים. בהקשר זה צוינו גם: מתן ההזדמנות שווה, תמיכה והתנסות בדברים חדשים ומתן אפשרות להבעת רגשות.

משתתפים רבים דיברו על שינוי בדימוי המקצוע והגברת המוטיבציה לעבוד עם אנשים המתקשים בתפקודם השכלי בעקבות הצפייה. העבודה עמם נתפסה כמאתגרת, מעניינת ומתגמלת מזה, פחות קודרת מזה וכמעניקה חום, אהבה, למידה הדדית וסיפוק. רבים מהנשאלים נחשפו לראשונה לפרויקטים המוצגים. ההיחשפות אליהם גרמה לתחושות של סקרנות, גילוי ורצון לפתח פרויקטים דומים בעתיד. נוצרה מודעות גם לחשיבות הקולנוע והתיאטרון ככלים לקידום הסברה וביטוי עצמי. כמו כן דווח על הבנת הפוטנציאל השיקומי, הקיים בעבודה עם אנשים בעלי קשיי תפקוד שכליים. בנוסף נוצרה מודעות להתמקדות ביכולותיהם, לאפשרות לקדםם לרמות תפקוד נורמטיביות ולמימוש ומיצוי הפוטנציאל האישי שלהם. זאת באמצעות החדרת האמונה בהשגת הבלתי אפשרי: "המחשבה שהשמים הם הגבול".

תגובות רבות כללו גם הערכה להישגים השיקומיים והבנת תועלת העבודה השיקומית. הומחשה היכולת של אנשים מקצוע להגיע להצלחות, המתבטאת בהעצמת האנשים המשוקמים והענקת הזדמנויות להגשמה עצמית. גם לדימוי הנורמטיבי של המציגים הייתה השפעה גדולה על השינוי בגישה אליהם שבאה לידי ביטוי בהגברת הרצון והמוטיבציה לעבוד עם אנשים דומים בעתיד. חלק מהנשאלים ציינו היעדר שינוי בגישותיהם ותפיסותיהם המקצועיות. זאת מסיבות של: העדר ידע מספיק על האוכלוסייה, קיומה של עמדה ברורה ומבוססת לגבי רצון קיים, או היעדר של רצון ומוטיבציה לעבוד בתחום, אימוץ של גישה זהה לכל האוכלוסיות והקושי המנטאלי שמלווה את העבודה.

ג' - השפעת גורמי רקע על עמדות ותפיסות הנשאלים (על פי שאלת המחקר השלישית)

השפעת מפגשים קודמים עם אנשים המתקשים בתפקודם השכלי על עמדות ותפיסות

כאמור בפרק ב' (עמוד 67) נמצאו הבדלים מובהקים בין נשאלים, שנפגשו בעבר עם אנשים המתקשים בתפקודם השכלי, לבין נשאלים שלא נפגשו. מהעונים לשאלה זו, 62 נשאלים (67.39%) הצהירו על מפגשים קודמים ו-26 (28.26%) הצהירו על היעדר מפגשים. ההבדל בין קבוצות אלו התבטא במידת החריגה של יכולות המציגים וכישריהם, מציפיותיהם הקודמות של הנשאלים. אלו שחו מפגשים קודמים הצהירו על חריגה במידה מועטה לחיוב, לעומת אלו שלא חוו אשר הצהירו על חריגה במידה מרובה (ראו לוח מספר 7, בעמוד 68). זאת ברמת מובהקות של ($p < 0.05$). הבדל נוסף ברמת מובהקות גבוהה יותר ($p < 0.01$), נמצא לגבי היכרות מוקדמת עם הנושאים המוצגים בסרטים. הנשאלים שחו מפגשים הצהירו על רמת היכרות בינונית (ממוצע 3.14 בסולם 1-5), לעומת הנשאלים שלא חוו, אשר הצהירו על היכרות מועטה ברמה ממוצעת של 2.19 (ראו לוח מספר 8, בעמוד 69).

ניתן להסיק מכך את ריחוקם של הנשאלים שלא חוו מפגשים קודמים מנושא קשיי התפקוד השכליים שהתבטא ברמת ציפיות נמוכה מהמציגים, גם לגבי הפגנת יכולות וגם בהצהרה על רמת ידע נמוכה. יחד עם זאת ובמפתיע לא היה ביטוי מובהק להבדלים במידת השינויים בעמדות בין הקבוצות. יתכן וניתן להסביר עובדה זו בהיעדר דיכטומיה מוחלטת ביניהן. מבין הנשאלים שחו מפגשים, 24 הצהירו על קיומם במסגרת רופפת של חברה/ לימודים ובתדירות של אחת חודש ואף של אחת לשנה. לאור זאת סביר להניח כי בהיבטים מסוימים באה לידי ביטוי חפיפה חלקית בין חברי שתי הקבוצות.

השפעת ניסיון קודם בעבודה על עמדות והיכרות עם הנושאים המוצגים

החלוקה לבעלי או חסרי ניסיון בעבודה עם אנשים המתקשים בתפקודם השכלי (ראו לוח מספר 6, עמוד 67) כללה 39 (42.39%) בעלי ניסיון ממוצע של כשנה וחודש, לעומת 51 חסרי ניסיון (55.43%). ההבדלים המובהקים ביותר שנמצאו בין הקבוצות, היו לגבי היכרות קודמת עם הנושאים המוצגים בסרטים ($p < 0.001$). בעלי הניסיון הצהירו על רמת היכרות שבין בינונית לגבוהה, בעוד חסרי הניסיון הצהירו על רמת היכרות מועטה. הבדלים מובהקים נמצאו גם לגבי שינוי עמדות לחיוב ולשלילה ($p < 0.01$). חסרי הניסיון הצהירו על שינוי שחל במידה רבה בעמדותיהם בעקבות הצפייה. בעלי הניסיון לעומתם הצהירו על שינוי שחל במידה בינונית. ממצא זה יכול להעיד על עמדות יותר מבוססות אצל בעלי הניסיון, שנוטות פחות לשינוי. מסקנה זו מתחזקת לאור נטייתם של חסרי הניסיון לשנות יותר גם עמדות לשלילה. הם דיווחו על שינוי עמדות לשלילה במידה מועטה (ממוצע 1.25, בסולם 1-5), לעומת ממוצע ברמה של כלל לא (1.03) בקרב בעלי הניסיון. ניתן להניח שיש קשר בין ממצא זה לבין דיווחים על נטיות לרתיעה ופחד בקרב אנשים שנחשפו לראשונה לנושא, אשר הגיוני שיהיו שכיחות יותר בקרב חסרי הניסיון.

השפעת המקצוע הנלמד: תלמידי עבודה סוציאלית לעומת תלמידים לחינוך מיוחד

על פי מבחני הבדלי הממוצעים שנערכו, לגורם המקצוע הנלמד – עבודה סוציאלית בהשוואה ללימודי החינוך המיוחד היו השפעות לגבי שלושה נושאים בהם נמצאו הבדלים מובהקים בין שתי הקבוצות: חשיבות הצפייה בסרטים, תרומתם לעבודתם בעתיד ומידת ההתאמה של המחשת נושא השילוב בקהילה לציפיות הנשאלים. לאור מבחני השוונות שנערכו בין הקבוצות (ראו לוח מספר 11, עמוד 113), נמצא שתלמידי החינוך המיוחד מייחסים יותר חשיבות מקצועית לסרטים הן מבחינת הקרנתם במקומות עבודה/ לימודים והן מבחינת תרומתם לעבודתם המקצועית בעתיד. זאת למרות ששתי הקבוצות ייחסו חשיבות

רבה- רבה מאוד להקרנת הסרטים . במחקר השתתפו 39 תלמידי עבודה סוציאלית ו-30 תלמידי חינוך מיוחד, שהן שתי קבוצות בסדר גודל, המאפשר התייחסות לניתוח הבדלי ממוצעים לפי התפלגות נורמאלית. תלמידי החינוך המיוחד דרגו את חשיבות ההקרנה ברמה של 4.77 (בסולם 1-5) עם סטיית תקן נמוכה של 0.57, לעומת תלמידי העבודה הסוציאלית שדרגו את חשיבות ההקרנה ברמה של 4.38, עם סטיית תקן גדולה יותר, דבר המעיד על פחות אחידות דעים. זאת ברמת מובהקות של $p < 0.05$. הבדל נוסף בין הקבוצות הוא במידת חריגת ההמחשה של נושא השילוב בהקהילה המוצג בסרטים, מציפיות הנשאלים. תלמידי החינוך המיוחד ביטאו חריגה גדולה יותר מציפיותיהם בהקשר זה - התשובה הממוצעת הייתה 0.89 (בסולם של 2- עד 2), לעומת ממוצע של 0.51 בקרב תלמידי העבודה הסוציאלית (שני הערכים הם בדרגת חריגה של מעט מעל הציפיות). ממצא זה מלמד על רמת ציפיות גבוהה יותר בקרב תלמידי העבודה הסוציאלית לגבי המחשת נושא השילוב בקהילה, הנובע מן הסתם מהכירות גדולה יותר עם הנושא.

ניתן להסיק מכך, שהסרטים המוצגים חידשו יותר, מבחינת התכנים המקצועיים, לתלמידי החינוך המיוחד. ייתכן שהסרטים המחישו היבטים מקצועיים שהיו מוכרים יותר לתלמידי העבודה הסוציאלית. ייתכן גם שהסרט "אוליבר" העוסק בתיאטרון, המחיש תחום מקצועי הקרוב יותר לעולמם של המורים לחינוך מיוחד, אולי בשל הצורך לעסוק בעבודה קבוצתית במסגרת כיתתית, בעוד הסרט "סהר וסיון" כנראה תרם לשתי הקבוצות במידה שווה. את השוני ניתן לפרש חלקית גם בהבדלים ברמת ההשכלה, שכן כמחצית מתלמידי העבודה הסוציאלית שהשתתפו במחקר היו תלמידים לתואר שני.

לוח מספר 11: התפלגות תלמידי עבודה סוציאלית/ חינוך מיוחד – חשיבות הקרנת הסרטים;

תרומת הצפייה לעבודה בעתיד; תאימה לציפיות לגבי שילוב בקהילה

נושא	תחום לימודים	N	Mean	Scale	Std. Deviation	T	Df	Sig. (2-tailed)
חשיבות הקרנת הסרטים	עבודה סוציאלית	39	4.38	1 – 5	.747	-2.412*	66.99	.019
	חינוך מיוחד	30	4.77	1 - 5	.568			
תרומת הצפייה לעבודה בעתיד	עבודה סוציאלית	40	3.70	1 – 5	1.043	-2.631*	67	.011
	חינוך מיוחד	29	4.31	1 - 5	.806			
התאמה לציפיות - שילוב בקהילה	עבודה סוציאלית	39	.51	-2 - 2	.721	-1.996*	65	.050
	חינוך מיוחד	28	.89	-2 - 2	.832			

מבחן T למדגמים בלתי מזווגים ; * $p < 0.05$

רמת ההשכלה: בעלי תואר ראשון לעומת בעלי תואר שני.

גורם רמת ההשכלה נבדק לפי מבחני הבדלי ממוצעים (לוח מספר 11, לעיל), בין 65 תלמידי תואר ראשון ו- 23 תלמידים לתואר שני. (שלשה נשאלים לא ענו ונשאלת אחת הייתה בעלת תואר שלישי). נמצאו הבדלים לגבי שני נושאים: (א) היכרות מוקדמת עם הנושאים שהוצגו בסרטים ($p < 0.05$) – בעלי תואר ראשון הגדירו את ההיכרות הקודמת שלהם עם הנושאים שהועלו, ברמה שבין מועטה לבינונית (ממוצע 2.68, בסולם 1-5). המשתתפים בעלי התואר השני הגדירו את ההיכרות הקודמת כנעה בין בינונית לרבה (ממוצע 3.35). ניתן לייחס את השינוי רק לגורם רמת ההשכלה בלבד, אך קרוב לוודאי שקיימת בקרב רבים מתלמידי השיקום, הלומדים לתואר שני, היכרות יותר גדולה עם אנשים המתקשים בתפקודם השכלי גם דרך התנסויות, הכשרות ועבודה עם אנשים המתקשים בתפקודם השכלי; (ב) שינוי בעמדות לחיוב

($p < 0.05$) - בעלי התואר הראשון הצהירו על שינוי עמדות במידה רבה (ממוצע 3.80 בסולם 1-5) לעומת בעלי התואר השני, שהצהירו על שינוי ברמה בינונית (ממוצע 3.09). גם כאן ניתן לפרש את השינוי בקיומן של דעות יותר מבוססות בקרב תלמידי התואר השני, ולפיכך קיימת פחות נטייה לשינוי עמדות בקרבם. יש לסייג תוצאות מבחנים אלו בשל גודלה של קבוצת תלמידי התואר השני ($n=23$).

לוח מספר 12 - התפלגות ומבחני T לבעלי תואר ראשון ושני - היכרות מוקדמת ושינוי עמדות לחיוב

נושא משווה	לימודים לתואר	N	Mean	Std. Deviation	T	Df	Sig. (2-tailed)
היכרות קודמת עם הנושאים המוצגים בסרטים	ראשון	65	2.68	1.239	-2.327	86	.022
	שני	23	3.35	1.027			
שינוי עמדות לחיוב	ראשון	65	3.80	1.121	2.486	86	.015
	שני	23	3.09	1.345			

מבחן T למדגמים בלתי מזווגים; ערכי הממוצעים מתייחסים לסולם מ: 1-5; * $p < 0.05$

סיכום פרק ג' - השפעת גורמי רקע על עמדות ותפיסות

נמצאו השפעות של ארבעה גורמי רקע במסגרת המחקר : (א.) השפעת מפגשים קודמים עם אנשים המתקשים בתפקודם השכלי, אשר התבטאה במידת התאמת היכולות והכישורים, שהפגינו המציגים בסרטים לציפיות הנשאלים. הנשאלים שלא חוו מפגשים קודמים הצהירו על חריגה במידה רבה לחיוב מציפיותיהם הקודמות, הנשאלים שחוו הצהירו על חריגה במידה מועטה לחיוב. כמו כן המשתתפים שחוו מפגשים בעבר, הצהירו גם על היכרות קודמת עם הנושאים המוצגים ברמה גבוהה יותר מאל שלא חוו; (ב.) השפעת ניסיון קודם בעבודה עם אנשים המתקשים בתפקודם השכלי ההבדלים המובהקים ביותר היו לגבי היכרות קודמת עם הנושאים המוצגים בסרטים ($p < 0.001$). בעלי הניסיון שהצהירו על דרגה גבוהה יותר של היכרות מחסרי הניסיון. לעומת זאת הצהירו חסרי הניסיון על שינוי גדול יותר בעמדותיהם, גם לחיוב, וגם לשלילה בעקבות הצפייה; (ג.) השפעת המקצוע הנלמד: עבודה סוציאלית לעומת חינוך מיוחד - שתי הקבוצות ייחסו חשיבות רבה מאוד להקרנת הסרטים, אך תלמידי החינוך המיוחד ייחסו להם חשיבות מקצועית רבה יותר, הן מבחינת הקרנתם במקומות עבודה/ לימודים והן מבחינת תרומתם לעבודתם המקצועית בעתיד. הם ביטאו גם חריגה גדולה יותר מציפיותיהם לגבי המחשת נושא השילוב בהקהילה מאשר תלמידי העבודה הסוציאלית; (ד.) רמת ההשכלה: בעלי תואר ראשון לעומת בעלי תואר שני. בעלי התואר הראשון הגדירו את ההיכרות הקודמת שלהם עם הנושאים שהועלו, ברמה נמוכה יותר מהמשתתפים בעלי התואר השני. במקביל גילו נטייה גדולה יותר לשינוי עמדות לחיוב.

סיכום ודיון

סיכום ממצאי המחקר

במחקר זה הוצגו ל-92 סטודנטים לעבודה סוציאלית ולחינוך מיוחד שני סרטים, שהופקו בהשתתפות אנשים המתקשים בתפקודם השכלי ומתאפיינים בייצוג וסגור עצמיים. "אוליבר" מציג קבוצת שחקנים המעלה את המחזמר "אוליבר" ו-"סהר וסיון" - סיפור אהבה" מציג את סיפורם של זוג צעירים בעלי תסמונת דאון, שרוצים לגור ביחד ולהתחתן. השפעת סרטים אלו על המשתתפים במחקר נבדקה לאחר הצפייה, בהקשר של תרומתם לשינוי בעמדותיהם ותפיסותיהם, כלפי אנשים המתקשים בתפקודם השכלי וכן לגבי שינויים שחלו בתפיסותיהם וגישותיהם המקצועיות.

על פי דיווחי המשתתפים, חל שינוי בעמדותיהם, ברמה הממוצעת של בין בינונית לרבה בעקבות הצפייה. כמו כן היו תיאורים רבים של שינויים בדימוי ותפיסת האדם המתקשה בתפקודו השכלי. המציגים נתפסו כאנשים שלמים, מורכבים, בעלי מודעות עצמית גבוהה ומידת אנושיות בלתי מצויה. כמו כן יוחסו להם תכונות ויכולות כמו: חוכמה, אומץ, שמחה, הומור וכישורי משחק ומחול. למעלה מארבעים אחוז מהנשאלים (40.8%), דיווחו על השתנות ציפיותיהם מאנשים המתקשים בתפקודם השכלי. הם העריכו בדרגה של מעט מעל לציפיותיהם הקודמות את: יכולות המציגים, כישוריהם הנורמטיביים, תהליכי העצמה שעברו ומידת השונות הנתפסת שלהם. בנוסף דווח על סתירת דימויים קודמים, סטריאוטיפים ודעות קדומות ("מקלפים את כל הקלפיות והתוויות"). כנו כן תוארו: חוויות של חשיפה הראשונה לעולמם של המציגים ("חלון לעולמם"), הפחתת תחושות של חשש, רתיעה ורחמים ושינויים בהתייחסות ובכוונות ההתנהגותיות כלפיהם ("אפשר להתיידד איתם"). נשאלים שלא שינו עמדות, נימקו זאת בעיקר בקיומן של עמדות מגובשות והיכרות קודמת עם התחום והאוכלוסייה. מספר משתתפים ביטאו דעות ועמדות קטגוריות מושרשות כלפי המציגים לגבי הגדרתם כחולים, תיוגם כמפגרים ("איזה מפגר") ותיאורם כמזילי רוק. כמו כן ייוחסו להם מאפיינים של: תלות, אומללות, אינטליגנציה נמוכה והתנהגות החורגת מהנורמה.

הייצוג והסגור העצמי ("שיווק עצמי") של המציגים נמצאו כמהווים גורמים מרכזיים ביצירת שינוי בעמדות ובתפיסות הנשאלים, 86% מהם הביעו לגביהם התרשמות חיובית עד נלהבת ולא היו דיווחים על התרשמות שלילית. הודגש אופיים הכן והאמיתי של המציגים ("ללא גינונים או מגננות") והשפעתו החיובית על הרצון לעבוד עם אנשים המתקשים בתפקודם השכלי בעתיד. צוינה גם השפעת המסרים שהועברו ("אנחנו אנשים בדיוק כמותכם"). כושר הביטוי של המציגים ודרכי ביטוי לא מילוליות שלהם, באמצעות תנועות ותקשורת רגשית, הוערכו כגבוהות, במיוחד לגבי היבטים של זוגיות ופתיחות רגשית.

על פי תגובות הנשאלים זוהו פרספקטיבות של התייחסויות השוואתיות כלפי המציגים, לפי השתייכות ושיוך חברתיים. התייחסויות אלו מוּיְנו על פני רצף של ריחוק-קירבה בהשוואה עם: קבוצת החוץ (out-group) של אנשים המתקשים בתפקודם השכלי, אנשים ברמת הנורמה וקבוצות השתייכות אינטימיות (in-groups) של הנשאלים. כמו כן זוהו השוואות ברמה האישית, הכוללות שלוש פרספקטיבות נוספות של: הזדהות עם המצב של הקושי התפקודי ("כמה קשה להיות שונה"); אמפטיה והזדהות רגשית ("התחושות עוברות ויוצרות הזדהות"); דמיה ושיקוף ("מראה על החיים שלי כרגע"), שבה המציגים מהווים מודל רלוונטי להשוואה ולשיקוף החיים של הנשאל/ת.

הסרטים המוצגים נמצאו רלוונטיים וחשובים במידה רבה מאוד לתכניות ההכשרה וההעשרה המקצועית של הנשאלים והוערכו כתורמים תרומה רבה לעבודתם המקצועית בעתיד. קרוב למחציתם ציינו שהתחזק רצונם לעבוד עם אנשים המתקשים בתפקודם השכלי בעתיד בעקבות הצפייה. מרביתם העידו בעיקר על חוויה רגשית שעברו ורבים הצהירו על התחזקות הגישה האמפטית לזולת ("נגישות לזולת"). היו מספר תפיסות מקצועיות נוספות שבאו לידי ביטוי בצורה בולטת. הנורמליזציה שהתבטאה בחיזוק בתפיסתם הנורמטיבית של המציגים בקרב נשאלים רבים ("הם ככל האדם"). למעלה ממחציתם ציינו שהצפייה חידשה להם לגבי נושאים כמו: יכולותיהם ומקומם בחברה, הצורך בזוגיות והיכולת לפתח קשר זוגי איכותי. ההיכללות (inclusion) נתפסה כמעניקה ומאפשרת חיים בכבוד וקשרי גומלין עם הסביבה, והותנתה בתמיכת החברה ובטיפול האדם המשולב. ראיית המציגים בצורה נורמטיבית התבטאה גם בהתייחסות אליהם כאל אנשים בוגרים ובדחיית הגישה הרפואית אליהם ("לא לראות את בעיותיהם כמחלה"). החברה הוצגה גם כגורם החוסם את השילוב וכיוצרת יחס מפלה וחוסר צדק חברתי לשונים. לאור זאת הועלה הצורך, ביצירת שינוי בתפיסות מוטות הקיימות בציבור ובקרב אנשי מקצוע, באמצעות חשיפתם לסרטים דומים.

במחקר באו לידי ביטוי ניכר מספר גישות מקצועיות נוספות: האינדיבידואליזציה ("עשויים מחומרים שונים") וההעצמה שכללה התייחסויות ל: כוחות ואנרגיות, אסרטיביות, ("אסרטיבית וכולעת את החיים"), בטחון עצמי, מודעות עצמית ותמיכה בשאיפת המציגים לחיים עצמאיים. מספר התבטאויות ייחוסו לתפיסת איכות החיים, כגישת על שיקומית, הנוגעת בו זמנית בתחומי חיים רבים. בהקשר זה עלו גם נושאים כמו: הזדמנויות ל: הגשמה עצמית, עצמאות, שליטה בחיים, שמחת חיים והשגת אושר ("יה אללה היא מאושרת עד הג"). לדימוי הנורמטיבי של המציגים הייתה השפעה גדולה על השינוי בגישה אליהם ועל המוטיבציה והרצון של נשאלים רבים, לעבוד עם אנשים דומים בעתיד. דימוי זה תרם גם להבנת הפוטנציאל השיקומי, הקיים באנשים בעלי קשיי תפקוד שכליים ולאפשרות לקדםם לרמות תפקוד נורמטיביות.

משתתפים רבים דיברו גם על שינויים בדימוי המקצוע. העבודה עמם נתפסה כמאתגרת, מעניינת, מתגמלת, מועילה וכמעניקה: חום, אהבה, למידה הדדית וסיפוק. ההיחשפות לפרויקט התיאטרון תרמה לתחושות של סקרנות, גילוי ורצון לפתח פרויקטים דומים בעתיד. כמו כן צוינו: האמונה בהשגת הבלתי אפשרי והערכה להישגים והצלחות השיקומיים שהומחשו.

במסגרת המחקר נמצאו השפעות של ארבעה גורמי רקע: מפגשים קודמים, ניסיון קודם בעבודה, המקצוע הנלמד ורמת ההשכלה. ההשפעות גורמים אלה התבטאו בהבדלים במידת ההיכרות הקודמת של הנשאלים עם הנושאים המוצגים, בנטייה לשנות עמדות (בעיקר לחיוב), במידת החריגה של המציגים מציפיותיהם הקודמות של הנשאלים, לגבי יכולותיהם והשתלבותם בקהילה ובמידת הרלוונטיות של הסרטים לעבודתם המקצועית של הנשאלים.

דיון בממצאי המחקר

המחקר הפנומנולוגי עוסק בהגדרת היחיד את המצב שבו הוא נתון, כלומר את המציאות הסובייקטיבית שלו. מציאות זו מהווה במידה מסוימת פונקציה של מצב הגירוי ובמידה אחרת גם פונקציה של ההיפותזה האישית שלו, שבה מתמקדים צרכיו ותכונותיו. האדם החווה נתון, בו זמנית, להשפעות של מצב רגעי מזה ושל השפעות תרבותיות והיסטוריות מזה. את שדה המצב בו הוא נמצא ניתן לדעת בוודאות. את השדה הפנומנולוגי שלו אפשר רק לנחש (גבתון, 2002; שקדי, 2003; Allport 1950). לאור גישה זאת ולשם ניתוח ממצאי המחקר, קיים הצורך להבין את חוויית הצפייה של המשתתפים בו.

לצורך הבנת השינויים שחלו בקרב הנשאלים, יש להתייחס בראש ובראשונה לנתון מרכזי אחד – הדיווח העצמי של הנשאלים, על שינויים שחלו בעמדותיהם לאחר הצפייה, שהם ברמה ממוצעת שבין בינונית לרבה. את השינויים שחלו, ניתן לשייך לשלושת מרכיבי העמדה המקובלים (Triandis, 1971). השינויים הקוגניטיביים שחלו באו לידי ביטוי בכמה היבטים: (א) שינויים בתפיסת האדם שמתקשה בתפקודו השכלי, עליהם הצהירו רבים מהנשאלים. נוצרה מודעות להיותם בני אדם שלמים מורכבים ובעלי מידת אנושיות בלתי מצויה ותכונות לא סטריאוטיפיות כמו: חוכמה, אומץ, הומור, אסרטיביות ושמחת חיים; (ב) תופעה שכיחה אחרת הייתה סתירת ציפיות קודמות לגבי: כוחות, יכולות, מודעות עצמית, כישורים נורמטיביים, הבעת רגשות וכן לגבי יכולות הייצוג והסנגור העצמיים שלהם; נשאלים רבים הצהירו גם על סתירת תפיסות מוטות כתוצאה מהצפייה; (ג) השימוש בפרספקטיבות השוואתיות אצל רבים מהנשאלים, מצביע גם הוא על תהליכי חשיבה ביקורתית, אשר על פיהם שויכו המציגים לקבוצת הנורמה, או לקבוצות השתייכות קרובות. במסגרת פרספקטיבות הדמיה והשיקוף, חלו תהליכי השוואה בולטים עוד יותר, שכללו השוואות והסקת מסקנות ברמה האישית; (ד) גם את השינויים שחלו בתפיסות המקצועיות, ניתן לייחס לתהליכים קוגניטיביים של הסקת מסקנות, לאור המחשה של עקרונות תיאורטיים נלמדים במהלך הצפייה.

שינוי בולט נוסף, שחל בקרב כמחצית מהנשאלים, מתייחס למרכיב ההתנהגותי של העמדה ומתבטא בהתגברות הרצון, לעבוד עם אנשים המתקשים בתפקודם בעתיד (אשר יידון בהמשך). כמו כן היו מספר הצהרות על כוונות התנהגותיות להכיר, להתקרב ולהתיידד עם אנשים המתקשים בתפקודם השכלי.

דיווחים רבים נוספים מעידים על הפנייה לרגש שעוררה הצפייה. התגובות לשאלת המחקר הראשונה: 'תאר את חוויית הצפייה', התאפיינו בעיקר בתגובות רגשיות לסרטים המוצגים. הפנייה לרגש באה לידי ביטוי ישיר בתגובות של 83% מהנשאלים. ההתרגשות הייתה המאפיין הבולט והשכיח בתגובות אלו ונכללו בהן גם ביטויים כמו "צמרמורת של התרגשות". לאור זאת ניתן להניח שהתגובות הקוגניטיביות וההתנהגותיות שצוינו לעיל, באו לידי ביטוי מאוחר יותר, במסגרת תהליך של גיוס משאבים קוגניטיביים בעת מילוי שאלוני המחקר.

את התגובות הרגשיות אפשר לפרש על פי התפיסה הנרטיבית - הסרטים שהוצגו במחקר מגוללים שני נרטיבים: סיפורה של הפקת תיאטרון ייחודית וסיפורם של זוג צעירים בעלי תסמונת דאון, המסופרים בצורה אישית. הנרטיב על פי שקדי (2003) מהווה אמצעי ליצירת הזדהות רגשית ואמפתיה בקרב הצופה. חיזוק להנחה זו מתקבל מההערכה גבוהה, שנתנו הנשאלים לייצוג העצמי של המציגים. יכולותיהם לבטא את עצמם ולסנגר על עצמם זכו להערכות גבוהות והן הוגדרו כ-"שווק עצמי". ההתייחסות אל יכולות אלו הייתה חד משמעית - נמצאו רק הערכות חיוביות, שהקיפו 86% ממשתתפי המחקר. הן כללו תיאורים כמו

"מדהימה" ו"מסנגרים על עצמם בצורה מצוינת ואמיתית". ההערכות לגבי כושר הביטוי של המציגים התאפיינו בביטויים כמו: "בצורה מכובדת נאותה וברורה". הייצוג העצמי מוגדר על ידי ארקין (Arkin, 1988) כמתייחס לתהליך יצירת זהות באמצעות ההופעה (Appearance), שאדם מציג לאחרים. ארקין וגולמן (Goleman 1994) מתייחסים לייצוג עצמי האמיתי (להבדיל מהמעושה) כמקדם מסקנה בתודעת קהל היעד. לדבריהם הייצוג העצמי האמיתי מתבטא, ביצירת איזון בין אמת עצמית לכישורים חברתיים ועשיית שימוש בהם ביושר.

לסנגור והייצוג העצמי, לתקשורת הרגשית של המציגים וכן למסרים שהועברו, הייתה תרומה חשובה בהיווצרות אמפתיה כלפיהם. כך למשל אחד/ת מהנשאלים/ות התייחס/ה לאמפתיה, שעוררה הצהרתה של סיון בסרט "סהר וסיון סיפור אהבה": "אני רוצה לומר שאנחנו אנשים בדיוק כמותכם" - ממחיש את זה בצורה הכי מדהימה". האמפתיה מוגדרת על ידי גולמן (Goleman, 1994), כאחד הכלים החשובים ביצירת קשר רגשי ומתבטאת ביכולת לאמץ את הפרספקטיבה של האחר. על פי גולמן, גם שורשי התפיסה המוסרית מצויים באמפתיה - הנטייה לעזור לאחר ולסייע לאנשים במצוקה. כמו כן היא משפיעה על ההבנה והיכולת להגיב בצורה הולמת, לרגשות ולעניינים, המעסיקים אנשים אחרים. האמפתיה מובילה לאכפתיות, אלטרואיזם וחמלה ומאפשרת לאנשים לחיות ביחד מתוך כבוד הדדי. בעקבות הצפייה הצביעו נשאלים רבים על אימוץ עקרונות של הגישה האמפטית לזולת שהוגדרה כ-"נגישות לזולת". בהקשר לכך עלו נושאים כמו: בדיקה עצמית, קבלת הזולת, התייחסות אליו בסובלנות, הבנה, שוויוניות, סימפטיה, הקשבה, שיתוף והתייחסות לרגשות ותחושות. במקביל נשללו גישות מנוגדות של פטרונות, הגנת יתר, שיפוטיות והגישה הדיאגנוסטית.

השפעה נוספת של האמפתיה שנמצאה, היא על אופן ההתייחסות החברתית והאישית של הנשאלים כלפי המציגים, כאנשים המתקשים בתפקודם השכלי. ניתן ללמוד זאת, מדווחים רבים על תהליכי שינוי בהתייחסות החברתית כלפיהם. במסגרת המחקר זהו ארבע פרספקטיבות של השוואות חברתיות ואישיות לפי קבוצות השתייכות (ראו תת פרקים 'פרספקטיבות של קירבה', עמודים 70-80). במסגרת השוואות אלו בלטה השפעת האמפתיה, על הנטייה להשוות ולשייך את המציגים לאנשים ברמת הנורמה, מבחינת הדמיון אליהם: "כמה הם דומים לאנשים שאינם מתקשים בתפקוד השכלי". השפעה עוד יותר מוחשית באה לידי ביטוי, כשהמציגים (במיוחד סיון) שויכו לקבוצות השתייכות יותר אישיות, דוגמת ההצהרה: "הרגשתי שסיון היא אחת מאיתנו". סהר וסיון תוארו במקרה נוסף, כמהווים דוגמה לקשר של זוגיות, שהוא מעל הנורמה המקובלת בקרב קבוצת החברים הקרובה של אחת הנשאלות. לאור זאת היא תהתה על ההפרדה הדיכוטומית והמלאכותית, הקיימת שבין הנורמאלי לבלתי נורמאלי: "בשביל זה אני אומרת, מה נורמאלי? הם נורמאליים או אנחנו? מתחרבשים עם עצמנו ומסבכים לעצמנו את החיים כל כך".

טריאנדיס טוען שההשתייכות הקבוצתית מהווה את אחד המקורות המשמעותיים, לגיבוש וביסוס עמדות. על פי אולפורט (Allport as cited in Triandis, 1971), מרבית העמדות של האדם נרכשות ממשפחה או מחברים. העמדות של חברי קבוצת ההשתייכות (In-group), או הזיקה (Reference) של האדם יוצרות קווים מנחים להתפתחות עמדותיו. לדבריו רק חלק קטן מעמדותינו מתפתח מניסיון ישיר ולעיתים מתוך מפגש טראומטי עם אובייקט העמדה. לאור ממצאי המחקר, יש מקום לבחון את הקשר בין הצהרות לגבי שיוך חברתי ותחושת קירבה אישית, כלפי אדם נצפה לבין עמדות האדם הצופה כלפיו. בנוסף לכך ניתן

להניח, שמפגש או חשיפה המכוללים אמפתיה, מאפשרים את יצירת, או הגברת תחושת הקירבה החברתית והאישית, באמצעות תהליכי הזדהות.

ברמת ההשוואות האישיות והזדהות עם המציגים באה האמפתיה לידי ביטוי ישיר עוד יותר. ביטוי מוחשי לכך היה במסגרת תגובות, שנכללו בפרספקטיבה של הזדהות עם המצב של קושי תפקודי שכלי ("כמה קשה להיות שונה"). במסגרת המחקר עלו במסגרת קטגוריה זו מספר היבטים של הזדהות עם: תהליך ההסתגלות למצב של קושי תפקודי, הקושי התפקודי היומיומי ומשמעות ההתמודדות עם שונות במראה ובהתנהגות; לטענת שקדי וכהנמן (2005) נפוצה בהקשר זה טעות מיקוד, לגבי הזדהות עם המצב של קושי תפקודי. זאת בגלל הנטייה להתמקד בהסתגלות לעצם הרעיון של כניסה למצב של לקות, אשר אנשים ללא קשיי תפקוד נוטים לאמץ. בכך הם מתעלמים ממצבים של חיים מתוך השלמה והסתגלות לקושי התפקודי, שאנשים המתקשים בתפקוד מצויים בו. התבטאויות הנשאלים המייחסות קושי מיוחד למצב של נכות, אכן מעידות על התייחסות לנושא הנכות מפרספקטיבה זו.

פרספקטיבה נוספת שזוהתה, מתייחסת ישירות לאמפתיה ולהזדהות הרגשית ("התחושות עוברות ויוצרות הזדהות"). היא מתייחסת לתהליכי ההיכרות והמעורבות הרגשית, שנוצרו במהלך הצפייה ואשר יצרו את ההזדהות. ניתן להסיק זאת על סמך התייחסויות ספציפיות, לתקשורת הרגשית שיוצרת סיוון ולאונטיות של השחקנים באוליבר. גם חלומות המציגים צוינו כיוצרים הזדהות. במסגרת המחקר באו לידי ביטוי גילויים רבים של אמפתיה כלפי המציגים ובמיוחד כלפי סיוון. בהקשר זה טוען מקאליסטר (McAlister, 2000), שהשפעות חזקות על אמונות והחלטות מתרחשות, כאשר הצופים קולטים דמיון בין המודלים לבין עצמם ומדווחים על הזדהות עם דמויות ציבוריות או דרמטיות בתקשורת. מידת ההזדהות עם דמות בסרט קשורה גם לאמינות שהיא משדרת ולפוטנציאל ההצלחה שלה – יכולתה להעביר מסרים של הצלחה שמגמדים את הקושי התפקודי ויוצרים רצון להידמות לה (Farnall & Smith, 1999; Kelman, 1961). קלמן מתייחס למצב של הזדהות ההדדית - אימוץ הדדי חלקי של תכונות במסגרת מערכת יחסים מוסכמת, הכוללת גם תגובה אמפתית לפי ציפיות, רגשות, או צרכים של האחר. כמובן שהדדיות לא תיתכן במצב של צפייה בסרט (אולי דימוי של הדדיות אצל הצופים), אבל ניתן למצוא הקבלה לפרספקטיבה המתוארת בשאר המאפיינים שהוא מציין.

הדוגמא המוחשית ביותר לתהליך האמפתי מוצגת בפרספקטיבה של הדמיה והשיקוף ("מראה על החיים שלי כרגע"). לפי פרספקטיבה זו, מהווה המציג מודל רלוונטי, להשוואה ולשיקוף החיים של הצופה, מתוך זווית התייחסות של קרבה וקבלה רבה, יכולת להתמודד עם חולשות עצמיות ונחיתות יחסית מולו והסקת מסקנה אישית כתוצאה מהצפייה.

תהליך חשוב נוסף שניתן לייחס לתרומת האמפתיה, הוא של שינויים שחלו בתפיסת האדם של הנשאלים כלפי המציגים. הביטוי המשמעותי ביותר לכך הוא בהתחזקות "הבנאדםיות" – כלומר הדימוי האנושי הנורמטיבי של המציגים וראייתם "באור אחר". המציגים נתפסו כבני אדם, כאנשים שלמים מורכבים ובעלי יכולות, תכונות ומאפיינים השונים מהסטריאוטיפים המיוחסים להם. דוגמא מוחשית לתהליך זה ניתן למצוא בהצהרה: "אחרי מספר דקות כבר לא חשבתי עליהם כאנשים המתקשים בתפקוד השכלי". הצהרה זו מציגה את האמפתיה כתהליך, שהתרחש כביכול מאליו, במהלך הצפייה ובצורה לא מודעת. תהליך זה שינה את הפרספקטיבה של הנשאל/ת וגרם לו/לה לאמץ השקפה חדשה כלפי המציגים. השקפה זו מתבטאת בראייתם קודם כל כבני אדם, ולא כיצורים המאופיינים על ידי תכונה בולטת ודומיננטית אחת. ואכן

ביטויים כמו: "נחשפתי לזה שכל אחד הוא עולם ומלואו, אדם שלם עם כל מה שמשתמע", או: "כל מי ששיחק בסרט הראה את הבן אדם שבו, התסמונת הייתה שולית", מצביעים על מגמה זו, תוך ביטול מאפייני תסמונת הדאון, כמאפיינים הבולטים של המציגים. יתרה מזאת, היו שייחסו למציגים אנושיות רבה מזו, הקיימת בדרך כלל: "הבנאדםיות שלהם מפותחת ורגישה יותר מהממוצע הרגיל". בנוסף לאלו זוהו אצלם תכונות ומאפיינים רבים שאינם אופייניים לתפיסות מוטות שלהם כ'אנשים עם פיגור שכלי': חוכמה, אומץ, שמחת חיים, "אופטימיות שאפשר רק לקנא בה", "ואפילו(...)הומור". נטרול השוואות שיפוטיות בין אנשים עם ובלי מוגבלויות הוא הכרחי לאישור הקשר האנושי העמוק יותר שלנו, טוענים מילר וסמונס (Miller & Sammons, 1999).

שינויים בעמדות כלפי אנשים המתקשים בתפקוד נוצרים גם כתוצאה מ: רכישת ידע לגביהם, תפיסת הקושי התפקודי כאחד מתוך מכלול של מאפיינים והבנת ההיבט האוניברסאלי של המגבלה על ידי קבלתה כחלק טבעי מהחיים. (Miller & Sammons, 1999; Wolfensberger, 1972). על פי מספר תיאוריות קוגניטיביות, תהליכי גיבוש העמדה מתרחשים בשני ערוצים נפרדים האחד מוגדר כפריפראלי - היוריסטי. במסגרתו נוצר גיוס אוטומטי של עמדות ותפיסות אה-פריוריות הקיימות בזיכרון לגבי אובייקטים מזהים. התהליך השני המתרחש בערוץ חשיבה מרכזי - ביקורתי והוא כולל בחירה בין אלטרנטיביות, תוך השוואת הידע המתקבל עם ידע קיים. במסגרת ערוץ זה נוצרים שינויים בעמדות, אשר כרוכים בגיוס של קשב ומשאבים קוגניטיביים ובקיומה של מוטיבציה לעשות כן (Ajzen & Fishbein, 2005; Visser & Cooper, 2003; Quinn, Macrea & Bodenhausen, 2003). היווצרות של דיסוננס קוגניטיבי מסבירה את המוטיבציה לשינוי עמדות. הדיסוננס נוצר כתוצאה מ: פערים או אי התאמות בין מרכיבי העמדה, היחשפות לסתירה פנימית ביניהם או לאור: נסיבות חיצוניות, מידע בלתי צפוי שמתקבל, או ביצוע התנהגות שאינה הולמת (Festinger, 1961; Festinger, as cited in Visser & Cooper, 2003; Triandis, 1971).

בעקבות הצפייה התבקשו המשתתפים למלא טפסי שאלונים לתיאור והערכה עצמית של החוויה ושל תהליכי שינוי בתפיסות ועמדות שעברו בעקבותיה. לצורך כך נדרשו לגייס משאבים קוגניטיביים ולערוך ניתוח השוואתי עם עמדות וידע קודמים שהיו להם. במסגרת המחקר נוצר איפה תהליך המשלב חוויה הפונה לרגש, עם תהליכי ניתוח קוגניטיביים שבאו בעקבותיה, למשל של ניתוח ביקורתי. הנשאלים התבקשו להעריך האם ובאיזו מידה חוו סתירת ציפיות לגבי ידע ותפיסות קודמות שהיו להם. חלק ניכר (40.8%) מהנשאלים דווחו על השתנות ציפיותיהם, מאנשים המתקשים בתפקודם השכלי בעקבות הצפייה. כמו כן הוערכו מחדש היכולות, התפקוד נורמטיבי, תהליכי העצמה ומידת השונות הנתפסת של המציגים (ראו לוח מספר 5, בעמוד 59) ברמה ממוצעת של מעט מעל לציפיות הנשאלים, בכל התחומים הנבדקים. על פי נתונים אלה, לא היה תחום ספציפי בולט בו נסתרו ציפיות המשתתפים, אבל היה ביטוי לסתירת ציפיות כוללת. נתון זה מעיד על הקושי להעריך במדויק, לאיזה מאפיין הייתה השפעה דומיננטית, על שינוי העמדות שדווח עליו ומצביע על השפעה כוללת של מאפיינים רבים.

במקביל בתיאורים המילוליים היו שכיחים ביטויים בנוסח: "לא ציפיתי שאצפה", לגבי: יכולת רגשית, מודעות עצמית, אסרטיביות, יכולת משחק בתיאטרון, דימויים נורמטיביים וסתירת ידע קודם ("שבז לי את הידע"). סתירת הציפיות החזקה ביותר דווחה על ידי נשאלים, שחוו חוויית חשיפה ראשונית לאנשים המתקשים בתפקודם השכלי, באמצעות הסרטים. נשאלים אלו הצהירו על שינוי משמעותי בתפיסת הדימוי של המציגים, כאנשים עם חיים משלהם, בעלי דרכי ביטוי קוגניטיביות ורגשיות וכבעלי מידת אנושיות

גדולה ביחס לנורמה. אחרים הביעו התרשמות מקיומם של מאוויים, רצונות, גילוי עצמי ורגשות, במיוחד של אהבה ושמחה. עמדות כלליות וחלשות (לא מבוססות), שאינן יוצרות מעורבות רגשית ועניין, ניתנות לסתירה בנקל (Ajzen & Fishbein, 2005; Triandis, 1971). סביר להניח שאנשים שחוו חשיפה ראשונית, נטו לאחוז בעמדות כלליות כלפי אנשים המתקשים בתפקוד ולכן השתכנעו בקלות לשנות את עמדותיהם לאור ידע חדש שהתקבל.

תהליך דומה עברו מן הסתם נשאלים אחרים, שדיווחו על סתירת סטריאוטיפים קודמים ("מקלפים את כל הקליפות והתוויות"). חלקם הביעו מודעות לסטריאוטיפים הקיימים אצלם, על אף היותם אנשי מקצוע ש: "עדיין 'תקועים' עם דעות קדומות וסטריאוטיפים חסרי כל בסיס". התייחסויות יותר ספציפיות היו לגבי לסתירת דימויים מוטים של אנשים בעלי תסמונת דאון ("פרצוף של דאון סינדרום"). את סתירת הסטריאוטיפים ניתן לפרש, גם כביטוי לתהליך של הפחתת דיסוננס וגם כתהליך עיבוד קוגניטיבי, של מידע בערוץ החשיבה הראשי, לאור ההיחשפות למידע סותר. על פי התיאוריות הקוגניטיביות לא ניתן לבלום חשיבה סטריאוטיפית, אך ניתן להפחית ולנטרל אותה באמצעות: יצירת מודעות לקיומה, דבר שנעשה באמצעות השאלונים למילוי; קושי בזיהוי קבוצת ההשתייכות של האדם, שבא לידי ביטוי בפרספקטיבות ההשוואה החברתית ("מי נורמאלי אנחנו או הם?"); ואספקת מידע סותר סטריאוטיפי, שנעשתה באמצעות הסרטים על ידי המחשה של יכולות, התנהגויות, כישורים והתבטאויות המציגים Quinn, Macrea & (Bodenhausen, 2003). כך בהתאם, רבים גילו במציגים תכונות לא סטריאוטיפיות והופתעו מיכולותיהם וכישרונותיהם. כמו כן היו ביטויים רבים של הכרה בדמיונם לאנשים רגילים. יחד עם זאת הובעו מספר הסתייגות מהתנהגויות שתוארו כילדותיות, או לא הולמות.

חלק מהנשאלים דיווחו גם על הפחתת תגובות רפלקסיביות ומיידיות של חשש, רתיעה, עצב ורחמים, בעקבות הצפייה ("זה פחות מרתיע"). כמו כן מספר משתתפים הצהירו על מודעות לקיומן של תפיסות סטריאוטיפיות, הרווחות עדיין אצלם כאנשי מקצוע ("זה מחסום שעדיין צריך להתגבר עלי"). על פי תגובות אלו, סייעה הצפייה בסרטים להתגברות גם על תגובות אינסטינקטיביות לשונות, באמצעות תהליך קוגניטיבי, המתאפיין בהרחבת טווח הנוחות כלפי אנשים המתקשים בתפקוד. זאת על ידי יצירת מודעות לתגובות אלו ונטרולן, באמצעות בדיקת הרלוונטיות שלהן לנסיבות מצב קיימות (ראו סקירת הספרות עמודים 12, 15; Goleman 1994; Miller & Sammons, 1999).

לעומת זאת היו במסגרת המחקר מספר גילויים לתפיסות, שניתן לפרשן כדעות קדומות מושרשות, דוגמת התגובה: "אם הייתי צופה בזה עם חברים לא מתחום העבודה סוציאלית וודאי היו נזקים ביטויים כמו 'איזה מפגר', כי לפעמים זה נראה בדיוק כך. הייתי צריכה להזכיר לעצמי שזה לא קללה". אולפורט (Allport, 1950) מציג קשר בין סוג אישיות שהוא מכנה 'סמכותית', ולבין הצורך לאחוז בדעות קדומות, כדי לאשש תפיסות עולם "טהורות" ודיכוטומיות של טובים ורעים. זאת בשל הצורך לשלול מקבוצות אנשים את זכותם להיקרא בני אנוש, בשל מוצא, דעות, או קושי תפקודי. הדעות הקדומות מבוססות על הכללות, המייחסות תכונות ומאפיינים שליליים, לקבוצות אנשים בעלות מאפיין משותף, כלומר, עיוות מגמתי וקבוע בתפיסת האדם שלהם, ללא קשר למציאות קיימת. איזן ופישביין (Ajzen & Fishbein, 2005), מציינים כי ביטוי של דעות קדומות, נוטה בתקופתנו להיות יותר חבוי מאשר גלוי, לאור שלילת ביטויים גלויים שלהן בארצות הברית [ובמדינות דמוקרטיות אחרות]. המודעות לדעות קדומות קיימת אצל כולם. השימוש בהן תלוי בבחירה אישית.

לסיכום נושא זה, אפשר ליצור הקבלה בין מאפיינים באישיות האדם ובין מספר האלטרנטיבות שהוא יוצר לעצמו לקביעת עמדה. המבחן האמיתי לעמדה הלא מוטיבית מצוי בחופש לבחור בה, מתוך מגוון של פרספקטיבות ואפשרויות ולא מתוך תפיסה, הכלואה בצינוק של השקפת עולם נוקשה, בודדת ובלתי משתנה.

נושא הכוונות ההתנהגותיות מהווה תחום מרכזי, בשדה המחקר הקוגניטיבי של העמדות. זאת בשל כושר ניבוי ההתנהגות, הנובע מהעמדה שמיוחס להן, אשר השלכותיו המעשיות הן מובנות מאליהן. מודל הפעולה המנומקת של אייזן ופישביין (Ajzen & Fishbein, 2005) מבוסס על ההנחה, שהתנהגותם של אנשים נובעת בצורה הגיונית מאמונותיהם, עמדותיהם וכוונותיהם. הכוונות ההתנהגותיות מהוות את המרכיב הקוגניטיבי הקרוב ביותר להתנהגות בפועל. הן מושפעות מהאמונות והעמדות של אנשים, לגבי ביצוע ההתנהגות ומהנורמות ההתנהגותיות הסובייקטיביות שלהם (מה אחרים היו חושבים ומה אחרים היו עושים). עמדות כלפי התנהגות כוללות הערכות תועלתיות וחוייטיות כלפיה (עד כמה היא: רצויה, בעלת ערך, נעימה, או, מעניינת). ביצוע הכוונה ההתנהגותית מושפע מעוצמת השליטה הנתפסת בהתנהגות המתוכננת (הערכת הקלות או הקושי, שבביצוע ההתנהגות ומידת הביטחון ביכולת לבצע אותה). הביקורת כלפי תיאוריה זו היא לגבי התייחסותה הזניחה לתפקיד הרגשות, בניבוי של כוונות ופעולות, אשר גם להן יש השפעה חזקה, על היווצרותן של כוונות ההתנהגותיות ובמיוחד על התנהגויות לא רציונאליות.

במסגרת המחקר נכללו מספר התייחסויות ישירות לשינוי בכוונות ההתנהגותיות נוסח: *"... כשראיתי את הסרט התעוררו אצלי מחשבות -אפשר להתיידד איתם, לעזור להם. במיוחד בן המשפחה שלי, שלא כל כך קרובה לו, אך מהיום אנסה כמה שיותר"*. הצהרה מסוג זה מעידה על רצון וכוונה הנשאלת, לשנות התנהגות כלפי בן משפחה. על פי אייזן ופישביין (Ajzen & Fishbein, 2005) הכוונה ההתנהגותית, אם היא נתמכת במוטיבציה מספיקה, תמיכה חברתית ותחושת מסוגלות לביצוע ושליטה בהתנהגות המתוכננת, תנבא שינוי בהתנהגות. במקרה זה היות ומדובר בבן משפחה, ניתן להניח גם התעוררות של דיסוננס, הנובעת כתוצאה מסתירה פנימית חזקה בין התנהגות לערכים. הדיסוננס כתחושה צורמת, הנובעת מסתירה פנימית של מרכיבי העמדה (רגשי אשמה?), מגביר את המוטיבציה, לאמץ ההתנהגות ההולמת את הערכים (Festinger, 1962).

ביטוי הרבה יותר מקיף ומשמעותי, להשפעת הצפייה על הכוונות ההתנהגותיות של משתתפי המחקר, היה בהתחזקות הרצון לעבוד בעתיד עם אנשים המתקשים בתפקודם השכלי, עליה הצהירו קרוב למחצית מהנשאלים (46.8%). מתיאורית הפעולה המנומקת, ניתן להסיק, שגורמים משמעותיים בהחלטה - האם להגשים כוונה זו? יהיו מידת האטרקטיביות, העניין והמוטיבציה שמעוררת העבודה, תחושת המסוגלות להתמודד עם התפקיד, והנורמות החברתיות הסובייקטיביות התומכות בכך. לאור תגובות הנשאלים נראה שהצפייה הציגה לרבים מהם מודלים של הצלחות בשיקום, אשר תרמו לשינוי בדימוי המקצוע של העבודה החינוכית/שיקומית, עם אנשים המתקשים בתפקוד השכלי. חלק מהנשאלים דיווחו בעקבות הצפייה, על ראיית המקצוע באור אחר, מאתגר, יוקרתי יותר, עם פוטנציאל להגיע להצלחות מקצועיות, לשלב אמצעים אמנותיים וליצור מודלים של שילוב ומעורבות בקהילה. נראה שהשינוי בדימוי המקצוע, תרם לחיזוק המוטיבציה בקרב הנשאלים לעבוד בתחום זה: *"אין ספק שצפייה בסרט מסוג זה נותן מוטיבציה וגורם לך להיות מאתגר ולרצות להביא אותם להישגים גבוהים ככל האפשר"*.

בעקבות הצפייה רוחו גם ביטויים המתייחסים לערכים. זאת לגבי: הזכות לשוויון ("התייחסות אל אנשים אלו כשווים בחברה"), יחס של כבוד, הכולל גם את טיפוח הכבוד העצמי ("הצורך להעניק להם כבוד וכבוד עצמי") והזכות לחיים עצמאיים. לפי קלמן (Kelman, 1961), אנו משנים עמדות מתוך השלמה עם אילוצים והשפעות חיצוניים, או מתוך אימוץ מסרים התואמים את ערכי היסוד שלנו. קלמן מייחס לערכים תפקיד של שומרי סף, המגנים על העמדות. תהליך הפנמת המסרים המתקבלים, מותנה בהיווצרות של שינוי משמעותי ובהתאמת העמדות המאומצות לערכים קיימים. על סמך תיאוריה זו ניתן לשער, שנשאלים אשר ביטאו שינוי בתפיסות התואמות לערכים, אכן עברו שינוי משמעותי בעמדותיהם, שהופנמו כתוצאה מהצפייה. במסגרת המחקר עלו התייחסויות רבות, למספר תיאוריות מנחות בתחומי החינוך והשיקום של אנשים המתקשים בתפקודם השכלי: נורמליזציה והיכללות בקהילה, אינדיבידואליזציה, העצמה, אינטליגנציה ותקשורת רגשית ואיכות חיים. כל התפיסות הללו מבוססות על ערכים של שוויון, חירות, עצמאות וכבוד האדם. ייתכן שאחת הסיבות כך שהסרטים המוצגים זהו כרלוונטיים מאוד, לתפיסותיהם המקצועיות של הנשאלים, היא בשל התאמתם לערכים אלו. סיבה אפשרית נוספת לכך, היא בשל המחשתן בפועל של תיאוריות, אשר נלמדו במסגרת תכניות הלימודים.

במסגרת המחקר עלו כאמור התייחסויות למספר תפיסות מקצועיות. ביניהן נכללו גם ביטויים ישירים ועקיפים לתפיסת איכות החיים ("... איכות חיים טובה ומספקת עשירה ומלאה עניין..."). נוצרה מודעות לזכות, ליכולת ולהזדמנויות, שיש לתת לאנשים המתקשים בתפקודם השכלי, כדי שיזכו באיכות חיים. במסגרת התייחסויות זו נכללו ביטויים ל: חיים מספקים מבחינה רגשית, מלאי עניין ומשמעות, הגשמה עצמית ומימוש עצמי - ("להגשים את החלומות") והיכולת לחוות אושר ("מאושרת עד הג'"). מספר תשובות התייחסו לתפיסות רב ממדיות של השיקום והחינוך, מתוך רצון לתת מענה מקיף וכולל יותר לצרכים ורצונות. תפיסות אלו כללו היבטים של נורמליזציה בהקשרים של: הגשמת חיי משפחה, זוגיות, הורות ותעסוקה מעניינת. מלבדן צוינו גם: עצמאות, שליטה על החיים ונושאים נוספים שהוזכרו, כמגוון של מטרות נשאפות להגשמה, במסגרת התהליך השיקומי והחינוכי.

מגוון תשובות זה מתייחס בצורה ישירה ועקיפה לתפיסת איכות החיים, המהווה על פי שאלוק (Schalock, 1996a), תפיסת על כוללנית ומרובת מימדים, לשיפור חייהם של אנשים המתקשים בתפקודם השכלי. מצד אחד הגישה מתייחסת, להבניה אישית של האדם המשוקם מבחינת: הגדרה עצמית, כוחות ומסוגלות והגברת האפשרויות לבחירה ולהגשמה עצמית. זאת במטרה ליצור שליטה בסגנון חיים הולם הכולל גם בריאות פיזית, ורווחה נפשית. סגנון חיים שכזה יתבטא בשביעות רצון, אושר, הנאה, הערכה עצמית ועוד. מצד שני דוגלת התפיסה ביצירת הכלים והתנאים להשתלבות בחברה. זאת באמצעות הגברת התנהגות המסתגלת והשוויון, סגנון וייצוג עצמי, קיום זכויות, לקיחת אחריות והתארגנות קבוצתית לקידום עצמי. לא רק האדם המשוקם נדרש להסתגל לחברה. גם על החברה ליצור את התנאים לשילוב ביצירת: תמיכה סביבתית, סביבות מנורמלות ואספקת מערכות תמיכה אישיות: תעסוקה נתמכת, דיור נתמך בקהילה ותמיכה בהיכללות במסגרות חינוך ופנאי נורמטיביות. יסודות אלו מוטמעים גם בתפיסות הנורמליזציה וההעצמה. שאלוק (Schalock, 1996a&b) טוען לקיומו של קונצנזוס, לגבי מימדי הגרעין של המושג. איכות החיים נחווית, לאחר שמספקים לאדם את צרכיו הבסיסיים ומעניקים לו את אותן הזדמנויות, הניתנות לאחרים להשגת מטרות חיים מרכזיות. הוא מציין שמונה מימדי גרעין למושג: רוחה רגשית; יחסים בין אישיים; רוחה חומרית; התפתחות אישית; רוחה פיזית; הגדרה עצמית; היכללות חברתית; זכויות; תפיסה זו נבחרה כתפיסה המושגית המנחה של המחקר לנושא איכות החיים, היות והיא כוללת בתוכה את כל התפיסות האחרות שצוינו במסגרתו. ראו עץ קטגוריות מספר 8 – איכות חיים

(Felce et al., 1998; Felce & Perry, 1996; Hawkins, 1996; Hughes & Hwang, 1994; Karan & Bothwell, 1996; Keirman & Marrone, 1996; Schalock, 1996 a & b & c).

ההתייחסות לתפיסת איכות החיים במסגרת המחקר לא הייתה מרכזית ונעשתה במקביל לתפיסות האחרות שצינו. ייתכן והעובדה, שלא היה ביטוי יותר משמעותי, בתגובות משתתפי המחקר לתפיסה זו, נעוצה גם בחולשותיה: ויכוח לגבי הקריטריונים להערכתה (אובייקטיביים, או סובייקטיביים), הצורך להתבסס על קונצנזוס והערכתה כתפיסה כוללת מדי, שהיא בבחינת תפסת מרובה לא תפסת. יחד עם זאת, ניתן להתייחס למימדיה המרובים, כאל חומרי הבניין העומדים לרשות איש המקצוע לבחירתו ולשימושו תוך קביעת סדרי עדיפויות, המשתנים מאדם לאדם. בעת יישומה, יש לתת את הדעת לחשיבותם של כמה מהמונחים, שבאו לידי ביטוי ניכר בממצאי מחקר זה כמו: הזכות לאושר ולהגשמה עצמית, מתן הזדמנויות לחיים של כבוד ומעורבות בקהילה והאמונה בפוטנציאל וביכולות של אנשים המתקשים בתפקוד. ההתייחסות לשיקום כגישה של הבניית חיים, צריכה להיעשות מתוך אמפתיה והאזנה קשובה לאנשים שאנו עובדים איתם, מתוך רצון כן להבין היטב את מניעיהם ושיאפיותיהם, כפי שהם תופסים ומבינים אותם ועם נכונות חסרת פשרות לעזור להם בהגשמתם.

מגבלות והמחקר:

הטיעונים המרכזיים כנגד מחקר זה עשויים להיות לגבי תוקפו החיצוני המוגבל, בגלל העדר של אקראיות בבחירת המשתתפים, היעדר שימוש בקבוצת ביקורת ובדיקת עמדות לפני ואחרי ההתערבות, באמצעות שאלון מוכר ומוכח לבדיקת עמדות. יידרשו מחקרים חוזרים ונוספים, לבדיקת השפעת הסרטים שנעשה בהם שימוש במחקר זה בצורה יותר מכלילה. כמו כן לא נבדקו השפעות הסרטים לפרק זמן ארוך. לצורך כך יהיה צורך במחקרי המשך, הבודקים את השפעת הסרטים לפרקי זמן בינוניים וארוכים.

אפקטים של רצייה והיענות - בכל תחומי המחקר החברתי קיים חשש לרצייה. טריאנדיס (1971) (Triandis,) מציג ארבע תגובות רווחות של נשאלים, המודעים להיותם משתתפים במחקר: לרצות חוקר שהם מכבדים, לחבל במחקר של חוקר שהם לא מכבדים, להציג עצמם כרחבי אופקים ולהרשים. תופעת הרצייה היא רק אחת מארבע תגובות אלו אשר, לטענת טריאנדיס, נוטים להפריז בחשיבותה. במסגרת המחקר היו תגובות שניתן לשייך לרצייה המתאפיינות בביטויים כמו: "כמה זה נכון". במקביל התקבלו גם התנגדויות לתפיסה שמייצג המחקר, ביקורת על האתיקה, הצהרות על היכרות מעמיקה עם הנושאים המוצגים בו ועל היעדר שינוי בעמדות ונכללו אף הצעות לעריכת מחקרים דומים. היו גם ביטויים ספורים של התנגדויות למחקר, שהתבטאו במקרה אחד בסירוב למלא את השאלות הפתוחות. במקרה נוסף טענה אחת הנשאלות, שאינה יכולה לענות על שאלון התאימה לציפיות, משום שיש בכך הכללה כלפי אוכלוסיה שלימה. כמו כן הושמעה גם ביקורת על הסרטים, רמת העריכה שלהם וטיב ההקרנה. על פי מספר תיאוריות, אנשים בעלי מעורבות גבוהה בנושא מסוים, יטו להציג עמדות מבוססות ולשלול הצהרות נוגדות, יותר מאשר לקבלן. בהתאם לכך, נשאלים רבים אכן הצהירו שלא חלו שינוי בעמדותיהם וציפיותיהם מאנשים המתקשים בתפקודם השכלי, לאור ניסיונם והיכרותם הקדמת איתם (Ajzen & Fishbein, 2005; Triandis, 1971).

תוקף ומהימנות כלי המחקר

הדיסציפלינה המהווה את נקודת המוצא למחקר זה (על אף היותו מעורב שיטות), היא הגישה האיכותנית הפנומנולוגית. הפנומנולוגיה עוסקת כאמור, בהגדרת היחיד את המציאות הסובייקטיבית שלו (Allport, 1950). על פי שקדי (2003) מטרת המחקר האיכותני הקונסבטרוקטיביסטי היא להגיע להבנת משמעות התופעה הנחקרת. על סמך תפיסות אלו תועדו ונותחו תיאורים סובייקטיביים של משתתפי המחקר, המתייחסים לחוויית הצפייה. התיאורים תועדו באמצעות שאלות פתוחות וראיונות מאזכרים והשוו להערכות עצמיות של הנשאלים בנושאים שונים, שנעשו באמצעות שאלות סגורות.

תוקפו הפנימי של המחקר מעוגן במערך עירוב שיטות המחקר (Mixed method design). הדבר בא לידי ביטוי באמצעות בדיקת והשוואת הממצאים, שהגיעו ממקורות ומפרספקטיבות שונים (שאלונים וראיונות מאזכרים), שיטות מחקר שונות (איכותנית וכמותית) וכן על ידי השוואת התכנים האיכותניים עם הנתונים הכמותיים. (שקדי 2003; Creswell, 2005). כמו כן עומד המחקר על פי שקדי (2003) בדרישות התוקף הפנימי: הצגה גלויה של יחידות ותנאי המדידה - דרכי ושיטות ניתוח הנתונים פורטו בצורה מדוקדקת, בפרקי המתודולוגיה ותוצאות המחקר; חשיפה כנה של הפרספקטיבות של החוקר - המוצגות בסוף פרק זה (עמוד 127) וכן בהערה מספר 2 (עמוד 128); תוקף אינסטרומנטלי - המחקר התבצע בצורה תקינה, על פי עקרונות המחקר האיכותני והכמותי ושמירה קפדנית על אנונימיות הנשאלים; התוקף הנראה-הממצאים הם בטווח סביר ובעלי תוקף פנימי, בשל השימוש בטריאנגולציה. הממצאים האיכותניים מתבססים על ציטוטים במקור של משתתפי המחקר.

מהימנות המחקר נמדדת על פי שקדי (2003) ב: **יצירת מאגר נתונים שניתן להציגו בכל עת** - הנתונים המקוריים -שאלוני המחקר וקלטות הראיונות נשמרו וכך גם כל שלבי העיבוד והניתוח של המחקר שנשמרו בקבצים במחשב, וכוללים את גרסאות העיבוד השונות שלו; **הסתמכות על שרשרת עדויות בדו"ח הסופי** - הדו"ח הסופי של המחקר נכתב תוך התבססות על ציטוטים תומכים ושרשראות העדויות המופיעות בפירוט רב בפרקי תוצאות המחקר.

הכללת המחקר

על פי הגישה האיכותנית, ממצאי המחקר האיכותני אינם מכוונים וניתנים להכללה ומהווים השערות המפותחות בצורה אמפירית. קורא המחקר הוא שעושה את הכללה, על פי המשמעויות שהוא גוזר מהמחקר. לשם כך על המחקר לכלול מגוון רחב של מאפייני רקע, כדי שלקוראים יהיה די מידע להעריך את ההתאמה בין המצב הנחקר, לבין המצב עליו הם משליכים את תוצאות המחקר (שקדי, 2003). יחד עם זאת יש במחקר זה, כמה מאפיינים המאפשרים הכללה: היכולת לחזור על המחקר, מספר הנשאלים (92) ושימוש בכלי מחקר כמותיים, לבדיקת השפעת גורמי רקע, שינוי בעמדות, וסתירת ציפיות.

בנוסף יש להניח את קיומם של תהליכי הבשלה, שיפגמו בעתיד ברלוונטיות של התכנים והתפיסות המקצועיות הנבדקים במסגרת מחקר זה. כך למשל אם בעוד חמש שנים תיתפס כדומיננטית, גישה חדשה לשיקומם של אנשים המתקשים בתפקוד, קרוב לוודאי שהגישות הקיימות ימצאו פחות רלוונטיות.

המחקר האיכותני מתייחס להכללה אנליטית, על ידי קישור שאלות המחקר למבנים תיאורטיים גדולים יותר. בהתאם לכך פורשו תוצאות המחקר לפי: תרומת הגישה האמפטיית לשינוי עמדות, הניתוח

הקוגניטיבי (החשיבה הביקורתית) לסתירת תפיסות מוטות, מודל הפעולה המנומקת לניבוי כוונות התנהגותיות ואיכות החיים, כתפיסת על כוללנית לשיקומם של אנשים המתקשים בתפקוד בקהילה.

דיון בכלי המחקר

שאלוני המחקר

בשאלוני המחקר נעשה שימוש בשאלות שנוסחו על ידי החוקר. השאלון בנוי על שאלות סגורות ופתוחות, אשר חלקן מנוסחות בהקבלה ומתוקפות באמצעות ההשוואה ביניהן. חלקו השני של השאלון מבוסס על תיאוריות קוגניטיביות של סתירת ציפיות: ערוצי החשיבה והדיסוננס הקוגניטיבי. חלק מהשאלות מתייחסות להיבטים של תיאוריות השולטות בתחומי השיקום והחינוך בעבודה עם אנשים המתקשים בתפקודם השכלי אשר נסקרות בהרחבה בסקירת הספרות (עמודים 10-19). השאלונים נבדקו ושונו בעקבות שני מחקרי חלוצ (pilot Studies) שנערכו באוניברסיטה העברית וכללו גם שימוש בשאלון העמדות CLAS של הנרי (Henri et al., as cited in Schwartz & Armony- Sivan, 2001), אשר נמצא לא רלוונטי למחקר³.

בחירת השימוש בשאלונים עצמיים נתמכת בביקורת הרבה הנמצאת בספרות הקיימת כלפי שאלוני עמדות, אשר גורמים להטיה שלילית, לעיתים בצורה מכוונת, על מנת למנוע תופעות רצייה. יחד עם זאת, עצם הבלטתו של קושי תפקודי מסוים, עשויה לגרום להכללת תכונות המיוחסות לו על ציבור שלם. כמו כן קיימת ביקורת רבה, לגבי מיון תוצאות על פי סולמות סדר דמויי ליקרט, היות וקשה לאמוד תפיסותינו ותחושותינו על פי מרווחים מדויקים. במדידה פסיכולוגית, טוען טריאנדיס, מקבלים לעיתים קרובות נתונים המשקפים את שיטות המדידה ולא את המאפיינים הספציפיים של אובייקט העמדה. השיטה להתמודד עם הבעיה היא על ידי מדידה של מבנה תיאורטי בדרכים שונות. אם מקבלים תוצאות קבועות על פי חתך של שיטות, מחזק הדבר את הטענה לנתונים תקפים ואמינים (ענבר, 1993; Chen, Allport, 1950; Brodwin, Cardoso & Chan, 2002; Livneh, 1988; Triandis, 1971; Visser & Cooper, 2003; Wright, 1988).

מידת הייצוגיות של המציגים בסרטים – סוגיה נוספת שעלתה במסגרת המחקר היא עד כמה אנשים כמו המציגים בסרטים, אכן מייצגים את האוכלוסייה המיוחסת, של בעלי קשיי התפקוד השכליים. זאת היות והם מתפקדים ברמה הקרובה יותר לנורמה, מאשר לקבוצת ההשתייכות שלהם. בהסתמך על טריאנדיס

³ במסגרת מחקר הפיילוט שנערך לפני המחקר הנוכחי, נעשה שימוש בגרסה העברית של שאלון מדד עמדות כלפי מגורים בקהילה (CLAS). השאלון תורגם לעברית ונוסה על ידי שוורץ (Henri et al. as cited in Schwartz & Armony- Sivan, 2001). הוא הותאם על ידי למדידת עמדות כלפי אנשים בעלי מוגבלות שכלית. השאלון מורכב מארבעה מדדים של: העצמה, הבדלה, הגנה ודמיון. המחקר בוצע במערך: One group pre test post test. הבדיקה על פיו הצביעה על היעדר שינוי בעמדות הסטודנטים בעקבות הצפייה, לכן הוחלט שלא להכלילו במחקר הנוכחי. לעומת זאת, ביטויים מוצהרים לשינויי עמדות של המשתתפים נמצאו במסגרת המענה לשאלון, שחובר במסגרת מחקר זה ונוסה במחקר הפיילוט ולכן הוחלט לעשות בו שימוש. תופעה דומה נמצאה במחקרם של שור וסייקס (Shor & Sykes, 2000), שבה השאלון שחובר הניב הצהרות על שינויים בעמדות ושאלוני עמדות חיצוניים לא העידו על שינויים בעמדות. מבחני עמדות קיימים בוחנים תגובות למצבים היפותטיים, אשר התגובות אליהן עשויות להתבסס על חשיבה בערוץ הפריפריאלי. לעומת זאת מחקרים לשינויי עמדות הבוחנים תגובה לחוויה קיימת, בכלים איכותניים עשויים לגרום לגיוס של חשיבה ביקורתית, בגלל הצורך לחשוב ולנסח ולא לסמן ערך מספרי, בתגובה לשאלה.

(Triandis, 1971), אחת הדרכים לגרום לשינוי בעמדות היא על ידי הצגתם של אנשים יוצאי דופן, שאינם מתיישרים עם ההטיות, המיוחסות לקבוצת ההשתייכות שלהם. גם על פי עקרונות הצגתם הנכונה בתקשורת של אנשים המתקשים בתפקוד (אלפנט-לפטר, 2003), יש להציגם בצורה נוגדת סטריאוטיפים קיימים, שאינה מזהה אותם עם עיסוקים וסביבות אופייניים ואשר אינה מבליטה את הקושי התפקודי. על פי תגובות הנשאלים למחקר, לגבי הדימוי האנושי והנורמטיבי של המציגים, נראה שאכן דרך הצגתם בסרטים עונה על קריטריונים אלו. יחד עם זאת קיים פרדוקס אחד שיש לתת עליו את הדעת בהקשר זה. המראיין בסרט אוליבר הוא אדם המאובחן כמתקשה בתפקודו השכלי. עובדה מעניינת היא שאיש מנשאל המחקר לא התייחס אליו כלל. ייתכן שהוא מציג רמת תפקוד כל כך גבוהה, לעומת הציפיות שהיו למשתתפים, עד שלא כללו אותו כלל בקבוצת השיוך של התפקוד השכלי.

השלכות המחקר

תרומתו העיקרית של מחקר זה למחקרי שינוי עמדות כלפי אנשים המתקשים בתפקודם השכלי היא ביצירת מודעות לחשיבות הייצוג והסנגור העצמי באמצעות סרטים. הם נמצאו תורמים להיווצרותם של הזדהות, אמפטיה ותהליכי חשיבה ביקורתיים, הגורמים לשינויים בעמדות תפיסות מקצועיות ובכוונות התנהגותיות. המחקר יכול גם לתרום לקידום ועידוד הייצוג והסנגור העצמיים של אנשים המתקשים בתפקודם השכלי ותפקודים אחרים, באמצעות סרטים, הצגות ודרכי ביטוי אחרות. בנוסף הוא יכול לסייע גם בהבנת הדרכים להצגתם הנכונה והלא מוטה בתקשורת ובכך לתרום תרומה משמעותית ליצירת שינוי רחב בעמדות הציבור כלפיהם. כמו כן ניתן להסב את המחקר לאוכלוסיות נוספות: עובדים בתחום הטיפול באנשים המתקשים בתפקודים שונים, תלמידי בתי ספר, מורים בחינוך הכללי, בני משפחה ולמגזרים שאין להם נגיעה לנושא. זאת על מנת לבחון את תרומתו לשינוי בעמדות בקרבן. בעקבות תוצאות המחקר יש לתת את הדעת גם לדרכים ולמודלים יותר מגוונים המכוונים לשינוי עמדות. סקירת הספרות העלתה בעיקר את מודל הדיאלוג המובנה, אשר גם אותו ניתן לגוון על ידי שילוב של הצגת סרטים ביחד עם מפגשים עם אנשים המתקשים בתפקודים שונים. נושא נוסף הראוי להתייחסות בהקשר זה הוא השימוש במערך המתודולוגי המוצע במחקר זה, כאמצעי נוסף, לצד מבחני העמדות הקיימים.

הסרטים במחקר נמצאו רלוונטיים מאוד, לתכניות הכשרה מקצועיות של סטודנטים, בתחומי החינוך המיוחד והעבודה הסוציאלית. מסקירת הספרות ומתוצאות המחקר ניתן להסיק, שקיים צורך גדול בסרטים מסוג זה, ליצירת שינויים בעמדות, כלפי אנשים המתקשים בתפקודם השכלי וליצירת המחשה בצורה חווייתית להיבטים התיאורטיים שנלמדים. המחקר יכול לתרום בהקשר זה, לגיוון של תכניות אלו ולשילוב תכנים והתנסויות, שיסייעו בחיזוקן של תפיסות לא מוטות, כלפי אנשים המתקשים בתפקודם השכלי.

נושא נוסף הנגזר מתוצאות המחקר הוא שינוי בדימוי המקצוע. כמחצית ממשתתפי המחקר ציינו, שגבר רצונם לעבוד עם אנשים המתקשים בתפקודם השכלי, כתוצאה מהחשיפה. מתגובות הנשאלים בהקשר זה, בלט השינוי בהתייחסות לעבודה עם אנשים המתקשים בתפקודם השכלי, לאור הצגת מודלים של הצלחה והישגים. אלו נתפסו גם כהצלחותיהם של אנשי המקצוע, שקידמו את המציגים לרמות תפקוד גבוהות ובלתי צפויות. בכך יש עניין לקובעי מדיניות בתחומי השירותים לאנשים המתקשים בתפקוד, המעוניינים להציג בצורה אטרקטיבית ומאתגרת את העבודה בתחום זה.

היבט חשוב אחר שהמחקר מצביע עליו הוא בהבנת חשיבות ההשוואות החברתיות והאישיות שאנשים עושים כלפי הזולת, כמרכיבים חשובים בקביעת התייחסותם אליו. השוואות אלו עשויות להצביע על

עמדות חבויות של אנשי מקצוע, כלפי אנשים המתקשים בתפקוד, על פי מידת הקרבה שהם מגדירים כלפיהם. כפועל יוצא ממנה ניתן להסיק ממנה את מידת התאמתם לעבודה איתם בתחומי השיקום והחינוך.

השלכה נוספת לתוצאות המחקר היא לגבי עידודם של פרויקטים ופעילויות בתחומי היצירה המומחשים בסרטים: קולנוע, תיאטרון, מחול ועוד. במהלך עבודתי כמנהל תכנית שיאים בעמותת שק"ל ובמקומות אחרים, הייתי שותף ליזום ופתוח של פרויקטים רבים המוכוונים ליצירת דיאלוג עם הציבור בתחומי: תיאטרון, קולנוע, ציור, צילום, ספורט, מוזיקה ותקשורת: רדיו, וידאו, טלוויזיה ומחשבים. רבים מהם נסקרו והוצגו בערוצי התקשורת המרכזיים ובמוסדות התרבות החשובים בישראל⁴. פרויקטים כאלו ואחרים מפותחים כיום במקומות רבים ארץ ובעולם ומן הראוי שתחקר השפעתם ותרומתם לחיי התרבות והחברה וכאמצעים לשינוי עמדות כלפי אנשים המתקשים בתפקוד. הבנת והערכת היכולות והכישורים של אנשים, המאופיינים כבעלי קושי תפקודי, באמצעות ייצוג וביטוי עצמיים, תוכל לתרום לראייתם השלימה כאנשים הזכאים לשוויון מלא. כמו כן היא תסייע להגברת ההזדמנויות הניתנות להם לעצמאות, מעורבות בקהילה והגשמה עצמית.

⁴ כותב עבודה זו משמש כמנהל תכנית שיאים בעמותת שק"ל. תכנית זו מיועדת לפיתוח והפעלה של שירותים ופרויקטים בקהילה, לאנשים המתקשים בתפקודים שונים, בתחום תרבות הפנאי. לצורך כך הוקמה עבורם תשתית נרחבת בקהילה, הכוללת פעילויות ב: מוסדות להשכלה גבוהה, מוזיאונים ומרכזי תרבות, ספורט, בידור וחברה. במסגרת התכנית מופקים אירועים שונים, המתקיימים במרכזי תרבות וספורט בקהילה כגון מופעי תיאטרון, מוזיקה ומחול, פסטיבל "זכויות יוצרים" המתקיים בסינמטק ירושלים ומציג סרטים שהופקו על ידי אנשים המתקשים בתפקודים שונים; תערוכות של אמנים: ציירים פסלים וצלמים, המתקשים בתפקוד ועוד. תכנית הטלוויזיה הקהילתית לשינוי חברתי "יוצא מהכלל" שבמסגרתה הופקו הסרטים המוצגים במחקר, פועלת במסגרת תכנית שיאים של שק"ל, בשיתוף עם מרכז התקשורת העירוני ויצ"ו-כגן. התכנית משודרת בערוצי הטלוויזיה הקהילתית של הכבלים והלוויין.

שאלון המחקר

שאלון לדיווח עצמי על חווית הצפייה בסרטים "אוליבר" ו"סהר וסיוון – סיפור אהבה"

(הסרטים הופקו במסגרת אולפן הטלוויזיה "יוצא מהכלל" בהשתתפות אנשים המתקשים בתפקודם השכלי במסגרת פרויקט משותף לעמותת שק"ל ולמרכז התקשורת העירוני כגן בירושלים).

אודה לך על נכונותך לתעד את חוויית הצפייה שלך בסרטים "אוליבר" ו"סהר וסיוון – סיפור אהבה" ואת הרלוונטיות שלה ללימודיך ולהכשרתך המקצועית. נושא זה נבדק במסגרת מחקר שאני מבצע באוניברסיטה העברית בהר הצופים, במסגרת לימודי בתכנית שוורץ לניהול מלכ"רים, בביה"ס לעבודה סוציאלית. מטרת מחקר זה היא לבחון את משמעותו של ייצוג עצמי, באמצעות סרטים של ועל אנשים המתקשים בתפקודם השכלי, לאנשי מקצוע בתחומי הטיפול והחינוך. זאת בהקשרים של עמדות, תפיסות, גישות ודרכי עבודה מקצועית כלפיהם.

במידה ותהיה/תהיי מוכן/נה להשתתף גם בראיון אישי במסגרת המחקר אנא מלא/י את שמך ומספר הטלפון שלך בסוף העמוד, או התקשר/י אלי למספר 0528 390 553

השאלון המצורף בזאת מציג פריטים של נתוני הרקע שלך וכן שאלון המורכב משאלות פתוחות וסגורות. אין בו תשובות נכונות או לא נכונות. אנא מלא/י אותו לפי שיקול דעתך הבלעדי.

בתודה מראש על שיתוף הפעולה

עמנואל שן

במידה ואת/ה מוכן/נה להשתתף בראיון עומק אנא מלא/י הפרטים הבאים

שם פרטי _____ שם משפחה (אופציונלי) _____

מספר טלפון _____

תאריך _____

שאלון פרטי רקע

מין: נ ז

גיל _____

דת _____

זיקה לדת (נא סמן/ני): חילונית / מסורתית / דתית / חרדית / אחרת _____

ארץ מוצא _____

שנת עלייה _____

מצב משפחתי ר / נ א / ג מספר ילדים _____

תחום התמחות מקצועית _____

שנת לימוד _____

מוסד _____

פקולטה _____

האם התנסית בעבודה עם אנשים / ילדים המתקשים בתפקודם השכלי? כן / לא

אם כן כמה שנים? _____

באיזה תפקיד? _____

סוג הארגון / השירות: מלכ"ר / ממשלתי / לשכת רווחה / שירות לאומי / אחר _____

האם היו לך בעבר מפגשים עם אנשים / ילדים המתקשים בתפקודם השכלי? כן / לא

אם כן, נא סמן/ני:

האם במסגרת: משפחתית / עבודה / לימודים / התנדבות / חברתית / אחרת _____

מה הייתה תכיפות המפגשים? אחת לשנה / אחת לחודש / אחת לשבוע / יום יומית

1. תארי את חוויות הצפייה בסרטים "אוליבר" ו"סהר וסיוון-סיפור אהבה"

2. מהן המחשבות שהתעוררו אצלך בעקבות הצפייה בסרטים כלפי אנשים המתקשים בתפקודם השכלי?

3. מה הסרטים חידשו לך לגבי יכולותיהם ומקומם בחברה אנשים המתקשים בתפקודם השכלי?

4. האם בעקבות הצפייה השתנו ציפיותך מאנשים המתקשים בתפקודם השכלי? כן / לא
אם כן ציין/ני באיזה אופן

5. כיצד לדעתך מציגים את עצמם ומתבטאים האנשים המופיעים בסרט?

6. איך השפיעה הצפייה על רצונך לעבוד עם אנשים/ילדים המתקשים בתפקודם השכלי בעתיד? אנא
נמק/י:

7. אלו מחשבות עוררה בך הצפייה בסרטים לגבי דרכי עבודתך המקצועיות עם אנשים המתקשים בתפקוד
שכלי?

קבוצת שאלות סגורות מספר 1 - דרג/ את תגובתך לנושאים הבאים:

נושא	כלל לא	במידה מועטה	במידה בינונית	במידה רבה	במידה רבה מאוד
א. מהי המידה שבה הייתה לך בעבר הכרות עם הנושאים שעלו מהצפייה בסרט או מהמפגש?					
ב. באיזו מידה שינתה הצפייה לשלילה את עמדותיך כלפי אנשים המתקשים בתפקודם השכלי?					
ג. באיזו מידה שינתה הצפייה לחיוב את עמדותיך כלפי אנשים המתקשים בתפקודם השכלי?					
ד. עד כמה נראה לך חשוב להציג סרטים כאלה במסגרת מקום העבודה או הלימודים שלך?					
ה. מה תהיה להערכתך מידת תרומת הצפייה בסרטים אלו לעבודתך המקצועית בעתיד?					

קבוצת שאלות סגורות מספר 2 - באיזה מידה האנשים המתקשים בתפקוד, המופיעים בסרטים בהם צפית,

תואמים את ציפיותיך מאנשים בעלי פיגור שכלי בהקשר לנושאים הבאים?:

הנושא	בהרבה מעל לציפיות	במעט מעל לציפיות	בהתאם לציפיות	מעט מתחת לציפיות	בהרבה מתחת לציפיות
א. כושר ביטוי					
ב. קיום קשרים זוגיים					
ג. תפקוד עצמאי					
ד. הצגת יכולות וכישורים					
ה. שילוב בקהילה					
ו. המצאות בסביבות האופייניות להם					
ז. הבעת רגשות					
ח. בולטות הקושי התפקודי שלהם					
ט. הזכות להגשמה עצמית ולפיתוח קריירה					
י. התנהגות נורמטיבית					
יא. מודעות עצמית					
יב. ייצוג עצמי וסגור עצמי לגבי זכויות ומעמד					
יג. תהליכי העצמה וחיזוק כוחות					
יד. שאיפה לעצמאות					

מקורות

אבישר, ג., רייטר, ש. ולייזר י. (2003). שילוב תלמידים חריגים בחינוך הרגיל: מנהל בית הספר כסוכן שינוי.

עיונים במינהל ובארגון, 27, 63-87

אלפנט לפלר, נ. (2003). *הצגת אנשים בעלי מוגבלויות*. הרשות השנייה לטלוויזיה ולרדיו, תחום אסטרטגיה ומחקר, ירושלים.

ברוג, א. (1979). *אופני הזדהות של הורים חולי נפש בעקבות תכנית הטלוויזיה "מצב משפחתי"*. חיבור לשם קבלת תואר מוסמך, האוניברסיטה העברית, ירושלים.

גבתון, ד. (2002). תיאוריה המעוגנת בשדה: משמעות תהליך ניתוח הנתונים ובניית התיאוריה במחקר איכותי. בתוך: נ. צבר בן יהושע (עורכת), *מסורות וזרמים במחקר האיכותי* (עמ' 195 – 228). הוצאת דביר, אור יהודה.

גלוברמן, ר. וליפשיץ, ח. (2004). עמדותיהם של מורים מהמגזר החרדי כלפי שילוב תלמידים בעלי צרכים מיוחדים בחינוך הרגיל. *מגמות, מ"ג* (2), 329-346

הוזמי, ב. (1994). *מגע ועמדות כלפי אנשים נכים בקרב חונכי פר"ח*, חיבור לשם קבלת תואר מוסמך. אוניברסיטת בר אילן, בר אילן.

הוצלר, י., גפני, ע. ולך, ס. (2005). עמדות כלפי שילוב ילדים בעלי צרכים מיוחדים ותחושת מסוגלות עצמית בפעילות גופנית משלבת בקרב פרחי הוראה לחינוך גופני. *דפים*, 39, 35-59.

טלמור, ר., רייטר, ש. ופייגין, נ. (2004). מה בין מחנכות עם רמת שחיקה גבוהה לבין מחנכות עם רמת שחיקה נמוכה בהקשר של שילוב תלמידים בעלי צרכים מיוחדים? *סוגיות בחינוך מיוחד ובשיקום*, 19 (1), 17-31.

כהנמן, ד. (2005). תועלת נחוות ואושר אובייקטיבי: גישה מבוססת רגע. בתוך: מ. בר-הלל [ע.]. *דצינולאיות, הוגנות ואושר, מבחר מאמרים* (עמ' 258 – 280). הוצאת הספרים של אוניברסיטת חיפה - כתר ירושלים.

לאור, נ. (2004). *שימוע בנושא: הצגת אנשים בעלי מוגבלויות במשדרי הערוצים המסחריים*. הרשות השנייה לטלוויזיה ולרדיו, ירושלים.

ליפשיץ, ח. ונאור, מ. (2001). עמדות של סטודנטיות להוראה כלפי שילוב תלמידים בעלי צרכים מיוחדים בכיתה הרגילה ותחושת מסוגלות להתמודד עם תלמידים אלה, בזיקה למסלול ההכשרה ולסוג החריגות. *מגמות מ"א* (3), 373-394.

סדן, א. (2002). העצמה ותכנון קהילתי (מהד' שלישית). תל אביב: הוצאת הקיבוץ המאוחד.

סקרוגס, ת. ומ. (1999). גישות מורים כלפי שילוב תלמידים בכיתות רגילות, סינתזה של מחקרים מהשנים 1958-1995. קשר עין - ירחון ארגון המורים העל יסודיים, 85, 10; 30.

סתת, ש. (2000). שינויים בעמדות מורים בחינוך המיוחד כלפי אוכלוסיה בעלת צרכים מיוחדים וכלפי התלמידים בכיתתם, בעקבות השתתפותם בתכנית "אתגרים". חיבור לשם קבלת תואר מוסמך, האוניברסיטה העברית, ירושלים.

ענבר, ל. (1993). שיקום חולי נפש - עמדות עובדי שיקום כלפי שיקום חולי נפש, סקר מס' 103, המוסד לביטוח לאומי - מינהל המחקר והתכנון, ירושלים.

פייגין נ., טלמור, ר. וארליך, אילנה (2004). השילוב השוחק: גורמי שחיקה בעבודתם של מורים לחינוך גופני בכיתות המשלבות תלמידים בעלי צרכים מיוחדים. מגמות, מ"ג (3), 519-545.

פקר, מ. (1995). עבודה סוציאלית אחרת, תהליכי שינוי מקצועיים בקרב עובדות תכנית "יחידו". חבור לשם קראת קבלת תואר מוסמך בעבודה סוציאלית, אוניברסיטת תל אביב.

פרי, נ. (1989). השפעת תיאטרון בובות "ילדי השכונה" על שינוי עמדות כלפי ילדים מוגבלים. חיבור לשם קבלת תואר מוסמך, אוניברסיטת תל אביב.

רכטמן, ש. (2002). שינוי עמדות כלפי הומוסקסואליות בקרב סטודנטים למקצועות טיפוליים בעקבות מפגש אינטראקטיבי עם הומוסקסואל ולסבית. חיבור לשם קבלת תואר מוסמך בפסיכולוגיה, האוניברסיטה העברית, ירושלים.

שקדי, א. (2003). מילים המנסות לגעת. תל אביב: הוצאת רמות, אוניברסיטת תל אביב.

שקדי ד. א. וכהנמן ד. (2005) האם תושבי קליפורניה מאושרים יותר? בתוך: מ. בר-הלל [עורך] דציונאליות הוגנות ואושר מבחר מאמרים (עמ' 244-257). הוצאת הספרים של אוניברסיטת חיפה-כתר ירושלים

שק"ל (2003). תכנית שיאים: תכנית פעילות לשנת 2006 [חוברת]. ירושלים: שק"ל. - שירותים קהילתיים למוגבלים, תכנית שיאים לתרבות פנאי בקהילה.

שק"ל ומרכז תקשורת עירוני ויצ"ו כגן (2004א). הסדט: אוליבר. ירושלים: שק"ל ומרכז תקשורת עירוני ויצ"ו כגן, אולפן הטלוויזיה הקהילתית: "יוצא מהכלל".

שק"ל ומרכז תקשורת עירוני ויצ"ו כגן (2004ב). הסדט: סהר וסיון סיפור אהבה. ירושלים: שק"ל ומרכז תקשורת עירוני ויצ"ו כגן, אולפן הטלוויזיה הקהילתית: "יוצא מהכלל".

- Allport, G.W. (1950, Nov.). Prejudice: a problem in psychological and social causation. *The Journal of Social Issues Supplement Series*, 4, 5-25.
- Ajzen I., & Fishbein M. (2005). The influence of attitudes on Behavior. In D. Albarracin, B. T. Johnson, & M.P. Zanna (Eds.), *The handbook of attitudes* (pp. 173-221). Mahwah, NJ: Erlbaum.
- Arkin, R. M. (1988). Self Presentation, Strategies and Squeal. In Zelen, S. L. (Ed.), *Self-representation, the Second Attribution-Personality Theory Conference, 1986*, (pp 5-29). New York Inc: Springer-Verlag.
- Anastasio, P. A., Rose, K.C. & Chapman, J. (1999 Oct.). Can the media create public opinion? a Social-Identity Approach. *Current Directions in Psychological Science* 8 (5), 132-135.
- Antonak, R. F.(1988). Methods to measure attitudes toward People who are disabled. In: H. E. Yuker (ed.), *Attitudes toward Persons with Disabilities* (pp. 109-126). New York: Spring Publishing Company.
- Auslander, K. & Gold, N. (1999a). Disability terminology in the media: a comparison of newspaper reports in Canada and Israel. *Social Science & Medicine*, 48, 1395-1405.
- Auslander, K. & Gold, N. (1999b). Media reports on disability: a binational comparison of types and causes of disability as reported in major newspaper. *Disability and Rehabilitation*, 21(9), 420-431.
- Byrd, E. K & Elliot, T. R. (1988). Media and disability, a discussion of research. In: H. E. Yuker (Ed.), *Attitudes toward Persons with Disabilities* (pp 82-95). New York: Spring Publishing Company.
- Cassuto, R. J. (1998). *From The Front lines – Student cases in social work ethics*. Boston: Allyn & Bacon, USA.

- Chen, R. K. Brodwin, M. G., Cardoso, E. & Chan, F., (2002). Attitudes toward people with disabilities in the social context of dating and marriage: A comparison of American, Taiwanese and Singaporean college students. *Journal of Rehabilitation*, 68, (4), 5-11.
- Creswell, J. W. (2005). *Educational Research: Planning conducting and evaluating Quantitative and Qualitative Research*. New Jersey, Upper Saddle River: Pearson Education Inc., USA.
- DSM-IV (1994). *Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders* (4th ed.). Washington DC: The American Psychiatric Association.
- Duvdevany, I., Rimmerman, A. & Portowicz, D.(1995). Knowledge about and attitudes toward persons with developmental disabilities: an assessment of Israeli social work students. *International Journal of Rehabilitation Research*, 18, 362-367
- Edgerton, R.B., (1996). A longitudinal ethnographic research perspective on quality of life . In: R.L. Schalok [ed.], *Quality of Life, Vol.1: Conceptualization and Measurement* (pp 83-90). Washington DC: The American Association of Mental Retardation.
- Farnall, O. & Smith, K.A. (1999). Reactions to People with Disabilities - Personal Contact Versus Viewing of Specific Media Portrayals, *Journalism & Mass Communication Quarterly*, 76 (4), 659-672. Retrieved from the internet, January the 2nd 2005, <http://www.webspirs.ziur.co.il:8590/huji>.
- Felce, D., Grant, G., Tod, S., Ramcharan, P., Beyer, S., Mcgrath, M., et al. (1998). *Towards a full life: Researching policy innovation for people with learning disabilities*. Oxford: Butterworth Heinemann, UK.
- Felce, D. & Perry, J. (1996). Assessment of quality of life. In: R.L. Schalok [ed], *Quality of Life Vol.1 Conceptualization and Measuremen* (pp 63-72). Washington DC: American Association of Mental Retardation.
- Festinger, I. (1962,). Cognitive Dissonance, *Reprinted from Scientific American*.

- Goodely, D. (2000). *Self Advocacy in the lives of people with learning difficulties*. Buckingham: Open University press, UK.
- Goleman, D. (1994). *Emotional Intelligence*. London: Bloomsbury Publishing Plc,
- Greene, J. C., Benjamin, L. & Goodyear, L. (2001). The merits of mixing methods in evaluation. *Evaluation* 7(1), 25-44.
- Hasenfeld, Y. (1992). *Human Services as complex organizations*. CA Sage 3-23.
- Hawkins, B. (1996). Promoting the quality of life through leisure and recreation. In: R.L. Schalok [ed.], *Quality of Life Vol. 2 Application to Persons with Disabilities* (pp 117-131). Washington DC: American Association of Mental Retardation, USA.
- Heal, L.W. & Sigelman, C.N. (1996). Methodological issues in Quality of life measurement. In: R.L. Schalok [ed.], *Quality of Life Vol.1 Conceptualization and Measurement* (pp 91-104). Washington DC: American Association of Mental Retardation, USA.
- Hughes, C. & Hwang, B. (1996). Attempts to conceptualize and measure quality of life. In: R.L. Schalok [ed.], *Quality of Life Vol.1 - Conceptualization and Measurement*. Washington DC: American Association of Mental Retardation.
- Johnson, E., Shepherd, D. L. & Sedbrook, S. R. (2002 summer). Teachers' attitudes and attributes concerning disabilities. *Academic Exchange Quarterly*, 6 (2), 85 – 90.
- Karan, O.C. & Bothwell, J.D. (1996). Supported living, beyond conventional thinking and practice. In: R.L. Schalok [ed.], *Quality of Life Vol. 2: Application to Persons with Disabilities* (pp79-95). Washington DC: American Association of Mental Retardation, USA.
- Keirman, W.E. & Marrone, J. (1996). Quality of work life for persons with disabilities: emphasis on the employee. In: R.L. Schalok [ed.], *Quality of Life Vol. 2: Application to Persons with Disabilities* (pp 63-79). Washington DC: American Association of Mental Retardation, USA.

- Keith K.D. (1996) Measuring Quality of life across cultures Issues and challenges. In: R.L. Schalok [ed.], *Quality of Life Vol.1: Conceptualization and Measurement* (73-82). American Association of Mental Retardation, Washington DC
- Kelman, H. C. (1961, Spring), Processes of opinion Change, *Public Opinion Quarterly*. Princeton: University Press
- Kiousis, S. (2001). Public Trust or Mistrust? Perceptions of Media Credibility in the Information Age. Mass Communication & Society 4(4), 381-403.
- Lekasson Ruth (1996) Preface In: R.L. Schalok [ed.], *Quality of Life Vol. 2: Application to Persons with Disabilities* (pp 7-10). American Association of Mental Retardation, Washington DC
- Livneh, H. (1988). A dimensional perspective on the origin of negative attitudes Toward people with disabilities. In: H. E. Yuker (ed.), *Attitudes toward Persons with Disabilities* (pp 3-46). New york: Spring Publishing Company.
- McAlister, A. (2000). Action Oriented Mass Communication. In: Julian Rappaport & Edward Seidman (eds.), *Handbook of Community Psychology* (PP 379-396). New York : Kluwer Academic/Plenum Publishers.
- Miller, N. & Sammons, C. (1999). *Evrybody's Different*. Baltimore, Maryland: Paul H. Brooks Publishing Co., USA.
- Nirje B. (1972). The right to self determination. In: Wolfensberger W. (ed.), *The principle of Normalization in human services* (pp 176-193). Toronto: National Institute on Mental Retardation, Canada.
- Quinn, K. M., Macrea, C. N. & Bodnhausen, G. V.(2003). Stereotyping and Impression Formation: How Categorical Thinking Shapes Person Perception. . In M. A.Hogg & J. Cooper (Eds.), *The sage handbook of social psychology*, (pp 211-231), London, SAGE

- Rimmerman, A., Hozmy, B. & Duvdevany, I. (2000). Contact and attitudes toward Individuals with disabilities among students tutoring children with developmental disabilities. *Journal of Intellectual & Developmental Disabilities*, 25, (1), 13-18.
- Safran, S. (2001 Jul/ Aug). Movie Images of Disability and War. *Remedial & Special Education*, 22 .
- Shcalock, R. L. (1996a). preface. In: Shcalock, R. [ed.] *Quality of Life Vol.1: Conceptualization and Measurement* (pp 7-11). Washington DC: American Association of Mental Retardation, USA.
- Schalock, R. L. (1996b). Conceptualization & measurement of quality of life. In: Schalock, R. [ed.], *Quality of Life Vol.1 Conceptualization and Measurement* (pp121-123). Washington DC: American Association of Mental Retardation, USA.
- Schalock, R. L. (1996c). Reconsidering the conceptualization and measurement of quality of life. In: R.L. Schalok [ed], *Quality of Life Vol.1, Conceptualization and Measurement* (pp 123-137). Washington DC: American Association of Mental Retardation, USA.
- Schalock, R.L. (1996d). Can the concept quality of life make a difference? In: R.L. Schalok [ed.], *Quality of Life Vol. 2: Application to persons with disabilities* (pp 245-264). Washington DC: American Association of Mental Retardation, USA.
- Schantz, J. & Gilbert, K. (2001). An ideal misconstrued: Newspaper coverage of the Atlanta Paralympics Games in France and Germany. *Sociology of Sport Journal*, 18, 69-94.
- Schwartz, Ch. & Armony - Sivan, R. (2001). Student's attitudes to the inclusion of people with disabilities in the community. *Disability & Society*, 16, (3), 403-413.
- Shor, R. & Sykes, I. (2000). Introducing structured dialogue with people with mental illness into the training of social work students. *Psychiatric Rehabilitation Journal*, 26 (1), 63-69.

- Snell, M.E. & Vogtle, L.K. (1996). Facilitating relationships of children with mental retardation in schools. In: R.L. Schalok [ed.], *Quality of Life Vol. 2: Application to Persons with Disabilities* (pp 43-63). Washington DC: American Association of Mental Retardation, USA.
- Snyder, R. F. (1999). Inclusion: A qualitative study of in-service general education teacher's attitudes and concerns. *Education*, 120(1), 173-182.
- Stark, J. & Falkner, E. (1996). Quality of life across the Life span. In: R.L. Schalok [ed.], *Quality of Life Vol.1 Conceptualization and Measurement* (pp 23-32). Washington DC: American Association of Mental Retardation, USA.
- Stubbins, J. (1988). The politics of disability. In: H. E. Yuker (Ed.), *Attitudes toward Persons with Disabilities*. New York: Spring Publishing Company.
- Tak fai Lau, J. & Chau kiu Cheung, L. (1999). Discriminatory attitudes to people with intellectual disability or mental health difficulty. *International Social Work* 42 (4), 431-444.
- Taylor, S. J. & Bogdan, R. (1996). Quality of Life and the Individual's Perspective. In: R.L. Schalok [ed.], *Quality of Life Vol.1 Conceptualization and Measurement* (pp 11-22). Washington DC: American Association of Mental Retardation, USA.
- Trope, Y. & Gaunt, R. (2003). Attribution and person perception. In: M. A. Hogg & J. Cooper (Eds.), *The sage handbook of social psychology* (pp 211-231). London, SAGE.
- Triandis, H.C. (1971). *Attitude and Attitude Change*. New York: John Wiley and Sons.
- Visser, P. S. & Cooper, J. (2003). Attitude Change. In: M. A. Hogg & J. Cooper (Eds.), *The sage handbook of social psychology*, (pp 211-231), London, SAGE Publications.
- Wagner, W., Duveen, G., Farr, R., & Jovchelovitch, S., Lorenzi-Cioldi, F., Markova, I., & Rose, D., (1999, Oct.). Theory and method of Social Representation. *Asian Journal of Social Psychology*, 2, 95-12.

- Ward, N. A. & Keith, K. D. (1996). Self Advocacy - Foundation for Quality of Life. In: R. L. Schalok [ed.], *Quality of Life Vol.1: Conceptualization and Measurement* (pp 5-10). Washington DC: American Association of Mental Retardation, USA.
- Wedding, D. & Niemiec, R. M. (2003). The clinical use of Films in psychotherapy. *Journal of Clinical Psychology*, 59(2), 207-215
- Wright, B. A., (1988). Attitudes and the fundamental negative Bias: conditions and corrections. In: H. E. Yuker (Ed.), *Attitudes toward Persons with Disabilities* (pp 3-21). New york: Spring Publishing Company.
- Wolfensberger, W. (1972). *The principle of Normalization in human services*. Toronto: National Institute on Mental Retardation, Canada.

disabilities out-group. That group relatedness of the presenters was decided, according to the intensity of kinship that was felt towards the presenters, during and after watching the films. The second phenomenon was 'the first exposure effect' which influenced people who had no prior contact with people who have MFD.

The research limitations are mainly related to its' validity which can be challenged because of: the use of self made questionnaires, checking most of the responses at a single point of time, and the absence of a comparative examination of responses, before and after the intervention. It is also reasonable to assume a tendency to comply among the participants.

The research contribution to the body of knowledge comes through a better understanding of attitude and perception change processes that occur, during and after watching such films. This was achieved by a detailed documentation of the participants' responses and analyzing them in both quantitative and qualitative ways. The research also helps to comprehend the importance of self advocacy through films, as a means to correspond social and human messages. In this case, as mentioned, it contributed to changes in attitudes and perceptions, towards people with MFD.

The research contributes as well, to the adaptation of constructive, unbiased and approved professional concepts toward people with MFD. It also donates to a better understanding of their potential to be rehabilitated within the community. In addition the research demonstrates new ways of creating a better image of the nature of the work with people with MFD, showing it as being fulfilling, challenging and fruitful.

The research is relevant in regard to attitude change research and programs. It has also relevance to students' and professionals' academic training programs, in the fields of social work and special-education. In research results also support the use of creative means in order to let people MFD express and promote themselves and their achievements in the community. In addition it also contributes to the use of unbiased ways to present people with functioning difficulties in the media, especially in the TV.

The self representation and advocacy of the performers had a large contribution to the changes, which took place in all free elements of the attitude .From the cognitive aspect there were reports about changes in their perception. They were perceived more holistically as human beings and their abilities, strengths, wishes, aspirations and specific traits were realized. They were also perceived as having self awareness, emotional communication, assertiveness and normative behavior. There were explicit expressions contradicting former stereotypes and expectations, among 40.8% of the participants. These changes are related to critical thinking processes that took place, during and after watching the films.

From the emotional aspect viewers expressed much greater feelings of empathy and of closeness then before, to people with MFD. Some of the participants compared the presenters to themselves according to personal comparison perspectives: identifying with their situation, empathy, resemblance to themselves and mirroring. On the behavior level there were declarations of behavioral intentions: to get closer to them, to get to know them better and even to become friends with them.

The films were graded as 'most relevant' to the students' studies and work (with a mean of 4.56 out of 5). The films contributed much to their professional concepts and approaches and to the participants' future work. They also visualized for the students professional concepts such as: normalization, inclusion, individualization, empowerment, self representation and advocacy, emotional communication and quality of life. Almost half of the participants expressed a stronger desire to work with people with mental functioning difficulties in the future (which also demonstrates another important change in their behavioral intentions). In addition many expressed a change that occurred allowing them to perceive the performers as being more normative individuals then expected. There were also expressions of appreciation to the rehabilitative achievements that were demonstrated in the films. Parallel to that, there were expressions of an increased awareness of the potential that people with mental functioning difficulties have, to being promoted and rehabilitated. In addition there was a change in the image of the work with them. This was now seen as being more appealing, rewarding and challenging. Many participants expressed their appreciation of the contribution of creative, unique and novel projects, toward the advancement of people with MFD and using them in order to create a change in public attitudes toward them.

Two outstanding phenomena were identified in the research: One is defined as the "socially related perspectives". These perspectives were determined, according to the perceived relatedness of the presenters to specific social groups: the students' in-groups, the normative group, or the mental

presents the frequent occurrence of negative attitudes toward them in the public in general, and among professionals as well. The review also illustrates the great need in academic training programs, to include experiences that help create positive changes in students' attitudes toward them. Some little research has been done in the past to examine the influence of documentary and feature films, which present people with functioning difficulties, on the public and students attitudes. They indicate two main factors that contribute change: One is convincing and reliable descriptions of people with functioning difficulties, which contradict stereotypes, create empathy and add to the spectators' knowledge about them; another factor is the depth of the experience felt by the spectators while watching the films. Other researches demonstrate the big potential that lies within self representation, self advocacy and constructed dialogues with people with functioning difficulties, in creating a change in biased attitudes of students toward them.

The rehabilitators and educators are in many cases, the most significant agents, in regard to influencing the lives of people with mental functioning difficulties. They have the ability to pave a road for them leading to a life of quality, independence, self fulfillment and community involvement. Their expectations from people with functioning difficulties and the evaluation of their strengths and abilities have a very important role. In many cases they determine the opportunities given to them, to live according their own choices and to become a part of the community. That is why it is so important that professionals adopt unbiased attitudes, concepts and creative strategies that will help to promote these goals.

During the last decades there was a quite a lot of progress in spreading the above mentioned paradigms. Nevertheless considerable social barriers still remain against perceiving people with mental functioning difficulties as human and as having strengths and abilities. Even their right to live in the community, is still questioned. For example, in public reviews that were held in Israel during the nineties, it was largely accepted that mental and mental health difficulties are contagious. Biased perceptions of people with MFD are still held among professionals as well. Diagnostic approaches to them as being sick, or defining them as 'cases' and as weak people, who need constant protection, are still widespread. In addition, there are social and institutional disabling models, which define the social norms. These models are the cause for classifying of people with functioning difficulties as abnormal and as people who lack the skills to confront social missions.

The results of the research indicate significant changes in the attitudes and the perceptions, toward people with MFD, among most of participants, after watching the films. The participants estimated the average positive change that occurred in their attitudes, as graded between 'medium' and 'big'.

Abstract

This research examines the influence on 92 social work and special education students, of personal self advocacy by people with mental functioning difficulties (MFD), as shown in two different films. The examination was done by means of analyzing the reports of their experiences of watching the films. The two films used were documentaries, which were produced with the participation of people with MFD and broadcasted through the "Extraordinary" community television program. They show the capabilities of the presenters in advocating and representing themselves regarding: their inclusion and equal acceptance by society, their ability to lead a normal life, behave in a normal way and practice their skills as actors, film makers, musicians and dancers. They also demonstrate: strengths, aspirations for self actualization, feelings such as happiness and love, and traits, such as, humanity, self awareness, and emotional intelligence.

The first film "Oliver" shows unusual images of the film makers as actors, cameramen, interviewers and hosts. The film follows the SI'IM theater actors, people with MFD, during the production of the musical 'Oliver', which was done as a final project of their studies at the 'Nisan Nativ Acting Studio' in Jerusalem. The actors were filmed on and off stage. They speak about their success and self fulfillment as actors. The second film: "Sahar and Sivan –a love story" documents a dialogue between a young couple with Downs Syndrome. They speak about their love and demonstrate it with long kisses. They express their wishes to lead a normal life together as a couple - to live together, get married, buy a car and lead an independent life. They also speak about the meaning of the Downs Syndrome in their lives. In between their conversations, Sivan demonstrates her abilities as a Belly Dancer. Watching these films raises the question: Why can't the people who perform in them actualize their aspirations?

By using a mixed methods design with both quantitative and qualitative methods the research examines the experience of watching the films right after they have been shown to the students. The responses were documented with questionnaires and followed up two weeks later by four interviews. The goal of the research was to understand the spectators' experience of watching the films and their contribution to changes in the viewers' attitudes, concepts and professional approaches, toward people with MFD. In addition the research examined the influences of four background factors: previous working experience, previous contacts, professional background and the level of education.

Surprisingly little research has been done to examine how to create attitude change among professionals and students, toward people with functioning difficulties. The literature review

The Shalem Fund for Development of Services for
People with mental Retardation in the Local Councils

האוניברסיטה העברית בירושלים
The Hebrew University of Jerusalem

The Medium and the Message

**The influence of films which were produced
and participated by people with mental difficulties,
on attitudes of social work and
special education students.**

Emmanuel Schen

Supervised by: Prof. David Bargal and Dr. Ron Shor

**Thesis submitted in partial fulfillment of the
Requirements for the Master's degree
The Hebrew University of Jerusalem
The Dr. Josef J. Schwartz M.A. Program
in Management of Nonprofit and Community Organizations**

This work was supported by a grant from
Shalem Fund for Development of Services for
People with Mental Retardation in the Local Councils in Israel

2007

The Shalem Fund for Development of Services for
People with mental Retardation in the Local Councils

האוניברסיטה העברית בירושלים
The Hebrew University of Jerusalem

The Medium and the Message

**The influence of films which were produced
and participated by people with mental difficulties,
on attitudes of social work and
special education students.**

Emmanuel Schen

Supervised by: Prof. David Bargal and Dr. Ron Shor

This work was supported by a grant from
Shalem Fund for Development of Services for
People with Mental Retardation in the Local Councils in Israel

2007